

The University of Chicago
Libraries

EXCHANGE DISSERTATIONS

207

MEESTER DIRC VAN DELF ZIJN PERSOON EN ZIJN WERK

DOOR

F. A. M. DANIËLS, O.P.

MCMXXXII

N.V. DEKKER & VAN DE VEGT EN J. W. VAN LEEUWEN
NIJMEGEN—UTRECHT

MEESTER DIRC VAN DELF
ZIJN PERSOON EN ZIJN WERK

MEESTER DIRC VAN DELF ZIJN PERSOON EN ZIJN WERK

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN
DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFI-
CUS DR. L. S. ORNSTEIN, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NA-
TUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN
DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT,
TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJ-
DAG 29 APRIL 1932, DES NAMIDDAGS
OM VIER UUR

DOOR

FRANCISCUS ANTONIUS MARIA DANIËLS

PATER LUDOVICUS MARIA, O.P.

GEBOREN TE NIJMEGEN

N. V. DEKKER & VAN DE VEGT EN J. W. VAN LEEUWEN
NIJMEGEN — 1932 — UTRECHT

BX 4705
.D34 D2

Exchange Diss.

1009027

chg.

AAN DE NAGEDACHTENIS
MIJNER OUDERS

16528

Later dan ik gehoopt had, verschijnt dit werk. Vele jaren scheiden mij reeds van den tijd, toen ik aan de Amsterdamsche Universiteit studeerde. Maar nu ik met dit boek als proefschrift mijn akademische studiën voleindigen mag, rijzen weer voor mijn geest in scherper omlijning de figuren van de Professoren, wier kolleges ik toen mocht volgen. Twee hunner, de Professoren J. te Winkel en R. C. Boer, zijn reeds uit dit leven heengegaan, maar aan hun nagedachtenis breng ik dankbaar mijn eerbiedige hulde. Zeer veel ben ik ook verschuldigd aan U, Hooggeleerde Brugmans, en ik heb dat bij het schrijven van deze studie herhaaldelijk ondervonden. Ook de herinnering aan Uw kolleges, Hooggeleerde Faddegon, zal mij steeds blijven.

De stof van mijn dissertatie voerde mij tot U, Hooggeleerde De Vooy, en aanstonds zijt Gij mij met de grootste welwillendheid tegemoet getreden. Het is dan ook voor mij niet alleen een aangename plicht, maar veel meer een diepgevoelde behoefte, U op deze plaats hartelijk dank te zeggen voor Uw genegen belangstelling en voor de nuttige wenken, die aan mijn werk in menig opzicht zijn ten goede gekomen. Dat U mijn Promotor hebt willen zijn, is voor mij een ware voldoening.

Gaarne betuig ik ook mijn erkentelijkheid aan de Professoren der Utrechtsche Universiteit, met wie de „Stellingen” mij in aanraking brachten, voor hun vriendelijke ontvangst.

De opdracht van dit boek „aan de nagedachtenis mijner Ouders”, is een uiting van kinderlijke dankbaarheid. Maar naast hen heb ik ook groote verplichtingen aan de Orde der Dominikanen, waartoe ik behoor. Daarom stemt het mij tot innige vreugde, dat ik bij het zevende eeuwfeest van de komst van St. Dominicus’ zonen in Nederland aan mijn geestelijke Overheid en medebroeders deze studie mag aanbieden over „Meester Dirc van Delf van der predicaren oerde ter Iacopinen t’Utrecht”, een der „viri illustres” van ons eerste konvent.

Ten slotte betuig ik nog mijn oprechten dank aan den Heer Directeur en de Ambtenaren van de Koninklijke Bibliotheek te ’s Gravenhage, alsmede aan de Universiteitsbibliotheeken te Amsterdam en Nijmegen, wier hulp ik nooit tevergeefs heb ingeroepen.

INHOUD.

Inleiding	1
I. Meester Dirc van Delf	5
II. De bronnen van de „Tafel van der Kerstenre Ghelove”	34
III. Samenstelling en karakter van de „Tafel van der Kerstenre Ghelove”	92
IV. De „Tafel” van Mr. Dirc als spiegel van zijn tijd.	112
V. De persoonlijkheid van Mr. Dirc uit zijn werk. .	172

BIJLAGEN.

I. De Handschriften	196
II. A. Inhoudstafel van het Winterstuc	233
B. Inhoudstafel van het Somerstuc	236
III. Zusammenfassung	242

INLEIDING.

Op Mr. Dirc van Delf „van der predicaren oerde ter Jacopinen t'Utrecht,” den eenigen doctor in de theologie, „dat men hiet meester in der godheit,” die destijds in onze lage landen leefde, en op zijn even belangrijke als omvangrijke verhandeling: de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*, is reeds van vele zijden de aandacht gevestigd, maar een breedere studie over zijn leven en werk liet nog altijd op zich wachten.

De eerste, die er gewag van maakte, was A. IJpey¹⁾. Hij drukte een kort fragment af uit het hs., dat als I H 36 in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam berust, maar ging niet verder op den ongenoemden schrijver en zijn werk in.

In het jaar 1851 publiceerden Dr. J. van Vloten²⁾ en Prof. J. M. Schrant³⁾ eenige stukken uit de *Tafel* in de door hen bezorgde bloemlezingen, maar eerst toen men de waarde van het middelnederlandsche proza beter begon in te zien, won ook het werk van Mr. Dirc de belangstelling, waarop het recht heeft.

In verband met de kerkgeschiedenis van ons vaderland vóór de Hervorming heeft W. Moll⁴⁾ onzen auteur en zijn traktaat meermalen herdacht.

Terwijl W. A. J. Jonckbloet er in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* natuurlijk nog over zweeg, hebben J. te Winkel⁵⁾ en later ook G. Kalff⁶⁾ op de literaire waarde van dit werk gewezen.

Sedert Acquoy in 1892 zijn redevoering hield over *de stichtelijke proza-literatuur onzer vadersen vóór de Hervor-*

¹⁾ *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Taal*, Deel II, Groningen 1832, blz. 386 v.

²⁾ *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken*, Leiden-Amsterdam 1851, blz. 107-115. (Geciteerd: Van Vloten).

³⁾ *Oud-Nederlandsch Rijm en Onrijm*, Leiden 1851. blz. 188-190 (geciteerd: Schrant).

⁵⁾ *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*, Utrecht 1869.

⁴⁾ *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Haarlem 1887. *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, Haarlem 1922, II.

⁶⁾ *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Groningen 1907, II.

ming¹⁾ hebben zoowel theologen als philologen dit zoo lang stiefmoederlijk behandelde gedeelte van onze Nederlandsche letterkunde grondig bestudeerd en toen kwam men al sterker tot de overtuiging, dat Mr. Dirc van Delf zeker niet de minste onder de broeders is.

We vinden hem en zijn werk meer of minder uitvoerig vermeld, vooral door Tinbergen²⁾, Troelstra³⁾, De Vooy⁴⁾ en na hen door Van Schaick Avelingh⁵⁾, Jacobs⁶⁾, Burssens⁷⁾ en Kessen⁸⁾.

Het belangrijkste artikel over *Dirc van Delf en zijn „Tafel van den Kersten Ghelove”* is van de hand van Dr. C. G. N. de Vooy⁹⁾, ofschoon hij het zelf bescheiden aandient als de resultaten van een voorloopig onderzoek.

Thans is het mij vergund aan dezen auteur en zijn werk een breedere studie te wijden. Ik heb getracht uit de schaarsche gegevens, die mij ten dienste stonden, zijn levensgeschiedenis samen te stellen en tegelijk den ontwikkelingsgang van een geleerde uit die dagen te schetsen.

Wat het werk zelf betreft, evenals de meeste middel-euwsche geschriften, mogen wij ook dit in den ruimeren zin van het woord een compilatie noemen. Veel heeft Mr. Dirc van anderen overgenomen, maar hij heeft het zelf verwerkt. Dit bleek uit mijn onderzoek naar de bronnen, die door hem zijn gebruikt. Verreweg de meeste mocht ik ont-

¹⁾ *Handelingen en Mededeelingen van de Mij. der Ned. Letterkunde*, Leiden 1891-92.

²⁾ *Des Coninx Summe*, Leiden 1900. (geciteerd: Tinbergen).

³⁾ *De Toestand der Catechese in Nederland gedurende de vóór-reformatische eeuw*, Groningen 1901 (geciteerd: Troelstra I). *Stof en Methode der Catechese in Nederland vóór de Reformatie*, Groningen 1903 (geciteerd: Troelstra II).

⁴⁾ *Middel-nederlandsche Legenden en exempelen. — Bijdrage tot de Kennis van de Prozalitteratuur en het volksgeloof der Middeleeuwen*, 's Gravenhage 1900. — Herziene en vermeerderde uitgave, Groningen, Den Haag 1926 (geciteerd: De Vooy¹ of ²).

⁵⁾ *Dat Scaecspel*, Leiden 1912.

⁶⁾ *Jan de Weert's Nieuwe Doctrinael of Spieghel van Sonden*, Den Haag 1915 (geciteerd: Jacobs).

⁷⁾ *Dat Boeck vander Voirsienicheit Godes* (Leuvense Studiën en Tekst-uitgaven), Antwerpen 1930.

⁸⁾ *Het Cancellierboek*, Leiden 1931.

⁹⁾ *Iets over Dirc van Delf en zijn „Tafel van den kersten ghelove”*. — (Ts. voor Ned. Taal en Letterkunde XXII, 1903, blz. 1-36.)

dekken en daardoor was ik ook in staat het karakter van het werk en zijn plaats onder de didaktisch-stichtelijke geschriften der Dietsche Letterkunde nader te bepalen.

Dit werk van Mr. Dirc is echter niet alleen uit katechetisch oogpunt van het hoogste belang, maar het is voor ons tevens een spiegel van het leven in de tweede helft der 14de eeuw, voorzoover daarin ter sprake komen de zeden van dien tijd, de volksgebruiken en inzichten op menig gebied in kerk en maatschappij.

Nadat dit alles in het vierde hoofdstuk van onze studie tot een geheel was samengevoegd, hebben wij ten slotte een blik trachten te slaan in het gemoeds- en geestesleven van onzen auteur, en zijn persoonlijkheid geteekend, zooals deze uit zijn werk naar voren treedt.

Dat de *Tafel* in die dagen graag werd gelezen — en ik mag wel zeggen: bestudeerd, want Dirc's uiteenzetting is dikwijls allerminst oppervlakkig — daarvoor getuigt het vrij groote aantal der ons overgeleverde handschriften. Vele bevatten niet het geheele werk, wat allicht te kostbaar zou zijn geworden, maar dan wilde men althans een gedeelte bezitten, dat het meest in den smaak was gevallen. Ook buiten onze landsgrenzen was deze *Tafel van der Kerstenre Ghelove* bekend, zooals de twee Duitsche bewerkingen van het Somerstuc getuigen, waarvan de eene in de Hofbibliotheek te Darmstadt¹⁾, de andere op het slot van den Vorst von Sayn-Wittgenstein te Berleburg wordt bewaard.

Voorzoover het mij thans mogelijk was, heb ik de varianten der voornaamste hss. opgeteekend en hun onderlinge verhouding bepaald. Het resultaat van dit onderzoek heb ik in een *Aanhangsel* medegedeeld.

Bij deze inleiding over den meester en zijn werk moet het voorloopig blijven. Een volledige kopie van de hss. 73 E 26 en 73 E 27 der Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage met een groote verzameling varianten ligt gereed, maar een tekstuitgave van dit zeer omvangrijke geschrift zou zóó kostbaar worden, dat wij er thans niet toe konden overgaan.

Deze omstandigheid had natuurlijk invloed op den aard

¹⁾ Dr. Wasserschleben, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, II Band, Germ. Abtheilung, Weimar 1881, S. 131-150.

van mijne studie. Gaarne had ik de *Tafel* ook uit taalkundig oogpunt beschouwd, maar zonder den tekst er naast is dit vrijwel onmogelijk. We moeten er ons dus toe beperken met instemming het oordeel van vroegere lezers van dit handschrift te herhalen. Het staat vast, dat Mr. Dirc met deze breed opgezette verhandeling een nieuw bewijs heeft geleverd tot welke hoogte het Dietsch proza reeds in die dagen gestegen was. „Er is bij hem”, gelijk Prof. G. Kalff al opmerkte¹⁾, „evenals bij Hadewijch, Ruysbroeck en Hendrik Mande een blijkbaar bewust streven naar het voortbrengen van schoon proza. De schoonheid werd hier, als overal, uit aandoening geboren; maar uit aandoening, in toom gehouden en bestuurd door smaak, die zich onder invloed van vroegere kunst had ontwikkeld.”

Wij betreuren het, dat de lezer dus nog niet over een volledig afgedrukten tekst kan beschikken en voelden ons verplicht deze leemte althans eenigermate aan te vullen door in onze studie over Mr. Dirc en zijn werk alvast meerdere uitvoerige brokstukken van de *Tafel* op te nemen. Voor die uit het Winterstuc gebruikten wij hs A (= 73 E 26), voor die uit het Somerstuc hs. M (= 73 E 27), beide van de Kon. Bibl. te 's Gravenhage. De interpunctie, welke in deze hss. zeer slordig is, heb ik gemoderniseerd, de weinige afkortingen opgelost, de eigennamen met hoofdletter geschreven. Verder volgden wij de *Regels voor het uitgeven van Historische Bescheiden*, vastgesteld door het bestuur van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht) Amsterdam 1915.

Mijn schoonste voldoening zou het zijn, als het mij gegeven was door deze inleidende studie zooveel belangstelling te wekken voor de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*, dat het mij mogelijk werd gemaakt in de naaste toekomst een volledige tekstuitleg te bezorgen.

¹⁾ G. Kalff, a. w. II, blz. 460.

I. MEESTER DIRC VAN DELF.

Omstreeks het midden der 14e eeuw, toen Dirc van Delf het levenslicht aanschouwde, was zijn geboorteplaats, waarvan de stichting door sommigen aan Hertog Godfried met den Bult wordt toegeschreven¹⁾, reeds een stad van beteekenis. Van haar opkomst en groei is niets met zekerheid bekend, maar, wanneer Willem V zich in den strijd met zijn moeder Margaretha aan het hoofd der Kabeljauwschen stelt, vinden we naast de heeren van Egmond en Van der Wateringe, van Heemskerk en Van der Maalstede ook de stad Delft onder zijn banier geschaard. Blijkbaar had de burgerij een hoogen dunk van haar macht en kracht, want toen Albrecht later de Hoeksche partij, naar haar meening, vóórtrok, durfde zij zich tot tweemaal tegen haar heer verzetten. Deze stoutmoedigheid moest men echter duur bekoopen. De Ruwaard, die toen te Brussel vertoefde, keerde terstond terug en hield op 10 Maart 1359 de dagvaart te Schiedam, waar tot den oorlog tegen Delft besloten werd. Bijna een maand duurde het beleg, waarvoor uit Utrecht „de grote donrebosse”, uit Heusden stalen bogen en ander oorlogstuig, uit Henegouwen een groote bende gewapenden werden ontboden. Den 20sten Mei gaf de benarde stad zich over. De voorwaarden waren hard. Duizend mannen en vijfhonderd vrouwen moesten barrevoets en blootshoofds den Ruwaard om vergiffenis smeeken; de poorten en vesten moesten geslecht worden; de privilegiën, waarmee de stad sedert den dood van Willem IV begiftigd was, werden ingetrokken; bovendien moesten de schuldige Delvenaars nog een boete ten bedrage van 60.000 brusselsche schilden opbrengen²⁾. Eerst in 1396 kreeg Delft verlof hare poorten en ommuring te herbouwen en de grachten opnieuw te graven³⁾.

Misschien werd Dirc in deze woelige dagen geboren,

¹⁾ Dr. H. Brugmans en C. H. Peters, *Oud-Nederlandsche Steden*, Leiden, z. j. III dln., I blz. 211; III blz. 43.

²⁾ Dr. P. J. Blok, *De eerste regeeringsjaren van Hertog Albrecht van Beieren, 1358-1374*. — *Bijdragen voor Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde*, III Reeks, II Dl., blz. 259.

³⁾ Dr. H. Brugmans en C. H. Peters, a. w. I, blz. 116.

misschien heeft hij als knaap er bij staan te kijken toen door werklieden van elders de poorten en wallen werden omvergehaald en geslecht.

Wij kunnen naar dit alles slechts gissen. Evenmin is het ons bekend, wie zijne ouders waren. Zelf heeft hij er niets van opgeteekend en de papieren, die ons wellicht hadden kunnen inlichten, zijn door den grooten brand, welke „op heylich kruysvindingsdach (3 Mai) in het jaer ons Heeren 1536 nae den noenen, onder den vesper als men het magnificat songh”, het arme Delft voor twee-derde gedeelte in asch legde, alle onherstelbaar verloren gegaan¹⁾.

Maar wanneer wij den tijdsduur, die gevorderd wordt om een doctoraat „in der godheit” te verwerven²⁾, in verband brengen met den brief van hertog Albrecht van 1399, waaruit schijnt te blijken, dat de promotie van Dirc van Delf eerst kort te voren had plaats gehad, durven wij het vermoeden opperen dat de schrijver van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* omstreeks 1365 zou geboren zijn.

Uit dien zelfden brief vernemen wij ook dat meester Dirc een zoon was van het Dominikanen-klooster te Utrecht. Hij heet immers aldaar: „van den predicaren oerde ter Jacopinen t'Utrecht”. Dit konvent is de oudste stichting van St. Dominicus' zonen in Nederland. Reeds in 1232 verwierven zij in de wijdvermaarde bisschopsstad een vast verblijf. Aanvankelijk waren de Paters zeer bekrompen gehuisvest, maar door de vorstelijke mildheid van den Roomsche-Koning Willem verrees omstreeks 1250 in het Noorden der stad, aan de Oostzijde der Oude Gracht een ruim klooster, dat ter gedachtenis aan zijn grootmoedigen weldoener in de gebrandschilderde ramen en op sluitsteen en deurstijlen diens wapen droeg.

Niet lang zal het klooster met de kerk voltooid zijn geweest, toen het in den nacht van Sint-Vitalis, den 28sten April 1253

¹⁾ Dr. H. Brugmans en C. H. Peters, a. w., I, blz. 211.

²⁾ Eerst na zesjarige studie in de theologie kon men te Parijs, Keulen en elders *baccalaureus biblicus* worden; daarna moest hij gedurende één jaar voor zijne studenten den Bijbeltekst en de daaraan toegevoegde glossen verklaren; in den volgenden cursus werd hem als *baccalaureus primarius* het lezen en kommentarieeren van de *Sententiarum libri* van Petrus Lombardus opgedragen, en eerst dan mocht hij licentiaat en doctor worden. Vgl. Moll, *Kerkgesch. van Ned. vóór de Hervorming* II, 2; blz. 305.

mèt het bisschoppelijk paleis, de Buurkerk en drie andere kloosters een prooi der vlammen werd.

De burgers en landzaten kwamen den armen kloosterlingen te hulp, en toen het konvent omstreeks 1270, vermoedelijk schooner dan weleer, uit de asch was herrezen, kwam de grijze Albertus Magnus, die in het diocees van Keulen, waaronder Utrecht ressorteerde, het ambt van wijkbisschop vervulde, het nieuwe klooster zijner ordebroeders inzegenen. Hij konsakreerde ook de kerk, gaf haar Sint-Andreas, Apostel, tot patroon en stelde het jaarlijksche kerkwijdingsfeest op den Zondag na het octaaf van Sint-Pieter en Sint-Paulus vast.

Volgens den geest der Orde bestond de arbeid der kloosterbewoners in prediken en onderwijzen en ter oorzaak van de termijnen strekte dit apostolaat zich uit over het geheele bisdom. Want tegenover het termijn-recht om op bepaalde tijden naar de omliggende streken kloosterlingen uit te zenden tot het inzamelen van aalmoezen, die hoofdzakelijk bestonden uit voor het levensonderhoud noodzakelijke natuurprodukten, zooals boter, kaas, rogge, eieren en turf, — tegenover dit termijnrecht, stond de termijn-plicht, om in de plaatsen, waar men deze kollekte hield, op vastgestelde feesten hulp te verleen in de zielzorg en te preeken¹⁾.

Daar nu voor de paters, die gedurende een groot gedeelte des jaars, dan hier, dan ginds, op termijn gingen, een langdurig verblijf onder vreemden bezwaarlijk werd, had men op enkele kruispunten een terminarishuis gesticht, waar de kloosterlingen tijdens hun bedeltocht konden vertoeven. Een dergelijk terminarishuis bezat het Utrechtsche klooster ook te Delft²⁾. Zoo leerde de jonge Dirc waarschijnlijk de paters kennen en in zijn hart ontwaakte het verlangen in hunne Orde te treden en straks hun apostolischen arbeid te deelen.

Hoe oud Dirc was, toen hij den Prior van het Utrechtsche Predikbroeren-klooster³⁾ om het blanke habijt van St. Do-

¹⁾ G. A. Meijer, O.P. *De Paters Dominicanen te Utrecht*, Utrecht 1916.

²⁾ G. A. Meijer, O.P. *Dominikaansche Studiën*, Tiel 1920, blz. 389.

³⁾ G. A. Meijer, O.P., a. w., blz. 73. „Wanneer een jongmensch in de Orde wilde treden, moest hij zich wenden tot het klooster, binnen welks

minicus vroeg, weten wij niet, daar toenmaals wegens de treurige tijdsomstandigheden geen vaste leeftijd was bepaald en zoowel oudere als zéér jonge kandidaten in de Orde mochten worden opgenomen.

Aanvankelijk moest de postulant 18 jaar oud zijn¹⁾, maar reeds in 1265 werd nog slechts een leeftijd van 15 jaren geëischt²⁾ en op 't generaal-kapittel van Barcelona in 1323 werd dit voorschrift herhaald³⁾. Voor kennis werd gevorderd, wat men de knapen op de dom-, kapittel- of parochiescholen leerde. Dit lager onderwijs, hoofdzakelijk Latijn, werd in 1267 en 1320 *grammaticalia en tractatus* genoemd⁴⁾. In verschillende orde-provinciën openden de Dominikanen bij hun klooster een zoogenaamd juvenaat, waar de eerste beginselen van het Latijn onderwezen werden.

Deze eischen van leeftijd en kennis werden onder zware straffen gehandhaafd. Had een prior een onontwikkeld persoon aangenomen, dan moest hij zich persoonlijk met diens onderricht belasten.

Op vijftienjarigen leeftijd kon men zich gemakkelijk de gevorderde kennis verworven hebben en daar het novitiaat drie jaar duurde, had men evenmin onberaden verbintenissen te vreezen. Door de gevolgen der zwarte pest, die omstreeks 1350 geheel Europa en ook ons Vaderland teisterde, waardoor geheele kloosters werden ontvolkt en het ledental der Orde tot een derde was gedund, — door deze treurige gevolgen van een der vreeselijkste rampen, waarvan de geschiedenis gewaagt, liet men zich verleiden tot een maatregel, die oogenschijnlijk doeltreffend, maar inderdaad verkeerd was, zooals 't droeve verval in later tijden bewees. De leeftijd tot opneming der leden gevorderd, werd lager gesteld. Zoo verhaalt ons Petrus de Arenys van de Aragonsche orde-provincie, dat hij bij zijn intrede in 1360 twaalf

predicatio hij woonde. Een ander klooster was, zonder bijzonder verlof, niet tot de aanneming gerechtigd." Vgl. B. M. Reichert, O. P., *Monumenta Ordinis fratrum Praedicatorum historica*, Romae 1896 ss. IV, p. 237.

¹⁾ H. Denifle, O. P., *Die Konstitutionen des Predigerordens vom Jahre 1228*. — Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters, I, blz. 202.

²⁾ Reichert, *Mon.* III p. 129.

³⁾ Reichert, *Mon.* IV p. 145.

⁴⁾ G. A. Meijer, O. P., a. w., blz. 74.

jaar oud was¹⁾ en van zijn tijdgenoot frater Johannes de Mena weten wij, dat hij reeds op tienjarigen leeftijd werd ingekleed²⁾. Het generaal-kapittel van 1378 nam zelfs met een ouderdom van minstens zeven jaar al genoegen³⁾.

Daar alzoo een vaste leeftijdsgrens in die dagen niet gold, moeten wij op de vraag hoe oud onze Dirc was, toen hij het Dominikaansche leven begon, het antwoord schuldig blijven. Evenmin weten wij of hij toen nog onderricht in de lagere vakken noodig had. In ieder geval bleek hij later in het Latijn zeer bedreven te zijn, zooals verschillende zeer knappe staaltjes van vertaalkunst in zijn *Tafel van der Kerstenre Ghelove* getuigde.

Gedurende het novitiat, dat drie jaar duurde, moest de jonge kloosterling zich vooral toeleggen op het inwendige leven. Een zeer groot deel van zijn dag was aan meditatie en gebed gewijd. Verder ontvingen zij van een daartoe aangestelden magister onderricht in grammatica en zang, men leerde hen de getijden zeggen⁴⁾, men wees hen op het gewicht en de voortreffelijkheid der wetenschap, op de noodzakelijkheid van vlijtige studie, zoodat hun geest niet alleen voldoende onderlegd was, maar er tevens vurig naar haakte zich aan de bronnen der hoogere wijsheid te mogen laven. Ook frater Dirc heeft ongetwijfeld dit verlangen gekend, al was 't hem ook tijdens zijn novitiat reeds een zoete voldoening zich te verdiepen in de schoonheid der liturgie, waarvan hij de zinrijke beteekenis in zijn later werk met voorliefde ontvouwen zal.

Vermoedelijk was frater Dirc ongeveer 18 jaar oud toen hij tot de philosophische en theologische studiën werd toegelaten. Wij meenen dat de vervroeging der intrede, daarop zonder invloed bleef, wijl de jeugdige knapen nu alles in 't klooster nog moesten leeren, wat vroeger reeds bij de opnemng van

1) Reichert, *Mon.*, VII, p. 52. 2) Reichert, *Mon.*, VII, p. 93.

3) Reichert, *Mon.*, IV, p. 445. Vgl. Dr. P. G. M. Häfele, O.P. *Franz von Retz*, Innsbruck, Wien, München 1918, S. 10.

4) Reichert, *Mon.*, IV, p. 391. „Pro noviciis ordinetur aliquis magister frater vel secularis, qui predictos in officio divino dicendo pariter et cantando, necnon eciam in grammaticalibus et aliis primitivis diligenter instruat et informet.”

hen geëischt werd¹⁾). Een langen weg had Dirc nog af te leggen, voor hij den hoogsten graad van „doctoer in theologia, dat men hiet meester in der godheit” zou verworven hebben.

Het lijkt ons gewenscht zijn ontwikkelingsgang te volgen. We krijgen dan niet slechts eenig inzicht in de vorming van een geleerde in die dagen, maar wellicht is het mogelijk uit de samenvloeiing van deze algemeene lijnen met de enkele bijzondere trekken, die van Dirc zijn overgeleverd, ons althans een vaag beeld van zijn levensloop te vormen.

De philosophische cursus, die nà het novitiaat aanving, was ingedeeld in een *Studium logicae* of *artium* in den strikten zin en in een *Studium naturalium*, dat ook wel zonder meer *Studium philosophiae* werd genoemd²⁾).

Het eerste gedeelte omvatte rhetorica en logica, die aanvankelijk gedurende twee jaar, later gedurende drie jaar onderwezen werden. Niet elk klooster had een *Studium artium*, maar drie of vier konventen, eene *combinatio* genaamd, hadden er gezamenlijk één, dat jaarlijks van standplaats wisselde om de lasten der fratersopleiding gelijkmatig over de verschillende kloosters te verdeelen. Zoo had de Saksische provincie der Dominikanen-orde, waartoe Noord-Duitschland en Nederland behoorden, in 1379 zes *Studia artium*: Göttingen, Brunswijk, Bremen, Warburg, Hamburg en Sehusen³⁾). Dirc moest dus zijn vaderland verlaten om in Duitschland zijn eerste opleiding te ontvangen.

Aan het hoofd van zulk een *Studium* stond een *lector principalis*, door een *sublector* en *magister* bijgestaan. De leerstof van dezen cursus was in hoofdzaak het *Organon*, dat zijn: de logische geschriften van Aristoteles, maar daarnaast werden ook de werken van Porphyrius — *Isagoge* —

¹⁾ Reichert, *Mon.* VIII, p. 119: „In qualibet provincia sen nacione ad minus de uno studio et magistro grammaticae, fratre vel seculari provideatur sub quo fratres novicii et alii grammaticam discere possint”. Vgl.: *Mon.*, IV, p. 445.

²⁾ Vgl.: G. A. Meijer, *O.P. a. w.*, blz. 70-84 en Dr. P. G. M. Häfele, *a. a. O.* S. 33-53.

³⁾ H. Finke, *Über den Einfluss der Dominikaner auf das Unterricht und Bildungswesen im Mittelalter*. — Röm. Quartalschrift, VIII, S. 383.

en Boëthius — *Liber de divisione* en *Liber Topicorum* — bestudeerd¹⁾).

De leer-methode werd door het generaal-kapittel van Londen (1335) in drie woorden saamgevat: „legendo, studendo et disputando”²⁾. Eerst las de Lector den tekst voor ten einde de studenten in de gelegenheid te stellen hun exemplaar zoo noodig te verbeteren; dan volgde de verklaring van den inhoud. De taak van den leerling was 't nu, het verhandelde te overwegen en van buiten te leeren. Krachtig werd hij hierin gesteund door de gemeenschappelijke repetities of samensprekingen, die reeds vroegtijdig door de kapittels der Orde waren voorgeschreven. In 't begin volgden deze onmiddellijk op iedere les, maar in 1313 werd de Vrijdag tot repetitie-dag aangewezen. De *magister studentium*, die persoonlijk alle lessen bijwoonde, overhoorde dan de fraters. Sinds 1325 had de repetitie elken dag in de les plaats, terwijl in den namiddag een *colloquium* werd gehouden, waarin de magister aan de *fratres dubia* en objecties omtrent de lectio voorstelde.

Nadat Dirc zich drie jaren³⁾ in deze studie had verdiept, ging hij over tot het *Studium naturalium*. Evenals de *Studia artium*, bestonden ook de *Studia naturalium* uit eene *combinatio* van verschillende kloosters en wisselden zij eveneens jaarlijks van standplaats. In 1379 telde onze Saksische provincie zeven studiehuzen voor filosofie: Halle, Jena, Minden, Stralsund, Zutphen en Norden. Of Dirc toen naar 't vaderland is teruggekeerd om in Zutphen den cursus te volgen, laat zich zelfs niet gissen, want in die dagen van kosmopolitische beweging onder de kloosterorden biedt de nationaliteit van den student niet den minsten waarborg, dat wij hem met recht naar den vaderlandschen bodem hebben overgeplaatst en bovendien is 't niet uit te maken of Zutphen juist in de jaren van Dirc's opleiding den last van het *studium naturalium* had te dragen.

¹⁾ Überweg-Baumgartner, *Grundriss der Geschichte der Philosophie der patristischen und scholastischen Zeit*, Berlin 1915, II, S. 527.

²⁾ Reichert, *Mon.*, IV, p. 229.

³⁾ Reichert, *Mon.*, IV, p. 158: „Nec aliquis assignetur studio naturarum, nisi prius audierit logicalia tribus annis”.

Na 1327 duurde ook deze cursus, waarvan de *exercitia scholastica* aan die van den vorigen gelijk waren, althans in sommige orde-provincies, drie jaren. De leerstof omvatte de volgende werken van Aristoteles: voor het eerste jaar: *liber Physicorum*, *liber Ethicorum* en *De coelo et mundo*; voor het tweede jaar: *liber Mathematicae*, *liber Ethicorum* en *Metri-cae*; voor het derde jaar: *liber de Anima*, *de Sensu et Sensato*, *de Memoria* en *de Reminiscentia*, *liber Ethicorum* en *De Generatione*. „En alle moeten geheel en terdege gelezen worden,” gebod het provinciaal-kapittel van Provence¹⁾. En zoo zal 't ook elders wel geschied zijn.

De vele kommentaren en glossen door geleerde medebroeders, zooals Albertus Magnus, Tancred van Bologna, Johannes Gilles, Roland van Cremona, Robert Kilwardbey, Petrus van Tarentaise en tal van anderen op deze werken van den Stagiriet geschreven, werden bij de studie dezer stoffen door meester en leerlingen ijverig benut. Dat Dirc met bijzondere belangstelling dezen cursus gevolgd heeft, bewijst wederom zijn *Tafel van der Kerstenre Ghelove* op verschillende plaatsen.

Ofschoon de studie van *Logica* en *Naturalia* in deze jaren de hoofdbezigheid der fraters was, toch waren zij ook verplicht de wekelijksche disputen van den godgeleerden cursus bij te wonen en moesten zij zelfs op sommige plaatsen de gewone theologie-kolleges van den *Lector principalis* bezoeken²⁾.

Maar de eigenlijke studie der godgeleerdheid ving eerst aan na beëindiging van de philosophische leergangen.

De theologie, voor den Dominikaan de wetenschap bij uitstek, werd in elk klooster onderwezen. De cursus duurde drie jaar; dagelijks was er les, die door alle in het klooster aanwezige paters en fraters moest worden bijgewoond³⁾. Zelfs de prior was daarvan niet ontslagen. Wie aan deze verplichting niet voldeed, werd streng gestraft⁴⁾; alleen een dwingende reden kon als verontschuldiging gelden. Nog in

1) „Et legantur omnes integraliter, et perfecte”. Vgl.: C. Douais, *Essai sur l'organisation des Etudes dans l'ordre des frères Prêcheurs au treizième et au quatorzième siècle* (1216-1342), Paris-Toulouse 1884, p. 71-72.

2) Reichert, *Mon.*, IV, p. 14 et 17.

3) Reichert, *Mon.*, IV, p. 308, 359, 404; *Mon.*, III, p. 99.

4) Reichert, *Mon.*, IV, p. 13, 64, 152, 162.

1354, 1358 en 1365 werd er door de generaal-kapittels met nadruk op gewezen, dat de oude bepalingen betreffende de kloosterstudie nauwgezet onderhouden moesten worden¹⁾. De H. Schrift en de *IV Libri Sententiarum* werden op dezen cursus verklaard.

In 1379 telde de Saksische provincie der Orde acht *studia theologica*; we treffen ze aan te Maagdenburg, Halberstadt, Eisenach, Soest, Lübeck, Leipzig, Leeuwarden en Utrecht. We zouden gaarne willen meedeelen, dat frater Dirc toen het klooster van zijn novitiaat wederzag, om daar nog dieper in de geheimen der heilige wetenschap te worden ingewijd, maar ook hier ontbreken alle gegevens. Het eenige zekere is, dat Dirc in een der genoemde kloosters dezen theologischen leergang gevolgd heeft.

Naast deze theologische kloosterscholen, ontstond er weldra behoefte aan een studie-inrichting ter opleiding van hen, die later zelf als *lector* de medebroeders zouden hebben te onderwijzen²⁾. De leerstof was uiteraard dezelfde als die der kloosterstudia; ook hier waren de H. Schrift en de *IV Libri Sententiarum* van Petrus Lombardus de handboeken, maar men had daar ruimschoots de gelegenheid dieper en breedvoeriger de verschillende vraagstukken te bespreken. Zulk een school werd *Studium Solemne* genoemd, ofschoon deze naam in de oudere wetgeving dikwijls ook aan de *studia generalia* werd gegeven³⁾. In 1335 werd uitdrukkelijk bevolen, dat er in iedere provincie minstens twee zouden zijn⁴⁾. Ze moesten gevestigd zijn in een groot klooster en liefst in een stad met wetenschappelijk verkeer. Alleen de meest begaafde studenten, die den driejarigen theologischen cursus met goed gevolg hadden doorlopen en geschiktheid voor het lectoraat toonden, mochten daarheen gezonden worden. Aan het hoofd van een *studium solemne* stond een *magister*, bijgestaan door een tweeden *magister* of *vice-lector*, terwijl een of twee *baccalaurei* belast waren met de verklaring van den Bijbel en de *Sententiae* en

¹⁾ Reichert, *Mon.*, IV, p. 359, 383, 404.

²⁾ Vgl. C. Douais, *l. c.* p. 126 ss.

³⁾ Reichert, *Mon.*, III, p. 34, 93.

⁴⁾ Reichert, *Mon.*, IV, p. 229. „Ad minus in singulis provinciis sint duo studia theologie”. Vgl. p. 241, 253, 262.

aan een *Magister studentium* het toezicht over de studie en de studenten was opgedragen. Om de veertien dagen hield de *Magister primarius* bovendien een openbare disputatio.

Met dezen cursus, die gewoonlijk niet langer dan drie jaar duurde¹⁾, was de schoolsche vorming der meeste Ordeleden voltooid; zij mochten dan naar het moederklooster terugkeeren. Sommigen hunner werden dan voor de prediking en de zielzorg, anderen voor het leeraarsambt bestemd.

Maar de Orde, die de beoefening der wetenschap als een der hoofdpunten in haar werkprogram had geschreven, was met deze vorming van hare leeraars nog niet tevreden. En daarom stichtte zij voor hen, die gedurende eenige jaren met bekwaamheid hun ambt van lector hadden vervuld en later invloedrijke leiders der wetenschappelijke beweging beloofden te worden, hare *studia generalia*, waar de beste der besten voor het *magisteriaat* werden voorbereid. Van de vroegste tijden af was dit een internationale school, te Parijs in het klooster Saint-Jacques gevestigd. Elke provincie mocht drie studenten daarheen zenden. Op den duur werd echter een te groote samentrekking dezer studie voor dit klooster een zeer zware last en daar anderzijds bij den snellen aanwas der Orde een getal van slechts drie uitverkorenen voor iedere provincie niet meer voldoende bleek, besloot het generaal kapittel, in Juni 1248 te Parijs gehouden, nog vier andere huizen voor hoogere studie te stichten. Montpellier, Bologna, Keulen en Oxford werden voor zulk een *studium generale et sollempne* uitverkoren²⁾. Later volgden die van Napels, Florence, Genua, Toulouse, Barcelona en Salamanca, en in 1304 werd aan elke provincie het recht gegeven een *studium generale* op te richten³⁾. Maar de professoren van zulk een studiehuis werden door het generaal kapittel of den generaal benoemd; voor Parijs, dat in de middeleeuwen steeds het voornaamste is gebleven, werden zij zonder onderscheid uit de verschillende provincies genomen. Wie dezen cursus, welke wederom drie jaar duurde, met goed gevolg doorloopen had, ontving den titel en de rechten van Lector in de theologie.

1) Reichert, *Mon.*, IV, p. 79; p. 309; vgl. p. 13 en 314.

2) G. A. Meijer, O.P., a. w., blz. 79.

3) Reichert, *Mon.*, III, p. 34, 38 en 41.

Wij mogen veronderstellen dat door het bovenstaande in groote trekken de ontwikkelingsgang van Dirc van Delf geteekend is. Vermoedelijk heeft hij toen wederom eenigen tijd het leerambt uitgeoefend, zooals dat gewoonlijk geschiedde, maar daarna zou nieuwe inspanning van zijn geest, van zijn krachten en ijver gevorderd worden. Dirc was tot nog hooger waardigheid geroepen. Jammer genoeg beschikken wij ook hier slechts over enkele aanduidingen, over eenige schaarsche gegevens, waaruit alleen met groote voorzichtigheid een samenhangend beeld kan gevormd worden.

Blijkens de voorrede van zijn werk was Dirc van Delf op 't eind der 14e en in 't begin der 15e eeuw „meister inder heiligher schrift ende regent inder universitaten van Arfordia ende van Colonia”. Hij heeft dus de hoogste wetenschappelijke waardigheid verworven. Maar langs welken weg heeft hij deze bereikt?

Om op deze vraag te kunnen antwoorden, dienen wij eerst met behulp der groote werken van Denifle¹⁾, Kaufmann²⁾ en Hastings Rashdall³⁾ het middeleeuwsche Universiteitswezen in zijn wording en ontwikkeling te schetsen⁴⁾.

Uit de bisschoppelijke scholen van Notre Dame te Parijs had zich geleidelijk een scholen-groep ontwikkeld, welke door de hooge wetenschappelijkheid van haar onderwijs de studeerenden van alle landen tot zich trok en aan dit feit haar naam van „algemeene school” dankte. Om de van overheidswege toegekende voorrechten werd ze weldra tot een *studium privilegiatum* verheven. Naar de verschillende studievakken vormden zich verschillende algemeene scholen, welke wij in een bijna onmerkbaar groeiend spraakgebruik als *faculteiten* zien aangeduid. Parijs telde er vier: Godgeleerdheid; Kerkelijk Recht of Dekreten; Geneeskunde; Vrije Kunsten of de bekende *Artes* van *trivium* en *quadrivium*. Over 't algemeen werd de studie dezer laatste faculteit als

¹⁾ H. Denifle, O.P., *Die Universitäten des Mittelalters*, Berlin 1885.

²⁾ G. Kaufmann, *Geschichte der deutschen Universitäten*, Stuttgart 1888-1896.

³⁾ Hastings Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, Oxford 1895.

⁴⁾ Vgl.: J. V. de Groot, O.P., *Het leven van den H. Thomas van Aquino*, Utrecht 2e dr. 1907, blz. 69 v.

een voorbereiding beschouwd voor de drie andere. In iedere faculteit kon men zijn *graden* of den doctorstitel behalen. Naast *doctor* was ook *professor* en *magister* als titel gangbaar, maar te Parijs werd in de faculteiten van Godgeleerdheid, Geneeskunde en Vrije Kunsten meestal het woord *Magister* of meester gebruikt. Hastings Rashdall noemt de drie titels: meester, doctor en professor volstrekt synoniem¹⁾, maar Bulaeus²⁾ meent, dat *Magister* en *Doctor* hierin verschillen, dat de magistertitel meer op den verworven hoogsten graad wijst, terwijl hem, die krachtens deze waardigheid inderdaad doceerde, bij voorkeur de doktorstitel toekwam. Aan de waardigheid van het Parijsche magisteriaat was het *jus ubique docendi*, een internationaal recht om te leeren, verbonden.

Naast Parijs had de Universiteit van Bologna zich als hogeschool van het Recht een wereldnaam verworven; allenaties waren daar vereenigd.

Zoo was 't sinds het midden der 12de eeuw, maar in het eerste kwart der 13de kwam daarin langzamerhand verandering. Naar het voorbeeld van Parijs en Bologna, ontstonden verschillende andere hogescholen, vooral in Italië, waar meerdere inrichtingen voor Rechtsstudie de moederschool van Bologna ter zijde wilden streven.

Bijna gelijktijdig openbaart zich ook in de afzonderlijke landen het bewuste streven op eigen bodem te stichten wat men tot dusver in den vreemde had moeten zoeken. Vercelli en Siena uitgezonderd, namen niet de gemeenten, maar wereldlijke vorsten of kerkelijke personen hiertoe het initiatief. Eerst in de 14e eeuw, toen reeds hier en daar universiteiten waren opgericht, begonnen de stadsbesturen in het bezit eener hogeschool een bron van inkomsten te zien en deden zij hun best een universiteitsprivilege te bemachtigen. De Romaansche landen gingen voor. In Italië zien we te Napels (1224), te Rome (1303), te Perugia (1308) en op verschillende andere plaatsen hogescholen verrijzen. Spanje trachtte reeds zeer vroeg aan zijne bewoners het bezoeken

¹⁾ Hastings Rashdall, *a. w.*, I, p. 21: „the three titles, Master, Doctor, Professor, were in the Middle Ages absolutely synonymous”.

²⁾ Bulaeus, *Historia Universitatis Parisiensis*, Parijs 1665, T. II, p. 681. Vgl. Kaufmann, *a. w.* II S. 274 v.

van buitenlandsche Universiteiten te besparen. In Frankrijk volgde Toulouse (1229) 't eerst Parijs na. Ook Portugal en Ierland poogden een eigen hoogeschool te stichten. Daarna kwam Duitschland. Toen daar in 1347 te Praag de eerste Universiteit werd opgericht, bestonden er buiten Italië reeds 15 Universiteiten, terwijl dit land alleen er evenveel telde. Het is moeilijk te zeggen, waarom Duitschland zoo lang heeft gedraald. Hoe 't zij, ook de vijf aldaar gestichte hoogeschoolen zijn naar het Parijsche voorbeeld ingericht. In de eerste oorkonden van Heidelberg (1385) en Keulen (1388) wordt uitdrukkelijk vermeld dat zij „*ad instar studii Parisiensis*” gevormd zijn. Eerst in 1392 werd in Erfurt de eerste Rector aangesteld.

Voor de theologische studie was de Parijsche hoogeschool van oudsher het brandpunt en vele Nederlanders hebben daar hun wetenschappelijke vorming voltooid. Anderen weer trokken naar Italië. Maar zoodra de Deutsche universiteiten waren gesticht, verlegde zich de stroom. Haar matrikels wemelen van Hollandsche namen.

In de Fransche hoofdstad hadden de duizenden studenten zich volgens den landaard in vier afdeelingen — *nationes* — gesplitst. Tot de *natio anglicana* behoorden, naast de Engelschen, Schotten, Ieren, Duitschers, Zweden, Denen en Polen, ook de Nederlanders, die in aantal vaak hun stamverwanten overtroffen. In 1362 telde men onder de 55 magisters er 27 uit het oude bisdom van Utrecht. Meermalen stond ook een Nederlander als procurator aan het hoofd der natio.

Het Westersch schisma was echter oorzaak, dat velen de Parijsche Alma Mater vaarwel zeiden en zich naar Heidelberg begaven, waar vooral de beroemde Marsilius van Inghen vele landgenooten tot zich trok. Twintig jaar had hij te Parijs onder grooten toeloop gedoceerd, maar toen de universiteit de zijde van den tegenpaus Clemens VII koos, had hij zich als trouw volgeling van het wettig opperhoofd der Kerk, Urbanus VI, genoodzaakt gezien zijn leerstoel prijs te geven en werd hij, zooals Pater Denifle¹⁾ zegt, te Heidelberg de ziel der heele onderneming.

¹⁾ H. Denifle, O.P. *Die Entstehung der Universitäten im Mittelalter bis 1400*, Berlin 1885, I, S. 381.

Gelijk de tweespalt aan de Parijsche hoogeschool, tengevolge van het Westersch Schisma, aan de universiteit van Heidelberg ten goede kwam, zoo waren de onlusten der Hussieten te Praag oorzaak van meerderen bloei voor de hoogeschool te Erfurt. Met ingenomenheid opende men daar de poorten voor hen, die het twistzieke Praag waren ontvlucht. Ook het Nederlandsch element, voorheen reeds vrij talrijk, werd daardoor nog versterkt en hield zich in het vervolg staande.

Maar al is Erfurt dan ook vooruitgegaan, van alle Duitsche Universiteiten is er toch geen door de Nederlanders meer bezocht geweest dan die van Keulen. Vooral Utrecht leverde een aanzienlijk deel. Reeds bij de opening in Januari 1389 traden Johan van Venlo en Arnold de Celaria van Lochem als professoren op; onder de drie conservatoren der universiteiten moest volgens de pauselijke bulle van hetzelfde jaar de deken van het St. Maria-kapittel te Utrecht steeds een vaste plaats innemen, terwijl de eerste pedellen — destijds voorname universiteitsbeambten — geestelijken uit Utrecht waren. Het rectoraat — in den aanvang voor een kwart, later voor een half jaar opgedragen — werd tot 1465 77-maal door een Nederlander bekleed. Hoe groot de toevloed der studenten uit onze streken moet geweest zijn, laten deze gegevens reeds vermoeden en de cijfers bevestigen het. Van de 13052 studenten, die van 1389-1465 zich lieten inschrijven, waren er 602 uit de stad Keulen, 3122 uit het diocees van dien naam, en 3462 uit het oude bisdom Utrecht, dus 26 %.

De religieuze Orden waren aan de Keulsche Universiteit niet zoo talrijk vertegenwoordigd en dit bevreemdt ons op 't eerste gezicht, daar immers juist van deze de wetenschappelijke strooming in die eeuwen haar oorsprong nam. De matrikel wijst op 84 Dominikanen, 66 Cisterciënsers, 56 Praemonstratensers, 45 Benedictijnen en 23 Franciskanen. We moeten echter niet vergeten, dat de meeste Orden te Keulen hun eigen theologische scholen gevestigd hadden, zoodat het volgen der universitaire colleges voor de kloosterlingen dus geenszins noodzakelijk was. Alleen wanneer zij aan de hoogeschool wilden doceeren of hare privilegiën genieten, waren zij tot inschrijving verplicht. Vandaar behelzen de

statuten der universiteit de bepaling, dat niemand te Keulen hooger onderwijs mag geven, „exceptis fratribus quatuor ordinum mendicantium, quos non oportet intitulari, nisi cum fuerint ordinati ad legendum, aut pro suis privatis usibus voluerint gaudere privilegiis universitatis”¹⁾).

Onder al de Nederlanders, die in de matrikels dezer Universiteiten staan opgeteekend, treffen we ook meermalen den naam „Theodoricus de Delf” aan, maar nu is het de vraag of deze persoon identiek is met den schrijver van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*.

Sommigen meenen, dat onze auteur te Parijs zijn studiën voltooid heeft. Zoo verwijst Ulysse Chevalier ons in zijn *Sources historiques du Moyen-âge* naar Bulaeus. Inderdaad vermeldt deze in zijne *Historia Universitatis Parisiensis* een zekeren „Theodoricus de Delf, Philosophiae Professor”, maar wijl deze reeds in 1347 als de „Receptor Anglicae nationis” optrad²⁾, kan hij bezwaarlijk dezelfde zijn als de gunsteling van Hertog Albrecht, die toen zelf eerst den leeftijd van negen jaar had bereikt. We wezen er bovendien in het voorgaande reeds op, dat Albrechts brief van 1399, waarbij Dirc tot zijn „dienre ende familiaer” werd aangesteld, zeer sterk den indruk wekt, dat deze eerst kort te voren den doctorshoed had verworven.

De identiteit van dezen Dirc met den schrijver van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* mogen we dus uitgesloten achten. Maar lang na hem treedt een andere naamgenoot aan de Parijsche universiteit op, die op grond der chronologische gegevens zeer goed de gezochte persoon zou kunnen zijn. Wij lezen namelijk in het *Liber procuratorum nationis Anglicanae*, dat op den 26sten Februari 1394 een zekere Magister Theodoricus de Delf een franc betaalt „pro jocundo introitu”, en daarna vinden we hem tot in 1396 nog twaalfmaal vermeld³⁾).

1) Dr. H. Keusser, *Die Matrikel der Universität Köln*, Bonn 1892, I, S. 11. Vgl. voor deze beschouwing G. A. Meijer, O.P. *Nederlanders aan middel-eeuwsche universiteiten*. (*De Katholiek*, Dl. 107, 1895, blz. 405-415).

2) O. c. tom. IV, 991: „Theodericus de Delf, Philosophiae Professor, Item et Theodericus de foro, uterque Anglicae nationis an. 1347; iste quoque fuit Receptor suae Nationis et rationes reddidit 6 Kalend. Iulii an. praedicto”.

3) Denifle-Chatelain, *Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis*.

Deze jaartallen stemmen met onze vermoedens prachtig overeen en nog merkwaardiger is het, dat deze Magister Theodoricus in hetzelfde jaar uit het Parijsche boek verdwijnt, als waarin onze Dirc voor 't eerst in den Matrikel van de Universiteit te Erfurt vermeld wordt.

Niettemin schijnt de zeldzame aaneensluiting dezer gegevens op louter toeval te berusten. We weten immers dat het in Juni 1387 tot een ernstige breuk was gekomen tusschen de Dominikanen en de Universiteit van Parijs, die vroeger door zulke nauwe banden vereenigd waren. De ondoordachte uitlatingen van frater Johannes de Montesono waren daar de oorzaak van. De Universiteit trad zeer streng op en daar de Magister en Baccalaurei weigerden aan haar zeer zwaren eisch te voldoen, had er gedurende vijftien jaren geen enkele promotie van een Dominikaan aldaar plaats, terwijl evenmin iemand hunner als professor werd toegelaten. Eerst in 1403 werd de vrede hersteld¹⁾. Op grond van deze gebeurtenissen mogen wij vaststellen, dat de in het *Liber procuratorum* vermelde Magister Theodoricus de Delf niet tot de Orde der Predikbroeren behoord heeft en bijgevolg met onzen doctor Dirc niet vereenzelvigd mag worden.

De juistheid dezer gevolgtrekking wordt nog versterkt, wanneer we ons een andere omstandigheid herinneren, die een promotie of een functie van Dirc van Delf aan de Parijsche Universiteit in die dagen onmogelijk maakte. We zijn dan immers midden in het Westersche Schisma. Een groot deel van de Fransche provincie had de partij van den Paus van Avignon gekozen; de Saksische provincie, waartoe Dirc behoorde, stond echter aan de zijde van Bonifatius IX. Door deze droeve verwikkelingen was het klooster van Saint-Jacques, waar van oudsher de meest begaafde zonen der Orde tot voltooiing hunner studiën samenstroonden, voor alle aanhangers van Bonifatius IX en dus ook voor

Parijs, 1894, tomus I, *Liber procuratorum nationis Anglicanae (Alemanniae)* ab anno 1333-1406, 687-33; 703-36, 43, 46; 711-27; 721-36; 722-15, 17, 19, 25; 724-7, 13.

¹⁾ R.P. Mortier, O.P., *Histoire des Maîtres-généraux de l'Ordre des frères Prêcheurs*, Parijs 1903-1914, III. p. 616, ss.

Dirc verboden terrein. In dien tijd kan hij dus niet te Parijs vertoefd hebben¹⁾).

Zij, die een titel moesten behalen, konden naar Oxford gaan of naar 't studium generale van Bologna, dat ingevolge een besluit van het kapittel van Venetië in 1394 gemachtigd was aan zijn studenten dezelfde graden als Parijs te verleen. Of Dirc in Oxford of in Bologna geweest is, bleef ons onbekend²⁾).

We moeten ons dus tot Keulen en Erfurt wenden. Gelijk de proloog van zijn werk ons meedeelt, was „broeder Dirc van Delf, meister in der heiligher schrift, regent” — d.i. academisch professor³⁾ — „in der universitaten van Arfordia ende van Colonia” en de matrikels van deze beide jonge hoogeschoolen bevestigen dit, maar op de vraag, of hij ook aldaar zijn langdurige studie door de magistris-waardigheid bekroond mocht zien, kunnen we geen beslissend antwoord geven.

Dat dit te Keulen gebeurd zou zijn, meenen wij te mogen uitsluiten, want toen hij daar onder het rectoraat van Johannes de Vorborgh, die op 28 Juni 1403 gekozen was, werd ingeschreven als „Magister frater Theodoricus de Delf, ordinis praedicatorum, theologiae professor”, voegde men in een noot er bij: „magister alterius universitatis”⁴⁾).

Vóór Keulen was hij te Erfurt en daarom zou het mogelijk zijn, dat hij aldaar zijn titel had verworven, maar een nader onderzoek dwingt ons ook deze veronderstelling te laten varen.

¹⁾ R.P. Mortier, O.P., a. w. III, *Le Schisme dans l'Ordre*, p. 491-518.

²⁾ The Librarian van de Bodleian Library te Oxford liet mij mededeelen: „I cannot trace the name of Theodericus a Delphis in Oxford University-history. There are no records of admission to the University or to degrees earlier than the first quarter of the 15th century”.

³⁾ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort 1886, VII i. v.: „Regens = professor qui docet in Academiis”. — R. Kink, *Geschichte der Kaiserl. Universität zu Wien*, Wien 1854, I S. 56: „Legere” bezeichnete nur das Faktum, dagegen „Regere” den Status der damit verbunden sein konnte”. — G. M. Häfele, O.P., *Franz von Retz*, Innsbruck, Wien, München, 1918, S. 83: „Im gewöhnlichen Sprachgebrauche jedoch wurde durch den Titel: *Magister actu regens* (scl. scholam oder cathedram) oder einfach: *Regens* das Verhältnis des Magisters zu den unter seiner Leitung dozierenden Baccalarien ausgedrückt”.

⁴⁾ Dr. H. Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln*, Bonn 1892, I, 91.

In 1394 schijnen de eerste Dominikanen naar Erfurt te zijn gekomen. In de handelingen der Universiteit vinden we dan opgeteekend: „Frater Eylhardus Gobelinus de Winterburg, magister sacre theologie primus regens pro ordine suo”. En dan volgen in 1396:

„Mag. Thidericus Kolle vicarius per provinciam Saxonie magistri ordinis generalis, in sacra theologia doctor. M. Hermannus Wittekrud doctor in theologia. M. Martinus Krenczlijn doctor in theologia. M. Thidericus Polle sacre theologie doctor. *M. Theodericus Delph sacre theologie doctor*. M. Petrus Czanis sacre theologie doctor Frater Symo magister in theologia”¹⁾).

Hier ontmoeten wij dus weer den schrijver van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*.

Waarschijnlijk is hij toen als „regent” aan de Universiteit van Erfurt opgetreden, waarop de voorrede van zijn werk doelt. Hij wordt immers „sacre theologie doctor” genoemd en zooals Bulaeus zegt: ²⁾ „Haec est differentia inter Magistrum et Doctorem, quod Magister is sit, qui Magisterium assecutus est, Doctor vero proprie is, qui docet aut docuit artem quam novit”. Of men hem echter toen ook den magister-titel heeft verleend, of dat hij dien reeds elders verworven had, wagen wij niet te beslissen³⁾. Hertog Albrecht schrijft dat hij hem „jaerlix tot veel scholen geholpen heeft, also lange dat hi doctoer in theologia geworden is”, maar welke scholen dat geweest zijn, hebben we niet kunnen ontdekken. Het is wel vreemd, dat ons van hem, die destijds de eenige „meester inder godheit” hier te lande was, zoo weinig berichten zijn overgeleverd. Ook Pater Bernardus de Jonghe, die in zijn *Desolata Batavia Dominicana*⁴⁾ van 88 „personae

¹⁾ Dr. J. C. H. Weissenborn, *Acten der Erfurter Universität*, Halle 1884, I, S 43.

²⁾ Bulaeus, (Du Boulay), *Historia Universitatis Parisiensis*, Parijs 1665, II, p. 681.

³⁾ J. C. Motschmann, *Erfordia litterata*, I-II Erfurt 1729-1732. — J. N. Sinnhold, *Erfordia litterata oder gelehrtes Erfurt* (een voortzetting van het eerstgenoemde werk), Erfurt 1748. — A. Zacke, *Über das Todten-Buch des Dominikaner-Klosters und die Prediger-Kirche zu Erfurt*, Erfurt 1861. — vermelden zelfs den naam van Mr. Dirc van Delf niet.

⁴⁾ B. de Jonghe, *Desolata Batavia Dominicana seu Descriptio brevis omnium conventuum et monasteriorum S. Ord. praed., quae olim exstiterunt in Belgio confoederato*, Gandavi 1717.

illustres" der predikbroeren-orde eenige levensbizonderheden meedeelt, heeft van onzen Dirc van Delf met geen woord melding gemaakt.

Dit bevreemdt nog te meer, nu ons uit andere bronnen gebleken is, dat Dirc van Delf ook in zijne orde een man van aanzien is geweest. Want toen op Maandag 24 December 1397 de generaal der Dominikanen, Raymundus van Capua, in het klooster te Keulen frater Ulricus Theobaldi als provinciaal der Teutonische provincie afzette en frater Adam van Gladbach in diens plaats aanstelde, was met Nicolaus van Luceria van de provincie van Sicilië ook Dirc van Delf van de Saksische provincie als getuige daarbij tegenwoordig; beiden werden *Socii* van den hoogwaardigsten Magister generalis genoemd¹⁾).

Of Dirc van Delf ook verder met Raymundus van Capua is medegereisd, die overal de kloosters bezocht om de broeders, die met hem de hervorming der Orde en de wederopleving van den geest der voorvaderen beoogden, tot één geheel in afzonderlijke kloosters van observantie te vereenigen, weten wij niet, maar wel bezitten wij een korte mededeeling, dat Dirc van Delf den 4den September 1399 benoemd is tot Vicarius over de kloosters van Gent en Yperen en over alle andere, die gehoorzaam zijn of zullen zijn aan Paus Bonifatius IX en over geheel Vlaanderen „cum plenaria auctoritate”²⁾).

Om de strekking van dit besluit te begrijpen en eenig inzicht te hebben in de functie, welke hierdoor aan Magister

¹⁾ Generaal Archief der Orde te Rome: *Registrum litterarum Raymundi de Capua* (1386-1399): „1397 Die lunae 24 mensis decembris in praesentia magistri Adae de Gladbach, prioris Conventus Coloniensis et duorum aliorum magistrorum videlicet: Theoderici [de] Delph de provincia Saxoniae et mei Nicolai de Luceria de provincia regni Siciliae, Sociorum Rmi magistri ordinis, idem magister Ordinis Raymundus in camera sua in conventu Coloniensi absolvit fr. Ulricum Theobaldi ab officio provincialatus provinciae Theutoniae et eundem Adam de Gladbach fecit vicarium in praefata provincia, donec sua absolutio dicto magistro Ulrico fuerit notificata”.

²⁾ t. a. p.: „1399 Die 4 septembris fr. Tyddericus Delft de conventu Trajectensi provinciae Saxoniae fuit factus vicarius in conventibus Gandavensi Yprensi et in omnibus aliis qui sunt et erunt obedientes Domino Papae Bonifatio nono et in contrato Flandriae provinciae cum plenaria auctoritate”. Een copie van deze mededeelingen in handschrift van p. Albertus Hoogland berust in het Archief der Ned. Dominikanen te Zwolle.

Dirc werd opgedragen, moeten we ons herinneren, dat sinds 1378 het Westersche Schisma het Katholieke volk in twee partijen had verdeeld.

Den 8sten April van dat jaar was Bartholomeus Prignano, de aartsbisschop van Bari, door het kardinalen-college tot opvolger van Gregorius XI gekozen. Als Urbanus VI aanvaardde hij de regeering. Gedurende meer dan vijf maanden werd de wettigheid zijner keuze door niemand betwist, al waren ook niet allen met zijn persoon ingenomen. Hij zelf had zijn verheffing tot den Stoel van Sint Petrus aan alle bisschoppen der wereld medegedeeld en, als voorzag hij de komende droeve gebeurtenissen, zoo verklaarde hij dat zijn keuze in vrede en eendracht was geschied. Deze getuigenis werd door de kardinalen bevestigd in een schrijven aan hun ambtgenooten, die te Avignon waren achtergebleven: „Wij hebben vrij en eenstemmig den aartsbisschop van Bari gekozen, een man van zeer groote verdiensten”. Ook bij zijne inhuldiging hadden zij hem allen hunne gehoorzaamheid betuigd. Eerst den 9den Augustus gaven zij een dekreet uit, waarbij voor geheel de Kerk de keuze van Urbanus VI nietig werd verklaard; den 20sten September werd door 16 Kardinalen Robertus van Genève tot paus gekozen, die zich Clemens VII noemde. Hiermee was de scheuring voltrokken, het Christenvolk verdeeld. Ook de Orde der Dominikanen ondervond den weerslag van het kerkelijk schisma. In den beginne had de Magister generalis Elias Raymundus van Toulouse met zoovele anderen Urbanus VI erkend, maar later was hij tegelijk met Frankrijk en de Universiteit van Parijs tot de partij van Clemens VII overgegaan. Dit konden de Orde-leden, die Urbanus VI trouw bleven, niet dulden en daarom werd op Pinksteren 1380 te Bologna, bij het stoffelijk overschot van den H. Dominicus, door de aanhangers van Urbanus een generaal-kapittel gehouden, en Raymundus van Capua tegenover den van zijn ambt vervallen verklaarden Elias van Toulouse, tot algemeen overste verkozen. Toen Urbanus in 1389 gestorven was, werd hij door Bonifatius IX opgevolgd, die tot 1404 regeerde, terwijl na den dood van Clemens, Benedictus XIII (1394-1417) als tegenpaus optrad.

Twaalf van de achttien provincies, welke de Orde destijds

telde, hadden op het kapittel van Bologna de zijde van Urbanus en bijgevolg van Raymundus van Capua gekozen; later gingen nog andere daartoe over. Dikwijls erkende het volk den Paus, dien hun vorst erkende, en zoo zien wij dan ook dat de Vlaamsche kloosters Brugge, Luik, Yperen en Gent zich tegelijk met hun graaf aan Paus Urbanus onderwierpen. De eerste ons bekende vicarius over deze konventen werd volgens het Register van Raymundus van Capua den 26sten September 1390 aangesteld en in dezelfde functie nu werd Dirc van Delf den 4den September 1399 geplaatst. Hij had er voor te ijveren, dat ook zij, die nog den tegen-paus aanhingen, zich zoo spoedig mogelijk aan het wettig gezag van Bonifatius IX zouden onderwerpen, waardoor tevens de eenheid der Orde zou worden hersteld.

Maar deze opdracht aan Meester Dirc had nog een andere strekking¹⁾. Zooals we reeds schreven, had de „Zwarte Dood” ook in St. Dominicus’ orde zeer vele slachtoffers geëischt; haar ledental was dermate geslonken, dat men de klooster-oefeningen niet meer volgens voorschrift verrichten kon. Om dat euvel zoo spoedig mogelijk te herstellen, was toen de leeftijd, tot opneming der leden gevorderd, lager gesteld, maar tegelijkertijd zag men zich verplicht ter wille van die jeugdige nieuwelingen door uitzonderingen de regels te verzachten. Dit ontzenuwde de wet en misbruiken zonder tal slopen binnen. Maar zoodra Raymundus van Capua, de biechtvader van de H. Catharina van Siena, in 1380 door zijne medebroeders aan het hoofd der Orde werd geplaatst, trachtte hij overal de oude regeltucht te herstellen. Op zijn rondreis door de verschillende provincies, zooals dat gebruikelijk is, had hij op vele plaatsen een zeker aantal trouwe religieuzen aangetroffen, die niets vuriger verlangden, dan naar het voorbeeld van hun heiligen Stichter en roemrijke voorvaderen, de reguliere observantie volgens de Constituties der Orde stipt te onderhouden. Maar voor hen die alleen stonden of in een kommunité een kleine minderheid vormden, was het zoo goed als onmogelijk dit voornemen ten uitvoer te leggen. Daarom vroeg een hunner, een man door heel Duitschland om zijn deugd en ijver be-

¹⁾ Vgl.: R.P. Mortier, O.P., a. w. III, p. 518-583.

kend, Koenraad van Pruisen, aan den Generaal der Orde, hem een klooster af te staan, waar hij ongehinderd met zijne geestverwanten God zou kunnen dienen en aan het heil der zielen arbeiden.

Raymundus van Capua willigde dit verzoek in. Den 13den Juni 1389 werd het eerste klooster der hervorming gesticht, Koenraad van Pruisen werd als Vicarius van den generaal der Orde aangesteld, dertig kloosterlingen gaven dadelijk gehoor aan zijn oproep. Reeds in 1390 beval Raymundus dat in iedere provincie een konvent van strenge observantie zou worden aangewezen. Dit besluit wekte een groote ontstentenis: men vreesde dat de eenheid der Orde zou worden verbroken. Maar Raymundus merkte op, dat die eenheid bestond in nauwe vereeniging met hun Stichter en in den éénen Regel, dien allen beloofd hadden te zullen onderhouden tot aan hun dood. Hij hoopte dat het voorbeeld der vurigen ook de lauwen zou ontgloeien. De tegenstanders beriepen zich op Rome, maar bij dekreet van 9 Januari 1391 wees Bonifatius IX hun beroep af en bekrachtigde het hervormingsbesluit van den Generaal en den 1sten December keurde hij andermaal diens plannen goed. Sterk door den steun des Pausen maakte het werk der hervorming snelle vorderingen. Na Koenraad van Pruisen werden voor verschillende distrikten andere vicarii aangesteld en een hunner is blijkens de zoeven aangehaalde benoeming onze Dirc van Delf. Ook hij zou medewerken aan het herstel van de verslachte kloostertucht, aan de wederopleving der Orde. In de uitverkiezing van Dirc van Delf tot dit gewichtig ambt mogen we zeker een bewijs zien, dat hij om zijn deugd en ijver bij zijne Oversten hoog in aanzien stond. Vermoedelijk is hij echter slechts zeer korten tijd als Vicarius werkzaam geweest. Reeds den 5den October d.o.v. stierf Raymundus van Capua te Neurenberg en daarmee verviel wellicht ook de functie van Dirc. Indien hij nu bij de aanvaarding van zijn Vicariaat als regent te Erfurt ontslag had genomen, stond hij al zeer spoedig zonder ambt. Lang heeft dat echter niet geduurd, want reeds den 17den December 1399 doet Hertog Albrecht hem een schrijven toekomen, waarop we reeds eenige malen zinspeelden en dat we thans om de belangrijkheid van 't stuk hier in zijn geheel laten volgen.

„Aelbrecht etc. doen cond allen luden, want wij meester Dirc van Delf, vander predicaren oerde ter Jacopinen tutrecht, jaerlix tot veel scholen geholpen hebben also lange dat hi doctoer in theologia geworden is, dat men hiet meester inder godheit, daar ons sonderlinge lieve toe is, want gheen ander in onsen lande en is, als wi vernomen hebben, ende om dat wij him nu en niet willen verlaten na den voers. grate, die hi, als ons wail aengebrocht is, met groten arbeide ende coste vercregen heeft, soe hebben wij meester Dirc voern. om ontfangeliken dienst, die hi ons gedaen heeft, ende noch, oft God wil, alle dagen doen mach, gegeven en gheven mit desen brieve XX oudscilde siaers, XL groten over den scilt gerekent, die wij him bewijst hebben ende bewisen jaerlix te ontfanen wt onser tresorien binnen den vier heiligen Kersdage, aldaer die eerste dach of wesen sal binnen den vier heyligen Kersdage naist comende. Ende onmieden¹⁾ ende bevuelen onsen tresorier, die nu is, of naimaels wesen sal, dat hi meester Dirc voorg. die voers. wedden alle jare upten tijd voern. wtreike ende betale, ende daer of neme syn brieve van quitantie om voir ons mede te rekenen, sonder meer gebots, of bevelinge van ons daer of te hebben.

Voert ontfanen wij meester Dirc voerg. mit desen tegenwoordigen brieve voer onsen dienre ende familiaer in onser capellen voer ons te leren ende te prediken, alst wail godlic ende eerlic is. Ende bevelen alle onse huysgesinde, dat sij denselven meester Dirc daer voer houden ende starcken; dit sal gedueren tot onsen wederseggen²⁾).

Door dit hertogelijk schrijven opende zich voor Meester Dirc een nieuwe en geheel andere werkkring. Uit de stilte van het klooster zag hij zich plotseling geplaatst aan het Haagsche hof van Albrecht, zijn ouden weldoener, waar we ook twee andere figuren uit onze letterkunde, Dirc Potter,

¹⁾ „onmieden” = vermoedelijk „ombieden” of „ontbieden”.

²⁾ Dit stuk door F. van Mieris, *Groot Charterboek* III blz. 711 overgenomen uit *Beschrijving van Delf* door D. van Bleyswijck, Delft 1667, blz. 754 en later weer afgedrukt in J. Kok, *Vaderlandsch geschied-, aardrijks-, geslacht- en staatkundig woordenboek*, XI, blz. 172, is te vinden in het *Memoriaal* B. M. fol. 73 vo, Rijksarchief te 's Gravenhage. Zie ook Dr. C. G. N. de Vooy, *T's. voor N. T. en L.* XXII (1903) blz. 1-2.

den dichter van *Der minnen Loep* en den sprookspreker Willem van Hildegaersberch aantreffen.

Zooals wij reeds opmerkten, schijnt deze brief er op te wijzen, dat Dirc eerst kort te voren den gewenschten graad zou hebben behaald. Welken aangename dienst de gunsteling aan zijn beschermmer bewezen had, durven we niet beslissen, doch, waar hij in het zevende kapittel van het Somerstuc schrijft dat hij „een der schoone gebedinghe van der edelen wapenen der passien ons lieven Heren” „in des coninx capelle van Enghelant vant staen”, vragen wij ons af of Mr. Dirc misschien voor den Hertog een of andere missie aan het hof van Eduard III heeft vervuld, hetgeen in verband met de vele betrekkingen tusschen de hertogen van Beieren en het Engelsche koningshuis, die meermalen tot allerlei onderhandelingen aanleiding hebben gegeven, zeker niet onwaarschijnlijk klinkt.

Overigens schijnt volgens den zooeven aangehaalden brief de betrekking van Albrecht tot Mr. Dirc een geheel persoonlijke te zijn geweest. Het jaargeld, dat hem wordt toegekend, moet dan ook niet als een bezoldiging van zijn ambt worden beschouwd, maar veeleer als een voortzetting van de ondersteuning, die hem in zijn studiejaren door den Hertog geschonken was.

Als we nu de rekeningen naslaan¹⁾, dan blijkt, dat Mr. Dirc in 1399 en 1400 deze uitkeering ontvangen heeft. In de eerste tresoriersrekening van Garbrand van der Couster, proost van Bergen in Henegouwen, die loopt van St. Victor (10 Oct.) 1399-St. Victor 1400, wordt onder het hoofd: „Renten wt miins heren cofer” bedoelde rente aldus verantwoord: „In den eersten op alre kinder dach broeder Dirc van Delf meister in der godlicheijt betailt die mijn lieve here him jairlicx geven ende bewijst heeft up te bueren wt mijns liefs heren trezoryen dair die dach of virscheen upten kersavont lestleden XX sc. XL gr. voir den scilt facit III £ b”.

In de daaropvolgende rekening, loopende van St. Victor 1400-St. Victor 1401, is in ongeveer gelijke bewoordingen

¹⁾ Vgl.: Dr. C. G. N. de Vooy, *Iets over Dirc van Delf*, enz. (Ts. voor N. T. en Lettk. XXII (1903) blz. 3.

voor broeder Dirc „monic” een som uitgetrokken van XX Holl. sc. tstic L gr. facit IIII £ III st. IIII d. gr.

In de derde rekening van Garbrand, van St. Victor 1401-4 Maart 1402 wordt bedoelde post niet aangetroffen. Misschien heeft hij zich toen wegens uitstедigheid niet bij den tesorier kunnen vervoegen, en is hem daarom het jaargeld niet uitgekeerd, want hij bekleedde toch nog hetzelfde ambt, zooals ons blijkt uit de vierde rekening, van 22 Juli 1403-22 Juli 1404, waar voor Dirc van Delf wederom een som is verantwoord van X Ingelsz. nobelen tstuc XC gr. facit III £ XV st. gr.

Maar dan ook voor 't laatst. Want den 12den December 1404 stierf zijn beschermer en diens zoon Willem VI heeft vermoedelijk de toelage aan Mr. Dirc ingetrokken. In de latere rekeningen van het grafelijk huis komt zijn naam althans niet meer voor. Misschien mogen we dit in verband brengen met den zwaren schuldenlast, dien Albrecht achterliet, zoodat zelfs „Vrou Margariete van Cleve, Hertog Aelbrechts leste wijf”, voor de lijkbaar van haar gemaal openlijk verklaren moest zijn boedel niet te aanvaarden en afstand te doen van al de goederen, welke hij had nagelaten. met uitzondering van die, waarvan haar het vruchtgebruik was vermaakt.

Toen Hertog Albrecht, wien Dirc van Delf zooveel te danken had, overleed, was onze doctor sinds anderhalf jaar als regent aan de Keulsche Universiteit werkzaam. In 1403, onder het Rectoraat van Johannes de Vorborgh, vinden wij hem ingeschreven als: „magister frater Theodoricus de Delf, ordinis predicatorum”. Zijn immatriculatie had plaats „gratis ob reverenciam personae”¹⁾. Een kwijtschelding der „sex albi denarii” kon de Rector aan „doctores et hujusmodi sollempnes personae” verleenē, indien hem dit goeddacht, en tot hen kon Mr. Dirc zeker gerekend worden. Bovendien waren toch reeds de religieuzen, die tot een der vier bedelorden behoorden, van deze storting vrijgesteld²⁾. Indien we

¹⁾ Dr. H. Keussen, *Die Matrikel der Universität Köln*, Bonn, 1892, I, S. 91.

²⁾ Zie b.v. a. w. 82, 13: „fr. Mich. Dyaboli”, o. pred., b. bybl.; „nichil solvit quia religiosa persona”, (1409); eveneens: III 251 a, 255 b, III 209 a (1495): „quia o. pred., mendicantium scil., nichil omnino solvit”.

't niet van elders wisten, kon de inschrijving zelf van Dirc ons 't bewijs geven, dat onze doctor voor het leeraamt bestemd was, want, zooals we gezien hebben, behoefden ze anders niet geïmmatriculeerd te worden, tenzij ze persoonlijk van de privileges der Universiteit wenschten gebruik te maken. En ten overvloede meldt het *Theologische Dekanatsbuch*, dat Dirc van Delf in 1403 tot de godgeleerde faculteit is toegelaten („1403, receptus ad fac. theol.”).

Op welken datum zijne inschrijving plaats vond, kan niet worden uitgemaakt, want men was niet aan een bepaalden dag gebonden. Maar omdat de Rector Johannes de Vorborgh den 28sten Juni 1403 werd gekozen en zijn opvolger den 20sten December van hetzelfde jaar in zijne plaats trad, moet het tusschen deze twee data gebeurd zijn.

Hier heeft Dirc van Delf waarschijnlijk het werk samengesteld of althans voltooid, dat hij in 1404 aan zijn beschermmer opdroeg. Daar hij zich in den proloog „regent inder universitaten van Arfordia ende van Colonia” noemt en Hertog Albrecht nog niet gestorven was, heeft hij, indien de inleiding van het Somerstuc althans van zijne hand is, dit deel van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* tusschen 28 Juni 1403 en 12 December 1404, den sterfdag van zijn „edele, waerde heer” geschreven.

Wat den aanvangsdatum betreft wordt dit vermoeden bevestigd door den proloog van het Berleburger hs., waar uitdrukkelijk wordt vermeld, dat dit boek in het jaar 1403 is begonnen, maar wat de voltooiing betreft, lezen wij daar, dat het werk bij den dood van zijn heer nog niet af was en dat hij het daarom aan diens „edelen dogetlichen sone iohan van beyeren” heeft gewijd.

Wat hiervan waar is, valt moeilijk te beslissen. De proloog der Duitsche bewerking wijkt in meer punten af. Er wordt ons ook in medegedeeld dat de schrijver het zomerstuk heeft voltooid vóór het winterstuk, ofschoon hij daarmede blijkbaar wel reeds begonnen was: „und do myde sal ende haven dat soemerstuck vain dysen boecke. Dat winterstuck sal noch groisser syen und dat en hain ich noch nit *alle* volmacht”. Hier kan natuurlijk ook de bewerker aan het woord zijn geweest.

Zeker is de tijd, dien we boven veronderstelden, niet te

lang voor zoo'n uitvoerig geschrift. Maar van den anderen kant mogen we veronderstellen dat hij al menig hoofdstuk gereed had. Het dunkt ons immers niet onwaarschijnlijk dat zoowel zijn preeken aan het hof als zijn lessen te Erfurt en Keulen in zijn werk zijn samengevoegd.

Indien het zwakke vermoeden van G. A. Meijer¹⁾ waar is, dat gravin Margaretha, Albrechts gemalin, door het toedoen van Mr. Dirc werd bewogen om grond en geld te schenken voor het Predikbroerenklooster, dat in 1403 bij het Voorhout te 's Gravenhage werd gesticht, dan zouden wij de verhandeling, die onze auteur het volgend jaar aan zijn heer opdroeg, zelfs mogen beschouwen als een daad van dankbaarheid voor deze vorstelijke ondersteuning.

Na 1404 zijn we het spoor van Dirc geheel bijster. Slechts twee aanwijzingen kunnen we nog uit zijn *Tafel* opdiepen, maar we weten niet of we deze feiten vòòr of na 1404 kunnen stellen. Hij schijnt n.l. veel gereisd en zelfs het H. Land bezocht te hebben. Wanneer hij immers de woorden van den profeet Zacharias (XIV: 4) aanhaalt: „sijn voeten stonden in den berghe van olyve” voegt hij erbij (*A 98b*): „ander waerheit op een harde steen, die hem ondersanck als een weeck was, dat daer sijn voetstappen bleven in staen, *dat ic selve heb gesien*”, een merkwaardigheid, welke nu nog onder den Hemelvaartskoepel op den top van den Olijfberg wordt getoond. Misschien mag men een bevestiging van dit vermoeden zien in de volgende uiting (*A 93c*), die lichtelijk den indruk wekt, dat hij hier uit eigen ervaring spreekt: „Want also wast, dat die stat van Jherusalem eerst omghekeert wert; dat doe buten der stat was, als die berch van Calvariën ende Christus' graf, is nu midden in”.

Verder was hij in Duitschland en Vlaanderen werkzaam en ook naar Engeland schijnt hij te zijn overgestoken, zooals wij hierboven hebben uiteengezet.

Niets anders is ons tot dusverre overgeleverd²⁾.

¹⁾ *Dominicaansche Studiën*, Tiel 1920, blz. 392.

²⁾ W. Moll, (*Kerkgesch. van Ned. vóór de Herv.* II 2 blz. 383) heeft indertijd reeds de vraag gesteld of de schrijver van de *Tafel* dezelfde is, als die vermeld wordt in de Gedenkschriften van het St. Aagte-klooster te Delft (N. Kist, *Nieuw Archief* II (1854), blz. 384) — en in het grafschrift van 1471, te 's Gravenhage gevonden? (*Beschrijving der Grafsteden, lijken en*

Is hij niet meer naar het vaderland teruggekeerd, nadat zijn hooge beschermer gestorven was? Men zou 't haast vermoeden, want anders was ons wel een of andere mededeeling bewaard gebleven van een man, die in 1399 nog als de eenige „doctoer in theologia, dat men hiet meester in der godheit” bekend stond, en wiens werk, blijkens de vele handschriften, zoo algemeene waardeering genoot. Misschien ook heeft hij zijn edelen beschermer en de voltooiing van zijn werk niet lang overleefd.

Wij betreuren deze onbekendheid met zijn verderen levensloop, maar mogen ons toch gelukkig prijzen, dat zijn werk ons nog getuigen kan van zijn karakter, van zijne belezenheid en geleerdheid, van zijne warme liefde voor de godgeleerde wetenschap, wier diepzinnige vraagstukken door hem in even mooi als helder Dietsch werden uiteengezet. En daar hij „mit desen boec wairlike luden leren wil”, gunt hij ons tevens een blik in het godsdienstonderricht voor de ontwikkelde leeken van zijn tijd.

Maar voor wij den inhoud, het karakter en de samen-

*andere overblijfsels, welke ontdekt zijn bij de verbetering der Fransche kerk te 's Gravenhage door Mr. Visser — uitgegeven door P. R. Feith in de Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren 1844, blz. 43.) In de kroniek „van dat eerste begin” van het St. Aagte-klooster wordt gesproken van een zekeren Dirc van Delf, die met zijn broeder, heer Jacob, den stichter van dat klooster, en noch vier anderen in het „jaer van gracen” (1390) naar Rome trok en op de terugreis per schip stierf en „op een planc ghebonden.... op Godts gheleyde in der zee gheset” werd. Door het jaartal is de mogelijkheid, dat deze Dirc met onzen auteur identiek zou zijn, reeds uitgesloten. „Ob er (de schrijver van de *Tafel*) eben derselbe ist, welcher auf einem Grabstein von 1471 in der vormaligen Hofkapelle im Haag genannt wird, ist” — volgens *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1877 — „wenigstens streitig”. Men vond daar een zandgraf, waarop een blauwe zerk lag met deze inscriptie: *Obiit venerabilis dominus / Theodericus de Delf in artibus et in medicina magister / Canonicus hujus / capelle anno dni MCCCCLXXI / quinta die decembris cujus anime propicietur deus /* Timareten, *Verzameling van Gedenkstukken in Nederland*, II blz. 222, geeft van dezen grafsteen een afbeelding. „Op het midden is uitgehakt een vak met ornamenten waarin verbeeld wordt een kelk met een ouwel, staande aan iedere zijde een kruikje, ten bewijze, dat deze een priester was. De kanonik is niet bekend in de lijst, bij den Heer de Riemer opgemaakt.” Aldus Mr. Visser *t. a. p.* Ook hier is het jaartal beslissend, maar bovendien zijn ook zijn titel en waardigheid niet overeen te brengen met wat ons van „broeder Dirc van der predicaren oerde” en „meyster in der godheit” bekend is.*

stelling van de *Tafel* gaan ontleden, willen wij eerst een onderzoek instellen naar de bronnen, die onze auteur heeft gebruikt. Daardoor zal immers niet slechts ons inzicht in het werk zelf worden verhelderd, maar tevens het beeld van Mr. Dirc als geleerde worden voltooid.

II. DE BRONNEN VAN DE „TAFEL VAN DER KERSTENRE GHELOVE”.

Wie de middeleeuwsche geschriften bestudeert, ontdekt telkens punten van overeenkomst, die slechts door gebruik derzelfde bronnen of door wederzijdsche ontleening verklaard kunnen worden. Met groote vrijheid namen de auteurs over, wat door hun voorgangers te boek was gesteld, indien zij van oordeel waren, dat deze gedachten andermaal nut zouden kunnen stichten. Zij die vaak hun eigen naam onvermeld lieten, zochten niet naar oorspronkelijke beschouwingen, waren niet op eigen eer en glorie uit, maar beoogden alleen het heil van hen voor wie zij schreven¹⁾.

Dikwijls erkenden zij openlijk dat zij aan anderen veel hadden ontleend. „Colligere, compilare, copulare, coacervare” zijn telkens weerkerende termen in pro- en epilogon. Men vindt ze bij Thomas van Kempen en Dirk van Herxen, bij Pater Brugman en Arnold Geilhoven, om er slechts enkelen te noemen. Zoo heeft men ook vermoed dat de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* een compilatie zou zijn, maar na een nauwkeurig onderzoek meenen wij te mogen zeggen, dat dit woord te sterk is. Zonder twijfel heeft de schrijver veel van anderen overgenomen, maar hij heeft dit alles zoo verwerkt, dat de geheele voorstelling en uiteenzetting der gedachten, die bovendien uiteraard het gemeengoed van alle geloovigen waren, met eenig recht oorspronkelijk mogen genoemd worden. Een vluchtige aanwijzing der bronnen, waaruit Meester Dirc heeft geput, zal dienstig zijn om het eigene van het ontleende te onderscheiden en de beteekenis van zijn werk juister te schatten. Mochten wij ooit in staat worden gesteld een volledige uitgave van deze verhandeling te bezorgen, dan eerst zouden wij hem van punt tot punt in 't gebruik zijner bronnen kunnen volgen. Betrekkelijk zelden is een kapittel in zijn geheel uit het Latijn vertaald; gewoonlijk zijn allerlei korte ontleeningen naast elkaar geplaatst en met elkaar verbonden, zoodat het onmogelijk is een lijst der hoofdstukken te geven met verwijzing naar de bronnen.

Ofschoon volgens hs. A in het werk van Dirc van Delf

¹⁾ W. Moll. *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming*. II², blz. 374 v.

slechts éénmaal het *Compendium theologiae veritatis* met name wordt aangehaald, meenen we toch te mogen beweren, dat hiermee de hoofdbron van zijn verhandeling is aangewezen. En onze auteur had geen betere keus kunnen doen, want dit beroemde geschrift uit den bloeitijd der Scholastiek, munt uit door een bondige en toch grondige voorstelling van de diepzinnigste vraagstukken der godgeleerde wetenschap; men vindt er geen oorspronkelijke meeningen verkondigd, geen nieuwe samenvoeging der onderscheidene stoffen, maar niettemin moet de schrijver een knap theoloog zijn geweest om het groote leerstelsel der scholastiek zoo beknopt saam te vatten en zoo klaar en kloek uiteen te zetten. Hij heeft de rijke stof over zeven boeken verdeeld. Het *eerste* behandelt het leerstuk van God en der allerheiligste Drievuldigheid; — het *tweede* behelst de scheppingsleer: daarin wordt vooreerst de levenlooze natuur besproken, hemelen, planeten en sterren, de vier elementen en de lucht; vervolgens worden de engelen in hun glorie en diepen val beschouwd; tenslotte wordt de mensch geteekend met zijn heerlijke gaven naar ziel en lichaam, vóór en na Adams zonde. — Het bederf der zonde, de droeve gevolgen van het kwaad vormen den inhoud van het *derde* boek. — Het *vierde* behandelt in chronologische volgorde het verlossingswerk door Christus: zijn menschwording, zijn geboorte uit een maagdelijke moeder, zijn bitter lijden, zijn smadelijken dood aan het kruis, zijn nederdaling ter helle, zijn verrijzenis op den derden dag, zijn hemelvaart en verheerlijking aan de rechterhand Gods. — In het *viijfde* boek wordt de heiligmaking door de genade uiteengezet en een overzicht der verschillende deugden gegeven. — Het *zesde* leert hoe door middel van de zeven H. Sacramenten, in 't algemeen en afzonderlijk, de vrucht van Christus' menschwording aan de geloovigen wordt medegedeeld, terwijl het *zevende* tenslotte de verschrikkingen van het einde der dagen, de straf der verdoemden en de eeuwige glorie der gelukzaligen beschrijft.

De auteur van dit *Compendium* bleef langen tijd onbekend, maar om de voortreffelijke eigenschappen, waarop we terloops reeds wezen, heeft men hem dikwijls gezocht onder de voormannen der theologische wetenschap.

Talrijke handschriften noemen St. Thomas van Aquino;

niet zelden werd 't ook een Albertus Magnus¹⁾ en Bonaventura²⁾ toegeschreven; door anderen werden weer Hugo van St. Cher, Alexander van Hales, Areolus, de Oxforder Dominikaan Thomas Sutton, Petrus van Tarentaise of de Augustijn Aegidius Romanus als Schrijver van het *Compendium* aangeduid. In 1656 heeft Petrus de Alva et Astorga, een Spaansch Minderbroeder, in zijn werk *Radii Solis Veritatis* aan de kwestie van het auteurschap van dit *Compendium* een uitvoerige studie gewijd, waarin de rechten van niet minder dan zestien schrijvers werden onderzocht. Zijn slotsom was, dat de Franciskaan Johannes Rigaldus het *Compendium* zou hebben samengesteld.

Latere onderzoekingen hebben echter uitgemaakt, dat aan een ander deze eer toekomt. Reeds Quétif en Echard hadden in hun tweedeelig werk *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, dat van 1719-1721 verscheen, den Dominikaan Hugo Ripelin van Straatsburg als auteur van dit algemeen verspreide theologisch handboek aangewezen. En de studies van Pfleger³⁾ en Grabmann⁴⁾ hebben het goed recht dezer meening bevestigd, zoodat Pater H. Denifle, een onbestreden autoriteit op dit gebied, in 1905 schrijven mocht: „Die Frage über den Autor des Compendiums scheint mir gelöst”⁵⁾. En na dit getuigenis is deze opinie nog door nieuwe bewijzen gestaafd.

Over het leven van Hugo is niet veel bekend. Hij stamde uit een Straatsburger patriciërsfamilie, Ripelin, ook wel Rūlin of Ripplin genaamd, die reeds in de twaalfde eeuw wordt aangetroffen. Naamgenooten van onzen auteur vinden we in 1225 en 1257 vermeld, maar hij zelf is vermoedelijk

¹⁾ Zelfs nog in de Parijsche editie van diens werk, 1890-1899, t. 34.

²⁾ R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, Erlangen und Leipzig, 1898 II, S. 83. — F. X. Wildt, *Ein Buch des hl. Bonaventura für junge Theologen*, Literar. Handweiser, 1880, S. 231 f. — Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum*, 1650, p. 81.

³⁾ L. Pfleger, *Der Dominikaner Hugo von Strassburg und das Compendium theologiae veritatis* — Zs. für katholische Theologie, 28er Jrg. 1904, S. 429-440.

⁴⁾ M. Grabmann, *Studien über Ulrich von Strassburg* — Zs. f. k. Th. 29er Jrg. 1905, S. 321-330; dez.: *Zur Autorfrage des Comp. theol. veritatis*. — Zs. f. k. Th., 45er Jrg. 1921, S. 147-153.

⁵⁾ Vroeger achtte hij 't slechts: waarschijnlijk. — *Luther und Luthertum*, Mainz 1904, Bd. I, S. 553, Anm. 3.

in de eerste dertig jaren van de dertiende eeuw geboren. Als jongeling trad hij in de Orde der Dominikanen, die in 1224 in zijn vaderstad een klooster hadden gesticht, dat omstreeks het midden der eeuw om zijn voortreffelijke theologie-studie door heel Duitschland bekend was. Of Hugo in Parijs later den doctorstitel verwierf, valt niet met zekerheid te zeggen en evenmin weten wij, of hij reeds in 1268 het konvent van Straatsburg als Prior bestuurde. Tegen het eind der dertiende eeuw bekleedde hij wel deze waardigheid in het klooster van Zürich; in 1300 en 1303 was hij Provinciaal en daarna Vicarius van de Deutsche natie.

Ook op de vraag: wanneer Hugo zijn beroemd geschrift heeft samengesteld, blijft de historie het antwoord schuldig. Hoogstwaarschijnlijk ontstond het in 't laatste kwart der dertiende eeuw. Het voldeed blijkbaar aan een behoefte. Gretig werd het gebruikt, zooals honderden handschriften bewijzen¹⁾. Het was niet slechts dat verbreitetste theologische Buch des Mittelalters bis Luthers Periode²⁾, maar ook na de Hervorming werd het telkens weer herdrukt³⁾. Herhaaldelijk werd het aan de geestelijkheid aanbevolen. Onder de boeken die zij moeten bezitten, noemt de Synode van Bazel in 1503 ook het „Compendium“⁴⁾.

Dirc van Delf heeft dus wel blijk gegeven van een goed inzicht, toen hij dit geschrift van zijn ordebroeder aan de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* ten grondslag legde. Deutsche vertalingen van het *Compendium* werden door de „populares laici“ graag gelezen⁵⁾; nu zou hij dezelfde stoffen

¹⁾ Zeer merkwaardig lijkt ons de inleiding tot het alphabetisch register, die wij in een wiegedruk van dit geschrift (Deventer, R. Paffroet, c. 1480), thans berustend in de Kon. Bibl. Den Haag, aantreffen: „Ideo cum nihil nisi notatu dignissimum hic compendiosus liber in se comprehendat, ne quicquam etiam minimum in eo contentum propter difficultatem inveniendi omittatur, dignum mihi et admodum conducibile visum fuit subnectere aliam tabulam quo facilius quodcumque libuerit reperiri possit. *Et maxime propter eum qui sequitur tractatum fratris Bernoldi* ut si materia alicuius capituli ad quod remittit, nimis brevis esset et ad totam sermonem insufficiens, quod adiumento huius tabule materiam posset quisque invenire latiore“.

²⁾ H. Denifle, *Luther und Luthertum*, Mainz 1904, Bd. I, S. 556.

³⁾ Vgl.: Hain, *Repert. bibl.* Nr. 432-446 en Copinger, *Supplement to Hains Rep. bibl.* I (London 1895) nr. 435-445.

⁴⁾ C. J. v. Hefele, *Conciliengeschichte*, VIII, S. 374. Anm. 1.

⁵⁾ Vgl.: L. Pflieger, *t. a. p.* S. 439-440.

behandelen in zijn geliefde moedertaal, op de eerste plaats ten behoeve van zijn beschermer, wien de *Tafel* werd opgedragen, maar daarnaast wilde hij ook „mit desen boec wairlike lude leren”.

Zijn tweede hoofdbron was het *Vita Jesu Christi* van Ludolphus a Saxonia, die ook wel Ludolphus de Karthuizer wordt genoemd. Omstreeks 1300 was deze in de Orde der Predikbroeren getreden. Daar werd hij geestelijk en wetenschappelijk gevormd. Ongeveer dertig jaren was hij een der hunnen, totdat de drang naar een meer beschouwend leven hem in 1326 tot de Karthuizers deed overgaan. Nadat hij eenige jaren in hun konvent te Keulen had doorgebracht, werd hij in 1340 naar Straatsburg geroepen, om als Prior het nieuwe Karthuizer-klooster te besturen, dat in de nabijheid dezer stad kort te voren door drie rijke burgers was gesticht. Daar in de eenzaamheid schreef hij het bovenvermelde werk, dat nog altijd diep-ontroerende *Leven van Jezus Christus!* In menig opzicht draagt het de sporen van Ludolphus' Dominikaansche vorming. Hier werd geoogst, wat ginds was gezaaid. We meenen daarop te moeten wijzen, omdat het een kenmerkende eigenschap van Meester Dirc is om bij voorkeur uit de werken zijner mede-broeders te putten, welke inniger met zijn eigen levensopvatting en denkwijze overeenstemden. Denzelfden toon, die ons uit de *Tafel* van onzen Dietschen doctor tegenklinkt, beluisteren wij ook hier. Het is een mengeling van aandoeningen en beschouwingen. Verstand en hart stellen hier vragen, en hun beantwoording smelt samen tot een welluidend geheel, zoodat het ons niet verbazen kan, dat dit werk in de middeleeuwen een der meest gelezen boeken van de wereld was en ook nu nog een ieder sticht door zijn edelen eenvoud en vromen toon. Voor een deel heeft Ludolphus dit zeer zeker te danken aan de *Meditationes vitae Christi*, het oudste in de rij der „Levens van Jezus”, dat zijn voorbeeld was en waaruit hij soms zelfs woordelijk groote stukken heeft overgenomen. Maar van den anderen kant voegde hij er zooveel van het zijne bij, dat zijn boek niet alleen in uitgebreidheid, maar ook in vele andere opzichten zijn model overtreft. Dit te mogen getuigen van Ludolphus' werk in vergelijking met

de *Meditationes*, welke men langen tijd aan niemand minder dan aan den beminnelijken Bonaventura heeft gemeend te moeten toeschrijven, beteekent den hoogsten lof. Stelde zijn voorganger zich in hoofdzaak ten doel een eenvoudige en korte schildering te geven van Jezus' leven met daaraan verbonden overdenkingen en leeringen, Ludolphus wist een stichtelijk werk te schrijven, dat tevens een doorlopend commentaar op de Evangeliën heeten mag. Vandaar bij hem een veel grootere volledigheid dan bij den schrijver der *Meditationes*. Wat door dezen of slechts even aangeroerd, of met stilzwijgen werd voorbijgegaan, vindt hier zijn eigene plaats en veelzijdige behandeling in de met zorg bewaarde chronologische orde van het evangelie-verhaal. Hier is een schat bijeengebracht van historische, antiquarische en topografische opmerkingen en een rijke overvloed van schoone aanhalingen niet alleen uit de H. Schrift en uit Bernardus, die we al in zijn voorbeeld aantreffen, maar daarnaast ook uit de werken van vele vroegere en latere kerkelijke geschriften, uit Aristoteles, Seneca en anderen¹). Kind van zijn tijd, putte hij ook gaarne uit de Apocriefe boeken, aan wier aanschouwelijke voorstelling menige pakkende bladzijde te danken is. Wie in de fraaie Parijsche uitgave van 1865²) de lijst der schrijvers nagaat, wier werken door Ludolphus werden gebruikt, gevoelt diepen eerbied voor dezen vromen monnik die, van de hulpmiddelen der tegenwoordige wetenschap verstoken, voor zijn Verlosser een monument heeft opgericht, dat even zeer pleit voor zijn verstand als voor zijn hart en nu nog ieders bewondering wekt.

De derde hoofdbron, waaruit Meester Dirc heeft geput, is een ander eveneens wereldberoemd werk: de *Legenda Sanctorum* van Jacobus a Voragine, welke „om die guldene exempelen ende die leringhe die daer in ghescreven sijn van den heylighen”, later de *Legenda aurea* werd genoemd. In zeer oude uitgaven draagt dit geschrift ook wel den naam van *Historia Lombardica*, en bij ons is het als *Gulden*

¹) Vgl.: W. Moll, *Johannes Brugman*, II, Amsterdam 1854, blz. 22-39.

²) *Vita Jesu Christi e quatuor evangelis et scriptoribus orthodoxis concinnata per Ludolphum de Saxonia ex ord. Carth. Parisiis et Romae 1865.*

Legende en nog vaker onder den titel van *Passionael* vertaald.

Deze *Legenda Aurea*, welke in de middeleeuwen een weergaloos aanzien genoot, werd omstreeks 1255 geschreven door een zekeren Giacomo, die naar zijn geboorteplaats Varazze (vroeger Viraggio, Varaggio) tusschen Savona en Genua, door het nageslacht Jacobus a Voragine werd genoemd. Omstreeks 1227 geboren, trad hij in 1244 in de orde van S. Dominicus. Later was hij gedurende 18 jaren provinciaal-overste der Lombardische Predikbroeders. In 1292 werd hij aartsbisschop van Genua, waar hij in 1298 of 1299 gestorven is.

Hij was dus nog jong, toen hij zijn veelgeprezen, maar ook vaak bestreden *Legenda Aurea* schreef. Hoe geliefd zijn werk was, bewijzen ons de talloze handschriften en drukken. Vóór 1500 waren er reeds 70 latijnsche, 3 engelsche, 13 nederduitsche, 3 boheemsche, 5 fransche en 8 italiaansche edities verschenen. Humanisme en Reformatie waren het werk van Jacobus a Voragine minder gunstig gezind, maar sinds de belangstelling in het bonte leven der middeleeuwen is toegenomen, leerde men ook dit voortbrengsel van vroomheid en stille poëzie waardeeren en heeft men den schrijver de eer geschonken welke hem toekomt¹⁾.

In de datum-opvolging van hun kerkelijken vierdag worden ons hier de levensschetsen geboden van Gods lieve heiligen en tevens verschillende geloofsgeheimen verklaard, welke op de hooge afzonderlijke feesten van het liturgisch jaar worden herdacht. Men kan toegeven, dat 't wenschelijk ware geweest de daden der heiligen nauwkeuriger aan de geschiedenis te toetsen dan hier is geschied, maar men vergeet daarbij niet, dat de auteur geen historisch werk, maar een eenvoudig stichtelijk boek heeft willen schrijven, waardoor de lezers tot navolging en vereering van hun broeders

¹⁾ Eenige latere edities zijn: Th. Graesse, *Legenda aurea sive lombardica historia*, Dresden und Leipzig 1846; 2 Aufl. 1850; — *Der Heiligen Leben und Leiden anders genannt des Passional*, 2 Bnde, Leipzig 1913; — Abbé J. B. M. Roze, *La légende dorée de Jacques de Voragine*, nouvellement traduite en français, Paris 1902, 3 deelen; — Teodore de Wyzewa, *La légende dorée*, traduite du latin d'après les plus anciens manuscrits, Paris 1902. — Vgl. voor de Mnl. vertaling: Dr. C. G. N. de Vooy, *Mnl. Legendes en Exempelen*², blz. 128.

en zusters in Christus zouden worden opgewekt. En in ieder geval zit er heel wat meer studie achter, dan men oppervlakkig vermoedt, en met het volste recht zijn dan ook de zeer bevoegde Bollandisten opgekomen tegen het minachtend oordeel van Ludovicus Vives, die schimpen durfde: dat hij niets leelijker kende dan dit boek, geschreven door „een man met ijzeren mond en looden hart”. Wij willen niet beweren, dat Jacobus a Voragine een groot schrijver is, maar zonder twijfel bezit hij een eigen stijl en verhaaltrant, waardoor aanstonds de later toegevoegde schetsen van zijn oorspronkelijk werk te onderscheiden zijn.

Behalve aan de beschouwingen op de hooge kerkelijke feesten, welke Meester Dirc soms bijna letterlijk in hun geheel heeft overgenomen, ontleende hij ook heel wat aan de levensgeschiedenissen der apostelen, als ook aan die hoofdstukken, waarin over de indeeling van het kerkelijk jaar en liturgische plechtigheden gesproken wordt, al valt dat niet altijd overtuigend aan te toonen, daar hierin vaak weer gelijkkluidendheid bestaat tusschen Ludolphus' *Vita* en de *Legenda aurea* van Jacobus.

Het kon niet anders of Meester Dirc, de „doctor theologie”, die aan verschillende Universiteiten had gestudeerd en gedoceerd, moest ook een ruim gebruik hebben gemaakt van de *Quatuor Sententiarum Libri* van Petrus Lombardus. Deze waren immers in die dagen voor Frankrijk, Italië, Duitschland en Spanje het klassieke handboek der theologische wetenschap.

De schrijver was een arme knaap uit Lumello bij Novara. Door een edelen weldoener ondersteund, studeerde hij eerst aan de hoogeschool van Bologna, daarna te Rheims en ten laatste te Parijs, waar hem een theologische leerstoel werd toevertrouwd. Om zijn groote verdiensten werd hij in 1159 bisschop der Fransche hoofdstad en stierf aldaar, met roem overladen, in 1164¹⁾.

Zijn meesterwerk, de *Quatuor libri Sententiarum*, dat de schrijver zoo bescheiden met het penningsken der weduwe uit het Evangelie vergeleek, heeft een ontzaglijken invloed

¹⁾ F. Protois, *Pierre Lombard, son époque, sa vie, ses écrits, son influence*, Paris 1881.

geoeffend op de ontwikkeling der scholastieke theologie. In dit monument der godgeleerde wetenschap bespeurt men reeds vele hoofdlijnen en omtrekken van de onovertroffen werken, die een genie als de H. Thomas honderd jaar later zou scheppen. Ook het *Compendium theologiae veritatis* verraaft in zijn opbouw en bewijsvoering den invloed der *Sententiarum Libri*.

Naar dit wereldberoemde geschrift wordt de schrijver veelal *Magister Sententiarum*, ook wel alleen *Magister*, „de” Meester genoemd. Nu werd door Dirc van Delf in zijn werk dikwijls als een groot gezag een auteur aangehaald, dien hij betitelde als: „die meester in den hoghen sinne” of „die meester van den hoghen sinne”. Zoo’n citaat is, wat den inhoud aangaat, meestal wel in het werk van Petrus Lombardus terug te vinden, maar, gezien den grooten invloed van dezen schrijver op het nageslacht, was daardoor alleen de identiteit van deze betiteling met die van „Magister Sententiarum” niet vastgesteld. Bovendien moeten we erkennen, dat „Meester in den hoghen sinne” ook zeer bezwaarlijk in het Latijn kan worden overgebracht. Een stichtingsbrief van het St. Nicolaas Collegie bij de Oude kerk te Amsterdam, waarvan W. Moll in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland vóór de Hervorming* gewaagt, gaf echter een bevredigende uitkomst¹⁾.

In het jaar 1450 werd bovengenoemd Collegie door de familie Eggerts gesticht. Aan ’t hoofd hiervan moest „naer de manier van de faculteit der theologie te Parijs en naer de manier van het Collegie van St. Benedictus te Parijs en van St. Donatus te Brugge” een rector staan, wien de verplichting zou worden opgelegd voor het Collegie „in de school” voorlezingen te houden of te doen houden: 1°, over het martyrologium, 2°, over de schriftpericopen van het kerkjaar met de postillen en glossen, 3°, over „de filosofie” en „de vier boeken van den hoogen zin”. Zeer waarschijnlijk, meende reeds Moll, hebben wij bij dit laatste wel aan de Sententiën van Petrus Lombardus, het beroemde handboek der Scholastiek, te denken.

En dat hij niet heeft misgetast, blijkt uit: *Een seer notabel*

¹⁾ W. Moll, *a. w.*, Amsterdam 1867, II, 2e stuk, blz. 273 v.

ende orbaerlic tractaetken.... om daer in te leren salichliken te sterven.... bij.... meester matheus van cracouwen, blz. 32 en 56, waar „die meester van den hoghen sinne” geen andere kan zijn als Petrus Lombardus. „Waer om Scotus scrivende opt *vierde boec van den hogen sinne* seit aldus: So wat siec mensche als hi siet dat hi sterven moet, die hem selven dan so overgeeft, dat hij sterven wil ende consenteert inder doot, ghelikerwijs of hi dye pine der doot hadde vercoren ende begeert uut hem selve....; — „Ende als seit sinte Augustijn, als *die meester van den hogen sinne* vertelt int twintichste ondersceit....” Op deze plaatsen kan het geen ander zijn.

Deze *Quatuor Sententiarum libri* zijn alzo het eenige werk, dat door Meester Dirc herhaaldelijk met name wordt aangehaald. Vermoedelijk heeft hij dit gedaan om bij zijn beschouwingen het gezag van dezen door allen om strijd gehuldigen Magister te doen gelden.

De *Sententiae* van Petrus Lombardus waren destijds en nog lang daarna, zooals wij reeds schreven, het klassieke handboek der theologie aan de Universiteiten. Nu waren de *Studia generalia* daarnaar ingericht. Ook zij hadden dus bij hun cursus den *Magister Sententiarum* te volgen. Daardoor bleef de *Summa Theologica* van den Aquiner een tijd lang op den achtergrond. Maar spoedig kwam daarin verandering. Op het generaal-kapittel van Metz in 1313 werd niet slechts toegestaan, maar zelfs uitdrukkelijk bevolen, bij de voorgeschreven verklaring der *Sententiae* telkens drie of vier artikelen van St. Thomas te behandelen. Geen ordebroeder — zoo bepaalde men verder — zou naar de Parijsche Universiteit mogen gezonden worden, die zich niet te voren minstens drie jaren aan de studie van St. Thomas had gewijd¹⁾. Door deze en andere voorschriften kwam de *Doctor Angelicus* dus naast den *Magister Sententiarum* te staan, die langzamerhand naar de tweede plaats werd teruggedrongen.

Geen wonder dan ook, dat Meester Dirc het werk van zijn genialen Ordebroeder kende en te waardeeren wist.

¹⁾ B. M. Reichert, *Mon.*, IV, p. 191, 65, 72.

Het *Compendium theologicæ veritatis*, dat hij slechts eenmaal met name citeert (Winterstuc, Cap. XXII), werd ook door hem, indien wij tenminste in hs. A zijn tekst mogen zien¹⁾, aan Thomas toegeschreven, maar daarnaast werd ook diens *Summa Theologica* ijverig geraadpleegd. Ook al wordt ze nooit met name genoemd, toch zijn er soms geheele artikelen uit overgenomen en door Meester Dirc met zeldzame taalvaardigheid in het middelnederlandsch overgebracht.

Een enkel voorbeeld moge hier volgen:

Summa theol. III, qu. L. I, a. 3.

Respondeo dicendum quod conveniens fuit Christum sepeliri: primo quidem ad comprobandum veritatem mortis; non enim in sepulcro aliquis ponitur, nisi jam de veritate mortis constat. Unde et Marci XV legitur quod Pilatus, antequam concederet Christum sepeliri, diligenti inquisitione cognovit eum mortuum esse.

Secundo quia per hoc quod Christus de sepulcro resurrexit, datur spes resurgendi per ipsum his qui sunt in sepulcro, secundum illud Joan. V, 28: „Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et qui audierint, vivent”.

Tertio ad exemplum eorum qui per mortem Christi spiritualiter moriuntur peccatis, qui scilicet absconduntur a conturbatione hominum. Unde dicitur Coloss., III, 3: „Mortui estis, et vita vestra

Tafel, Somerstuc, cap. VIII.

M, 33b. Ende dat men onsen Heer Ihesum mit dusdanigher voorseyder manier begraven souden was alte redelic ende bequaem om drierleye saken wil. Die eerste was om die waerheit sijns doots te bewisen, want men niement en begraven, hi en si sekerlick ghestorven. Tot welken litteiken en woude Pylatus, die rechter, niet oirlof gheven Ihesum te begraven, hi en hadt eerst van Centurio wel versocht dat Ihesus wair ghestorven.

Die ander saec was om die hoop der verrisenis te sekerliker te draghen, dat wi doir Ihesum van den dode ten ionxsten daghe sellen opstaen, als hi selve seit: „Alle die in den grave sijn, sellen horen des Gods soons stemme ende die se horen, sellen weder levende werden.”

Die derde saec was om een heilich verstaen gheesteliker begravinge, want wi in sinen dode sijn den sonden ghestorven ende onse leven is mit Gode verburghen, als Paulus seit. Soe

¹⁾ hs. A: „scrijft ons Thomas in compendio theologicæ veritatis”.

hs. B: „scrijft ons Compendium theologie”.

hs. C: „scrijft ons dat bouck Compendium theologie”.

hs. D: „scrijft ons dat bouck Compendium theologie”.

abscondita est cum Christo in Deo". Unde et baptizati, qui per mortem Christi moriuntur peccatis, quasi consepeliuntur Christo per immersionem, secundum illud Rom. VI, 4: „Consepulti sumus cum Christo per baptismum in mortem”.

werden wi oec begraven in der doope, als men ons doopt in den water, want men dan onse oude leven niet meer en sellen sien in den heiden.

Hoe hoog de autoriteit van St. Thomas' *Summa* voor hem gold, blijkt wel overtuigend uit de wijziging in de volgorde der behandelde stoffen, waarbij Dirc de lijn van Thomas' meesterlijke synthese vasthoudt, zooals we straks zullen aantoonen. Maar van den anderen kant is het in verband met wat wij over de studie-regeling in de Orde en aan de Universiteiten opmerkten, ook zeer verklaarbaar, dat de *Sententiae* van Petrus Lombardus veelvuldiger dan de *Summa* of andere werken van den Aquiner zijn aangehaald, wiens naam in 't heele traktaat slechts zesmaal wordt genoemd.

Hiermede zijn wel de hoofdbronnen aangeduid. Daarnaast kunnen we nog voor enkele afzonderlijke kapitels uit het Somerstuc XLIII, XLIV, XLV en XLVI de werken aanwijzen, waaraan ze voor een goed deel zijn ontleend.

Hoofdstuk XLIII handelt „vanden stride tusken den duechde ende den sonde; item van twien riken ende disputacien tusken die sonde ende der duecht” (*M.* 149d-152d).

Dr. Tinbergen¹⁾ vermoedde reeds dat dit kapittel wel aan het Latijn ontleend zou zijn. Dit vermoeden bleek ons juist. In zijn boek *Stof en methode der Catechese in Nederland vóór de reformatie* had Dr. A. Troelstra gewezen op het *Libellus de septem peccatis mortalibus*, dat als Hs. 339 op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht berust²⁾. De inhoud van dit boekje bestaat hierin, dat de duivel telkens den mensch tot zonde aanzet, waartegenover de beschermengel met een uitspraak der H. Schrift tot beoefening der deugd aanspoort. Dezelfde voorstelling nu geeft de *Tafel van der*

¹⁾ Dr. D. C. Tinbergen, *Des Coninx Summe*, blz. 149.

²⁾ Dr. A. Troelstra, *II a. w.*, blz. 68 v. Zie ook: J. Geffcken, *Der Bildercatechismus des 15ten Jahrhunderts und die catechetischen Hauptstücke in dieser Zeit bis auf Luther*, 1855, I, S. 51.

Kerstenre Ghelove. Ons onderzoek maakte uit, dat we hierin het Latijnsche voorbeeld van Mr. Dirc gevonden hadden.

Het XLIV kapittel (*M*, 152d-157c) houdt ons „exempel, mirakel, heilich leven veel goeder menschen” voor oogen, die, naar 't verder heet „uutten Vaderboic” genomen zijn, dat bij de middeleeuwen zeer populair was. Deze bundel van heiligenlevens, in het Latijn *Vitae Patrum* genoemd, werd reeds in de 14de eeuw ten deele in het Dietsch vertaald; op het eind der 15de eeuw werd het ook herhaaldelijk, min of meer volledig, gedrukt, in 1480 bij Gheraert Leeu te Gouda, in 1490 bij Peter van Os te Zwolle, en in 1498 bij H. Eckert van Homberch te Delft. In de middeleeuwen werd het werk wel eens ten onrechte in zijn geheel aan Hieronymus toegeschreven, omdat het met diens *Vita sancti Pauli* aanvangt, maar inderdaad zijn de levensbeschrijvingen van verschillende hand, terwijl ook de beroemde *Collationes Patrum* van Johannes Cassianus daarin zijn opgenomen¹⁾. De meeste exempelen heeft Mr. Dirc echter, naar we vermoeden, uit de *Legenda aurea* overgenomen, die op haar beurt telkens vermeldt: „Haec in vitis patrum”²⁾.

De titel van kapittel XLVI (*M*, 162a-168c) „Van speel of tijtverdrijf der heren of der vrouwen, dair men nochtant guede exempelen bi mach verstaen ende leren; item hoe dat scaexspul was gemaect ende menich notabel sake” deed natuurlijk aanstonds grijpen naar het wereldvermaarde werk, dat de Italiaansche of Fransche Dominikaan Jacobus de Cessolis in het begin der 14de of 't eind der 13de eeuw onder den titel: *De moribus hominum et de officiis nobilium super ludo scaccorum* heeft samengesteld. De schrijver bezigt de schaakstukken als symbolen van den verschillenden staat der menschen en het verloop van het spel als allegorie van de groote maatschappij, om den mensch te leeren, hoe hij „sijn

¹⁾ Vgl. J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde*, Dr. C. G. N. de Vooys, *Mnl. Legenden en Exempelen*², blz. 6 vlg.

²⁾ Zie b.v.: Th. Graesse, *Legenda Aurea*, editio 3a, Vratislaviae 1890, p. 805, 806, 807, 809, 811.

leven sal regieren tot profijt ende salicheit sijne sielen". Van dit oorspronkelijk in het Latijn geschreven werk heeft een zekere Franconis een vrije vertaling in het middelnederlandsch gegeven, die zeker nog uit de 14de eeuw dagteekent, daar wij ze reeds in een handschrift van 1403 bezitten. Dirc van Delf heeft echter niet Franconis' verdietsching maar 't latijnsche origineel gebruikt. Zooals Dr. Gertrude H. Schaick Avelingh¹⁾ opmerkte, staat Franconis' litterair talent bij dat van den hofprediker van Hertog Albrecht achter. Hij mist het gevoel voor klankschoonheid en rhythme, dat in de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* zoo welluidend zich hooren laat. Rijmproza ontbreekt ten eenenmale. De bewerking van Meester Dirc is zeer vrij en als teekenend staaltje van zijne ontleeningsmethode hoogst merkwaardig.

Het XLV kapittel van het Somerstuc (*M*, 157c-162a) „Van des keisers troen ende hoe men hem kiest ende croent; van der ridderen oirden ende van den huusman ende hoe Willem van Hollant was gecroent ende van den regulen die den ridderen toehoren sel," deed ons door zijn vreemden titel vermoeden, dat Meester Dirc hier wellicht uit een historisch werk had geput, en ons onderzoek wees uit, dat hij het voor een groot deel vertaald heeft uit Johannes de Beka's *Chronicon*²⁾, waarin deze de geschiedenis der bisschoppen van Utrecht en der graven van Holland uit allerlei bronnen had samengebracht. De vertaling is nogal slordig, maar we weten natuurlijk niet of dit aan den kopiïst van Dirc's *Tafel* misschien te wijten is. Daartegenover treffen wij bij hem niet de leemte in den tekst aan, die de Dietsche vertaling van den onbekenden auteur, althans in de uitgave door A. Matthaeus, vertoont³⁾.

¹⁾ G. H. van Schaick Avelingh, *Dat Scaecspel*, Leiden 1912, blz. XXVIII. Haarlem, 2de dr. 1922, II, blz. 173 v. — Dr. C. G. N. de Vooy, *Mnl. Legendes en Exempelen*²⁾, blz. 356-361.

²⁾ Uitgegeven door A. Buchelius, Utrecht 1643, p. 76-79.

³⁾ *Chronicon auctius Joannis de Beka*, uitg. door A. Matthaeus; — *Veteris Aevi Analecta* III, Hagae-Com. 1738, blz. 148-155. Vgl. Dr. H. P. Coster, *De Kroniek van Johannes de Beka; haar bronnen en haar eerste redactie*. Utrecht 1914.

Ook wat Meester Dirc ons over den ridderslag en „de regulen die den riddersen toehoren”, mededeelt, is aan dezelfde bron ontleend, waar de ridderslag van den jongen Willem II met de in 't algemeen daarbij gebruikelijke ceremoniën uitvoerig verhaald wordt.

Het dunkt ons overbodig een lijst te geven van de vele kerkelijke en profane schrijvers, die door onzen auteur in den loop van zijn werk met name worden geciteerd. Meestal zijn ze in de hierboven aangewezen bronnen terug te vinden en kunnen derhalve niet gelden als bewijzen van zijn belesenheid. Voor sommige andere werken blijkt echter uit zijn wijze van aanhaling en uit de tusschenvoeging op plaatsen, waar hun meening in zijn bronnen niet wordt geciteerd, dat hij ze zelf heeft nageslagen of gelezen. We rekenen hiertoe: het *Speculum humanae salvationis*, dat hij verklaart gelezen te hebben (Somerstuc, *M* 48c). Verder de *Historia Scolastica*¹⁾ van Petrus Comestor, welke weliswaar zeer dikwijls door Jacobus de Voragine in zijn *Legenda aurea* wordt aangehaald, maar door Dirc toch ook op eigen gelegenheid werd benut. Waarschijnlijk heeft hij ook zelf Aristoteles gelezen, zooals b.v. zou kunnen worden afgeleid uit het 16e kapittel van het Somerstuc, dat zoo goed als geheel uit de *Legenda Aurea* is vertaald, maar waar terloops een sententie van den griekschen wijsgeer en een kommentaar van Averroës zijn ingelascht. Ook in het 15de kapittel van het Winterstuc en nog op eenige andere plaatsen wordt Aristoteles aangehaald.

Zoowel de *Lapidarius* van Marbodeus, bisschop van Rennes, als de *Bestiary* schijnt hij gelezen te hebben; in het 8ste hoofdstuk van het Winterstuc ontleent hij eenige verzen aan uit een werk van den Abt van Cirencester, Alexander Neckham, die zich vooral op het gebied der Natuurlijke Historie heeft bewogen.

Het zou ons niet verwonderen, als de bekende *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla hem ook herhaaldelijk van nut zijn geweest. Hij citeert hem naast zijn bronnen op verschillende plaatsen. In den vorm eener algemeene Ency-

¹⁾ *Migne*, P. L. CXCVIII, 1053-1721.

klopedie vond hij hierin bijeen het meest wetenswaardige op allerlei gebied.

Uit Seneca wordt gaarne door Meester Dirc een en ander overgenomen. Een enkele maal voegt hij bij zijn betoog, dat „Meester Albert die groot seit”. Als hij over de physionomie van den mensch schrijft is het *Compendium theologiae veritatis* van zeer nabij gevolgd, maar terwijl dit alleen de meening geeft van Plato, noemt hij ook Lectyra en Ypocras. Op dezelfde wijze worden somst teksten van Kerkvaders ingelascht, evenzoo worden de *Summa Confessorum* van Johannes van Freiburg, het boek van Fulgencius *Van der cierheit der werelt*, dat ons onbekend is, en een enkel ander werk hier of daar terloops genoemd.

Ten slotte heeft onze auteur ook de *Gesta Romanorum* — het *Romerboec* — eenige keeren met name geciteerd. Hij is dus een der weinige schrijvers van stichtelijke traktaten, die dit werk gebruikt hebben. Hij heeft er eenige verhalen, aan de klassieke oudheid ontleend, uit overgenomen, maar werkte ze persoonlijk uit.

Met recht mocht Meester Dirc derhalve, waar het pas gaf, verklaren, dat hij vele boeken gelezen had en het zal „om der corthheit wille” inderdaad noodzakelijk zijn geweest niet alles neer te schrijven wat hij wist.

In zijn manier van citeering schijnt hij zich bij zijn hoofdbronnen te hebben aangesloten, inzoover wij ook bij hem bijna nooit een preciese verwijzing naar boek of kapittel aantreffen. Hetzelfde zien we immers in het *Compendium theologiae Veritatis*, in de *Legenda Aurea*, in het *Vita Jesu Christi* van Ludolphus en gewoonlijk ook in de *Summa Theologica* van Thomas van Aquino. Alleen voor de Bijbelteksten maakt Meester Dirc soms een uitzondering, maar niet zelden is de verwijzing dan verre van nauwkeurig, wat echter waarschijnlijk aan de overschrijvers van zijn verhandeling te wijten valt.

Wij meenen met het voorgaande de bronnen van de *Tafel van der kerstenre Ghelove* voldoende te hebben aangewezen, om nu de vraag te kunnen stellen, in hoeverre dit zoo belangrijke werk oorspronkelijk mag worden genoemd.

Ondanks onze ijverige nasporingen zijn er nog eenige kapittels, waarvan wij de bronnen niet konden aanwijzen. Misschien zijn ze in hun geheel uit den geest en het hart van Meester Dirc voortgekomen, misschien ook toont een gelukkige vondst later hun oorsprong aan. Het karakter dezer hoofdstukken is niet zoo sterk van dat der overige onderscheiden, dat wij ze beslist als volkomen eigen werk van onzen auteur behoeven te erkennen.

Voor de andere kapittels is Meester Dirc te rade gegaan bij de beste voortbrengselen der christelijke wetenschap en litteratuur. Hij was echter geen slaafsch navolger, maar heeft dat alles zelfstandig bewerkt, gescheiden en verbonden, aangevuld en toegepast, naargelang zijn eigen aanleg en voorliefde dit vroegen of het heil en profijt zijner lezers dit schenen te vorderen.

Sommige hoofdstukken heeft hij letterlijk vertaald, hetzij uit het *Compendium*, hetzij uit de *Legenda aurea*, waaruit hij over 't algemeen bij voorkeur heeft geput. Maar zeer dikwijls vult hij een stuk uit de eene bron met een gedeelte uit een of twee andere bronnen aan.

Zoo is het 2de kapittel van het Winterstuc naar het *Compendium* bewerkt, maar een citaat uit Thomas' *Summa theologica* I, qu. 24, a. 1, heeft hij ingelascht. De negen teekenen, „daer een an hopen mach of hi in dat boec (des levens) staet gescreven na deser teghenwoirdigher rechtveerdicheit”, heeft hij vermoedelijk weer aan een ander werk ontleend.

Ook het 4de hoofdstuk is een merkwaardig staaltje van bronnenbewerking en in het 16de mogen we misschien zien een eigen parafrase van *Compendium*, II boek, Cap. 10.

In het 17de hoofdstuk wijkt hij af van de volgorde van het *Compendium* en sluit hij zich bij S. Thomas aan.

Bij de behandeling van de zeven gaven van den H. Geest in het 19de hoofdstuk, wijdt het *Compendium* afzonderlijke capita aan de „timor servilis, initialis et filialis”, terwijl Meester Dirc zich juist uitvoeriger met de „natuerlike, knechtelike ende kintlike anxte” bezig houdt.

Het 24ste hoofdstuk is vrijwel geheel aan het *Compendium* ontleend, maar de derde reden van de derde kwestie: „waerom dat des duvels sonden niet verghiflic en syn als

des menschen sonden", vinden we daar niet terug. Ook worden hier de kerkvaders Ambrosius en Hieronymus geciteerd, die zijn hoofdbron niet vermeldt.

In het 27ste hoofdstuk handelt hij over de zonden tegen den H. Geest. Daar noemt hij de *Sententiae* van Petrus Lombardus zijn bron, maar bij hem ontdekken we er niets van, maar het heele stuk is een bijna letterlijke vertaling van het *Compendium*.

Niet zelden hebben ook de latijnsche bronnen van elkaar overgenomen en het is niet altijd met zekerheid uit te maken, aan wien Dirc zijn beschouwingen heeft ontleend. Zoo behandelt hij in het 26ste hoofdstuk onder meer de vraag, waarom God het huwelijk van Joseph en Maria wilde. Ludolphus somt 15 redenen op; Thomas 11, Comestor in zijn *Historia Scolastica* en de vroeger aan Bonaventura toegeschreven *Meditationes*: 3; het *Speculum humanae salvationis*: 8. Meester Dirc heeft hier echter blijkbaar de *Summa Theologica* van den Aquiner, III, qu. 29, art. 1, gevolgd, want ook hij heeft de redenen in drie groepen gesplitst, n.l.: om Christus, om wille zijner Moeder en om onzentwil.

Het 38ste kapittel haalt wederom den „Meester in den hoghen sinne" aan, terwijl de tekst niet daar, maar in het *Compendium* te vinden is.

De *Legenda aurea* was de bron voor het 40ste hoofdstuk, maar het slot is wederom aan het *Compendium* ontleend.

Het 41ste kapittel over Christus' besnijdenis is eveneens een zeer typisch staaltje van bronnen-gebruik. Verklaringen en beschouwingen, aan verschillende bronnen ontleend, plaatst hij naast en door elkaar en soms maakt hij wel eens den indruk wat ondoordacht van zijn model — de *Legenda aurea*, Cap. XIII — te zijn afgeweken, zooals b.v. uit het volgende kan blijken:

Quare autem circumcisio octava die fiebat multiplex potest ratio assignari. Prima sumitur penes intellectum historicum sive litteralem. Nam sicut dicit rabbi Moyes, maximus philosophus et theologus licet iudeus: puer in septem diebus tantae adhuc teneritudinis est

A, 70c-d. Die derde questi is, waerom dat die besnydinge geschiede des achten dages nader geboorte des Kindes. Daer wart toe gheantwoort (mit) drien reden. Die eerste reden is na der letter. Want Raby Moyes seit, dat dat kint in den eersten seven dagen

quantae est adhuc in utero matris existens. In octava autem die for-
tificatur et solidatur; et ideo, ut
dicit, noluit Dominus parvulos
ante octavum diem circumcidi ne
ob nimiam teneritudinem nimium
laederentur. Ultra octavam vero
diem ipsam circumcisionem no-
luit prolongari propter tres causas
quas philosophus idem assignat.
Prima ut periculum evitetur, ne
scilicet, si nimium differretur, sine
circumcisione eos mori continge-
ret....

Secunda ratio sumitur *penes in-
tellectum anagogicum sive celes-
tem*. Ideo enim octava die fiebat,
ut daretur intelligi, quod in octava
resurrectionis ab omni poena et
miseria circumcideremur. Et se-
cundum hos octo dies erunt octo
aetates: prima ab Adam usque ad
Noe, secunda etc.... Vel per
octo dies intelliguntur octo, quae in
eterna beatitudine possidebimus,
quae enumerat Augustinus dicens:
quid aliud est: „ego ero illorum
Deus”, nisi: ero iis unde satientur;
ero quaecumque honeste deside-
rantur, scilicet: vita, salus, victus,
copia, gloria, honor, pax et omne
bonum.

Verder spreekt de *Legenda aurea* nog van de „*tertia ratio*
quae sumitur *penes intellectum tropologicum sive moralem*”,
en van de „*quarta ratio* quae sumitur *penes intellectum alle-
goricum sive spiritualem*”, maar van geen van beide gewaagt
Meester Dirc. „Als derde reden na den gheeste,” geeft hij
een verklaring, die Jacobus de Voragine naast de reeds aan-
gehaalde onder de „*intellectus anagogicus sive celestis*”
heeft gerangschikt.

Per septem dies intelligitur
homo constans ex corpore et ani-

also teder ende weectges was, alset
was in sijnre moeder lyve; mer den
achtende dach, als die seven pla-
neten een over hem hebben ge-
lopen, so wartet starcker ende
harder. Nu en wou-/de God die
kinder niet laten besnyden, opdat
si niet in haerre tederhede van
besnydinge storven, noch na
achteden dach (en) woude hijt
verbeiden opdat si niet sonder be-
snidinge in eerfsonden (en) stor-
ven.

Die ander reden is *na den ghe-
love*, want in der werelt sijn seven
ouderdoom, als ic voer geseit
hebbe in enen sonderlingen ca-
pittel. In welken seven ouderdoom
die werelt is teder ende zwack,
mer in den achten ouder der
werelt, dat is inder verrisenis des
vleyschs, so sel dat menschelike
geslacht van alre onsalicheit,
siechte, traechheit, lelicheit ende van
allen leden besneden werden ende
leven, vrede, glorie, eer ende sali-
cheit in der besnidenis den men-
sche weder gegeven warden.

Die derde reden is na den
gheeste. Vier dage heeft die

ma. Quatuor enim dies sunt quatuor elementa, ex quibus corpus consistit, et tres dies sunt tres potentiae quae sunt in anima, scilicet: concupiscibilis, irascibilis et rationalis. Homo igitur qui nunc habet septem dies, quando unitati aeternae incommutabilitatis coniungetur, tunc octo dies habebit et in illo octavo die ab omni poena et etiam culpa circumcidetur.

mensche eerst na den lichaem, als sijn die vier elementen, daer hi moet of bestaen, ende drie dagen heeft hi na der zielen, als sijn die drie redelike craften: verstandenis, gehuechnis ende wille. Als dese seven dage sijn beleeft na menscheliker tucht, so wert hi des achten dages sijns rustens ende slapens in enen natuerliken dode besneden van pijn, gebreck ende sonde overmits vernuwinge des nyeuwen levens an den gheest der waerheit.

Het is dikwijls zeer bezwaarlijk uit te maken welk boek Mr. Dirc als onmiddellijke bron heeft gebruikt, want zelfs woordelijk vrijwel gelijkkluidende beschouwingen treft men ook bij andere schrijvers aan. Fouten werden soms klakkeloos overgenomen. Zoo vinden we in het 42ste kapittel een vergissing, door zijn voorgangers begaan, letterlijk herhaald. Het gaat over de namen der Drie Koningen. Petrus Comesator had in zijn *Historia scolastica* hun namen in het latijn, grieksch en hebreeuwsch meegedeeld, maar bij vergissing de grieksche en hebreuwsche namen met elkaar verwisseld. Jacobus de Voragine nam dit onverbeterd van hem over en schreef: „Tres Magi Iherosolimam venerunt, quorum nomina in hebraeo sunt: Apellius, Amerius, Damascus; graece: Galgalat, Malgalat, Sarathin; latine: Caspar, Balthazar, Melchior”. In de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* stooten we op dezelfde fout. Oppervlakkig beschouwd zou Meester Dirc dus evengoed in de war gebracht kunnen zijn. Daar echter vele andere punten van overeenkomst op het werk van Jacobus de Voragine wijzen, kunnen we veilig vaststellen dat dit zijn onmiddellijke bron geweest is.

Het 44ste kapittel schijnt met toevoegingen uit een onbekenden auteur aan het *Vita Jesu Christi* van Ludolphus a Saxonia ontleend te zijn.

Het 46ste hoofdstuk behandelt de ingewikkelde kwestie „van dat Ihesus opwies in genaden, in wijsheit ende duechden”. Hierbij heeft Meester Dirc het *Compendium theologiae veritatis* gevolgd, dat dit vraagstuk inderdaad

even kort als helder uiteenzet. Ook „Thomas van Aquinen uuter predicaer oerde” wordt te dezer plaatse eenmaal door hem aangehaald, maar nu is 't zeker opmerkelijk, dat dit hetzelfde citaat is, dat we in het werk van Ludolphus bij de behandeling van dit onderwerp aantreffen. Dit doet ons vermoeden dat niet onze auteur zelf maar de kopiïst van hs. A van meening was, dat het *Compendium* door Thomas geschreven was. Anders heeft het immers geen zin hem bij dit onderdeel met name te noemen. Het is echter ook mogelijk, dat Mr. Dirc onder invloed van het naast hem liggende *Vita Jesu Christi* dit zelf heeft gedaan.

Het 47ste kapittel over den Doop van den Zaligmaker door „Sinte Jan Baptist” in den Jordaan, werd bewerkt naar de *Summa Theologica* van den Aquiner, III, quaestio 38 en 39, maar het slot is weer volgens het *Compendium*, IV, caput 12.

De vraag in het 48ste hoofdstuk, waarom wij de vasten niet houden op denzelfden tijd als Christus, beantwoordt onze auteur naar de *Legenda aurea*, cap. 34, maar verschillende teksten heeft hij zelf ingelascht. De verklaring van het getal 40 is evenwel naar het werk van Ludolphus.

Ofschoon we enkele gegevens van het 49ste kapittel wel terugvinden in de verschillende gewone bronnen, schijnt Meester Dirc hier toch zijn eigen gedachten te hebben geuit; hij spreekt daar „van dat onse Heer Cristus riep, vercoes ende vergaderde sijn XII apostolen ende die lesse die hi hem leerde”.

Het 50ste hoofdstuk beschrijft in een mooi stuk proza „ons Heren Ihesu Cristi ghedaente, wijse ende forme, leven, leere, predicacien ende syne miraculen”. Voor het grootste gedeelte is dit een letterlijke vertaling van het Proëmium van Ludolphus' werk.

De volgende hoofdstukken van het Winterstuc zijn zoozeer een samensmelting van bewijsvoeringen en beschouwingen uit de genoemde werken, dat het moeilijk is een hoofdbron aan te duiden. Ze dragen ook meer het karakter van oorspronkelijkheid.

Het Somerstuc vangt aan met den genaderijken „tijt der ontfermherticheit, doe onse Heer Ihesus Cristus den ge-

cruusten doot woude liden om der menschen salicheit ende profijt”.

Men zou in de eerste drie kapittels preeken kunnen zien voor „den sonnendach in midvasten”, die thans naar de beginwoorden van het Mis-officie „Zondag Laetare” wordt genoemd, maar vroeger drie namen droeg, naargelang men hem onder verschillend opzicht beschouwde, en wel: „Dominica aestatis, dat is die sonnendach des somers; Dominica de rosa, dat hiet die sonnendach in der rosen; en ten laatste: Dominica in panibus, dat hiet die sonnendach in broeden”. De eerste benaming vonden wij niet in onze bronnen en evenmin in het liturgisch standaardwerk van Wilhelmus Durandus, het *Rationale divinorum officiorum*. De beide andere beschouwingen vinden we daar wel, alsook in de *Sermones dominicales de tempore* van Jacobus de Voragine. Deze dag wordt Roze-zondag genoemd, wijl de Paus op dien dag een gouden roos wijdt, die het zinnebeeld is van Christus. Deze wordt dan in processie rondgedragen en als eereblijk aan vorstelijke personen, landen of steden toegezonden.

Brood-zondag heet hij naar aanleiding van de aan 't St. Jans-evangelie ontleende perikoop, waarin de spijziging van meer dan vijf duizend menschen door vijf brooden ons wordt verhaald.

Deze drie hoofdstukken dragen meer het karakter van een preek, maar toch zijn we geneigd het bovengenoemde *Rationale* van Wilhelmus Durandus, althans voor het derde kapittel, als bron te beschouwen, ofschoon anderzijds de *Sermones* belangrijke punten van overeenkomst vertoonen met de uiteenzetting van Mr. Dirc, die ook elders — somerstuc, cap. VII — blijkt geeft deze te kennen.

Als merkwaardig staaltje hoe moeilijk het is uit te maken, welk werk door onzen auteur werd benut, laten we hier een paar kleine stukjes van de *Tafel* naast den tekst van de *Sermones* en het *Rationale* afdrukken.

Sermones

Quare autem ista
rosa portatur, triplex
potest ratio assignari.

Tafel

Ende dit doet de
paeus om drie reden
wil. Die eerste is nader

Rationale

Circa quod duplex
insurgit ratio: una se-
cundum literam, alte-

Una litteralis, alia spiritualis, tertia moralis. Ratio autem litteralis, prout dicit Innocentius tertius in quodam sermone, est: quia corruptibile corpus nostrum ex nimio labore et fatigatione deficeret, nisi ipsum quandoque aliquod recreationis remedium relevare(t). Unde dicitur: Interpone tuis interdum gaudia curis. Quod caret alterna requie durabile non est. Unde etiam sanctus Antonius fratres post longum laborem solitus erat inducere ad aliquam recreationem. Et cum hoc cuidam sagittario displicuisset, docuit eum sanctus Antonius per arcus nimiam extensionem, quia oportet interdum relaxare rigorem.

letter sin. Dairvan seit Innocentius die paeus: want dat volc die vasten lang mit abstinencien ende mit penitencien als onder scarpheit der doornen hebben si gheweest gheprekelt. Opdat dan dat volck van bitterheden des levens niet en worden onderbroken, so wil hi te midweghen der penitencien solaes van eenre rosen laten vertoghen ende der bedroefder ghemoede in rouwen van sonden mit troostinghe van eenre rosen verhoeghen, opdat die bangicheit ghesaftet wert ende die last der penitencien te lichteliker werde ghedraghen. Want die poeta seit: onder alle dijn sorghe. — Interpone tuis interdum gaudia curis — dat is: soe selstu wat vroecheden menghen. Want het en heeft ghien langhe dueren, dat in sijn arbeit somwyl niet en rust. Men moet oec somwyl een ghespannen boghe van sijnre note ontsetten, anders soe beghint die pees te slappen.

ra secundum spiritum. Sane secundum literam ne fidelis populus propter quadragesimalis observantiae asperitatem sub continuo labore deficiat, quia quod caret alterna requie durabile non est. Ideo in hac mediana quadragesimae quoddam recreationis solatium interponitur ut anxietas temperata levius sufferatur, juxta illud; Interpone tuis interdum gaudia curis.

Zooals uit deze vergelijking blijkt, heeft de *Tafel* met de *Sermones* den drievoudigen „zin” gemeen, terwijl het *Rationale* maar twee beduidenissen aangeeft. Meester Dirc en Jacobus de Voragine gaan ook samen, waar het voorbeeld van den boog wordt aangehaald. Alle drie schrijvers citeeren

den latijnschen hexameter. Wat echter den algemeenen tekst aangaat, is de verwantschap tusschen de *Tafel* en het *Rationale* veel nauwer dan die tusschen de *Tafel* en de *Sermones*. Misschien mogen we als gemeenschappelijke bron een ander geschrift veronderstellen en dan denken we 't eerst aan het *Sermo* van Innocentius III, dat Meester Dirc en Jacobus de Voragine noemen, ofschoon Durandus erover zwijgt. Maar ook hierin vinden we niets dat deze veronderstelling wettigt, want naast punten van overeenkomst stooten we ook op punten van verschil en vandaar zou deze tekst wel naast de drie andere, maar niet er boven mogen geplaatst worden. Ter illustratie laten we hem hier volgen: „Sane duplex est ratio cur hac die Romanus Pontifex in hoc loco florem aureum fidelibus populis repraesentat: una secundum litteram, altera vero secundum spiritum. In quo praecipue sex considerare debemus: personam et causam, materiam et formam, tempus et locum. Scitis enim, charissimi, quod corruptibile corpus inter anxietates continuas non potest subsistere, nisi quandoque recreationis remedium intercedat. Propter quod dicitur:

Interpone tuis interdum gaudia curis
quod caret alterna requie durabile non est.

.....

Ne ergo fidelis populus propter asperitatem quadragesimalis abstinentiae sub continuo labore deficeret, in hac mediana Dominica quoddam recreationis solatium interponitur, ut anxietas temperata levius sufferatur.”

Ook bij de verklaring der geestelijke beteekenis van de roos, die uit goud, muscus en balsem is samengesteld, heerscht ongeveer dezelfde verhouding van overeenkomst en verschil. We zullen ons tot enkele regels bepalen.

<i>Tafel</i>	<i>Sermones</i>	<i>Rationale</i>	<i>Innocentius III</i>
Want die rose is ghemaect van goude ende binnen is si ghevolt mit muscus ende mit balsaem.	In illa enim rosa artificiali triasunt, scilicet: aurum, muscus et balsamum. Similiter et in Christo tres sunt substantiae, sci-	Triplex autem est in hoc flore materia: aurum videlicet, muscus et balsamum quia triplex est in Christo substantia: deitas	Triplex est autem in hoc flore materia, videlicet: aurum, muscus, balsamum. Sed mediante balsamo muscus
Aldus in oec die rose van			

Jherico, Cristus, ghestelt in drien substancien, daer si haer gheheel wesen of heeft, als van den goude der godheit, van rukende muscus sijnre sielen ende van den edelen balsam sijns bloots, tranen ende heilighen lichaem.

licet caro quae significatur per aurum.... item anima quae plena fuit musco, id est: odore omnium virtutum et gratiarum.... et divinitas quae significatur per balsamum.

corpus et anima. Sed balsamo mediante muscus auro coniungitur, quia anima mediante corpus coniungitur deitati. Divina enim natura tantae subtilitatis est, ut corpori de limo terrae formato non congrueret iniri nisi rationabili spiritu mediante.

coniungitur auro, quia triplex est in Christo substantia: deitas, corpus et anima. Sed mediante anima corpus coniungitur deitati, quia tantae subtilitatis est divina natura, ut corpori de limo terrae formato non congrueret uniri nisi rationabili spiritu mediante.

We zien al spoedig dat ook hier de beslissing moeilijk is, ofschoon we toch wel durven zeggen, dat behoudens een afwijking in *Tafel* en *Sermones* die wellicht aan een fout is te wijten, een scheiding in twee groepen mogelijk is. Eenerzijds plaatsen we dan *Tafel* en *Sermones* en aan den anderen kant *Rationale* en *Innocentius III*. Tot een gemakkelijk overzicht kan het volgende staatje dienen.

	goud	muscus	balsem
<i>Tafel</i>	godheid	ziel	lichaam
<i>Sermones</i>	lichaam	ziel	godheid
<i>Rationale</i>	godheid	lichaam	ziel
<i>Sermo-Innoc</i>	godheid	lichaam	ziel

Het vierde hoofdstuk handelt „vander coronaci ende van menigherhande cronen, daer onse Here Ihesus Christus mede gecroent werd”. De bron hiervan is mij niet bekend, maar wel kon ik vaststellen dat de ontroerende Maria-klacht, door hem aan St. Bernardus ontleend, ook door Jacobus de Voragine werd overgenomen. Een gebed met de beginwoorden, zooals Meester Dirc zelf aangeeft: „O, Rex regum, Dominus dominantium” en door hem in S. Bernardus gevonden, staat inderdaad in diens *Tractatus de Passione Domini*, maar de inhoud is geheel verschillend.

Een groot gedeelte van het 5de kapittel, dat een vrome beschouwing biedt over het kruis van Christus is aan de *Legenda aurea* ontleend. Evenals daar wordt ook hier het apocriefe evangelie van Nicodemus meermalen geciteerd. Het valt op, dat een schriftuurtekst soms aan een verkeerd boek wordt toegeschreven, maar dit kan evengoed aan den kopiist te wijten zijn. Het „boec van hout, dat is apocrifum, want men daer of niet veel onder den lerars en hout”, als ook „die meester inder hystorien” worden hier nog met name genoemd. Wat de laatste beweert vinden we terug in de *Legenda aurea*, maar de geschiedenis van het kruishout, die onze auteur aan het *Boec van den hout* zegt ontleend te hebben, putte Jacobus de Voragine volgens zijn getuigenis uit het *Evangelium Nicodemi*. Hier schijnt Meester Dirc dus weer opzettelijk van zijn voorbeeld afgeweken te zijn, in zoover hij de mededeelingen van het *Boec van den Hout* belangrijker vond dan de door Jacobus de Voragine aan het *Evangelium Nicodemi* ontleende.

Het is echter zeer merkwaardig dat Meester Dirc dit geschrift onder de zoogenaamde *Apocriefen* rangschikt en het een bepaalden naam geeft, dien ook een vroegere dichtelijke bewerking derzelfde stof reeds droeg. J. Tideman kon destijds in zijn uitgave van het door hem nog aan Maerlant toegeschreven gedicht *Dboec vanden Houte* geen onmiddellijke bron aanwijzen en meende er een samensmelting van verschillende andere werken in te mogen zien¹⁾. Thans heeft men wel een Latijnsch origineel ontdekt, dat een fantastische uitbreiding is van een paar plaatsen in het *Pantheon* van Godfried van Viterbo en in de *Vita Adae et Evae*²⁾. Een eigenlijk apocrief Evangelie van dezen inhoud bleef echter onbekend. Misschien heeft Mr. Dirc zich laten beïnvloeden door de *Legenda aurea*, waar we lezen: „In quadam vero hystoria Graecorum licet apocrypha legitur”³⁾, misschien ook heeft hij zijn beknopte samenvatting wel ontleend aan het dietsche gedicht of de daarvan bestaande

¹⁾ J. Tideman, *Dboec van den Houte*. Leiden 1844, blz. XII-XIV.

²⁾ Vgl. J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederl. Letterkunde*, I, 2e dr., Haarlem 1922, blz. 401.

³⁾ Th. Graesse, ed. 3a. Vratislaviae 1890, p. 304.

proza-omwerking, welke onder dezen titel bekend waren, maar met zekerheid is dit niet uit te maken.

Het zesde kapittel overweegt Jezus' bitter Lijden en zijn vruchten voor onze zaligheid. De *Legenda aurea* is in hoofdzaak zijn bron, terwijl hij vooral in de tweede helft ook een en ander aan het *Compendium* lib. IV, cap. 19, heeft ontleend. Maar kenschetsend voor onzen auteur is de wijze, waarop hij deze stof heeft geordend. Niet het historisch verloop der verschillende lijdensgebeurtenissen zal hij schetsen, maar hij wil „die materie des lidens ons Heren setten op drie articulen, na dat Cristus in den cruce hinc mit lijf, siel ende godheit. Dat lichaem voelde dat bitter wee ende sware pijn der passien; die siel versan die lelike smaetheit ende scaemte sijnre passien; die godheit verwarf die orbaerlike vruchte ende salicheit der passien”. We hebben hier weer een treffend staaltje van zijn streven naar synthetischen opzet en iemand die dat zoo voortreffelijk doet, is niet slechts een compiler, maar wist wat anderen voor hem hadden gedacht en geschreven, door een nieuwen geest te bezielen.

Dat zevende kapittel is „van ons Heren vijf open wonden ende van den seven woerden die hi heeft anden cruce gesproken ende vanden wapenen sijnre passien ende van onser Vrouwen claghe ende van haren rou ende haer seven droefnisse”.

Een bron van al deze beschouwingen hebben wij niet gevonden en we zijn geneigd hierin een persoonlijke ontboezeming te zien van onzen auteur, geïnspireerd wellicht door dezen of genen Kerkvader. De toespraken van Maria tot het kruis, den hemelschen Vader, den engel Gabriël en de andere engelen, tot Simeon, de Joden en de vrouwen treffen we immers ook elders aan en E. Wesschler noemt ze als hoofdmomenten der „Marienklagen”¹⁾.

Sommige uitingen doen denken aan Jacobus de Voragine en de hoofdgedachten van Dirc's uiteenzetting van de zeven kruiswoorden zijn in het *Compendium*, lib. IV, cap. 20, terug te vinden.

¹⁾ E. Wesschler, *Die romanischen Marienklagen, ein Beitrag zur Geschichte des Dramas im Mittelalter*, Halle a. S. 1893. Vgl. Dr. W. H. Beuken, Ts. voor Taal en Letteren, XVII, 1929, blz. 141.

Bij zijne beschouwing van Jezus' vijf wonden, zegt hij dat de heiligen daar veel over hebben geschreven „van welken allen neem ic een dat in „*stimulo amoris*” ghescreven staet, dat is in den boeck van den prekel der minnen”. Dit werk wordt in ongeveer 90 codices ten onrechte aan den H. Bonaventura toegeschreven, zooals de gebedsvorm reeds kan bewijzen, ofschoon wel verschillende gedachten aan hem zijn ontleend¹⁾. Dr. de Vooy²⁾ meent dat de bijvoeging: „dat is in den boeck van den prekel der minnen” doet vermoeden dat hij de Dietsche vertaling van *De stimulo amoris*, waarvan eenige hss. bewaard bleven, gekend heeft, maar we zouden dat voorloopig niet durven uitmaken, aangezien in de hss. van de *Tafel* wel meer de Latijnsche en Nederlandsche naam naast elkaar worden genoemd en het ons in het algemeen ook waarschijnlijker voorkomt, dat Mr. Dirc zijn bronnen in de oorspronkelijke taal heeft gebruikt. De vergelijking der vijf wonden bij de stroomen van het aardsche Paradijs vinden we ook in Maerlant's gedicht „*Van den vijf wonden*” en in Boendale's *Lekenspieghel*, I, Cap. 21, vs 103 v.v. maar de uitwerking is in beide geheel anders. In dit hoofdstuk spreekt Meester Dirc ook van dertig „wapenen der passien ons liefs Heren die tot sinen ghecruusten dode ghebesicht werden”, maar de bron is ons onbekend. Misschien schuilt ze in een der passieboekjes, waarin men gaarne gebruik maakte van het getal³⁾.

Verder haalt hij hier nog aan een gebed, dat hij „in des coninx capelle van Enghelant vant staen, dat in duitsche is aldus ghedaen”, en een weinig verder, na de overweging van Maria's droefenis, besluit hij dit belangrijke hoofdstuk met de „bedinghe” van een heiligen broeder. In het handschrift 73 E 27 (No. 605) is er bijgevoegd: „*oratio fratris*”. Dit deed ons grijpen naar het *Speculum humanae salvationis*, waar in het 44ste capitulum verhaald wordt, dat „*frater*

¹⁾ S. Bonaventurae Opera Omnia, X, Quaracchi, 1902, p. 23, No. 30.

²⁾ Dr. C. G. N. de Vooy, *Iets over Dirc van Delf en zijn „Tafel vanden Kersten Ghelove”* (Ts. voor Nl. T. en Letterk. XXII (1903), blz. 10). De hss. zijn: Kon. Bibl. Den Haag: 75 G 8 [fol. 118 r:] „In den latijn is dit boec ghenoeemt stimulus amoris ex libris bonaventure et aliis libris collectus, ende is in duitsce ghenoeemt prekel der minnen” en 70 H 31. Verder Ms. Keulen G. B. 8° 71 (fragm.) en Ms. Hamburg, theol. 1576.

³⁾ Vgl. Dr. A. Troelstra I, blz. 213.

Hoe nauw de samenhang is moge een enkel stukje be-
wijzen:

[sine velamine

[tuo tegere;

[recitare,

[propinare;

[deorsum dependere,

[sublevare nec tenere;

[suo spiritum,

[amoris osculum,

[eum accessisses,

[clausisses.

INDEX:

62

van Karel de Vijfde, zoo krachtig zou bevorderd worden¹⁾.

Het 8ste kapittel handelt over Jezus' begrafenis, naar aanleiding waarvan wederom door „die meisteren in der heiliger scriften” verschillende vragen worden geopperd, „beide ander letter ende anden ghelove ende an gheesteliker verstant”.

We hebben er de aandacht op gevestigd, dat onze auteur in deze beschouwingen dikwijls de *Summa Theologica* van S. Thomas van Aquino heeft geraadpleegd en soms zelfs letterlijk gevolgd. Het is zeker heel opmerkelijk, dat in een werk, voor leeken bestemd, toen reeds diens verheven leer vertaald werd opgenomen. Waarschijnlijk heeft onze auteur dit gedaan, omdat noch in het *Compendium*, noch in het *Vita* van Ludolphus iets over dit onderwerp te vinden is, en we mogen er dan wellicht een aanduiding in zien, dat Meester Dirc zich het liefst aansloot bij andere schrijvers, die dezelfde stof reeds vóór hem hadden behandeld. In het hoofdstuk, dat we thans bespreken, worden de volgende plaatsen uit de *Summa* min of meer letterlijk vertaald: Pars III, quaestio 51, a. 1 (corpus); a. 2 ad 2um et ad 4um; a. 3 (corpus) a. 4 (corpus).

Het eerste stuk werd door ons reeds aangehaald op blz. 44-45. Hier zullen wij nu een ander gedeelte laten volgen:

Summa theol. III, qu. LI.

Tafel — Somerstuc — cap. VIII.

Art. 2 (corpus). Respondeo dicendum quod modus sepulturae Christi ostenditur esse conveniens quantum ad tria . . . ad commendandam pietatem eorum qui eum sepelierunt. Unde Augustinus dicit: „Laudabiliter commemorantur in Evangelio qui corpus ejus de cruce acceptum diligenter atque honorifice tegendum sepeliendumque curarunt”.

M. 33b. Die ander materie is, hoe tamelic dat si hem te grave brochten mit/ (33c) sulcker manier ende wijs als ic voer heb gheseit. Ende dat dat was mach ic mit drien reden bewisen. Die eerste reden was na der letter om der gueder, waerdigher mannen wil, die hem begroeven, welke hoor guedertierenheit ende doechde in den evangelien werden loveliken gheprijsd. Als Augustinus seit: O vernoemde mannen,

¹⁾ Vgl.: J. Lutz et P. Perdrizet, *Speculum Humanae Salvationis*, I, Leipzig 1907, p. 237.

Art. 2, ad 4 um. Christus sepelitur in horto, ad significandum quod per mortem et sepulturam ipsius liberamur a morte quam incurrimus per peccatum Adae, in horto paradisi commissum.

Ideo autem Salvator in aliena ponitur sepultura...., quia pro aliorum moriebatur salute.... In monumento autem exciso in petra conditus est...., ne si ex multis lapidibus aedificatum fuisset, ablatu furto diceretur.

Art. 2, ad 2 um. Myrrha et aloes propter sui amaritudinem significant poenitentiam per quam aliquis in seipso Christum conservat absque corruptione peccati; odor autem aromatum significat bonam famam.

Art. 2, ad 3 um. Per hoc (scil. per corporis involutionem) significabatur, quod ille in sindone munda involvit Jesum qui mente pura eum suscepit.

Art. 3 (corpus). Utrum corpus Christi in sepulcro fuerit incineratum.

Art. 3, ad 1 um. Christus cum non esset subjectus peccato, neque morti erat obnoxius, neque in cinerationi; voluntarie tamen mortem sustinuit propter nostram salutem.... (*corpus:*) Et ideo non ex morbo, sed ex passione illata

hoe vlitich sidi ten cruce ghecomen, hoe eerwairdeliken hebdi hem ofghenomen ende hoe minliken hebdi en mit edelen crude ghebalzamiert.

Die ander reden is na den ghelove: Si hebben onsen heer in enen hof of cruutgaerde begraven tot enen waren teyken, dat wi van den dode verlost sijn, die ons Adam in den paradijs verdient mit overtreden Gods gebot.

Ende hi woude in een vreemt graf legghen, want hi om onsen wil alleen was ghestorven; hi woude in enen steen ende niet in der aerden legghen, opdat men niet wanen en mocht, dat hi waer ghestolen.

Die derde reden is na der duecht, want mirra ende aloes om haer bitterheit wil so beteikent si penitencie, want si den mensche behout, daer hi in is, dat hi in sijn sonden niet en mach vervulen, [*hs: verwilen*] ghelijc als dat lichaem blijft mit desen crude langhe staen. Die roke deser cruden beteikent goede gherucht, daer anderen menschen hem an beteren.

Ende dat men hem in een scoen cleet want, beteikent, dat onse heer alleen in reynen herten coemt.

M. 33 d. Die [*derde*] materie is, waerom onse heer Ihesum in den grave niet mit anderen menschen te asschen ende te pulver en wert ende vervulde.

.... Die ander reden is na den gelove, want Christus en was gheenre sonden sculdich ende daerom soe en boerde hem niet te sterven van sijnre wegghen, mer om onsen willen; opdat men dan niet en mochten wanen, dat hi

voluit mori, cui se obtulit sponte. Et ideo Christus, ne mors ejus naturae infirmitati adscriberetur, noluit corpus suum qualitercumque putrefieri aut qualitercumque resolvi, sed ad ostensionem virtutis divinae voluit corpus illud incorruptum permanere.

Art. 3, ad 1um. Si autem corpus ejus fuisset putrefactum, vel resolutum, magis hoc fuisset in detrimentum salutis humanae, dum non crederetur in eo esse virtus divina. Unde ex persona ejus Psal. XXIX, 10 dicitur: „Quae utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?”

Art. 3 (corpus). Unde Chrysostomus dicit, quod „viventibus aliis hominibus, his scilicet qui egerunt strenue, arident propria gesta; his autem pereuntibus, pereunt.” Sed in Christo est totum contrarium: nam ante crucem omnia sunt moesta et infirma; ut autem crucifixus est, omnia clariora sunt facta.

mit onwille waer ghestorven, soe heeft hi mit Gods cracht mit wil sijn lichaem sonder rotten ghehouden.

.... want David seide uten monde Cristi tot sinen vader: „wat orbaer sel wesen in minen bloede, ist dat ic nederclim in vervulen?” recht of hi segghen woude: wie soude dan geloven, wie soudmen mijn passie prediken?

Crisostomus seit: Die wijl dat die luden leven, so prijst men ende loeft men hoer vroemheit (34 a) ende weldadighe wercken, mer als si doot sijn, soe sterft al hoor roem mit hem. Mer contrarie ist mit onse heer; al dat gheschiede bi sinen leven was droevelic, mer wat na sinen doot viel, was al heerlic ende vrolic.

Hier en daar heeft Meester Dirc met kleinere trekjes uit Ludolphus' *Vita*, II, caput 66, zijn beschouwingen voltooid.

Het negende hoofdstuk beschrijft Jezus' nederdaling in het voorgeborchte der hel „om der ouder vaderen te verlossen ende den duvel daerin te vanghen, te binden ende te besluten”.

Deze stof was in de Middeleeuwen buitengewoon geliefd. Het verhaal van Christus' Hellevaart¹⁾ stamt uit het tweede gedeelte van het zoogenaamde Nicodemus-evangelie, dat onder de apocriefe geschriften door levendigen stijl en plastische voorstelling een eerste plaats inneemt, en uit den pseudo-Augustijnschen sermo, No. 160. Ook de schrijver der *Legenda aurea* heeft dit boeiende en beeldende relaas in zijn werk opgenomen en daaraan werd het weer door

¹⁾ Deze tekst werd afgedrukt in het *Ts. voor Ned. Taal en Letterk.* XXII (1903), blz. 22-28.

Meester Dirc ontleend, die er ons een voortreffelijke vertaling van schonk. Maar in aansluiting met deze schildering stelt hij, volgens zijn gewoonte, verschillende vragen, die hij uit het *Compendium*, (IV, c. 21) en de *Summa Theologica* van den H. Thomas (III, qu. 52, a. 1 (corpus) en a. 2 (corpus) en ad 4um) overnam. Het oude prosa, de zang, waarmee de oudvaders den Verlosser bij zijn komst in het voorgeborchte begroetten, vinden we ook bij Ludolphus (II, cap. 68) en in het *Tractatus de passione Domini* van den H. Bernardus, cap. 46, maar in de *Legenda* is het meer een omwerking van den tekst en onze auteur is Jacobus de Voragine daarin gevolgd.

Het 10de kapittel beschrijft de „glorioselike verrisenis” des Heeren. Verschillende bronnen heeft Meester Dirc hierbij gebruikt: 1°, *Summa Theologica* III, qu. 52, art. 4 ad 1; qu. 53 a. 1 (corpus), a. 2 (corpus); qu. 54, a. 3 ad 3; a. 4 (corpus); 2°, *Compendium*, lib. IV, 22; 3°, *Legenda aurea*, cap. 54; 4°, *Vita* van Ludolphus II, cap. 69. Hier blijkt duidelijk de kompilatie door herhaling van aangevoerde redenen in overeenstemming met de gebruikte auteurs. Een exempel, „ghelijc dat wi lesen inder *Romerboecke*” (*M*, 46a), staat niet in de zooeven genoemde werken.

Het 11de kapittel verhaalt „hoe onse Heer Ihesus opten dach sijne heiliger verrisenisse (hem) alre eerst openbaerde sijne liever moeder Maria”.

Van oudsher huldigde de katholieke Kerk de meening, dat de verrezzen Christus 't eerst aan zijn Moeder verschenen was, ofschoon de Evangelien daarvan geen melding maakten. De redenen, waarom de Evangelisten hierover zwegen, hebben Ludolphus en Jacobus de Voragine in hun werken uiteengezet en hun tekst is vrijwel gelijkkluidend. „Die ander questie: waerom die lieve moeder mitten anderen vrouwen niet totten grave haren soon te salven en ghinck”, stelt ook Ludolphus, en onze auteur heeft van zijne redenen de eerste en derde overgenomen. Zijn verandering mag een verbetering heeten, want de redenen van Ludolphus zijn eenigermate met elkaar in tegenspraak.

In dit hoofdstuk beschrijft Meester Dirc ook de zeven vreugden van Maria „die ick heb ghelesen, dat si se self dichtede ende enen innighen man van mynre oorden heeft

gegeven". Deze beschouwingen zijn, evenals die over de „zeven weeën van Maria", waarschijnlijk aan het *Speculum humanae salvationis* (cap. 45) ontleend.

De overeenkomst van de *Tafel* met het *Speculum* is echter niet zóó sterk, dat het gebruik van een meer onmiddellijke bron zou zijn uitgesloten. Daartegenover staat evenwel het feit, dat hij dit kapittel besluit met een gebed „als ic in die *Spiegel menscheliker behoudinghe* las", dat eveneens een zeer vrije bewerking is van enkele daarin verspreide, tamelijk algemeene gedachten.

In het 12de hoofdstuk wordt niet alleen de verschijning van den verrezen Jezus aan Maria Magdalena verhaald, wat we heel beknopt in de *Legenda aurea* (Capitulum „de Resurrectione") beschreven vonden, maar worden ook een drietal vragen gesteld en beantwoord met betrekking tot de evangelische vrouwen, zooals: „waerom dat die edele guede wiven onsen Heer Ihesum uut vreemden landen na volchden; waerom dat dese vrouwen so merkeliken sijn bedacht ende ghenoeemt in den evangeliën; waerom dat se onse Heer tot sinen grave mit ghesichte des engels versach, die hem lieflic openbaerde?" De bron hiervan bleef ons onbekend. Enkele beschouwingen over Maria Magdalena zijn overgenomen uit Ludolphus' *Vita*, cap. 72 en een kleine bijzonderheid uit het aan haar gewijde hoofdstuk der *Legenda aurea*.

Het 13de kapittel geeft eerst een opsomming van dertien verschijningen van den verrezen Christus. Omdat de volgorde, waarin Meester Dirc deze verschijningen bespreekt, ons wellicht leeren kan, uit welke bron hij onmiddellijk geput heeft, laten we op de hierna volgende pagina een vergelijkend staatje volgen.

Tien dezer verschijningen (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12) worden in de Evangeliën vermeld; twee ervan (13, 15) staan opgeteekend in I Cor. XV, 7 en 6; de eerste wordt aangenomen op redelijke gronden; de veertiende berust op het gezag van het z.g. *Evangelium Nicodemi*, door Ludolphus *Evangelium Nazaraeorum* geheeten; de zestiende wordt alleen door Meester Dirc als verschijning van den verrezen Christus aangehaald, welke meening waarschijnlijk berust op I Cor. XV, 8 in verband met Handelingen der Apostelen IX, 3-7 en 17; XXII, 6-15; XXVI, 12-16, ofschoon

S. Paulus aldaar XXII, 17-21 ook nog van een andere verschijning aan hem gewaagt. Vgl.: S. Thomas, *Summa*, III, qu. 57, a 6 ad 3. Meester Dirc is ook de eenige der door ons vergeleken auteurs, die 9 en 10 als twee onderscheidene verschijningen beschouwt. Misschien heeft hij gepoogd op deze wijze een exegetische moeilijkheid op te lossen. In Mattheus XXVIII, 16 lezen we: „De elf leerlingen nu gingen naar Galilea, naar den berg, waar Jezus hen bescheiden had.” Nu zeiden sommige uitleggers, volgens

VERSCHEIJNING aan	Tafel van Mr. Dirc	Summa Theol.	Lega aurea	Compen- dium	Ludolphus
1. Maria.	c. XI 1	—	1	—	1
2. Magdalena.	c. XII 2	1	2	1	2
3. Vrouwen.	c. XII 3	2	3	2	3
4. Petrus.	c. XIII 4	3	4	3	4
5. Emmaus.	c. XIII 5	4	5	4	7
6. Apostelen z. Thom.	c. XIII 6	5	6	5	8
7. Apostelen m. Thom.	c. XIII 7	6	7	6	9
8. Bij 't meer Tiberias.	c. XIII 8	7	8	7	10
9. Op berg Galilea. . .	c. XIII 9	8	—	—	11
10. Op Thabor.	c. XIII 10	—	9	8	—
11. Inzaal v/h Avondmaal	c. XIII 11	9	10	10	13
12. Hemelvaart.	c. XIII 12	10	11	9 in Jeruzalem	14
13. Jacobus de Mindere .	c. XIII 13	12	12	—	6
14. Joseph v. Arimathea.	c. XIII 14	—	13	—	5
15. 500 leerlingen	c. XIII 15	11	—	—	12
16. Paulus op weg naar Damascus.	c. XIII 16	—	—	—	—

Ludolphus, dien onze auteur zeker geraadpleegd heeft, dat ten noorden van den Olijfberg op een mijl afstands een berg lag, Galilea geheeten, en dat Jezus daarheen zijn apostelen ontboden had; anderen daarentegen meenden — en dit is waarschijnlijker, zegt Ludolphus — dat het een berg was *in* Galilea en wel de Thabor, waar deze verschijning plaats had. Meester Dirc maakt er nu twee verschijningen van. Bij de eerste laat hij Jezus de woorden spreken, die in Mattheus XXVIII, 16 staan opgeteekend; bij de andere legt hij Jezus de woorden van Lucas XXIV, 44-49 in den mond, die de Zaligmaker, in verband met

Handelingen I, 4-8, zeker niet bij de daar vermelde verschijning, maar bij een latere, onmiddellijk vóór de Hemelvaart, moet gesproken hebben.

De kwestie zelf is niet zoo belangrijk, maar ze geeft ons eenig inzicht in de werkwijze van onzen auteur.

De vergelijking der volgorde scheen er reeds op te wijzen dat hier, zooals ook meestal elders, de *Legenda aurea* als rechtstreeksche bron is gebruikt, en verschillende bijzonderheden, zooals het verhaal der verschijning aan Petrus, bevestigen deze meening.

In het vervolg van dit kapittel stelt Meester Dirc een drietal vragen: 1°, „of sinte Peter dootliken sondichde dat hi onse Heer Ihesum soe dick missaect”; 2°, „of sinte Thomas daer an misdede dat hi aen ons Heren verrisenis soe seer twivelde”; 3°, „wairom dat onse Heer Ihesus na synre ver-risenisse sijn iongheren heimelic ende openbaer, int ghemeen ende bisonder mit so veel argumenten betoechde ende openbaerde”. De eerste kwestie wordt ook door St. Thomas van Aquino, *Summa Theologica* IIa IIae, qu. 25, a 12 ad 2, bevestigend beantwoord, maar de uitwerking, welke de *Tafel* hier geeft, kan van Meester Dirc zelf zijn, ofschoon hij zijn bewijzen aan „die lerars” zegt ontleend te hebben. Het antwoord op de tweede vraag berust op het gezag van zijn ordebroeder, den H. Albertus Magnus, wiens getuigenis we niet terugvonden, en op dat van Joannes Chrysostomus en Gregorius den Groote, wier teksten (Hom. 86 in Joan. en Hom. 26 en 29 in Evang.) ook door Ludolphus worden aangehaald. Ter beantwoording der derde kwestie geeft onze auteur wederom drie redenen op, die onderscheidenlijk ontleend zijn aan St. Thom. Aq., *S. Th.* III, qu. 55, a. 3 (corpus); l. c. ad 4um; en aan het Capitulum „de Resurrectione” van de *Legenda aurea*, behoudens enkele toevoegingen en afwijkingen.

Het 14de hoofdstuk „van der letaniën groot ende cleyn, van die vasten der quateremper” vinden we bijna in zijn geheel terug in de *Legenda aurea*, ofschoon de volgorde hier en daar gewijzigd is en eenige korte beschouwingen er soms zijn ingelascht.

Evenals in de *Legenda* volgt ook in de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* op het hoofdstuk der „Letaniën” een

beschouwing over Christus' Hemelvaart. Jacobus de Voragine splitst zijn verhandeling in zeven artikelen, Meester Dirc zegt, dat „die gloriose opvaart ons in neghen articulen bescreven is”. We zullen beider indeeling naast elkaar zetten.

Tafel

Legenda aurea

1. wie hi is die opclymt	1. unde ascendit
2. van waen hi opclymt	3. qualiter ascendit
3. in wat wijs hi opclymt	5. quo merito ascendit
4. mit wat verdient....	6. quo ascendit
5. waer ende op wat stede....	4. cum quibus ascendit
6. mit wat gheselschap....	7. quare ascendit
7. om wat saken ende orbair	2. quare non statim post
8. waer om hi niet later ten
hemel gheclommen en is	resurrectionem ascen-
dit
9. hoe die apostolen hem hielden	

Dikwijls geeft onze auteur eenvoudig een vertaling der *Legenda*; hier en daar heeft hij beschouwingen, aan Ludolphus' *Vita* ontleend, ingelascht. De vertaling der 8ste vraag lijkt een vergissing, want Meester Dirc neemt alle argumenten der *Legenda* over en stelt daarna de vraag: „waerom dat onse Heer niet en beide mit sijre opvaart ten ionxten daghe toe”. We zouden dus „later” willen vervangen door „terstont”. Ook voor deze uiteenzettingen werd de *Summa theologica* van S. Thomas geraadpleegd en wel: Pars III, qu. 58, a. 1 ad 3 um; qu. 57, a. 1 (corpus) en ad 3 um en a. 6 (corpus); ten slotte werden nog enkele beschouwingen geput uit het *Compendium* lib. IV cap. 24. Het is wellicht een ondoordachtheid, dat hij bij de uitwerking van het 9de artikel ook de houding van den twaalfden apostel beschrijft.

Het 16de kapittel beschrijft de nederzending van den H. Geest over de Apostelen op het Pinksterfeest. Het is in hoofdzaak uit de *Legenda aurea* vertaald. Merkwaardig zijn de teksten van „sinte Gregorius”, van „Aristotiles” en „Commentator Averreys”, die in zijn bron niet worden genoemd.

Het zeventiende kapittel verhaalt hoe de Apostelen, nadat zij den H. Geest ontvangen hadden, te zamen kwamen

„opdat si die articulen der kersten ghelove soudén dichten”. Volgens de middeleeuwsche opvatting stelde ieder der Apostelen een der twaalf artikelen van het Symbolum op, en de naam van den vervaardiger werd er dan dikwijls bij vermeld¹⁾. In de volgorde der namen heerscht verscheidenheid genoeg en ook de indeeling in twaalf artikelen is niet altijd gelijk, daar de inhoud van het „Credo” dikwijls in veertien punten wordt gesplitst, die dan weer in verschillende kombinaties aan de twaalf apostelen worden toegeschreven.

Een vergelijkend staaltje zal aantoonen dat Meester Dirc hier weer zijn eigen weg is gegaan.

De *Geloofsbelijdenis der Apostelen* luidt als volgt:

1. Ik geloof in God den almachtigen Vader, Schepper van hemel en aarde;

2. En in Jezus Christus, zijn eenigen Zoon, onzen Heer;

Durandus		Tafel des kersteliken levens		Mr. Dirc van Delf		Ludolphus a Saxonia		Compendium theol ^{cae} Veritatis ²⁾	
1	Petrus	1	Petrus	1	Petrus	1	Petrus	1	Petrus
2	Andreas	2	Andreas	2	Andreas	2	Andreas	2	Andreas
3a	{ Jacobus maior	3a	{ Jacobus maior	3a	{ Jacobus maior	3a	{ Jacobus maior	3a	Jacob maior
3b		3b		3b		3b		3b	{ Joannes
4	Joannes	4	Joannes	4	Joannes	4	Joannes	4	
5a	{ Philippus	5a	Philippus	5a	Philippus	5a	Thomas	5a	Thomas
5b		5b	Thomas	5b	Thomas	5b	Mattheus	5b	Mattheus
6	Bartholomeus	6	Jacob. minor	6	Bartholomeus	6	Jacob. minor	6	Jacob. minor
7	Thomas	7	Mattheus	7	Mattheus	7	Philippus	7	Philippus
8	Mattheus	8	Bartholomeus	8	Jacob. minor	8	Bartholomeus	8	Bartholomeus
9a	{ Jacobus minor	9a	{ Simon	9a	Simon	9a	{ Simon	9a	{ Simon
9b		9b		9b	{ Judas Th.	9b		9b	
10	Simon	10	{ Judas Th.	10		10	{ Judas Th.	10	{ Judas Th.
11	Judas Th.	11		11	{ Mathias	11		11	
12	Mathias	12	Mathias	12		12	Mathias	12	Mathias

1) Vgl. F. X. Kraus. *Geschichte der Christlichen Kunst*, Freiburg 1897 II, 1 S. 389, die verwijst naar Augustinus, Sermo CXV (ed. Ben. V 280).

2) Het Cuyksche hs. gepubliceerd door Dr. J. Daniëls, S.J. in *T's. voor N. T. en Letterk.*, XXII, 1903, blz. 61, en *Des Coninx Summe* (Tinbergen, blz. 227-230) vertoonen weer andere afwijkingen. De slotsom is, dat Durandus in 5, *Tafel des Kersteliken levens* in 7, *Ludolphus* in 4, *Compendium* in 2, *het Cuyksche hs.* in 4, en *Des Coninx Summe* in 8 punten met de *Tafel* van Mr. Dirc overeenstemmen.

3a. Die ontvangen is van den H. Geest, 3b. geboren uit de Maagd Maria;

4. Die geleden heeft onder Pontius Pilatus, is gekruist, gestorven en begraven;

5a. Die nedergedaald is ter helle, 5b. den derden dag verreezen van de dooden;

6. Die opgeklommen is ten hemel, zit aan de rechterhand van God, den almachtigen Vader;

7. Van daar zal Hij komen oordeelen de levenden en de dooden;

8. Ik geloof in den H. Geest;

9a. De H. Katholieke Kerk, 9b. de gemeenschap der heiligen;

10. De Vergiffenis der zonden;

11. De verrijzenis des vleesches;

12. Het eeuwig leven. Amen.

Het 18de kapittel beschrijft „hoe dat die 12 apostelen van Gods beveling hem deilden in allen landen, dat woort Gods te prediken, miraculen te doen ende dat volc te bekeren”. Verder geeft Mr. Dirc nog een korte beschouwing over des Heeren voorlooper Johannes den Dooper, over St. Paulus en de twaalf apostelen. Het geheele hoofdstuk is samengevoegd uit verschillende plaatsen der *Legenda aurea*, die echter slechts eenmaal met name wordt geciteerd.

Het 19de kapittel¹⁾ handelt over „den staet ende ordinanci der heiligher kercken ende ondersceit ende scickenis hoirre prelaten”.

Het 20ste hoofdstuk wijst de regelen aan, volgens welke „die doctoren, meesters, lerars, predicaren ende studenten regiert sullen werden”. Evenals van het vorige kapittel is de direkte bron niet bekend, maar vermoedelijk is het een samenvatting van verschillende dekreten van het kerkelijk Recht. Er is aan toegevoegd een schoone disputatie tusschen een meester en zijn discipel Eusebius, die later een groot leeraar was. Of wij in hem Eusebius van Cremona mogen zien, die een vriend was van den H. Hieronymus en aan Paus Damasus een brief schreef over diens dood, konden we niet beslissen. Hij geeft ons daarin een beknopt over-

¹⁾ Uitvoerige fragmenten uit het 19de en 20ste hoofdstuk zijn afgedrukt in het *T's. voor N. T. en L.* XXII (1903) blz. 28-32.

zicht der geloofsleer. De meester zegt ten slotte, dat hij gaarne op de andere kwesties van zijn discipel wil antwoorden, „als ic scriven sel *van der werlt staet*”.

Het 21ste hoofdstuk handelt er over „hoe dat die predicaers prediken ende den volc die werken der ontfermherticheit leren sullen”.

De volgende zes kapittels bieden ons vrij uitvoerige beschouwingen over de zeven lichamelijke en geestelijke werken van barmhartigheid. Meester Dirc heeft de beide eerste: „de hungerigen spijzigen en de dorstigen laven” tot een geheel verbonden en in het 22ste hoofdstuk behandeld. Ze zijn zeer rijk aan schriftuurteksten. Een bron hiervoor hebben wij niet kunnen ontdekken, maar wel is het ons opgevallen, dat Mr. Dirc bij de behandeling van „dat eerste lichaemlike werck der ontfermherticheit” dezelfde bijbelverzen (Thobyas, Salomon, Cristus) aanhaalt als *Des Coninx Summe*¹⁾ bij deze materie.

Het 28ste en 29ste hoofdstuk geven een verklaring der liturgische plechtigheden van kerk- en altaarwijding en zijn voor een groot deel aan de *Legenda aurea* ontleend. Soms heeft Mr. Dirc de daar beknopt aangeduide beschouwingen breeder uitgewerkt.

Het 30ste kapittel spreekt over de zeven kerkelijke getijden en de zinnebeeldige beteekenis daarvan. Sommige gedachten heeft onze auteur wederom uit de *Legenda aurea* overgenomen; op een andere plaats citeert hij met name een stuk uit het vierde boek van het werk van den H. Joannes Damascenus: *De fide orthodoxa*. Aan het slot vinden we de „oraciën op die seven ghetiden der heiligher kercken”, door Paus Innocentius V. gemaakt en met vele aflaten verrijkt. Deze Paus was een ordebroeder van den schrijver. We hebben deze gebeden in zijn werken, onder den naam van Petrus van Tarentasia geschreven, niet gevonden, maar toch schijnen ze in den tijd van Mr. Dirc zeer bekend en veel gebruikt te zijn, want hij verklaart: „veel boecken ende cedulen, die ic heb ghesien, houden dat een mensch dair mede ofleyt al sijn gebroken penitenciën”.

Het 31ste hoofdstuk geeft een algemeene inleiding over de zeven H. Sacramenten, welke daarna in de zeven vol-

¹⁾ Zie: Tinbergen, blz. 430-431.

gende kapittels (32 tot en met 38) worden behandeld. Onze auteur heeft daarbij een ruim gebruik gemaakt van het *Compendium* en wijst er verder steeds op wat „die Decreet ende Canon der heiligher kercken” voorschrijven. In het 33ste kapittel „van der vorminghe” haalt hij ook aan „die *Summa confessorum*”, een werk van zijn ordebroeder, Johannes van Freiburg († 1314), ook Johannes Lector genoemd, dat in de middeleeuwen zeer verbreid was en door den Dominikaan Bechtolt zelfs in het Duitsch werd vertaald. Een der hoofdbronnen van dit werk is de *Summa de poenitentia et matrimonio* van den H. Raymundus van Pennafort, O.P. († 1275).

In het 34ste hoofdstuk, dat over „dat Sacrament priesterliker oorden” handelt, volgt Mr. Dirc bij de bespreking van de mindere orden: „psalmistaet, hostitaet, exorcistaet, lectoraet en accolitaet”, niet het *Compendium*, waar de eerstgenoemde ontbreekt, maar vermoedelijk het *Rationale divinatorum officiorum* van Durandus.

Het 35ste kapittel geeft een uiteenzetting „van den vierden Sacrament der heiligher kercken als van der penitenciën”, en is wederom in hoofdzaak aan het *Compendium* ontleend, maar bevat ook verschillende teksten van andere kerkelijke schrijvers, zooals S. Augustinus, S. Bernardus, Ysidorus, die een nieuw bewijs leveren, dat Mr. Dirc zijn voornaamste bron niet slaafs volgde, maar zelfstandig bewerkte.

Het heilig Altaarsacrament van Christus' Lichaam en Bloed is 't onderwerp van het 36ste hoofdstuk, waaraan Mr. Dirc ook eenige liturgische beschouwingen over de samenstelling der H. Mis en de kleeding der priesters heeft toegevoegd. Eenmaal wordt „Meester Albert die groot” met name geciteerd. Als hij spreekt van de vruchten, „die den menschen comen van dat hi gaern pleecht misse te hooren”, verklaart hij, dat hij dit „uuter leer sentenciarum” genomen heeft.

In het 37ste kapittel geeft hij een verhandeling over het Sacrament „van der echtscap”, waarop een beschouwing „van wat enen gueden wive ende enen gueden man toebehoirt”, volgt.

Wat hij over het Sacrament zelf uiteenzet, vinden wij in groote trekken in het *Compendium* terug. Van „die regulen

ende capittulen, die den mannen ende vrouwen sijn ghescreven" bleef de bron mij onbekend. Van de vijf door Mr. Dirc opgenoemde „bruutsgewade ende ornamenten eens gueden wive", vermeldt het *Compendium* er drie. Ten slotte bespreekt onze auteur vijf kwesties, welke de leeraars aangaande deze stof hebben gesteld. De eerste vraag luidt: „waerom dat God niet dat wijf van enen anderen lede dan van des mans rubbe en heeft ghemaect?" Het antwoord daarop vinden we zoowel in het *Speculum* als in het tweede (dist. 18) der *IV Libri Sententiarum* en in de *Summa* van St. Thomas. „Dat ander questi: of een man mit sinen ghetrouden wive sonder sonde wesen mach", lost het *Compendium* (VI, cap. 38) in denzelfden zin op. Het antwoord op de derde vraag: „in wat manieren dat een man mit sinen ghetrouden wive mach sondighen" wordt in het *Compendium* slechts even aangeduid, waaraan Mr. Dirc een korte verklaring der termen toevoegt. De volgende kwestie: „of oec die ghetrouwe dat is echte huwelick nimmermeer mitter kercken recht versceiden mach worden of an te nemen mach hinderen", waarover het *Compendium* zwijgt, beantwoordt onze auteur met „Die Juristen". Ten slotte spreekt hij over de zonde van overspel.

Het 38ste hoofdstuk handelt over het zevende sacrament „als van den olye, daer men die siecken mede salft ende van den commendaciën die men den doden naedoet". Wat Mr. Dirc over het H. Oliesel zelf meedeelt, heeft hij aan het *Compendium* ontleend. Het eerste deel van de „aenspraeck, die die priester den siecken doet in sijnre noet", schrijft hij, evenals zijn tijdgenooten, toe aan den H. Anselmus; het andere gedeelte, waarin de bekoringen worden beschreven, die de mensch in zijn laatste oogenblikken te verduren heeft, is wellicht ontleend aan die *Scone leringe om salich te sterven* door „Meester Matheus van Cracouwen, doctoer in der godheit, Benedictijn ende namaels Cartuser", die van 1335-1410 leefde¹⁾. De daarop volgende gebeden zijn in vrije vertaling uit het *Rituale Romanum* overgenomen.

Het 39ste kapittel spreekt „van den sekeren regulen der conscienciën, die men in die vierscaer der penitenciën moet weten ende houden; item van neghen regulen der penitenciën

¹⁾ Vgl. Dr. D. C. Tinbergen, blz. 162.

ende vier dinghen, die den mensche naghelen ant cruce der penitenciën”.

Eerst wijst Mr. Dirc even op het „uutwendelic oordel, als men enighen mensche daecht of ladet voor die consistory sijne prelaten”, maar hij gaat daarop niet verder in, aangezien zij dat alleen hoeven te weten „die mit pleyten omgaen”.

„Dat ander oordel is heymeliker, als een mensche berouwe ontfaet van alle sine sonden ende gaet in die vierscaer sijne conscienciën ende oversiet sijn leven.... tot deser dingtael wel te voeren onder den consistori der conscienciën.... horen toe veel godliker wijsheit, gheestelics raet ende heiligher leer, die die meysters inder godheit ghescreven hebben ende hieten regulen”.

In tegenspraak met den titel van dit hoofdstuk worden dan achter elkaar twintig regels opgesomd, waarvan de zestiende luidt, „dat vier dinghen naghelen den mensche an den cruce der penitenciën”. De gedachten, in regel 1 en 7 en in de laatste 5 aangeduid, staan ook in 't *Compendium*.

Het 40ste kapittel geeft een beschouwing „van sonderlinghe tiden in den iaer, daer die heilighe kerck veel wonders in begaet”. Voor de eerste helft verwijst onze auteur zelf naar de *Gulden Legende*, welker uiteenzettingen voor een deel letterlijk zijn gevolgd. Wat hij verder over de quater-temper-dagen schrijft is aan een ander hoofdstuk van hetzelfde werk ontleend. Vervolgens vergelijkt hij deze vier tijden met de nachtwaken, waarover Christus in het Evangelie spreekt, en past deze dan toe op „de kindsheid, de jonkheid, de manheid en de oudheid” van het menschelijk leven. Heel in 't kort wijst daar ook Ludolphus van Saxen op in zijn *Vita* en eveneens Thomas van Aquino in zijn kommentaar op het Evangelie van Lucas, waarin dezelfde tekst van den H. Cyrillus wordt aangehaald. Hetzij Mr. Dirc dit stuk van oudere schrijvers heeft overgenomen, hetzij we er oorspronkelijk werk van hem zelf in mogen zien, in ieder geval is het een fraai en vloeiend geschreven geheel, dat bovendien blijk geeft van den praktischen levenskijk van onzen auteur¹).

Het 41ste hoofdstuk verhaalt eenige „historiën ende ghe-

¹) Afgedrukt in *Ts. voor N. T. en L.* XXII (1903), blz. 33.

scichte die voor Cristus' tiden onder die Romeynen ende heyden ghevielen, item van vier doechden ende menich exempelman die daer toe dienen". Mr. Dirc geeft ons hier een verzameling van voorbeelden, bijna alle aan heidensche schrijvers ontleend en gerangschikt volgens de vier kardinale deugden. Verscheidene bronnen worden met name aange-
 wezen. Voor 't meerendeel zijn het in de middeleeuwen zeer geliefde werken van Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*; van Justus Valerius, *Res gestae Alexandri Macedonis translatae ex Aesopo Graeco*; van Vigecius, *De re militari*; van Diogenes Laertius, *Περὶ βίων καὶ γνωμῶν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησαντων*, waarvan door Walter Burleigh onder den titel: *De vitis et moribus philosophorum* een latijnsche bewerking werd uitgegeven. Welk werk Mr. Dirc bedoelt, als hij schrijft: „wi lesen in morali dogmate prophetarum", en wie de „Theodosius" is, die over Alexanders leven een en ander heeft medegedeeld, konden we niet achterhalen, maar dit laatste vinden we ten deele ook in Ludolphus' *Vita*.

Daar exempelman meer bewegen dan woorden en „die beelden der leken boecken sijn", geeft Mr. Dirc in het 42ste kapittel een reeks van voorstellingen, waarmede „die heydensche meesters filosofhen" „die duechden wouden leren ende die onduechden gheven te kennen". Allereerst haalt hij aan „wat Fulgencius in den boeck van den Romer gesten seit". Uit deze verzameling van fabelachtige verhalen met moralisatie, die waarschijnlijk op het einde van de 13de of in het begin van de 14de eeuw in Engeland ontstond, en waarvan het origineel en de vertaling al zeer vroeg in ons land gedrukt werden¹⁾, heeft onze auteur verschillende stukken overgenomen. Dit is zeer opmerkelijk, daar de verhalen voor het meerendeel van wereldschen oorsprong zijn en de schrijvers van stichtelijke traktaten dit werk bijna nooit gebruikten. Hij noemt ook nog een ander werk, door hem aan denzelfden Fulgencius toegeschreven en *Boeck van der cierheit der werelt* genaamd. Verder worden nog aangehaald: „die meester Ysidorus", Cato, Varro, Titus Livius en Seneca. We kunnen niet zeggen of Mr. Dirc deze allen zelf gelezen heeft.

¹⁾ Vgl. Dr. C. G. N. de Vooy's ², blz. 322 v. en 354.

Het 43ste hoofdstuk schildert den strijd tusschen deugden en zonden. We wezen er hierboven reeds op, dat het in zijn geheel een vertaling is van het *Libellus de septem peccatis mortalibus*.

In het 44ste kapittel geeft Mr. Dirc wederom een reeks exempelen, die bijna alle genomen zijn uit het beroemde *Vaderboec*, een zeer geliefde verzameling van heiligenlevens, welke in zijn geheel dikwijls aan Hieronymus werd toegeschreven, omdat het opent met diens *Vita Sancti Pauli*, maar waaraan inderdaad verschillende auteurs hebben meegewerkt. Mr. Dirc geeft er een bloemlezing uit, welke niet op bepaalde wijze gerangschikt is, zooals hij dit wel in het 41ste hoofdstuk deed.

Een groot gedeelte van het 45ste kapittel, dat over de keizerskroning handelt, is, zooals we reeds opmerkten, vertaald uit het *Chronicon* van Johannes de Beka. Wat ons verder over de ridders wordt medegedeeld, is uit dezelfde bron geput. Aan het slot wijst Mr. Dirc ook op de plichten van den „huusman”. Waaraan hij dit gedeelte ontleende, bleef ons onbekend.

Het 46ste hoofdstuk is een zeer vrije bewerking van het *Solacium ludi schacorum*, het boek van het schaakspel. In vele punten wijkt hij af, zoowel van het Latijnsch origineel als van de verdietsching door Franconis. Hij bespreekt o.m. de schaakstukken niet volgens de rijen, maar paarsgewijze.

Het 47ste kapittel beschrijft het bezoek van de koningin van Saba aan Salomon, wiens roem van wijsheid ook tot haar was doorgedrongen. Zij stelt hem verscheidene vragen, welke voor 't meerendeel aan den Bijbel en wel aan het *Boek der Spreuken* en aan *Ecclesiasticus* zijn ontleend, en waarop de koning antwoordt. Verder bevat dit hoofdstuk nog 31 lessen, door Salomon aan zijn zoon Roboam gegeven. Terloops wordt nog de *Historia scolastica* van Petrus Comestor aangehaald.

In het 48ste kapittel hooren wij een samenspraak „tusschen den ontfermhertichsten God Cristum ende den mistroostighen sondaer, die in wanhoep ghevallen is”. De bron hiervan kunnen we niet aanwijzen, ofschoon ons wel eenige punten van overeenkomst tusschen dezen dialoog en het tweede hoofdstuk van het tweede boek van Henricus Suso's *Horo-*

logium aeternae Sapientiae getroffen hebben.

Met het 49ste hoofdstuk worden de beschouwingen ingezet over het laatste oordeel, de hel, het vagevuur en den hemel, waarmede Mr. Dirc zijn uitvoerig tractaat besluit. Hiervoor heeft hij in hoofdzaak uit het *Compendium* en uit de *Legenda aurea* geput.

Eerst verhaalt onze auteur in den breede „van Entekerst toecoemst, van sijnre hantieringhe ende hoe hi sal eynde nemen”, een onderwerp, dat om zijn fantastische uitbeelding de middeleeuwers sterk aantrok en ontstelde. Zoowel in 't Dietsch als in 't Latijn bestaan daarover verschillende werkjes en ook de schrijvers van volledige traktaten hebben hieraan veel aandacht gewijd. Maar ook in dit punt verschillen hun beschouwingen slechts in kleinigheden, zoodat het moeilijk is uit te maken, waaraan Mr. Dirc de zijne heeft ontleend. Wat de hoofdzaak betreft, heeft hij wel 't *Compendium theologiae veritatis* gevolgd. Bij de beschrijving van „Antekersts gedaente ende forme” verwijst hij naar Salomon in plaats van naar Job XLI : 9. De overeenkomst met het verzamelwerk *Der Sielen Troest*, dat vermoedelijk uit de tweede helft der 15de eeuw stamt, is waarschijnlijk terug te voeren op het *Compendium Theologie (Verclaringhe der Godheit)* dat door den auteur in zijn proloog onder de bronnen wordt genoemd¹⁾.

Het 50ste hoofdstuk geeft een beschrijving „van den ionxten daghe ende van den ghemenen oordel, dat God sitten sal over die levende ende over die doden”. Mr. Dirc begint met de vijftien teekenen, die aan den oordeelsdag zullen voorafgaan. Evenals veel andere auteurs zegt ook hij deze te ontleenen aan een geschrift van den H. Hieronymus, die ze op zijn beurt weer „in den hebreuschen boecken” (*Hieronymus autem in annalibus hebreorum invenit*) zou gevonden hebben, maar in de werken van dezen kerkvader worden ze nergens aangetroffen. Voor dit kapittel is 't meerendeel uit de *Legenda aurea* geput. Alleen het laatste artikel is weer aan het *Compendium* ontleend. Op de vraag of

¹⁾ Vgl. Dr. Tinbergen, blz. 139 en *Der Leken Spiegel*, Bijlage C, blz. 322, waar Dr. M. de Vries de Latijnsche voorrede afdruckt, waarin de auteur rekenschap geeft van zijn bronnen. Daarom mochten we hier *Compendium theologie*, d.i. *Compendium theologiae veritatis*, met *Verclaringhe der Godheit* vereenzelvigen.

Christus bij zijn vonnis „mit lijflicher stemmen” spreken zal, antwoordt Mr. Dirc met „die leerrars” bevestigend, of-schoon S. Thomas, dien hij anders trouw volgt, 't waar-schijnlijker acht dat deze rechtspraak slechts „mentaliter” zal geschieden.

Van het 51ste hoofdstuk, waar gesproken wordt „van der ewigher verdoemenisse ende van der onuitsprekelike pinen der hellen”, is wederom het *Compendium* de hoofdbron, maar voor verschillende onderdeelen heeft onze auteur ook van andere in die dagen veel gelezen werken gebruik ge-maakt.

De beschouwingen over het vagevuur en over de middelen, waarmede men de daar lijdende zielen kan helpen, in het 52ste hoofdstuk, zijn ten deele aan het *Compendium* ontleend, ten deele ook aan de *Legenda aurea*, waarin Jacobus de Voragine op Allerzielendag verschillende ook door Mr. Dirc behandelde kwesties uitvoerig bespreekt.

Het 53ste en laatste kapittel van het Somerstuc van de *Tafel* beproeft een beschrijving „van dat scone hemelrijc”, waaraan het *Compendium* 9 artikelen wijdt, die onze auteur dankbaar heeft verwerkt. Met een gebed van Anselmus besluit Mr. Dirc zijn traktaat.

Wanneer we dit alles overzien, dan gelooven wij wel van Mr. Dirc te mogen zeggen, wat de auteur van *Der Sielen Troest* van zich zelf getuigde, dat hij uit de beste schrijvers de schoonste beschouwingen heeft bijeengegaard „als een ioncfrou die suverlicsten bloemen tot horen crans”. En toen hij het voornemen maakte een *Tafel van der Kerstenre Ghelove* aan zijn „wairdige lieve here” aan te bieden, had hij voor zich zelf zijn plan niet juister onder woorden kunnen brengen, dan de samensteller van het bovengenoemde werk het een halve eeuw later zou doen: „Dit boeck wil ick oversetten uutten Latijn in Duutsche ende wil ick vergaderen uut menigherhande boeken.... ende uut allen desen boeken heb ic ghesocht, vergadert ende ghescreven, dat di ende alle menschen alre devotelicste is te lesen ende alre ghenuechlicste is te horen....¹⁾).

Over het algemeen werden de boeken, die Mr. Dirc voor

¹⁾ *Der Sielen Troest*, hs. Deventer 58, fol. 1.

zijn *Tafel van der Kerstenre Ghelove* heeft gebruikt, in de Middeleeuwen graag gelezen en ijverig bestudeerd en het kan ons dan ook niet bevreemden, dat zijn werk hier en daar treffende punten van overeenkomst toont met andere stichtelijke geschriften uit die dagen, welke uit dezelfde bronnen hebben geput. Zonder op volledigheid aanspraak te maken, willen wij aan het slot van dit hoofdstuk toch gaarne op deze onderlinge verwantschap wijzen.

Zooals wij hiervoor¹⁾ reeds opmerkten, is het 43ste kapittel van het *Somerstuc*, dat een beschrijving geeft „van den stride tusken den duechde en den sonde”, een vrij nauwkeurige vertaling van het *Libellus de septem peccatis mortalibus*, dat als Hs. 339 op de Universiteitsbibliotheek te Utrecht berust. Volgens Koning²⁾ nu is het Latijn wederom genomen uit een *Ars moriendi*, waarvan ook drie Nederlandsche uitgaven in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage worden bewaard. Twee verschenen bij Pieter van Os te Zwolle in 1488 en 1491 onder den titel: *Dat Sterfboeck of die kunst van sterven*, de derde te Delft onder de benaming: *Een notabel boeck, ghenoept dat Sterfboeck* in 1488³⁾.

Dr. A. F. S. Burssens deelt er ons van mede, dat deze Nederlandsche sterfboeken moeten worden afgeleid van de *Ars moriendi*, een devoot boekje, dat volgens Dutuit gedurende de laatste twee derden van de 14de eeuw en het begin van de 15de zeer verspreid werd, zoodat men het weldra in heel Europa kende, ofschoon „we ze onmogelijk als een rechtstreekse vertaling van *Ars moriendi* mogen aanzien”⁴⁾.

„Dutuit⁵⁾ gewaagt van onze sterfboeken als van een „imitation developpée”; ik leg hier nadruk op — aldus gaat Dr. Burssens verder — „Immers het Nederlandsche *Sterfboeck* is meer dan een sterfboek geworden, vermits het behalve de behandeling van de vijf oorspronkelijke bekoringen

1) Zie blz. 45 en 76.

2) Koning, *Verhandeling over den oorsprong der boekdrukkunst*, 1816, blz. 104, plaat II.

3) Campbell, Nr. 1620, 1621, 1619.

4) Dr. A. Burssens, *Dat Boeck vander Voirsienicheit Godes*, 1930, blz. 55 v.v.

5) Dutuit, *Manuel de l'amateur d'estampes*, Tome I, 1884, blz. 26-69.

en de hulp door de beschermengel verleend, allerlei beschouwingen bevat over de helse pijnen en hemelse vreugden en tevens in het lang en het breed over het laatste oordeel handelt en over de woningen van de verschillende categorieën gelukzaligen”....

Wat er nu tusschen de kapitels, die over de bekoringen tegen het geloof en tot wanhoop, gierigheid, onlijdzzaamheid en „vermetelheid” spreken, over hemel en hel gezegd wordt, stemt — aldus Dr Burssens — „grotendeels overeen met het hel- en hemeltraktaat van *dat boeck van der voirsienicheit godes*”, terwijl dit weer aanknoopingspunten heeft met het werk van Mr. Dirc van Delf, niet alsof de schrijver van *dat boeck van der voirsienicheit godes* aan de *Tafel* iets zou hebben ontleend, maar omdat beider bronnen, althans wat de voorstelling van hel, hemel en vagevuur betreft, in laatste instantie wel dezelfde zijn. Immers, „de „leraers”, de profeten en anderen, en de geschriften, die in beide boeken voortdurend geciteerd worden, zijn dezelfde: Ambrosius, Augustinus, Bernardus, Crisostomus, David, Ezechiël, Gregorius, Johannes, Sint Jan Guldemont, Ysaïas, Hiëronymus, de H. Schrift enz.”¹⁾).

Het zou echter al zeer opmerkelijk zijn, dat beide schrijvers dezelfde auteurs hadden geciteerd, wanneer ze dezen niet in een of andere gemeenschappelijke bron verzameld hadden aangetroffen. En daar wij nu mochten vaststellen, dat Mr. Dirc zijn beschouwingen over het laatste oordeel, de hel, het vagevuur en den hemel in hoofdzaak uit het *Compendium* en uit de *Legenda aurea* heeft geput, meenen wij op grond der onderzoekingen van Dr. Burssens te mogen besluiten, dat deze twee geschriften ook wel door den schrijver van *dat boeck van der voirsienicheit godes* zullen zijn gebruikt, al heeft hij ze dan ook zeer sterk naar eigen toon en stijl bewerkt.

Ook met het *Fundament van der Kerstenre Gheloven* toont de *Tafel* zich verwant. Dr. Tinbergen²⁾ meende reeds na een vergelijking van het 19de kapittel uit het Winterstuc van onzen auteur, dat over de „seven gaven des heilighen gheest” handelt, met het hoofdstuk uit het *Fundament*, dat

¹⁾ Dr. Burssens, a. w., blz. 67.

²⁾ Dr. D. C. Tinbergen, blz. 184, 104.

dezelfde stof bespreekt, te mogen besluiten dat beide kunnen worden teruggebracht tot eenzelfde, hem nog onbekende Latijnsche bron". Deze veronderstelling bleek juist. Het hoofdstuk van het *Fundament* komt bijna letterlijk overeen met het *Compendium theologiae veritatis*, lib. V, cap. 39. Trouwens de inleiding van het *Fundament* wees ons reeds in die richting. We lezen immers in het Leidsche hs. 345: „Dit boec is een fundament van der kerstenre gheloven ende het is vergadert uut *Compendium Theologie* ende uut pawes Innocencius sermonen ende anders uut vele sermonen, die de heilighen lerare overmits ingheven des heilighen gheestes hebben ghedicht ende ghescreven". De andere teksten noemen bovendien *Summa Viciorum ende Virtutum* als bron.

Met dit *Compendium theologie* is ons *Compendium theologiae veritatis* bedoeld, dat ook op andere plaatsen onder die benaming voorkomt. Zoo staat in een der oudste schrijverscatalogen van de orde der Dominikanen opgeteekend: „Hugo Argent(iniensis) scripsit comp. theologiae"¹⁾. En dat dit *Compendium theologie* van Hugo van Straatsburg identiek is met het naar zijn beginwoorden: „Veritatis theologiae Sublimitas...." *Compendium theologiae veritatis* genoemde geschrift, dat wij als een der hoofdbronnen van de *Tafel* van Mr. Dirc hebben aangewezen, heeft Prof. M. Grabmann²⁾ overtuigend aangetoond. Nu zou de door ons aangehaalde tekst uit den proloog van het *Fundament* desnoods nog als een nieuw bewijs voor deze stelling kunnen gelden, daar hier immers met den naam *Compendium theologie* wordt aangeduid wat naar den inhoud met het beroemde *Compendium theologiae veritatis* volkomen overeenstemt. Evenzoo wordt in hs. A dit werk aangehaald als *Compendium theologicæ veritatis*, terwijl het terzelfde plaats in de hss. B, C en D *Compendium theologie* wordt genoemd.

Niet alleen voor het capittel over „de zeven gaven van den H. Geest", maar ook voor verschillende andere beschouwingen blijkt het *Fundament* uit ons *Compendium* te

¹⁾ *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, II (1886) S. 229.

²⁾ M. Grabmann, *Studien über Ulrich von Strassburg* (*Zeitschrift für Katholische Theologie*, 29er Jrg. (1905). S. 321-330.

hebben geput. In hs. 70 H 29 van de Koninklijke bibliotheek vinden we blz. 2: „Drierhande is die gracie gods” (*Comp. lib. V, cap. 3: „gratia dicitur tripliciter”*). — blz. 94: „Voert is te weten, dat drie dingen sijn, daer een mensche sine sonden mede mach aflegghen ende die pine, die hi daer voer is te liden, mede mach corten ende beteren. Tene is oetmoedich ghebet. Tander is vasten. Ende dat derde sijn aelmisse”. (*Comp. lib. VI, cap. 30: „satisfactionis quaedam sunt partes principales, scilicet oratio, jejunium et eleemosyna”*). — blz. 112-117: „Van den miraculen die god werket inden heiligher sacrament des altaers”. (*Comp. lib. VI, cap. 14: „De mirabilibus quae sunt in Eucharistia”*).

Een ander traktaat, dat eveneens punten van overeenkomst toont met de *Tafel* is het bekende hs. 71 H 62 (vroeger: X 114 van de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage), dat zoowel door Tinbergen¹⁾ als door Troelstra²⁾ beschreven en bestudeerd is.

Zooals reeds meermalen werd aangetoond, is de volgorde, waarin de hoofdzonden behandeld worden, verschillend. Terwijl Guido de Monte Rotherii in zijn *Manipulus Curatorum* zich richt naar de vox memorialis *saligia*, volgen anderen het versus memorialis: *Luxus, ava, super, ac, invidus, ira, gula*³⁾. Dirc van Delf tracht echter een logische volgorde te vinden. Nu is het opmerkelijk, dat hs. 71 H 62 dezelfde volgorde in acht neemt, en omdat nu het *Compendium* de bron van Mr. Dirc is, meenen we ook het bewuste hs. daarvan te mogen afleiden. We plaatsen de *Tafel* en het *Compendium* ter vergelijking naast elkaar.

Lib. III, cap. 7.

Quod autem unum peccatum nascatur ex alio, sic apparet. Superbia enim, quia vult omnes excellere, dolet si aliquis ei aequetur, et sic ex ea nascitur invidia. Invidus vero quia de facili iras-

Winterstuc, cap. 25.

Die wortel alre sonden ende oic die eerst ende die meest is: hoveerdicheit. Ende als die wil boven allen wesen, so is hoor leet dat hoor yemant is ghelijc ende dan wart uut haer ghe-

¹⁾ Tinbergen, blz. 151 v.

²⁾ Troelstra II, passim.

³⁾ Troelstra II, blz. 67. „Saligia” vinden we ook in *Diaeta Salutis*, Tit. I, cap. 2. Het versus memorialis o.a. in *De Confessione* van Robert de Sorbon (Maxima Bibliotheca Veterum Patrum, t. XXV, p. 351).

citur et cui invidet, ideo ex ea nascitur ira. Sed ira cum non potest se vindicare, tristatur: et ideo ex ea nascitur acedia. Acedia vero consolationem quaerens in exterioribus, facit avarum. Avaritia autem quia in temporalibus abundat, potest magis exercere gulam. Gula vero propter ventris repletionem de facili spumat in libidinem, et ita generat luxuriam.

wonnen een ander wortel: hiet haet ende nijt. Die nydige mensche is rasch beroert van den ghen die hi hatet, ende dan wart uut hem ghewonnen een ander wortel: hiet toorn. Die toirnsche mensche, als hi hem niet wreken en can, so wert hi drovich van moede, ende dan comt een ander wortel: hiet traechheit. Die traesche¹⁾ mensche om sijne bedructheit wil sueken troost of solaes ende so comt van hem een wortel: hiet ghiericheit. Die ghierige mensche, want hi sijne dinghen onmachtich is²⁾ so wart hi gulsich ende overatich. Die gulsige mensch om volnis sijns buucs schumet rasch in quader lust ende dan comt uut hem een ander wortel ende hiet oncuusheit.

Dat wij in het *Compendium* een bron van hs. 71 H 62 mogen zien, blijkt ook nog uit eenige andere plaatsen, waar de *Tafel* afwijkt.

Compendium, Lib. III cap. 14.

Hs. 71 H 62, fol. 16.

Peccata quaedam sunt, quae quandoque se publice ostendunt, ut quando directe fiunt; quandoque vero sub quadam specie boni palliata decipiunt. Unde superbia quandoque dicit: Ad hoc volo praeesse, ut possim prodesse.

Bi wilen openbaren hem dese seven hoeftsonden quaet, als si sijn, ende bi wilen worden si geveinst mit eenrehande schijn van doechden, als hovaerdicheit seit: ic wil groot ende verheven wesen, so mach ic helpen den genen, die nu niemant en helpt, ende wederstaen dat gewelt ende onrecht, dat nu gesciet....

Hetzelfde merken wij op, als de zondaar in treffende taal wordt gewezen op het beeld van den lijdenden Jezus. Hier geeft hs. 71 H 62 een paraphrase van het *Compendium*, dat helder maar zakelijk als steeds de verschillende punten

¹⁾ „traesche” i.p.v. „traghe” wellicht onder invloed van het onmiddellijk voorafgaande „toirnsche”.

²⁾ De vertaling wijkt hier af van het Latijn. Een mogelijke verklaring van het Mnl. is: omdat hij zelfbeheersching mist.

opsomt. Mr. Dirc heeft wel iets dergelijks in hoofdstuk XXVI van het Winterstuc, maar volgt daar toch meer zijn eigen weg of put uit een ander geschrift.

Meer overeenkomst met het *Compendium* toont de uitzetting in het bijzonder mooie zesde kapittel van het Somerstuc. Daar lezen we: (*M 21 c-d*) „Hi verdreef die hovaerdicheit mit neighen sijns hoofts an den cruce, recht of hi die titel woude vlien, daerin ghescreven stont: Coninc der ioden. Hi nam of die hate ende nijt mit wide uutreiken sijne handen ende armen, recht of hi mit clappen ende omhelsen ons allen woude ontfaen. Hi nam of die ghiericheit mit sijns selfs overgeven, want hem in sinen doot niet en is ghebleven. Hi nam of die traechheit, want hi willich volchde die passien ende zweech dicwijl, als men hem vraechden, opdat hi die tijt sijns lidens niet en lettete. Hi nam ons of die toerne mit dat hi voor denghenen badt, die hem cruusten. Hi nam of die gulsicheit mit dat hi sinen dorst mit edic ende gal ende myrre lesschede. Hi nam of die oncuusheit mit dat hi al sijn lichaem liet mit gheescelen doer slaen ende coude ende droghede mitten doden in der pinen merrede”¹⁾).

Om nu duidelijk aan te toonen, hoe Mr. Dirc zelf de gegevens van zijn bron paraphraseerde, zullen we hieronder eens het stuk van het *Compendium*, waardoor ook hij geïnspireerd werd, afdrukken, naast de bewerking van Hs. 71 H 62.

Compendium, Lib. III, cap. 14.

Septem vitia Christi passione curantur. Capitis inclinatio in cruce curat superbiam.

Oratio pro inimicis iram.

Apertio lateris invidiam.

Portatio crucis acediam.

Hs. 71, H 62

.... want Christus neech dair-om sijn hoeft ter airden, hangende anden cruce, omdattu niet hoverdich worden en soutste.

Dat hi badt voir sijn vianden, meent dattu geen toorn dragen en sulste.

Die wonden synre siden ontfinch hi van minnen iegens die nidicheit.

Syn cruce droech hi selve mitten doirslegen wonden ende

¹⁾ In plaats van dezen blijkbaar verknoeiiden tekst zouden wij willen lezen: „... ende coude doghede ende mitten doden...”

Traditio spiritus Patri, corporis

cruci, matris discipulo, vestium crucifixoribus, haec curant avaritiam.

Flagellatio luxuriam.

Potatio fellis gulam.

lichaem tegens die trage in goodsdienste.

Sinen geest gaff hi sinen vader, sinen lichaem den ioden, sijnre moeder den discipel, sine cleder dengenen dien cruuste[n], iegens die ghierige vracke, die luttel geven.

In sinen vleische was hi geselselt iegens die oncuiseheit des vleischs.

Hi dranck galle iegens die gul-sicheit.

We moeten echter opmerken dat het *Compendium theologiae* van Johannes Gerson (1363-1429) over de volgorde der zeven hoofdzonden een uiteenzetting bevat, die vrijwel gelijkkluidend is met die van het *Compendium*, en ook ons laatste citaat vinden wij daar terug (*Tractus octavus et finalis de vitiis*): „Est insuper notandum et bene considerandum, quod ista septem peccata seu vitia capitalia, devota ac frequenti passionis Christi meditatione curantur. Nam qui debite ea quae ipse dominus noster Iesus Christus in sua sacratissima passione egit et sustinuit, contemplatur, reperiet quod hae septem mortiferae pestes ibidem mirabiliter curantur. Etenim sui facti capitis in cruce humillima inclinatio curat superbiam. Sui sacri lateris apertio curat invidiam. Oratio sua pro inimicis curat iram. Portatio crucis curat acediam. Traditio sui spiritus patri, sui corporis cruci, sui matris discipulo, et suarum vestium suis crucifixoribus, curat avaritiam. Potatio aceti et fellis curat gulam. Et sua flagellatio curat luxuriam”.

Men leert uit dit voorbeeld opnieuw hoe moeilijk het is van een middeleeuwsch geschrift de bron aan te wijzen, maar daar in het citaat uit het *Compendium theologiae veritatis* de volgorde der „vitia” overeenkomt met die van Hs. 71 H 62, terwijl in de aanhaling uit het werk van Gerson „ira” en „invidia” van plaats gewisseld hebben, meenen wij toch te mogen aannemen dat het bedoelde Hs. met ons *Compendium* verwant is. En daar Hugo Ripelin van Straatsburg vermoedelijk reeds in de eerste dertig jaren van de

13de eeuw geboren is, kan hij het niet aan Gerson ontleend hebben, maar deze heeft het bij den Dominikaan gevonden, of beiden hebben eenzelfde bron gebruikt.

Evenzoo is het gesteld met de vergelijking der hoofdzonden met een zevental beesten, die wij ook in het werk van Mr. Dirc aantreffen.

We laten ze hier naast elkaar volgen:

Tafel van Mr. Dirc
Hs. M. f. 10b, Cap. III.

Dese gulden rose
die daer wast in den
gaerde des gheeste-
liken herts, sel om-
ghetuunt wezen mit
doornen, dat die wrede
beesten, dat sijn die se-
ven hoofdzonden, daer
niet toe en crupen
ende den hof der
herten niet om en
wroeten ende die rosen
scoeren ende riten of
onder die voeten ver-
treden, als syn dese:
die hont der nidicheit,
die wolfs des toorns,
die esel der traechheit,
die eghel der
ghiericheit,
die beer der gulsicheit,
die swijn der
oncuuscheit.

Compendium Hugonis
Lib. III, cap. 14.

Septem vitia compa-
rantur septem bestiis.
Superbia compara-
tur leoni.
Invidia cani.
Ira lupo.
Acedia asino.
Avaritia ericio.
Gula urso.
Luxuria porco.

Compendium Gersonii
Tractus octavus.

Notandum praeterea
quod praedicta sep-
tem vitia seu peccata
capitalia septem tam
ferocibus quam im-
mundis bestiis compa-
rari consueverunt.
Superbia seu vana
gloria comparatur
leoni.
Invidia comparatur
cani.
Ira comparatur lupo.
Acedia comparatur
asino.
Gula comparatur
urso.
Luxuria comparatur
porco.
Avaritia compara-
tur ericio.

Dat „die lewe der hoverdicheit” ontbreekt, is wel een fout van den kopiïst, maar overigens stemmen de *Tafel* en Hugo's *Compendium* weer volkomen overeen, terwijl Gerson een wijziging in de volgorde heeft aangebracht.

Zooals Dr. A. Kessen ons onlangs heeft uiteengezet, zijn er in het *Cancellierboek*¹⁾ eenige gedeelten, welke niet tot de traktaten van Robertus de Sorbona (1201-1274) te her-

¹⁾ Dr. A. H. M. C. Kessen, *Het Cancellierboek*, (Leiden 1931) blz. 69 v.v.

leiden zijn, n.l. de verhandeling over den dekalooog, de hoofdzonden, de werken van barmhartigheid en ten slotte „dat noeghende capittel”, dat de vraag beantwoordt: „wie men die sunden beteren sal ende ghenoech doen”. Aangezien in hs. W (= Weert, Franciscanerklooster, hs. 10) en in den Lübecker incunabel een *Somme van den Doechden* vermeld werd als bron van het *Cancellierboeck*, meende Dr. Kessen dat hiermede de *Summa Virtutum* van Wilhelmus Peraldus († ± 1270) bedoeld was, en dit vermoeden werd ten deele bevestigd. Maar wellicht is ook nog uit andere bronnen geput. Wij weten, dat de redactie van de mnl. hss. soms uitgebreider is dan die van *De Confessione*. Zoo vinden wij bij „Superbia” naast de „dochteren” een tweede verdeling¹⁾. Ook deze staat weer in het *Compendium* van Hugo, die ze vermoedelijk op zijn beurt heeft ontleend aan de zgn. *Moralia* van den H. Gregorius den Groote, lib. XXIII, cap. 6.

Cancellierboeck, cap. VII
f. 40 r. 2).

Ende vierrehande hoverdie in gheesteliken dinghen: dat een is, dat die mensche waent, dat die gracie die hy heeft, dat hy die van hem selven heeft. Die ander is: kent hy, dat hy gracie heeft van Gode, dat hy die heeft van synre verdiente. Die derde is, dat hem een beroemt van doechden, die in hem niet en syn. Die vierde is, als een begheert voerdal van anderen luden om enighe doechde, die in hem is, of om enighe gracie die in hem is, ende versmaet ander lude, die nae synen duncken alsulke gracie niet en hebben, alsoe als dede der pharizeus den publicaen.

Compendium Hugonis Lib. III,
cap. 15.

Quatuor sunt species superbiae quas assignat Gregorius. Prima est, cum homo a seipso aestimat habere bonum quod habet, secunda, si desuper datum credit, pro suis tamen meritis accepisse se putat. Tertia, cum jactat se habere bonum, quod non habet. Quarta, quando ceteris despectis singulariter vult videri.

Ook de schrijver van Hs. 71 H 62 handelt eerst over „uutwendige hoverdicheit” en gaat dan aldus voort:
„Inwendige hoverdicheit staet in verstandeliken crachten,

¹⁾ Dr. A. Kessen, a. w. blz. 48.

²⁾ Dr. A. Kessen, a. w. blz. 171.

ende dat in vierhande manieren. Eerst dat een also levet sonder vresen als dat hem duncke dat hi nyement niet te houden en heeft. . . . Die ander manier is, dat een hem late duncken dat hi al dat hem God doet, heeft verdient. Die derde manier is, dat een dunct dat hi gaven heeft die hi niet en heeft, het si duecht off ander volmaectheit. Die vierde is, dat een in sijnre harten duncke dat hi beter is dan een ander, het si van duechden off van consten off van anderen gaven ende dair om in hare harten andere ver-smaden, als die phariseus dede”.

Zooals Dr. J. H. Jacobs¹⁾ reeds opmerkte, vertoonen de „dochteren” der hoofdzonden, waarover het zevende hoofdstuk van het *Cancellierboeck* handelt, de meeste gelijkenis met de graden zoowel van „Hoverde” als van de andere hoofdzonden, welke Jan de Weert in den *Nieuwe Doctrinael* opsomt.

Nog twee andere geschriften herinneren door hun in-deeling der hoofdzonden aan het laatstgenoemde werk. Het eene is de *Tafel* van Mr. Dirc en het andere een traktaat uit Hs. 131 E 30 van de Kon. Bibliotheek, met den titel: „Dit sijn die soeven dootsonden met horen dochteren”, waarvan de tekst soms woordelijk met het aangehaalde hoofdstuk uit het *Cancellierboeck* overeenkomt. Wat *Cancellierboeck* en *Tafel* over deze stof bevatten, heeft hij in zijn studie naast elkaar afgedrukt²⁾.

Ten slotte willen wij er met Dr. J. H. Jacobs³⁾ nog even op wijzen, dat ook het traktaat *Onderscheit op die seven dootsunden* uit hs. 73 F 24 der Kon. Bibliotheek een zóó treffende overeenkomst toont met het *Compendium*, dat het direkt of indirekt daarnaar bewerkt is, of beide in ieder geval aan dezelfde bron ontleend moeten zijn.

Met deze losse opmerkingen zijn we misschien reeds buiten het terrein van ons eigenlijk onderzoek getreden. Maar toch dacht het ons nuttig aan dit overzicht van de bronnen, die Mr. Dirc heeft gebruikt, deze beschouwingen

¹⁾ Dr. J. H. Jacobs, blz. 64 v.

²⁾ Dr. J. H. Jacobs, blz. 65-86.

³⁾ Dr. J. H. Jacobs, blz. 97.

over de onderlinge verwantschap van verschillende Latijnsche en Middelnederlandsche geschriften vast te knoopen. Daardoor wordt immers niet alleen de plaats en beteekenis van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* nader bepaald, — maar wat we hierboven konstateerden, mag tevens gelden als een bewijs, dat ook voor ons land het *Compendium theologicae veritatis* naar het woord van P. Mandonnet, O.P. is geweest: „le manuel le plus répandu et le plus parfait du moyen-âge”¹⁾. En dit kan misschien nog van belang zijn voor verdere onderzoekingen.

¹⁾ *La théologie dans l'Ordre des frères prêcheurs.* (Dictionnaire de Théologie catholique, VI, 902).

III. SAMENSTELLING EN KARAKTER VAN DE „TAFEL VAN DER KERSTENRE GHELOVE”.

Zooals de kennis der bronnen ons reeds kon doen vermoeden, is het werk van Mr. Dirc van Delf een voortbrengsel van de scholastieke godgeleerdheid, wier karakter door een drietal hoofdtrekken gekenmerkt wordt.

Daar de theologie de wetenschap is van alles wat God en 's menschen heiligmaking betreft, moet zij natuurlijk gegrondvest worden op de goddelijke Openbaring, welke op haar beurt weer door de groote getuigen der Overlevering, de Kerkvaders, is verklaard. Deze wijsheid te verzamelen en door onverdroten studie in zich op te nemen, was de eerste taak der Scholastiek.

Daarna moest men dit alles naar een strenge logische volgorde en methode rangschikken en ten slotte ruimte men ook bij de uiteenzetting der christelijke geloofsleer aan de wijsbegeerte een breede plaats in, teneinde te kunnen aantoonen, dat het mysterie niet tegen maar boven de rede is, zoodat het niet met de waardigheid van den menschelijken geest in strijd is, iets aan te nemen wat hij zelf niet inziet, maar wat hem door een hooger Wezen is geopenbaard.

Deze drie hoofdkenmerken vinden wij ook terug in de *Tafel van der kerstenre Ghelove*. Men moet dit werk natuurlijk niet met de *Summa theologica* van St. Thomas gaan vergelijken en het is onjuist te meenen¹⁾, dat de *Tafel* in 't klein voor Nederland was, wat in de 13de eeuw en later meer en meer voor de geheele wereld in 't groot, het meesterstuk van den genialen Aquiner geworden is, maar toch merken wij wel, dat de schrijver in de school van zijn grooten ordebroeder is gevormd, dat ook hij Bijbel en Kerkvaders tot grondslag neemt, dat ook hij streeft naar een logische methode, dat ook hij ten slotte de hulp der rede niet versmaadt, al kan hij zich, met het doel van zijn verhandeling voor oogen, slechts zelden in wijsgeerige beschouwingen verdiepen.

Wat den opbouw betreft, heeft men vroeger wel eens

¹⁾ Dr. J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde*, Haarlem 1922, II, blz. 199.

gemeend¹⁾, dat Mr. Dirc den historischen gang volgde, maar wie de rangschikking der verschillende hoofdstukken aandachtig nagaat, zal spoedig tot de overtuiging komen, dat de band, die alles vereenigt, veel hechter is. Op meerdere plaatsen zullen logische en chronologische orde uiteraard elkander dekken en, oppervlakkig beschouwd, is dit mischien zelfs waar voor het geheele werk, maar het diepere en fijnere samenstel berust toch op gronden, die uit het wezen der stof zelf voortvloeien.

Al aanstonds valt het op, dat onze auteur in zijn *Tafel* afwijkt van de indeeling van het *Compendium theologiae veritatis*, dat wij toch zijn hoofdbron mogen noemen, en zich aansluit bij de *Summa Theologica* van Thomas van Aquino. Wij mogen dus veronderstellen, dat hij geleid werd door dezelfde beweegredenen, welke zijn beroemden ordebroeder tot deze rangschikking bewogen hebben.

De splitsing van zijn werk in twee deelen: een *Winterstuc*, dat den tijd van schepping tot verlossing behandelt, en een *Somerstuc* dat met Christus' lijden begint en met de eschatologie eindigt, schijnt mij geen voldoende reden om aan een historische stof-ordening te denken, en blijkt meer op uiterlijke dan op inwendige gronden te berusten. Wel merkt hij poëtisch op, dat hij in de tweede partie van zijn werk de „materiën” behandelt, „die recht ghelijc wassen in den somertijt van ghenaden, inden lande ons kersten gheloefs”, maar de eigenlijke reden, waarom het „recht als een somerstuck sel wesen” is „omdattet die materie in den somer ver-trect die dair in gescreven sijn”. Dat is dus hetzelfde motief, waarom ook de *Legenda aurea* in een zomer- en winterstuk werd verdeeld.

De H. Thomas van Aquino heeft zijn theologische *Summa* in drie deelen gesplitst. Het eerste handelt over God in zich zelve, het tweede over de beweging van het redelijke schepsel naar God, het derde over de vereeniging van den mensch met God. De leer van God in zich zelve wordt ontwikkeld in een driedelige verhandeling, inzoover men het oneindig Wezen beschouwen kan in de éénheid en grenzenlooze volkomenheid zijner *Natuur*, vervolgens in het

¹⁾ Dr. A. Troelstra I, blz. 208; Dr. D. C. Tinbergen, blz. 108 vv.

onderscheid der drie goddelijke *Personen* en ten derde in zijn scheppende, onderhoudende en albesturende *Werkzaamheid*.

Over de diepzinnige vraagstukken die met Gods natuur en het geheim der goddelijke Drievuldigheid samenhangen, heeft Meester Dirc slechts zeer in 't kort gesproken. Met het doel van zijn werk, dat „wairlike luden leren wil”, voor oogen, achtte hij het blijkbaar niet gewenscht daar al te diep op in te gaan. Maar toch heeft hij de hoofdbegrippen hierover klaar en krachtig saamgevat in het eerste kapittel: „Van Gode ende van der godheit ende triniteit; Van den naem Gods”¹⁾.

Dan gaat hij dadelijk over tot de beschouwing van Gods werkzaamheid. In het tweede kapittel spreekt hij over Gods werkzaamheid die in den werkende besloten blijft, n.l. zijn wetenschap: „van den boeck des levens dat Gods ghedachte selve is”, en ook hier grijpt hij weer de gelegenheid aan tot praktische opmerkingen. Veel uitvoeriger behandelt hij dan Gods werkzaamheid, in zoover deze op een buiten Hem liggend gevolg is gericht: n.l. zijn scheppingskracht. Na een korte samenvatting van het bijbelsche scheppingsverhaal in het derde hoofdstuk: „Van den wercken der eerste ses daghen”, beschrijft hij in het vierde kapittel: de koren der engelen, en in de zes volgende: het samenstel der stoffelijke wereld: (V) „Van den VIII hemelen, die de heidensche meisteren bescriven”; (VI) „Van den seven planeten des hemels”; (VII) „Van den XII teikenen des hemels firmaments”; (VIII) „Van den vier elementen”; (IX) „Van den aertschen paradijs der weelden ende van sinen bomen”; (X) „Van der fonteinen ende vier vlooden des aertschen paradijs”.

Tusschen geest en stof staat de mensch, die uit beide, want uit ziel en lichaam, is samengesteld. Dat is de reden waarom St. Thomas nu over hem spreken gaat, en Meester Dirc is hem ook hierin gevolgd, al blijft het *Compendium theologiae veritatis* in de uitwerking der stof ook zijn voorbeeld. Vier kapittels van de *Tafel* zijn er aan gewijd. (XI) „Van den mensche ende van den vijf uitwendige ende inwendige sinnen sijns lichaems”²⁾; (XII) „Van der zielen

¹⁾ Zie J. Schrant, blz. 188.

²⁾ Zie: J. Schrant, blz. 189.

ende van hairre vier becoringe ende van horen crachten" ¹⁾; (XIII) „Van den vier complexiën des menschen, dair sijn lichaem of te samen gheset is"; (XIV) „Van der phisonomiën des menschen, die men an sijnre ghedaente ende lidmate mach merken".

In een tweetal artikelen, die wij bij Thomas niet terugvinden, beschrijft Dirc eerst nog de ontwikkeling van den mensch in de zeven tijdperken van zijn leven en de „seven tiden ende ouderdoem der werelt", maar daarna gaat ook hij over tot de behandeling van dezelfde stoffen, als in het tweede deel der *Summa* worden ontvouwd. Hij beschouwt nu den mensch als zedelijk wezen en zijn opgang naar God, die niet alleen oorsprong maar ook doel van zijn leven is. De middelen die hem daartoe leiden, zijn zijn zedelijke daden. Deze zedelijke handelingen veronderstellen innerlijke en uiterlijke beginselen. Die innerlijke beginselen zijn de natuurlijke en bovennatuurlijke vermogens en blijvende zielsgesteltenissen. Tot deze „inblivende cledinge" of „instaende beelden der zielen", zooals Mr. Dirc de „habitus" noemt, die de ziel of haar vermogens in hun beweging naar het laatste doel op bepaalde wijze disponeeren en vastheid geven, behooren ook de bovennatuurlijke en natuurlijke deugden en de andere bovennatuurlijke gaven. In navolging van St. Thomas handelt Meester Dirc daarom eerst (XVII) „van den ghenadenriken godliken duechden, gelove, hoep ende minne" ²⁾ en daarna (XVIII) „van den vier voirbaersten heidensche cardinaelduechden" ³⁾.

Deze deugden doen den mensch bereidvaardiger luisteren naar de inspraken van zijn verstand, maar om ook aan de ingeving van den H. Geest met meer gemak te gehoorzamen, behoeft hij een nieuwe kracht en deze wordt hem geschonken in de zeven gaven van den H. Geest. Meester Dirc heeft ze in het negentiende kapittel beschreven ⁴⁾.

Na de deugden en gaven volgen (XX) „de acht zaligheden", die zoo genoemd worden, omdat hare belooning in dit leven begonnen en hiernamaals voltooid, het ware geluk uitmaakt.

Als laatste voortbrengsel van dezen rijken levensbloei,

¹⁾ Zie: J. Schrant, blz. 189.

²⁾ Zie: J. Schrant, blz. 190.

³⁾ Zie: Tinbergen, blz. 183.

⁴⁾ Zie: Tinbergen, blz. 184.

waarmede God de ziel van den rechtvaardige begenadigd heeft, wijst St. Thomas nu op de werken van heiligheid, welke „de twaalf vruchten van den H. Geest” genoemd worden. In het XXIste hoofdstuk van de *Tafel* hooren we er den weerklank van. Meester Dirc spreekt daar „van den twalef vruchten des boems des levens, diemen oic noemt vruchte des Gheests”.

Na dit traktaat der deugden, waardoor de mensch zich tot God keert, volgt een verhandeling over de zonde, waardoor het schepsel zich van God afwendt. Maar Meester Dirc geeft eerst in het XXIIste en in het XXIIIste kapittel, dat in ons handschrift verkeerdelijk met hoofdstuk XXIV van plaats gewisseld heeft, een historische inleiding. De titels geven den inhoud voldoende weer: (XXII) „Van der bosen gheesten val, condicie, natuer en hoor quaetheit, die si hebben”; (XXIII) „Van onser ouder val Adams ende Eva ende hoor becominge”. Over 't eerste onderwerp schreef St. Thomas reeds in zijn traktaat over de engelen.

Het XXIVste kapittel in de verbeterde volgorde, beschouwt de zonde in zich en in haar drievoudige verdeling van erfzonde, doodzonde en dagelijksche zonde. Meester Dirc laat het niet bij een zakelijke uiteenzetting der zeven hoofdzonden (XXV), zooals we die ook bij St. Thomas vinden¹⁾, maar beschrijft in het XXVIste kapittel tot heilzamen afschrik zijner lezers, ook nog de „seven duvelen, die capitein sijn der VII hooftsonden”²⁾. Wij beschouwen dit meer als een praktische uitweiding. In de twee volgende hoofdstukken behandelt hij „de seven sonden in den heiligen Gheest” en „de vierehande sonden (*cordis, oris, operis et omissionis*), die wi biechten”.

Maar niet van alle zonden, waarvan men zich beschuldigt, kan de gewone biechtvader ontslaan; in sommige gevallen moet hij den biechteling naar paus of bisschop verwijzen. Wat het kerkelijk recht hierover bepaalde, werd somtijds in de katechetische werken opgenomen, en ook Meester Dirc heeft dit blijkbaar nuttig geacht. In twee korte kapitels spreekt hij althans: „van den sonden, dair die bisscop of sijn penitenciaer of absolveert” en „van den sonden, dair die paeus of sijn penitenciaer of absolveert”.

¹⁾ Zie: Tinbergen, blz. 149.

²⁾ Zie: Tinbergen, blz. 150.

Zoo staat de mensch nu tegenover de zonde, die hem naar 't aardse lokt en van God afrekt. Wij hebben reeds gewezen op de innerlijke beginselen, die hem aanzetten het goede te beoefenen, zoowel in de natuurlijke als in de boven-natuurlijke orde. Maar ondanks dit alles blijft de mensch, wiens verstand verduisterd en wiens wil verzwakt is, tot het kwaad geneigd en het is noodig dat hij ook van buiten af wordt voorgelicht en versterkt. Dit uiterlijke, buiten en boven den mensch liggend beginsel der zedelijke handeling is God, niet alleen voor zoover hij door zijn *wet* ons toont welke daden zedelijk goed zijn, maar ook doordat hij ons door zijn *genade* beweegt, opheft en ondersteunt.

In navolging van St. Thomas spreekt Meester Dirc daarom eerst over de *Wet*. Het XXXIste kapittel, „van den heiligen lande van beloften” mogen wij beschouwen als een overgang tot de verhandeling over „de tien geboden Gods”¹⁾, waardoor God richting geeft aan ons handelen, zooals de Aquiner zegt, die ze daarom ook te dezer plaatse heeft ingevoegd.

Nadat Meester Dirc in aansluiting met de tien geboden Gods in een zeer merkwaardig hoofdstuk „van den vijf heidenschen gheboden”²⁾ gesproken heeft, vangt met kapittel XXXIV de behandeling aan der stof, die St. Thomas in het *derde* deel zijner theologische Summa heeft uiteengezet.

Het was zeker beter geweest, indien 't hoofdstuk over de z.g.n. heidensche geboden vóór dat over de tien geboden een plaats had gekregen, daar deze in de natuur der menschen geschreven wet, eerst later door God op boven-natuurlijke wijze in den Dekaloog geopenbaard is, teneinde ze zekerder, vollediger en volmaakter door allen te doen kennen.

Deze wet, die God aan de menschen heeft afgekondigd, gaat boven hun krachten, deels wegens hun zwakheid, deels ook wegens haar bovennatuurlijk object. Wij hebben dus een buiten- en bovennatuurlijken bijstand noodig en deze wordt ons in de *genade* geschonken. Deze genade wederom hebben wij te danken aan het menschengeworden Woord Gods, die ze voor ons heeft verdiend. Daarom is 't nu de

¹⁾ Zie: Tinbergen, die blz. 134-137 een gedeelte van den tekst afdruckt.

²⁾ Zie: Tinbergen, blz. 140.

plaats om over Christus' leven te spreken. Maar omdat Christus' leven ons in de vier evangeliën is overgeleverd, leidt Meester Dirc dit gedeelte van zijn uitvoerig betoog in met een hoofdstuk (XXXV) over de vier heilige boeken en de evangelisten. Het is zeer begrijpelijk, dat hij hierin de historische orde der gebeurtenissen volgt. De laatste drie en twintig kapitels van het *Winterstuc* en de eerste vijftien van het *Somerstuc* zijn hieraan gewijd, al moeten wij er aanstonds bijvoegen, dat de eerste drie hoofdstukken van het *Somerstuc* meer het karakter van preeken dragen en in het kader van Meester Dirc's werk minder goed passen.

Het XIVde kapittel dat „Van der letaniën groot ende klein”, en „van die vasten der quateremper” handelt, is vermoedelijk in verband met de kruisdagen, die aan 's Heeren Hemelvaartsdag voorafgaan, daar ingelascht.

Nadat echter Gods Zoon zelf ons zijn nieuwe leer had gepredikt en zijn genade voor ons had verdiend, heeft hij beide toevertrouwd aan een tweede-oorzaak. Hij heeft toen zijn Kerk gesticht, die de prediking zijner leer moest voortzetten en ons door de zeven heilige Sacramenten zijn genade zou mededeelen. Daarover handelt nu St. Thomas en Meester Dirc volgt zijn spoor. Het XVIde kapittel beschrijft het Pinksterwonder, toen de H. Geest over de Apostelen nederdaalde; daarna (XVII) verhaalt hij, hoe zij „die articulen der kersten gelove” samenstelden en tenslotte, (XVIII) hoe zij „van Gods beveling hem deilden in allen landen dat woort Gods te prediken”.

Drie hoofdstukken over de opvolgers der Apostelen sluiten hierbij aan: (XIX) „van den staet ende ordinanci der heiligher kercken ende ondersceit ende scickenis hoirre prelaten, van paeus macht, bisscopen ende priesters macht”; (XX) „hoe dat die doctoren, meesters, lerars, predicaers ende studenten regiert sullen werden”; (XXI) „hoe dat de predicaers prediken ende den volc die werken der ontfermharticheit leren sullen”.

Niet onvernuftig vond Meester Dirc zoo de gelegenheid in even zooveel uitvoerige kapitels de zes „werken van ontfermherticheit” te bespreken. Men ziet hoe de schrijver bij al de afwijkingen, die de praktijk van hem vroeg, toch steeds de lijn van zijn betoog tracht vast te houden, al is het verband

niet overal even sterk en soms wel wat gezocht. Dat geldt ook voor de drie volgende kapitels (XXVIII, XXIX, XXX), die beschouwingen over de liturgische inrichting ten beste geven en als zoodanig misschien een inleiding mogen heeten tot de bespreking der zeven H. Sacramenten (XXXI-XXXVIII).

Na dit traktaat over de middelen, welke God ons heeft geschonken ter bereiking van ons einddoel, zouden wij een beschouwing verwachten over het laatste oordeel, waar plechtig beslist zal worden door den oppersten Rechter of de mensch waardig is den hemel binnen te gaan of verwezen zal worden naar de eeuwige verdoemenis. Maar voor Meester Dirc hierover in kapittel XLIX spreken gaat, vinden we een tiental andere hoofdstukken ingelascht, die een bonte verzameling vormen van uiteenlopende onderwerpen en noch onderling, noch met de overige materies verband houden. We zouden ons geneigd voelen te vragen of deze misschien door overschrijven aan het werk van Meester Dirc zijn toegevoegd, vooral omdat in het verbrande handschrift der Leidsche Universiteit en in hetgeen vroeger aan Mevr. Smits van Oyen-Regout toebehoorde, in deze reeks nog een ander kapittel staat, dat wij in de overige manuscripten niet aantreffen. Maar aanstonds dient daartegenover opgemerkt te worden, dat verschillende andere kenteekenen er op wijzen, dat zij tot de oorspronkelijke samenstelling van het werk behooren. Wat hier ook van zij, in ieder geval doen ze afbreuk aan de eenheid van het betoog. Evenmin is het juist in hoofdstuk LII, na de behandeling „van Entekersts toecomst” en „van den ioncsten dage ende van den gemenen oirdel” nog te spreken „van den vegevuer ende hoe die ellendige siele van onser weldaet gheholpen worden ende van den engelen getroist ende visitiert”. St. Thomas handelt daarover terecht vóór de opstanding der gestorvenen op den jongsten dag.

Maar ondanks deze afwijkingen, die, zooals we reeds opmerkten, wellicht om redenen van praktischen aard werden ingelascht, herkennen wij toch duidelijk in de groote lijnen van deze *Tafel van der Kerstenre Ghelove* het grondplan der middeleeuwsche handboeken over de godgeleerd-

heid en met name van de beroemde *Summa Theologica*, het meesterwerk van den grooten Aquiner.

Maar ook in zijn vorm, in den opzet der meeste hoofdstukken draagt het geschrift van Meester Dirc de duidelijke sporen van het scholastieke onderwijs in die dagen. Voor een deel is dit wellicht toe te schrijven aan de navolging der werken, welke de auteur bij de samenstelling van zijn uitvoerige verhandeling heeft benut, maar overigens is deze vorm het gevolg van de *modus legendi cum quaestionibus*, welke toentertijd in zwang was en waaraan ook hij zich in zijn colleges gehouden heeft. Een blik in het theologisch onderwijs dier dagen zal ons dit aantoonen.

De Magister, die aan een *studium generale* zijn taak begon, moest verschillende rangen doorloopen. Eerst trad hij op als *baccalaureus biblicus*. Gedurende één jaar las hij met de studenten den Bijbel. Hij kommentariëerde hem niet, maar verklaarde eenvoudig den letterlijken tekst en de glossen, die de voorgaande eeuwen aan de H. Schrift tot beter begrip hadden toegevoegd. Men noemde dat: *bibliam biblice legere*, hetgeen volgens Paus Johannes XXII beteekent: *bibliam textualiter legere*¹⁾.

In het tweede jaar werd hem als *baccalaureus primarius* het lezen en kommentariëren der *Sententiae* van Petrus Lombardus opgedragen. De kommentaren van den H. Albertus Magnus, St. Thomas en zoovele anderen op dit gezaghebbend werk zijn de vrucht van den door hen als *baccalaureus* gegeven cursus, welke twee jaren duurde.

Wanneer men op deze wijze geheel thuis was geraakt in *Bijbel* en *Sententiae*, in het boek der Openbaring en de daaruit afgeleide theologie, kon men geroepen worden om als hoofd van een *studium generale* op te treden. Men heette dan *lector principalis* of ook wel *lector bibliae* en dit ambt werd gewoonlijk bekleed door een *Magister sacrae theologiae*, die dezen hoogsten wetenschappelijken graad te Parijs of aan een andere Universiteit had behaald.

Hij werd *lector bibliae* genoemd, in zoover de Bijbel ook van zijn onderwijs de grondslag was. Maar aan zijn verklaring der H. Schrift verbond hij de oplossing van aller-

¹⁾ H. Denifle, *Quel livre servait de base à l'enseignement des maitres en théologie?* (Revue Thomiste, II, Paris 1894,) p. 159.

hande kwesties uit de systematische theologie, welke met den behandelde tekst in nauwer of meer verwijderd verband staan. Hij moest in zijn voordracht de dwaling bestrijden en de katholieke leer uiteenzetten en had alzoo de gelegenheid in zijn bijbelverklaring de geheele theologie te betrekken.

Reeds bij Abélard, Petrus Lombardus en anderen vinden wij sporen dezer methode¹⁾. Tegen het eind der twaalfde eeuw waren de Schriftuur-kommentaren geheel met scholastieke vraagstukken vermengd. Later schijnt, als we Roger Bacon mogen gelooven, deze methode verwaarloosd, maar in de veertiende eeuw is ze weer algemeen in zwang.

Soms was de grondtoon in de voordrachten der afzonderlijke Magisters verschillend. De een verbond aan zijn verklaring van den Schriftuur-tekst bij voorkeur vragen uit de dogmatiek of geloofsleer, de ander toonde meer voorliefde voor kwesties van zedekundigen aard.

Hiermee is in 't kort de *modus legendi cum quaestionibus* geschetst, waarvan wij de sporen ook in het geschrift van Meester Dirc bijna op iedere bladzijde aantreffen. Vooral waar hij de gebeurtenissen uit de levens van Jezus en Maria bespreekt, geeft hij eerst het evangelie-verhaal en dan volgt gewoonlijk een heele reeks van vragen.

Het antwoord op deze vragen is meestal drieledig: het eerste is „na der letter”, zooals Meester Dirc zich uitdrukt en bedoelt een verklaring te geven der verhaalde feiten; het tweede is „na den ghelove” en raakt de dogmatiek; het derde is „na den gheeste” of „na der duecht” en zet uiteen welke leering de lezer of hoorder er voor zijn eigenlijk geestelijk leven uit kan trekken en houdt dus verband met de moraal. Een bizondere voorkeur voor dogmatiek en moraal kunnen we alzoo bij Meester Dirc niet opmerken. De volledige titel van zijn werk: *Tafel van den Kersten Gelove ende der ewen*, dien we in de opdracht van het *Winterstuc* lezen, schijnt er trouwens op te wijzen, dat met dit geschrift niet alleen het *leerstellig*, maar ook het *zedenkundig* onderricht van het volk beoogd werd.

Dat in de woorden der H. Schrift een meervoudige be-

¹⁾ M. Grabmann, *Geschichte der scholastischen Methode*, II — Freiburg im Br. 1911 — S. 15.

teekenis schuilt, had reeds de H. Thomas van Aquino met zijn gewone helderheid uiteengezet in zijn *Summa Theologica*. In het 10de artikel der 1ste kwestie van het eerste deel betoogt hij, dat God het in zijn macht heeft om niet alleen door de woordklanken zaken te beduiden, maar ook door deze zaken weer andere zaken te beteekenen. De eerste beteekenis nu, volgens welke de woordklanken zaken beduiden, is de historische of letterlijke zin (*sensus historicus vel litteralis*); de andere, volgens welke deze door de woordklanken beteekende zaken weer andere zaken beduiden, heet de geestelijke zin, die op den letterlijken berust en hem veronderstelt. Deze geestelijke zin is op zijn beurt weer driedig. Zooals de H. Paulus zegt is de oude Wet het beeld van de nieuwe Wet en deze is wederom, volgens Dionysius, het beeld der toekomstige glorie. In de nieuwe Wet is immers, wat in het Hoofd geschiedde, een teken van wat wij moeten doen. Voorzoover nu de Oude Wet een vóórbeteekenis is der Nieuwe Wet, spreken wij van den *sensus allegoricus*, den allegorischen zin; voorzoover echter wat in Christus is geschied of wat Hem heeft voorbeduid, een teken is van wat wij moeten doen, spreken wij van den *sensus moralis*, den zedenkundigen zin; voorzoover eindelijk dit alles een voorafbeelding is van de eeuwige glorie, spreken wij van den *sensus anagogicus*, den anagogischen zin.

Een oud versje heeft deze uiteenzetting even kort als helder saamgevat:

„Littera gesta docet; quid credas allegoria;
Moralis quid agas; quo tendas anagogia.”

Dezelfde opvatting huldigt ook de vertaler van den Bijbel, dien Dr. C. H. Ebbinge Wubben¹⁾ tot voornaamste punt van zijn onderzoek heeft gekozen, toen hij de middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament bestudeerde, — maar in navolging van Petrus Comestor in zijn *Historia Scolastica* drukt hij zich alleen een beetje dichtelijker uit. „Die scriftuer”, schrijft hij²⁾, „is ghedeilt in drien, int fon-

¹⁾ Dr. C. H. Ebbinge Wubben, *Over Middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament*, 's Gravenhage 1903.

²⁾ Zie: Dr. C. H. Ebbinge Wubben, a. w. blz. 67 en 69.

dament, in wande ofte in muere, ende in kepers, ghespanne ende dat dack. Die historie is dat fundament.... Dander partie van der scriftueren hiet men allegorie, ende dat sijn weghe ofte die muere diemen sticht opt fundament. Allegorie is als bi eenen wercke dat hystorilick gheschiet is, een gheestelick dinc beteykent wert bi figueren dat te gheschiene is. Die derde partie hiet men tropologie ende dat is also wi uter scriftueren trecken ende daer in vinden ende marcken hoe wyer na gheestelike(n) sijn schuldich te levne, ende dit sijn die ghespanne ende dat dack van den gheesteliken ghestichte. Op dese twee partyen so hebben die heylighen veel pynen ghehat om die scriftuere te ontbinden ende hebben ons daerof ghelaten menighen schonen boeck" ¹⁾).

Misschien heeft onze schrijver bij deze laatste woorden wel het oog gehad op zijn vertaling van „dat passionael ofte aurea legenda”, welke hij vroeger gemaakt had ²⁾ en waarin de boven geschetste methode voortdurend gevolgd wordt, maar zeer zeker was het beroemde werk van Jacobus de Voragine voor Mr. Dirc dikwijls het voorbeeld, hoe ook hij volgens deze scholastieke leermethode zijn stof kon rangschikken en uitwerken. Eenige fragmenten mogen dit bewijzen.

In het 13de kapittel van het *Somerstuc* bespreekt onze auteur de verschijningen van den verrezen Christus aan zijn Apostelen en leerlingen, en verbindt daaraan eenige vragen.

Zoo stelt hij o.a. naar aanleiding van het gedrag van den apostel Thomas, die niet wilde gelooven, dat de Heer verschenen was, vooraleer hij diens wonden zou hebben betast, de vraag: (*M*, 54a) „of sinte Thomas daer om misdede dat hi an ons Heren verrisenis soe seer twivelde?” Drie redenen schijnen hem te verontschuldigen. De eerste is volgens de letter. „Want hi ghesien hadde veel teykenen

¹⁾ Vgl. de Inleiding op de *Historia Scolastica* (aangehaald door Dr. C. H. Ebbinge Wubben *t. z. p.*): „Sacram Scripturam habet pro caenaculo... Caenaculi hujus tres sunt partes, fundamentum, paries, tectum. Historia fundamentum est... Allegoria paries superinnitens, quae per factum aliud factum figurat.”

²⁾ Dr. C. H. Ebbinge Wubben, *a. w.* blz. 69, 106 v.

sijnre crancheit, als dat hi ghevangen, gheslagen, veroordeelt, ghecruust was, dat hi te lancesamer te gheloven was van der macht zijnre godheit. Ende al wast dat hi daeraen verslegghen was van moede, also dat hi dat een noch dat ander niet vast en hilt, hi en soude nochtan gheen contrarie daer teghen wesen, mer slecht hi woude noch verbeiden.... Die ander reden is *na den gheloef* ende gheeft sinte Gregorius uut, daer hi seit aldus: Mi heeft veel myn ghebaet Maria Magdalena die rasch gheloofde, dan Thomas die lang twivelde.... Die derde reden is *na der duecht* ons te troosten ende gheeft uut Crisostomus, daer hi seit aldus: Hoe groot schijnt an desen ons Heren Ihesus guedertierenheit, die om eenre sielen wil te behouden, coemt self en betoecht hem, dat hi self die gheen is, die om horen wil ghecruust is, ende zijn wonden laet betasten ende handelen ende woude hem waer sekere teyken gheven."

Vlak daarop volgt de kwestie: (*M*, 54b-c) „wairom dat onse Heer Ihesus na zijnre verrisenisse zijn iongheren, heimelic ende openbaer, int ghemeen ende bisonder, mit so veel argumenten betoechte ende openbaerde?" „Die eerste reden is *na der letter*, want twee saken stonden van zijnre wegghen gheopenbaert te wesen: als eerst die waerheit zijnre verrisenisse ende die glori zijnre verclaringhe. Om die waerheit zijnre verrisenisse te toghen, soe wanderde hi mit sinen iongheren, hi sprac mit hem, hi at mit hem ende liet zijn wonden handelen, opdat si dese ghewarighe verrisenisse in allen haren sinnen mochten bevoelen, als ic voirseide. Mer om die glorie zijnre verclaringhe te betogghen, soe boorde dat hi verswinden soude van horen oghen ende somwijl weder bi hem verschinen, als enen gloriosen lichaem wel boort te doen. Die ander reden is *na den ghelove*, want in dien lande, daer Cristus in plach te wanderen ende miraculen ende wonder hadde ghedaen ende sonderlinghe dair hi gecruust was, woude hi hem openbaren, ende niet in anderen vreemden landen, daer mens noch niet en kende, opdat men mochte nemen uut hem die waerheit der verrisenis, daer men kende die wise zijnre passien, ende sonderlinghe voir die tughe, die van Gode voorsien waren sinen naem voor coninghen ende vorsten te brenghen want totten lesten eynde van der werelt.... Die derde reden is *na der*

duecht, waerom dat onse Heer hem menichvoudelic heeft gheopenbairt, want hi in sijnre openbaringe alle staet der menschen heeft geleert. Eerst den sondaren, doe hi verscheen Magdalenen; na den simplen ende oetmoedighen, doe hi verscheen den vrouwen; na den prelaten, doe hi verscheen Symon Petro; na den armen ende ellendighen, doe hi verscheen in een peregrijns wise; na den ofghesceiden menschen, die haer sinnen sluten, doe hi verscheen in der zalen beslotenre doiren; na den swaermoedighen, doe hi verscheen Thome den visker; na den predicaren, doe hi verscheen den visschers; na den bescouweden menschen, doe hi verscheen opten berch Thabor; na den riddersen ende gueden luden, doe hi verscheen Joseph van Aromathien; na den heilighen menschen, doe hi verscheen sinte Jacob, Gods broeder van ghelijcheden; na alle ghemene luden, doe hi verscheen vijfhondert menschen teffens; na oec rover, moerder, overdader ende quadyen, doe hi verscheen Paulo, die hi sloech ter aerden. Aldus woude hi in sijnre verrisenis alle staet der menschen leren, die na sinen behaghen woude, dat alle menschen salich werden."

Een weinig verder, in het 15de kapittel, (*M*, 59a-b), spreekt Meester Dirc „van der glorioser opvaart, daer onse lieve Heer, naedat hi verresen was, clam op totter rechter zijde sijns Vaders boven alle hemelen". Met betrekking tot deze stof stelt hij dan de volgende negen vragen: „wie hi is die opclymt; van waen hi opclymt; in wat wijs hi opclymt; mit wat verdient hi opclymt; waer ende op wat stede dat hi geclommen is; mit wat gheselschap dat hi thuus weder ghevaren is; om wat saken ende orbair hi opclam; waer om hi niet later ten hemel gheclommen en is; ende hoe hem die apostelen hielden, doe hi van hem was in den hemel ghevaren".

Bij de beantwoording der vraag: „waerom dat onse Heer niet en beide mit sijnre opvaart ten ionxten daghe toe?", geeft hij, evenals in de andere voorbeelden, wederom drie redenen op (*M*, 64d). „Die eerste sake is *na der letter*; dat was: ten boorde sulken gloriosen heer niet opter aerden te bliven, want dese wereld is vol droefnisse ende stervens, ende hi was die vroechde ende dat leven, ende daerom was het billicx, dat hi in den levenden lande soude leven. Die

ander sake is *na den ghelove*: had Cristus eweliken mitten menschen ghebleven, soe en hadde dat kersten ghelove niet voor God verdient gheweest, want sinte Gregorius seit: daer men dat gelove bewijst, daer is die verdient berovet. Die derde sake is *na den gheest*: wi souden ons Heren aensicht al soe lief ghehat hebben na sijnre soeter menscheit, dat luttel menschen sijn godheit souden vernufteliken ghekennet hebben ende begheerlike ghemint. Ende daerom seide hi hem toe aldus: het is nutte ende profijt dat ic van u gae."

Zooals Meester Dirc van het begin af de stof van zijn geheele werk had overzien en ze, behoudens een enkele door de praktijk geboden afwijking, naar een vast plan geordend had, zoo heeft hij ook de afzonderlijke traktaten telkens tot een afgerond en logisch verbonden geheel weten samen te voegen. Nergens in de middelnederlandsche litteratuur — zoo merkte reeds Dr. Tinbergen op¹⁾ — is b.v. de behandeling van den Dekaloog zoo wetenschappelijk door indeeling zoowel als door beredeneering. Verder wijzen we op het kapittel over de zeven hoofdzonden, die alle één voor één uit „hoverdie” worden afgeleid. Zeker niet minder verdienstelijk is de opzet zijner beschouwingen over de zeven gaven van den H. Geest: wijsheid, verstand, raad, sterkte, wetenschap, godsvrucht en de vrees des Heeren; of over de drie goddelijke deugden: geloof, hoop en liefde; of over die vier kardinale deugden: voorzichtigheid, rechtvaardigheid, sterkte en matigheid; of over de zonden tegen den H. Geest: aan Gods genade wanhopen; op Gods barmhartigheid vermetel vertrouwen; een gekende geloofswaarheid bestrijden; den evenmensch Gods liefde en genadegaven benijden; hardnekkig zijn in de boosheid en, ten slotte, het berouw of de boetvaardigheid verachten.

Ook in de behandeling van deze en dergelijke onderwerpen heeft hij de vroeger genoemde bronnen gevolgd, zoodat zijn werk ook onder dit opzicht het karakter draagt van de scholastieke wetenschap, wier hooge verdienste het altijd blijven zal, de theologische kennis zoo scherp geformuleerd en tot zoo'n afgerond en systematisch geheel te hebben opgebouwd.

¹⁾ Dr. C. Tinbergen, blz. 134.

Soms heeft Meester Dirc zijn voorgangers van verre gevolgd, maar dikwijls ook is zijn behandeling niets anders als de vertaling van zijn bron. Als voorbeeld geven we hier zijn beschouwingen over de zonden tegen den H. Geest naast den tekst van het *Compendium theologicae veritatis*.

Comp. liber III, qu 29.

Tafel (Winterstuc) cap. 27. (A. 40b-41a).

Quamvis generaliter omne peccatum sit contra Deum trinum et unum, appropriate tamen dicitur aliquod peccatum esse in Patrem, aliud in Filium, aliud in Spiritum Sanctum. In Patrem enim peccatum ex impotentia, in Filium ex ignorantia, in Spiritum Sanctum ex malitia certa, hoc est, quando voluntas potest et scit resistere alicui malo et tamen ex sola malitia illud eligit.

Peccatum in Spiritum Sanctum procedit ex libera et improba voluntate liberi arbitrii et directe impugnatur gratiam Spiritus Sancti et ideo non habet colorem excusationis, quia quantum est de se, directe impugnativum est medici et remedium per quod fieri habet remissio peccati.

Dat alle sonden sijn tegen God en sijn ghebot, toecht hi selve doer den propheet Ezechiël ende seit aldus: Die ziel die daer sondicht, sel sterven. Mer eyghentliken sondicht men yegen den Vader van cranchede, want sijnre personen is die godlike moghentheit; iegen den Soon van onbekenthede, want sijnre personen is die godlike wijsheit; iegen den heiligen Geest van quaethede, want sijnre personen is die godlike guetheit. Dat is als die reden wel weet, ende die wil wel mach wederstaen, mer van rechter quaethede uut verkeerden wille kiest ende aenvaet dat quaet mit versmaet der guetheit Gods ende dat is gesondicht in den heiligen Gheest.

Die lerars vragen waerom hieten die sonden in den H. Geest so swaer dat Cristus seit: si en werden hier niet vergeven noch in der toecomender werelt. Daer seggen si aldus toe: eerst: omdat die sonden uut eygenger quaetheit comen, plat contrari sijn der genade Gods ende wederspannich, ende daerom so en hebben si ghien varwe van onscout. Anderwarf: die quaetheit is een verderver des middels, daer die sonden souden in vergeven werden, als is vrientlic toekeer an die guetheit Gods.

Peccatum in Spiritum Sanctum

Derdwarf: want die sonden die

dicatur irremissibile in hoc saeculo et in futuro, non quia dimitti non possit, sed quia raro aut vix dimittitur in hoc saeculo quantum ad culpam, aut in futuro quantum ad poenam. Item quia non legitur dimissum: propter quod dicitur irremissibile, sicut Melchisedech dicitur sine patre, quia non legitur de eius patre. Item quia adversatur fonti remissionis, scilicet Spiritui Sancto. Item propter impotentiam hominis, quia vix potest se praeparare ad gratiam, quem tanta moles peccati premit.

Sex sunt species peccati in Spiritum Sanctum, videlicet desperatio, praesumptio, impugnatio veritatis agnitae, invidentia charitatis fraternae, obstinatio, finalis impenitentia. Horum numerus sic accipitur. In remissione tria, scilicet: ipse remittens, et ille cui remittitur, ac dispositio remittendi in eo cui remittitur. In ipso remittente duo sunt, scilicet misericordia et iustitia. Contra primum est desperatio, contra secundum praesumptio. In eo cui remittitur, duo sunt, scilicet: dolor de commissio et propositum de non committendo. Contra primum est obstinatio, contra secundum finalis impenitentia. Praeterea dispositio remittendi in eo cui remittitur, duplex est, scilicet: cognitio veri et amor boni. Contra primum est impugnatio veritatis agnitae, contra secundum invidentia fraternae gratiae.

syn wederpartyende ende openbaer wortelde viande der fonteynen der guetheit Gods, dat is die H. Geest, doer welc God die sonde verghift. Vierdwarf: om die onmacht der menschen, want hi en can hem niet toe der genaden Gods bereiden, die van so groten last der sonden wert verzwaert. Vyftewarf: selden wart gevonden endenye gelesen, dat sulke sonden sijn vergheven, gelijc als men seit, dat Melchisedech was een kint sonder vader, want men van sinen vader niet en lest. Sestwarf....

Die meester inden hogen sinne seit, dat sesterhande gedaente syn der sonden yegen den H. Geest ende sijn aldus genoemt: mistroost of wanhope, vermetenheit, wedervechtinge der bekender waerheit, benydinge dijns broeders genade, verhardicheit in sonden, sonder penitencie te sterven. Dese sonden werden van horen getael aldus gevonden; als drie dingen comen te samen in oflaet ende vergheven der sonden. Dat eerste is die gene te kennen die de sonden sel vergeven, dat is God alleen. Ende in hem sijn twie altijt daer in bij, als ontfarmherticheit ende rechtverdicheit, als David seit: Die Heer is suet ende gerechtich. Nu tegen sijn ontfarmherticheit is: mistroost, tegen sijn rechtverdicheit is: vermetenheit of te guet vermoeden. Ende dat sijn die eerste twee sonden in den H. Geest. Dat ander datter coemt tot verghiffenis van sonden, dat is die mensche die misdaen heeft, ende in dien so sijn twie dingen noot, als berouwe van der begangender misdaet ende begrip dat niet meerre te doen. Teghen berouwe is verhardicheit in sonden, teghen guet begrip is sterven

of leven sonder penitencie. Ende dit sijn die ander twee sonden in den heiligen Gheest. Dat derde datter coemt tot verghiffenis der sonden, dat daer is dat myddel bereidende tusschen God ende den sondaer. Ende daer sijn oic twee dingen in te vinden, als kennen der waerheit ende minnen der duecht. Dit sijn twee int beghinsel onser salicheit. Iegen kennen der wairheit is kijf ende wedervechten bekender waerheit, ieghen minne der duecht is benydinge sijns evenmenschen genade."

Wat de bronnen, zooals we opmerkten, reeds deden vermoeden, heeft ons nader onderzoek als juist bevestigd. De *Tafel* van Mr. Dirc van Delf draagt een scholastiek karakter en daarmee is tegelijkertijd de plaats bepaald, welke zij onder de didaktisch-stichtelijke geschriften der Dietsche letterkunde dient in te nemen.

Wat den inhoud betreft, is zijn werk het eenige dat de leerstof in haar wijdsten omvang behandelt. Terwijl de andere schrijvers zich bijna uitsluitend met de zedenleer bezig hielden, zoodat hun geschriften meer het karakter van een biechtboek dragen, heeft de hofprediker van Hertog Albrecht van Beieren ook aan de uiteenzetting der geloofsleer een zeer ruime plaats afgestaan. Hij behandelt beide echter niet naast elkaar maar mèt elkaar, zoodat ze één geheel vormen en zijn opwekkende beschouwingen de lezers uit het geloof leeren leven. Ook de Liturgie had zijn volle aandacht.

Deze uitgebreide stof heeft Meester Dirc, naar het voorbeeld van den genialen Thomas van Aquino, systematisch gerangschikt en verbonden tot een schoone synthese. Andere werken van dezen aard zijn dikwijls slechts losse samenvoegingen van enkele traktaten en, indien men nog getracht heeft ze tot een geheel te verbinden, dan is niet zelden een toevallige getallen-overeenkomst, waaraan meer waarde werd gehecht dan ze inderdaad verdient, de eenige band. Zoo konglomereeren er zich gansche systemen van zeven-

tallen. „Met de zeven hoofddeugden, — uit de drie goddelijke en vier kardinale deugden samengesteld, — korrespondeeren de zeven beden van het Onze Vader, de zeven gaven van den H. Geest, de zeven zaligsprekingen en de zeven boetspalmen. Zij hebben weer betrekking op de zeven momenten van de Passie en op de zeven Sakramenten. Elk nummer van elk zevental korrespondeert weer als tegenstelling of geneesmiddel met de zeven hoofdzonden, die weer door zeven dieren verbeeld en door zeven ziekten gevolgd worden”¹⁾).

Ofschoon verre van ongevoelig voor deze getallen-symboliek, zooals we later zullen zien, heeft Mr. Dirc toch nergens daarop de samenstelling van zijn werk gebaseerd. Zelfs waar de aaneenlassching wat zwak en gezocht is, zullen we niet minder zijn vernuft als zijn streven naar een welgeordende eenheid kunnen waardeeren. Slechts aan één ander geschrift van dezen aard, met den titel *Wech van Salicheit*, dat Dr. Troelstra 't eerst als een katechetisch werk van 't zuiverst gehalte aanwees, kunnen wij, met hem, denzelfden lof toekennen²⁾). De auteur was naar het „explicit” ons meldt, een priester; hij putte uit latijnsche schrijvers, die hij vaak met name noemt, en wil de „simpele menschen” leeren: „wat hij sculdich is te doen ende wat hi sculdich is te laten ende hoe hi uten sunden mach verrisen. Ende als hy uten sunden verresen is, hoe hy sculdich is te leven, wat hy sculdich is tontsien, wat hy sculdich is te vlien, ende wat hy sculdich is te begheren”, zoodat het boek zich in zeven deelen splitst.

Ook hier dus een welgeslaagde poging om zijn stof van één gezichtspunt te bezien, maar toch geheel anders als bij Dirc. Bij dezen is Christus en zijn verlossingswerk de leidende gedachte, terwijl bij den onbekenden schrijver van den *Wech van Salicheit* de mensch staat in het midden van den kring zijner beschouwingen.

De door Meester Dirc zoo trouw gevolgde *modus legendi cum quaestionibus*, zijn voorliefde voor definities en scherpe distincties, als ook de naar eenheid strevende opzet

¹⁾ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem 1919, blz. 347.

²⁾ Dr. A. Troelstra I, blz. 199-204.

der afzonderlijke kapitfels, voltooien het scholastieke karakter van zijn werk, dat in hoofdzaak een leerboek is.

Weliswaar zijn didaktische en stichtelijke lektuur niet altijd zuiver te scheiden en ook Meester Dirc laat zich hier en daar gaan in vrome ontboezemingen van soms lyrischen vaart, die sterker spreken tot het hart dan tot het verstand, maar in eersten aanleg is hij toch meer de doctor die onder-richten, dan de prediker die stichten wil.

Maar bij al zijn wetenschap is onze schrijver, zooals Dr. Tinbergen reeds opmerkte, „geen dor geleerde, verdroogd tusschen zijn boeken, maar een gedistingeerd man, die zich keurig uitdrukt, fijn en innig gevoelt en dat gevoel dikwijls uit in een schoone symboliek, die zijn werk in alle deelen doorgeurt en er de aantrekkelijkheid van uitmaakt”¹⁾.

Het is hem evenmin onverschillig hoe hij de dingen zegt, al moet hij vaak droge onderwerpen behandelen. „Zijn taal is sterk individueel: soms bestudeerd, onder invloed van zijn Latijn, met een kernachtigheid van uitdrukking, die maakt dat de ware interpunctie niet zelden moeielik te vinden is. Wie gewend is aan het naïeve middeleeuwse proza, dat in zijn eenvoud betrekkelijk zo dicht bij ons spreken staat, kan zich hier overtuigen, dat het bewuste streven naar artistiek proza niet speciaal aan de Renaissance eigen was. In dit opzicht is Dirc van Delf een voorloper van Marnix, Coornhert en Hooft”²⁾.

¹⁾ Dr. C. Tinbergen, blz. 108.

²⁾ Dr. C. G. N. de Vooys, *Dirc van Delf*, Ts. v. N. T. en L. XXII, blz. 7.

IV. DE „TAFEL” VAN Mr. DIRC ALS SPIEGEL VAN ZIJN TIJD.

Het werk van Meester Dirc van Delf gunt ons niet alleen een blik in het godsdienstonderwijs van zijn dagen, dat, zooals de inhoudsopgave in het vorige hoofdstuk reeds aantoonde, zeker voor de hoogere standen veel meer omvatte dan men vroeger wel eens heeft gemeend, — maar het is tevens voor ons een spiegel van het leven in de tweede helft der 14de eeuw, in zoover daarin gesproken wordt over de zeden van dien tijd en de volksgebruiken en inzichten op menig gebied, welke er toen heerschten. Daarom is de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* ook kulturhistorisch van belang en onze beschouwingen over den meester en zijn werk zouden al zeer onvolledig zijn, wanneer wij niet poogden de kleurige steentjes van die kleine, hier en ginds over de geheele verhandeling verspreide, mededeelingen tot een groot mozaïek samen te voegen.

Om ons overzicht te verduidelijken zullen we eerst het kerkelijk leven en vervolgens de maatschappelijke toestanden bespreken.

M 88a / „Die heilighe kerck, dat men hiet ecclesia — aldus lezen wij in het 19e kapittel van het *Somerstuc* — is een vergaderinge alre ghelovigher ende ghetrouwer menschen van anbeghin des eersten onnoselen mans Abels went totten lesten rechtveerdighen mensche, die op aerde comen sal. Van desen is Cristus ons heer, waer God ende mensche, een overste pape ende een waer bisschop, diese hout te samen in enicheit der minnen Gods ende der menschen....

Die roemssche kercke is een moeder ende een hoeft alder ander kercken in der kerstenheit, want si is die eerste stoel¹⁾ in der latijnssche sprake, diemen niet verlegghen en mach, want sinte Pieter dair uut schicte alle staet ende ordinancie (ende) prelatie der heiligher kercken....

Si en staet oic onder ghien wairlic tribuut, noch onder gheen vorsten bedwanc, mer keyser, coninghen ende alle heren sijn haer vassel, mannen ende uutriders, voirvechters ende beschermers....

¹⁾ Hs. M: scoel.

Die staet ende ordinancie / der heiligher kercken is van Adams ende van Abrahams tiden besciect ende verstaen, ghesticht van Moyses ende allen propheten ewe ende visioen, ghestarct van al ons Heren leven, van alre apostelen rade (ende) predicaedse, van alre martelaren bloede ende innicheit der confessoren, ghestadicht ende confirmiert van allen gueden menschen heilich leven. Aldus langhe van ghewoenten is si ghewassen, gebreet ende toeghenomen ende is in drien particulen ghedeilt, na gheliken der heiligher Drie-voudicheit, op welc ghelijc hemel ende aerde steit. Want, als Aristoteles seit: alle dat ghemene guet staet op drie volcomen, welc is: grote macht, claerre wijsheit ende oorbaerlick werc. Want dese drie heeft in haer ghesciect die heilighe kercke, als die macht der paepscap, die wijsheit der leerrars ende der meesters of der predicaren ende die arbeit des wairlics volcs ende alre menschen. Die prelaten hebben macht, leer ende werc; die lerars en hebben niet dan leer ende werc; die leke menschen en hebben niet dan werc ende arbeit. Aldus is die staet der heiligher kercken onderscheit: die prelaten regieren, die lerars prediken, dat volck leeft der doecht.

Die eerste staet der kercken is prelaetscap, als die paeus, bisscopen ende papen, die van Gods craft ende van sinte Pieters bevelinghe macht ende ghewelt over siel ende lijf alre menschen hebben ontfanghen.

/ Boven al so is die paeus, want hi is een aerdsch god. ^d die ghen ander heer boven hem en heeft dan God alleen. Hi voort ¹⁾ die macht Gods in der aerden ende hi is onse Here Ihesu Cristi ruwaert, bailiu, scaffenaer ende rentemeester; hi is een vader alle der vaderen ende een wonder ontsich der werelt; hi is een vorst alre rechteren ende van niemant en wert hi gheoordelt, want alle saken der tijt heeft God aen ²⁾ sinte Pieter, des hi een vicarius is, bevolen te sluten ende te eynden mitten menschen, mer des pawes saken wil God alleen uutrecht. In dien dat een man paeus wert, soe is hi claer, waerdich ende in onsen oghen heilich. Men sal voor hem alre meest bidden, want an hem hangt alre menschen salicheit. Men sal hem waerdelic versoeken, want hi den dienst Gods meer begheert ende versocht, ende wat

¹⁾ voert.

²⁾ *Hs. M.* ende.

die paeus seit of ghebiet, dat sal men ontfanghen oft uten monde Gods ende sinte Pieters ghesproken waer. Men moet van sinen oordel ende ghebode niet dan eer ende lof spreken, mer dats wair, hem boort wel na te volghen die ghesetten ende die statuten der vaderen, die in den ghemeen recht der heiligher kercken ende der scriftueren sijn ghelegen."

De uitdrukking dat de paus „een aerdsch god" is, lijkt op 't eerste gehoor wat sterk en roept even de herinnering op aan de valsche meeningen van het zoogenaamde *Dictatus papae*¹⁾, maar uit de daaropvolgende zinsneden blijkt voldoende, hoe Mr. Dirc dit heeft bedoeld.

M, 88d Den paus komt verder de opperste macht toe „in drien dinghen. Eerstwerf dat hi mach mede deylen ende verlenen den scat der heiligher kercken, die men noemt pardoën ende aflaet.... Anderwarf so heeft die paeuwes volle macht te dispensieren in veel grote saken.... Derdewarf so heeft die paeus volle ende overste macht te binden ende te ontbinden in bannen ende weder te absolveren".

Nadat Mr. Dirc deze drie punten kort en helder heeft verklaard, geeft hij een uiteenzetting van de waardigheid en de rechten en plichten van een bisscop.

M, 89c „Die bisscop is in der heiliger kercken onder den paeus, als een hertoch onder den keiser, in beveling ende besitting, volc ende lant. Een bisscop beduut als een, die over een werc geset is.... Alle die bisscoppen sijn in stede der apostolen ghecome ende besitten in hare macht die lande ende volc, dair si over gheset sijn ende hair ambocht (is) te prediken ende dat volc mitter genaden ende craft der sacramenten op te voeden in der ewen ende gheloven Gods.

d Dits die reghel der bisscopen, / als die apostel heeft bescreven ende als wi in den decreet lesen. Hi sal wesen sonder openbare quaetheit, opdat hi sijn volc castiën mach ende dat si niet en segghen: „Meester, maect u selven ghesont!" Hi sal wesen sober, ghien vraet noch gulsenaer, hi sal wesen wijs, gheleert in heidensche scriftuer ende in den recht

¹⁾ Vgl. *Migne. Patrol. Lat.* T. 148, 407-408; *E. Michael, S.J. Culturzustände des deutschen Volkes während des 13en Jahrhunderts*, II, S. 297. In Cap. XXXIV worden ook de priesters „aertsche gode" genoemd, want si ons die penitentie setten ende absolucie gheven, daer onse sonden werden doer vergeven".

der heiligher kercken; hi sal wesen gheciert van zeden ende duechden, dat niemant en twivelt ten si een gheestelick vader; hi sal wesen een scaffenaar der kercken goet: aelmissen den armen te deilen, ellende ende peregrijns tontfanghen, een vader der weezen ende weduwen. Hi en sel ghien kijver, vechter noch clagher wesen, mer een ruwaert des vreden. Hi en sal niet ghierich wesen, noch ghien lelic ghewin soeken. Hi sal hebben ripe, guede mannen van clercken ende van moniken bi hem in sijn camer om guets gheruchts wil. Sijn huus sal staen bi der kercken, opdat hi te bet bi den dienst Gods mach wesen; sijn huus sal hieten een hospitale ende een gasthuus ende drie¹⁾ dinghen sal men dair hantieren. In sijnre tafel en sal men ghien afterspraec horen, noch buerte, noch fabulen voortbrenghen, maer men sal die scrifte daer lesen; hi en sal niet iagen noch riden, noch hof van vrouwen..²⁾ houden.

Dit is die officie der bisscopen. Eerst die armen te / besorghen; na dat volc die ewe Gods te leren; na te zeghenen ende te wyen; na recht ende bedwanc onder der kercken recht te sitten; na die menschen van haren sonden te lossen; na in sijnre ghebedinge ende in contemplaciën te bliven. Aldus is hi een scaffenaar Gods over die sielen ende een deelre gheesteliker gaven. Dair om hiet hi een oghe Gods, een brugghe der werelt, een harder der sielen, een paep des offers, ende een soeninghe voir die sonden.

Die priester is in der heiligher kercken onder den bisscop, als een ridder onder den hertoch, in vervolgghen sulker saken, dair hi over gheset is in steden of in dorpen. Ende sijn naem beduut als een ghever heiligher dinghen³⁾ ende si staen in den officie der twie ende tseventich iongheren ons Heren. Hi sende die apostolen in allen landen, — also sijn noch die bisscopen — ende hi sende die iongheren in allen

1) *Hs.*: die.

2) *Hs.* te.

3) „Proprie officium sacerdotis est esse mediatorem inter Deum et populum, in quantum scilicet divina populo tradit, unde dicitur sacerdos, quasi *sacra dans*.” S. Thomas Aq. *Summa theologica*, III, qu XXII, art. 1, c. Deze woordafleidingen door Thomas van Aquino meermalen ten beste gegeven, zijn iets anders dan uitingen van een speelsch vernuft of hulpmiddelen ter verklaring eener zaak. Zij zijn de uitkomst van een dieper gedachte: het verband tusschen de zedelijke idee en de vorming van hare uitdrukking, het woord. Vgl. Dr. H. Schaepman, *S. Thomas van Aquino*, Utrecht 1898, blz. 102.

steden, — also sijn noch die prochiaen papen.

Die priesteren hieten in der scrifturen enghelen, want si den volck condighen die gheboden Gods ende der kercken. Si hieten dat licht der werlt, want si die wairheit Gods bekennen. Cristus sende sijn iongheren in allen steden, daer hi toe comen soude. Hoe merkelic volcht die kerc na den woorden ons Heren. Sie hieten aersten, want si der menschen sonden bekennen ende connen bueten. Si hieten
b vaderen, want si onse sielen in der / doop Gods winnen. Si hieten joncfrouwen, want hem buert een reyne offerhande te offeren ende een reyn leven te leiden. Si hieten voirspraken, want si ons mit ghebeden voir Gode verantwoordten. Si hieten cramers, want onse sielen an hore halsen hanghen.

Die reghel der priesteren heeft veel ghelikenisse mitten bisscopen. Si sullen wesen sober, besceiden, satich ende tam, behoirsam, oirbairliken, kuusch, innich ende wel gheleert, rijp van zeden, niet uutwendich van zeden, niet wilt van wanderinge, niet ghemeen onder tvolc, niet nerich van comenscap, dicwijl in der kercken, mild van aelmissen, bereet den volc te antwoirden uut den kersten ewe. Hi sal dicwijl misse doen ende Gods lichaem ministrieren, want hi ett der menschen sonden¹⁾).

Dit is die officie der priesteren: daghelix misse te doen, sijn seven ghetiden te lesen, sijn psalmodiën te eercauwen, die ewangeliën ende omeliën te lesen ende te prediken, der luden biecht te horen ende penitencie hem te setten²⁾), die sacramenten te ministrieren, die bedroefden te troosten ende van den altaers offerhande den armen mede te deilen dat boven sinen betaemliken staet comet. Ende ist dat hi dese saken niet en hantiert, soe ghelijct hi bet een onscamel dove hont, eenre apen, dan enen priester."

Na de priesters worden de klerken besproken en zoowel hun verplichtingen als voorrechten nauwkeurig omschreven.

c „Die clercken sijn ghelijck / den leviten in dat oude testament, die ghen erve onder hair maec(h) scap en ontfanghen, mer God was hair erve; ende dairom beduut hair naem als die in den lote Gods gheroepen sijn. Die clercken sullen draghen een verwe ende si sullen in gueden ghelaet ende

¹⁾ Vgl. Osee, IV, 8.

²⁾ Hs.: sitten.

van heilighen leven buten den leken menschen voirbairliker wesen. Si sullen die ghetiden ende missen helpen in den Gods husen, want si sijn dienren der priesteren. Self sullen si souters lesen ende studieren die bibel ende dat ghemeen recht ende manier der kercken. Si moeten wel reinlic hantwerc hantieren ende doen dat eerlick is, als scriven, malen, borduyrwercken ende sonderlinghe dairmen ghene sonde mede en pleecht te begaen. Si sullen dicwijl tsamen comen ende disputieren ende versoecken wes hem ghebreect te leren. Si en sellen in ghien tornoy vechten, noch in bruloften warscappen, noch in tabernen teren, noch ongheoorlofde dinghen hantieren ende consten van der heydenscap en sullen si hantieren. Si en sellen over ghien bloitstortinge sitten; si en moghen ghien stockers noch der heren knechten wesen; si en sullen tot ghenen wairliken recht staen. Si moeten ghesont wesen van leden ende volmaect eerste, eer men se clercken sal wyen. Si moeten vry wesen, ghien eyghen luden. Si en moeten ghene weduwen trouwen. Si en / moeten ghien speelluden wesen. Si en moeten ghien open- dbaer penitencie doen, si en moeten croicken draghen.

Die clercken hebben veel privilegiën boven die leke menschen, want hem buert een beter leven te voeren van meerre eerbaricheit ende heilicheden, daer si oec mede mitter crunen uutgheteikent sijn. Ende hierof is in den Decretael een scoen capittel ghescreven. Mer want ic nu mit desen boec wairlike lude leren wil, die ic tot ontsich der kersten ghelove ende reverencie der kercken gaerne woude brenghen, so en wil ic van der paepscap ende clergie niet meer scriven...."

„Die ander voirbairlike staet der heyligher kercken is die clergien,” dat is de stand van hen, die de wetenschap beoefenen. Daar in de middeleeuwen vooral de geestelijkheid zich daarmee bezig hield, is het licht verklaarbaar, dat de naam, welke in de eerste plaats aan hen toekwam, die God tot hun erfdeel (*κληρονος*) hadden verkoren, later is overgegaan op allen, die zich aan wetenschappelijk onderzoek wijdden. Daartoe behooren genees- en natuurkundigen, wijsgeeren, godgeleerden en dichters, ofschoon Mr. Dirc in het 20ste kapittel van zijn Somerstuc alleen spreekt over: „doctoren, meesteren, predicaren ende studenten”.

Daar het „kersten ghelove” „op die heilighe scriftuer ghefundiert is”, „ende opdat onse reden overmits der scrifturen verclaert werden ende den wech vinden onser salicheit, soe sijn die doctoren (ende) predicaren groot noot ende oirbairlic....”¹⁾).

Daarom moeten „die meisters in der godheit ende die doctours in den recht der heiligher kercken” „in allen hoofkercken van stichte wesen ende men sal hem van der clesiën goet also versien horen staet mede te houden, dat hem ghien noot en doe yet te eisschen of te gaderen van denghenen, die die scrift begheren te leren. Voort in allen parochikerken sullen wesen artisten, dat men hieten scoelmeesteren, die den kinderen leren gramariën, dat is latijn spreken, ende die seven vrië heidensche kunsten, dair hoir sinnen mede verheven werden, (dat se) die heilighe scrift te bet moghen verstaen, als si out ende groot werden, omdat die heilighe scrift theologie alle kunsten ghebruket tot horen verstaen”²⁾).

Aldus moest reeds het eerste onderricht den grondslag vormen voor de studie der „gewijde wetenschap”. Want dit hebben wij wel onder de uitdrukking: „die heilighe scrift theologie” te verstaan. Uit de wijze, waarop Mr. Dirc herhaaldelijk over „de scrift” spreekt, blijkt duidelijk, dat ook hij daaronder niet uitsluitend de Bijbelboeken samenvatte, maar ook de werken van Kerkvaders en geestelijke schrijvers³⁾. Soms (o.a. *M*, 109c) gewaagt hij uitdrukkelijk van „die heilighe scrift der bibelen”. En dat Mr. Dirc met „die heilighe scrift theologie” in het bizonder de scholastieke godgeleerdheid op 't oog had, blijkt uit de woorden, die hij aanstonds volgen laat: „Ghelijc dat die kinder van IJsrahel, doe si in dat heilighe lant van beloften trecken soudén, doe leenden si in Egypten van den heyden sulveren ende gulden ende duerbaer ghewaden, die si den heiden beroefden ende maecten daer Gode een tabernakel of, aldus doet noch die scriftuer, die ghien leer en verwerpt, die zede of duecht meent, wiet oec heeft ghescreven of gheset”⁴⁾. Aan Albertus Magnus en Thomas van Aquino komt immers de ver-

¹⁾ *M*, 91a ²⁾ *M*, 91b.

³⁾ Vgl. Dr. S. S. Hoogstra, *Proza-bewerkingen van het leven van Alexander den Groote in het Middelnederlandsch*, Den Haag 1891, blz. XXIV. ⁴⁾ *M*, 91b.

diens toe de Grieksche en Latijnsch-Arabische wetenschap te hebben dienstbaar gemaakt aan de kennis van God en de goddelijke dingen. Wat er waars en goeds school in die denkbeelden en systemen hebben deze twee genieën der 13de eeuw overgenomen, als edel metaal, aan het ruw erts onttrokken, als buit op de vijanden van Christus veroverd.

Vervolgens geeft Mr. Dirc „die regulen der doctoren”. Hier is, zooals Dr. de Vooy reeds opmerkte, de paedagoog aan het woord, de man die hart heeft voor zijn onderwijs¹⁾. „Eerst dat si nimmermer en sullen onderwinden hem yement te leren of te instrueren, si en hebben self eerst discipulen ende leerkinderen in der consten voir gheweest.... Anderwerf so sullen si gheoirloft wesen ende licenciert van der scolen of van den paeus, dair si die macht of ontfanghen, want anders soud men se noemen meesteren der dwalinghe, omdat men dicwijl ghesien heeft, dat die meesteren, die die scoel niet en kenden, oncruut saeyden, dat si onghelove ende valsch leerden. Derdewarf dat si niet verkeerliken en leren, noch onwaerdich en sijn, mer hoer consten loven ende sijn bevoelic ende si se oec soetelic voirtbrengen. Vierdewarf, dat die doctoren ymmer also wel leven, als si die discipulen willen leren.... Vijftewarf, dat si voor alle hoir lessen ende disputaciën alre eerst Gode aenbeden ende aenroepen sullen in haren ghebeden.... Sestewarf, dat sijn lessen te subtiyl noch te swair niet en sullen wesen. Ende niet en sal hi lesen na den hoghen sinnen, die hi wel verstaet, want dan lase hi hem selven, mer nae simpelheit ende grofheit sijnre iongheren.... Sevendewarf, dat hi in alle sine lessen eerst God voir oghen sal hebben ende die wairheit der scrifturen, vordernisse des gheloven ende profijt der discipulen.... Die glorie ende die eer der doctoren is toevlucht ende horen der discipulen ende sonderlinghe, als sij zedich, simpel ende reyn van leven sijn, ghehorich, onderdanich ende stille sijn ende die ydel boecken der poëterien niet en soecken, mer die fonteyne der theologyen, dat Jacobs put is, daer hi uut dranc, sijn kinder, sijn ghesinne ende sijn juck ende sijn beesten. Want theologie is alleen studenten al gheheel ende genoeg, die men voir alle consten leren sal,

¹⁾ *Ts. voor N. T. en L.*, XXII, 1903, blz. 21.

want si gheeft alleen wairheit te verstaen, die wijsheyt, minne totter duecht, eer voir Gode ende voir den mensche" ¹⁾).

Na deze lofprijzing van zijn geliefde godgeleerde wetenschap, somt Mr. Dirc de regelen op, waaraan de „studenten in theologiën" moeten voldoen. „Si sullen wesen goede ghelovighe kersten, want wie leren wil moet loven, als Aristotiles seit. Si sullen gaern van alremalc willen leren ende niement versmaden, want veel geesten hebben veel sinnen ende een ygheliken ghebreect veel. Si sullen die wercken der guedertierenheit hantieren in oetmoedicheden, want God is dien heymeliken ende gheeft hem sijn ghenade ende dicwyl ist ghesien, dat die studenten constigher worden dan die ander die seer subtyl waren; si sullen gaern vraghen ende ondersoeken, want die sulck pleecht te vinden. Ende wie in der scrifturen soect, die vindt, ende wie clopt wert in ghelaten" ²⁾).

Nadat Mr. Dirc ons vervolgens door een samenspraak van „die discipel Eusebius die na een groot lerar was", met zijn meester, het voorbeeld van een wetenschappelijk onderhoud heeft gegeven, bespreekt hij ten slotte „die derde voirbairlike staet der heiligher kerken": de predicaren. Dit onderwerp lag den schrijver even na aan het hart. Hij, die zelf tot de Orde der predikbroeders behoorde, begreep zoo volkomen de verheven taak der verkondigers van Gods woord, „die groot noot in der werlt hebben gheweest ende noch sijn" ³⁾). Immers: „dat kersten ghelove is ons gecomen van den horen ende onse horen was bi den woirden Gods ende dat woort Gods voeren die predicaers. So schijnt wel, dat si vaderen ende winners onser sielen doir den woirden Gods sijn Dat woirt Gods ende die sermonen der predicaren sal men mit groter andachten ende reverenciën horen, want die scrift seit: wie dat woirt Gods versmaet of versumelic hoirt, en misdoet niet myn, dan of hi dat lichaem ons Heren, dat heilige sacrament, versumelic liet in der aerden vallen. Dat woirt Gods voirnoemt sal men soecken ende ontfangen, want si maken die heiden gelovich ende die gheestelic in horen sonden verstorven sijn, die verwecken si van den dode; si verwaren die quade ende troosten die be-

¹⁾ *M.* 91c-92a.

²⁾ *M.* 92a.

³⁾ *Hs.:* is.

droefden, si stercken die weldadighen ende si sijn allen menschen al gheworden"...¹⁾).

Hoe hoog hij zelf het predikambt schatte, blijkt wel duidelijk uit „die regulen der predicaren”. „Si sullen van den paeus ghesent wesen, als nu sijn die vier oorden²⁾); si sullen wel gheleert wesen in der scrifturen ende heilichlic leven na der ewen; si sullen prediken in openbaren steden ende niement, wie hi si, goet of quaet, jode of sarraceen, uut haren sermoen sluten; si sullen den simplen luden slechte reden segghen ende wijsheit den volmaecten; si sullen haer gemac van contemplaciën achtersetten om den ghemenen oirbair wil; si en sullen haer profijt niet soecken, mer dat Cristo Ihesu toebehoort. Ghaende³⁾ si en sullen in ghien oneerbaer stede harberghen, noch mit beruchten personen spreken, mer mit gueden conversieren; si en sullen ghien hove na volghen, noch der heren gunste soecken dan slechtheen als een wechvairdich bode; si en sullen niet lecker noch overvloedich wesen, want si den armen, hongherighen Ihesum prediken; si en sellen ghien fabulen, noch rimen, noch lachlike reden in haren sermoen voortbrengghen, want dat soude versmaetheit des woirden Gods wesen; si en sullen ghien penninghen vergaderen, noch teyken der ghierichheit toghen, anders schijntet of si van Iudas gesellen waren"⁴⁾).

Maar niet alle geestelijken leefden overeenkomstig de regelen, die Mr. Dirc in deze kapitfels heeft opgesomd. Naast „die wise, gheleerde papen, die die heilighe kercke mit saligher wiser leer ende predicaedse verclaren.... naast „die goede, innighe papen, die voir den volck bidden"... naast „die strenghe prelaten, die mitten gheestelijken dwanghe⁵⁾ dat volck houden uut horen sonden"...⁶⁾ stonden ook anderen, die ontrouw waren aan hun verplichtingen.

Meester Dirc klaagt er over, dat in zijn tijd „die sonde acedia", van geestelijke traagheid, regeerde en dat velen verzuimden te leven voor God en eeuwigheid. Het aardsche trok de menschen naar omlaag en de zucht naar rijkdom, genot en eer had menigeen, ook onder de geestelijken, verleid. Vroeger was het beter, schrijft hij. „Doe stonden die papen in heilicheden, die vrouwen in scamelheden, die

1) *M*, 94d. 2) Predikbroeders, Minderbroeders, Augustijnen, Karmelieten.

3) *HS.*: Ghi ende. 4) *M*, 95c. 5) *HS.*: dwanghen. 6) *M*, 109b.

mannen in vromicheden" ¹⁾). Maar nu: „Ghelove is geroeft uter werelt, vergaen onder die lude, nerghent en woent si seker. Van den minsten totten meesten staet die werelt na valscheit" ²⁾). „Die ghiericheit staet onder die paepscap der kercken. Dat beduut sinte Barnaert ende seit: wye sal men mi nu moghen wisen van alle den proesten, die niet meer dair na waken en sal sijne ondersaten budel te lichten dan haer sonden uut te roden?" ³⁾). Om meer rijkdom te verwerven zorgt men ervoor zijn familie met beneficiën en prebenden te begiftigen, „die nevekijns, die men nu vordert die prelaetscap ende proven te crigen. Aldusdanighe ghiericheit doet dat volck van den Gods huse keren" ⁴⁾). Uit rijkdom volgt overdaad. En Mr. Dirc wijst verder op geestelijken, wier „leven op gulsicheit ende leckernye staet.... dair Paulus of seit: horen buuck is horen god; si smaken aertsche dinghen, daerom sal hem schiën ende ghevallen confuse in haere gloriën ⁵⁾). Haer ambocht ende officie, die si desen afgode, den buke, doen, bewiset Hugo de sancto Victore ende seit: ghelijc dat men den afgoden tempel plach te tymmeren, altaren op te rechten, dienres te ordinieren, beesten te offeren, wyeroock te barnen, aldus doen noch die heydensche papen ende prelaten. Den afgoden, horen buuck, maken si die coken voir een tempel, de tafel voir een altaer, die cokenknecht voir der kercken dienres, ende die gheofferde beesten sijn gecoicket, ghesoden ende ghebraden vleissche. Ende die roeck die in desen godsdienst opgaet is die lust ende smaec, die sanghe die men dan hout, is dorpernye, kijnf ende aftersprake" ⁶⁾). Ook de laatste van de drie begeerlijkheden, waarvan naar het woord van St. Jan heel de wereld vol is, de hoovaardij des levens, heeft de geestelijkheid aangetast. Ze zijn „also overmoedich op haren staet, dat si gheladen gaen mitten goede des armen Ihesu, recht als een bruut haren brudegom gheciert. Wat sal ic segghen van haren clederen, die also menichvoudich sijn ende so schijnbaerlic? Haer slaepcameren sijn bet gheciert dan die kerck ende dat choer, die tafel bet ghedect dan dat altaer, die nap costeliker ende duerbaerre dan die kelck. Dat paert

¹⁾ A, 19b.

²⁾ A, 30a.

³⁾ M, 108c.

⁴⁾ M, 108c.

⁵⁾ Vgl.: *Philipp.* I, 19: „et gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt".

⁶⁾ M, 108c-d.

is costeliker dan dat missael, hoir mantel is suverliker ende costeliker dan dat casuffel, haer heemden sijn verweender dan die alven; meer ghesins dient hem ter tafelen dan ter missen" ¹⁾).

Het beeld, dat Meester Dirc met deze woorden van de geestelijkheid teekent, is zeker niet vleierend, maar omdat het in hoofdzaak ontleend is aan de *Legenda aurea*, welke op haar beurt weer St. Bernardus en Hugo de Sancto Victore als bronnen aanwijst, is het toch niet zoo overtuigend, als wanneer Mr. Dirc hier zijn eigen gemoed had uitgestort, ofschoon wij wel moeten toegeven, dat hij deze woorden niet zou hebben overgenomen, wanneer ze ook niet op zijn tijdgenooten toepasselijk waren geweest. Opmerkelijk is ook, dat hij denzelfden tekst gebruikt om „de gulsicheit” van de Christenen in het algemeen te gispē ²⁾).

Zooals de paus en de bisschoppen door den H. Geest zijn aangesteld om Gods Kerk te besturen, en door de priesters, predikers en leeraars in die taak worden terzijde gestaan, zoo stond de wereldlijke overheid aan het hoofd van den Staat en naast den vorst op zijn troon, zien wij zijn hovelingen, ridders en ambtenaren. Ook over hun waardigheid, hun rechten en plichten wordt in de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* herhaaldelijk gesproken. Dit bevreemdt ons niet. Mr. Dirc had zijn werk immers aan zijn vorst opgedragen, opdat deze voor de oogen van Gods almacht zou bedenken, hoe hij volgens het Christelijk geloof en de Christelijke wetten levend, zijn ziel moest zalig maken.

Op tal van plaatsen wijst hij hem dan ook op wat hij heeft te doen en te laten. Maar hij kent zijn plaats. Hij zal niet „der heren gunste soecken” ³⁾, maar als dezen iets misdreven hebben, zal hij tot hen gaan „ende gheven hem haer misdaet in parabelen te kennen mit suverliken reden, niet mit hardicheden, want dat en hoort niet ende het mocht meer scaden dan baten” ⁴⁾). Deze houding verklaart hij door twee voorbeelden, aan de Oudheid ontleend. Hier ontdekken wij dus een nieuwen factor, welke tot de verbreiding der exempelen-methode kan hebben bijgedragen. Ze werd alzoo niet slechts aangewend in de prediking of bij het minder

¹⁾ *M*, 109a.

²⁾ Vgl. *A*, 45b.

³⁾ *M*, 95c.

⁴⁾ *M*, 95b.

geleerd onderricht, maar diende ook om de grooten dezer aarde op bedekte wijze hun fouten onder het oog te brengen, zooals weleer ook Phylometor, naar de legende verhaalt, het schaakspel had uitgedacht om „een hoverdich, onghenadich tyran, gheheten Elmeradap”, zijn plichten voor te houden¹⁾).

Maar Mr. Dirc volgde ook nog een andere methode en dekte zich bij zijn vermaningen en raadgevingen aan den vorst en andere hooggeplaatste personen gaarne door het gezag van anderen. Zeer veel ontleende hij daarom, wat dit gedeelte van de zich gestelde taak betrof, aan het wereld-vermaarde *Scaecspel* van zijnen ordebroeder Jacobus de Cessolis en nog fijner lascht hij in het 47ste kapittel van het *Somerstuc* ter onderrichting van zijn vorst, vele wijze lessen in, welke Koning Salomon in de bijbelsche boeken aan zijn zoon gegeven heeft.

In het hoofdstuk, dat hij naar het bovengenoemde *Ludus Scaccorum* bewerkt heeft, lezen wij naar welke regelen de vorst leven moet. „Si sullen wijsheden hebben in haerre herten ende waerheden in horen monden, want dwaesheden ende loghen boven al qualiken voecht den heren ende meer misstaet. Dat ander is: hi sal gaerne gueden raet horen ende raeds leven. Dat leerde Salomon sinen soon ende seide, dattet hem nemmermeer en soude rouwen. Dat derde is: hij sal een eerbaer, scamel, reyn leven leyden. Tot welken litteyken so is die coninghinne geset na sijnre luchter sijde, dat hi hem mit sijnre gade ghenueghen sal laten”²⁾).

Veel uitvoeriger zijn de raadgevingen, welke Mr. Dirc tot den vorst richt in het 47ste kapittel. Hij heeft ze ontleend aan „een boec van parabolen ende bisproken”, door Salomon geschreven om zijn zoon Roboam wijsheid te leeren. Ze zijn niet minder dan 31 in getal, maar de meeste zijn algemeen menschelijk, zonder rechtstreeksch verband tot de waardigheid en het ambt van den vorst.

Zeer veel belangstelling en eerbied toont onze hofprediker ook voor soldaten en ridderschap. Hij vergeet nooit deze hoedanigheid te vermelden, en waar hij over geestelijke zaken handelt, ontleent hij gaarne zijn vergelijkingen aan het ridderwezen. Zoo spreekt hij o.m. over Longinus „de

¹⁾ Dr. G. H. van Schaick Avelingh, *Dat Scaecspel*, Leiden 1912, blz. 2.

²⁾ *M*, 163a.

ridder''¹⁾); evenzoo over „Josue die ridder''²⁾); over „Bar-sabee, die eerst Uryas des ridders wijf was''³⁾); over Gabriel, die „knyelde neder voer der maecht als een ionc ridder''⁴⁾). In zijn beschouwingen over Jezus' Passie zijn 't „ridderen, die en in den pretorium leyden''⁵⁾); „sijn rock gaf hi den heren cnapen, die en cruusten''⁶⁾), en toen Joseph aan Pilatus verzocht den gestorven Meester te mogen begraven, ontbood deze „centurionem, die een maerscalc was over hondert ridderen ende vroechede hem of Ihesus doot waer''⁷⁾). Het Vormsel dient om de geloovigen „gheestelike ridderen te maken, die onder sijn bannier der ewangeliën soudē vechten (ieghen) vleisch, werelt ende bōse gheest''⁸⁾). De priester staat onder 'de bisschop „als een ridder onder den hertoech''⁹⁾). Volgens zijn vertaling van Job, VII, is „alle des menschen leven een ridderscap op aertrijc''¹⁰⁾). Het kruis is „een recht wijchhuus ende blockhuus, daer wi ieghen den duvel uutstormen'', en „hierom behoevet een yghelic Gods ridder aldusdanighen ghetymmert op te rechten ieghens die sonden ende becominge der boser gheesten''¹¹⁾). Wij moeten ook, naar Paulus' woord, allen aandoen: „die wapenen des lichts, opdat wi in Gode ghestarct werden ende in allen noden volmaectelic bliven staen. Die heilighe scrift wapent den gheestelike Gods ridder van den hoofden ten voeten al op, recht of si ten stride soudē gaen. Eerst dat pansier der rechtveerdicheit, dat is gestRICT ende ghebreyt in sinen malyen ende gespen: in den monde mit waerheden, mit rade, mit bedinghe; in der herten mit minnen, mit mededoghen, mit alle leet quijt te laten ende te vergheven; in den handen mit aelmissen, mit lenen¹²⁾), mit hulpe ende borghen. Dat beenharnasch sal wesen guetwillighe bereitscap totten wercken, die ewangeliën raden, want gelijc dat die scoen warmen ende ordinieren ende guet is mede te gaen, soe sijn oec die raden des gheloven ende haer wercken warm totter minnen, schoen totter eren, oerbaerliker¹³⁾) totten ewighen loen. Die schilt sel wesen die naem Gods ende sijn ghelove; daer werden in ghelesschet alle vuerige scutten des viants.

M. 12

¹⁾ M. 29d.

²⁾ A. 82b.

³⁾ M. 68c.

⁴⁾ A. 62c.

⁵⁾ A. 103a.

⁶⁾ A. 106c.

⁷⁾ M. 33a.

⁸⁾ M. 120d.

⁹⁾ M. 90a.

¹⁰⁾ M. 122a. (Vgl. Dr. C. Ebbinge Wubben, *Over Mnl. Vert. van het O. T.*, blz. 79).

¹¹⁾ M. 14d.

¹²⁾ hs. M: leven.

¹³⁾ hs. M: eerbaerliken.

Dese schilt heeft drie hoecken, want die naem Gods is machtich, wijs ende guedertieren. Wie onder desen schilt
c vecht, die sal behouden werden. Die schilt des ge-/loven is oec driehoekich, als mit armoeden, mit reynicheden ende mit ghehoersamheden. Die helm sal wesen Gods hoep, troest ende toeverlaet. Want in den hoep werden wi onthouden, dat wi in onse sonden niet mistro(es)tich en werden, als wi hopen genade daer of te crighen, ende in den duechden niet swack noch weemoedich en werden, als wi hopen innicheit te vercrighen, ende in onsen iammerliken leven niet onverduldich en werden, als wi hopen die ewighe glorie ende vroechede der hemelen te vercrighen. Dat zwaert is dat woort Gods, want dat is werckachtich, levende ende doersnidich, dat siel ende lijf¹⁾ deilt. Dat woort Gods snidet als een zwaert alle lust van den vleisch, alle hoghen moet van den leven, alle ghiericheit van der herten ende alle ydelheit van den sinnen ende dwalinghe van den gheest. Het doet dat lichaem sterven ende die werlt laten, die waerheit volgen, den becoerre verwinnen. Dit is dat swaert, daer Cristus om
d was ghecomen in der werlt te senden. Die scoet is innicheit van leven, die men uut ende in ses gaten mach spannen, alsnu die scrifte (te) lesen of te horen, alsnu gebet te spreken of innichliken te ghedencken, alsnu die siecken te vanden ende te troosten, alsnu die sondaren te berespen ende te schelden, alsnu die noturfticheit mit arbeide te/winnen, alsnu peregrimaedse te gaen ende heilighe steden te versoeken. Aldus so sal eens gueden menschen leven sijn lenden in der waerheit ghegort wesen."

Zoo wordt de mensch „een ridder Gods", om krachtiger weerstand te kunnen bieden aan de aanvallen van de zeven doodzonden, die ons elders weer als „helsche ridders"²⁾ geteekend worden.

Maar juist omdat Mr. Dirc de ridderschap zoo hoog schatte, betreurde hij het des te inniger, dat ze in zijn dagen in diep verval was geraakt. „Het is leyder waer" — aldus schrijft hij³⁾ — „dat in deser tijt die ridderlike eer wert versuymt ende (si) na den halsslach laten achterbliven alle die heerlicheit, die tot horen oorden van outs toebehoren. Ende daerom ist leyder, want si haer ridderlike oorde

¹ *hs. M:* leven.

²⁾ *M, cap. XLIII.*

³⁾ *M, 160c.*

(ende reghele)¹⁾ niet en weten, dat si ridderlike oeck niet en wercken." Niet meer het stralend ideaal drijft hem, maar zucht naar glorie. „Om loves eren willen heeft menich man ridderscap bestaen, dat hi sonder prijs ende eer niet en hadde gedaen."

Ook een van de vijf onderdeelen, waarin Mr. Dirc zijn beschouwingen over het *Scaecspel* gesplitst heeft, is aan den ridder gewijd. Hij teekent hem eerst in zijn uitrusting: de ridder was „een vroem man al ghewapent, gheset op een behanghen pairt ende hat een helm op sijn hovel, een schilt op sijnre siden, (een plaet op ziner borsten, een speer onder zijn arm, een zwaert an ziner ziden)²⁾, hantscoen, sporen ende al ander wapen, die die ridder toebehoeren"³⁾. Deze wapenen hebben alle een geestelijke beteekenis, waarop Mr. Dirc hier nogmaals wijst en dan somt hij uit het „ridder-boeck" van Vigecius de eigenschappen op, die een edel ridder moeten sieren: „hi moet wesen wijs ende cloec, trouwe horen heren of vorsten, vry ende milde hoirs guets starc niet alleen van lichaem, dat noet is, mer oec van moede guedertieren ende barmhertich opten bedructen bescermers des ghemenen volcs"⁴⁾.

Voor al op dit laatste vestigt onze auteur de aandacht: immers „dair op so was die riddersoorde eerst geset ende ghecoren, dat si wapen soudē draghen ende vechten voor den lantman ende den burgher, dat hi sijn hantwerck mochte doen. Ende daerom so heeft dat volc eerst ghewilcoort, dat die riddersen riden sullen, mer si sullen sonderlinghe vri guet hebben. Dit is nochtan na gheliker waerde al te cleyn lone, als si in trouwen dat volc behoeden, bescermen ende voir-vechten"⁵⁾.

Het *Scaecspel* volgende, bespreekt hij verder ook nog de koningin, den heemeester, den rechter, de ambachtslieden, den drost of baljuw en de landbouwers. Wij kunnen dus daarnaar verwijzen.

Aan den „huusman of een vader des ghesindes", die tevens de bestuurder eener boerderij is, geeft Mr. Dirc in het 45ste kapittel nog eenige nuttige wenken⁶⁾. Terecht

1) bijgevoegd volgens *hs. S-O.*

2) bijgevoegd volgens *hs. S-O.*

3) *M. 166a.* 4) *M. 166d.* 5) *M. 167a.*

6) Zie: Dr. J. van Vloten, blz. 114.

merkt Dr. de Vooy's hier op, dat Mr. Dirc, al is hij zelf waarschijnlijk niet van aristokratische afkomst, in deze passage toch de beschouwing levert van de hofkringen, waarin hij door zijn ambt verkeert¹⁾. Zeker, men mag hem niet minachten, „want men hem in der tijt seer behoeft, omdat al die werlt van sinen arbeide levet”²⁾, maar zijnerzijds moet de boer of ambachtsman zich niet boven zijn stand verheffen. „Hi sal sijn ghesinde spisen mit groven cost ende niet leckerlic houden, mer opten paesdach ende opten heilighen kersdach, so sal hi hem vol ende genoeg gheven. Hi en sal ghien costelike cleder draghen, want costelike clederen horen den heren toe.... hi en sal oec ghien wijnkeure³⁾ wesen, want anders in dronkenschap mochte hem sijn moet verdraghen, dat hien laet duncken, dat hi een edel man waer....” Voort ist sake dat die huusman rijc wert ende veel coorns heeft, nochtan so en sal hi niet beiden na een duere tijt, mer hi salt vercopen, alst genoeg ghelt ende niet alst die arme luden niet verghelden en moghen.... Hi sal hem hoeden, dat hi sijn lant ende sijn ernis niet en vercoep, mer beter waert, dat hi ernisse ende lant vercofte, dan hi in den woekenaers ewe valle”⁴⁾.

Merkwaardig is de raadgeving, om als hij oud wordt, het bestuur van zijn bedrijf niet aan zijn zoon, maar aan een vreemde op te dragen, „die hem rekenschap daer of doe”, want „het mocht gheschien dat hem sijn soen versmade ende niet van sinen woorden en hoorde”. Het vertrouwen in zijn kinderen schijnt derhalve niet zeer hecht te zijn en daarom raadt onze auteur hem ook aan zelf zijn testament te maken en eer aan God dan aan zijn nakroost zijn belangen toe te vertrouwen: „die doode vader is snel van der herten der kinder vergheten”⁵⁾.

Het middel om de weduwe van een tweede huwelijk af te houden, schijnt ons vrij zonderling. Het wordt haar ont-raden, „want so makede si een kiff mitten kinderen”, maar „waert dat sijt emmer doen wil, so sal men haer helpen, dat si enen *ionghen* man neme, opdat si hoir sonden moghe bescreyen ende drincken den kelc der rouwen, dien si emmer

¹⁾ *Ts. voor N. T. en Ltk*, XXII, 1903, blz. 13.

²⁾ *M*, 161b.

³⁾ *Hs. M*: wijnkenre; *Hs. N*: wijnkelre; *Hs. P*: wyndrenker.

⁴⁾ *M*, 161c-d.

⁵⁾ *M*, 161d.

smaken woude" ¹⁾). Het is bijna te dwaas om ernstig bedoeld te zijn en we zijn geneigd aan te nemen, dat een ironisch lachje Mr. Dirc om de lippen heeft gespeeld, toen hij deze woorden neerschreef.

Ten slotte beveelt hij hem ook de gastvrijheid aan. „Dat hof van der meyery dat sal allen menschen open wesen, die daer voerbi liden" ²⁾). Dit is zeker een der schoonste deugden van de middeleeuwen. In den tijd van Mr. Dirc schijnt ze echter niet meer zoo algemeen beoefend te worden als voorheen. Want nadat hij de gastvrijheid door de Sunamitische vrouw aan Elisëus, den profeet, betoond, heeft verhaald, klaagt hij: „Mer leider, het is nu al contrarie, dat men goede luden aldus tot haren ghemac ontfaet" ³⁾). En toch is ook dit een der vormen van naastenliefde, die door God van ons gevorderd wordt en welke zich vooral toont in de beoefening der zeven werken van barmhartigheid. Daarover te preeken was „die hoochste leer naest den ghelove die die predicaers voeren sullen" ⁴⁾ en ook onze schrijver heeft er in zijn verhandeling zes kapitels aan gewijd. De eerste twee: hongerigen spijzen en dorstigen laven, heeft hij in één hoofdstuk samengevat.

„Dese werken der ontfermherticheit sijn twerehande: lichaemlic ende gheestelic, also dat hem niement dair of en mach ontsuldighen te doen, anter mit herten of mit handen, uutwendelick of inwendelick" ⁵⁾). Bizondere opmerkingen maakt hij bij de uiteenzetting hiervan niet, maar aan het slot wijst hij nog op eenige andere daden van liefde-betoon, welke door „die meesters in der godheit" worden vermeld. „Dat eerste is alle menschen vorderlic te wesen, also verre alst totter eren Gods strect ende tot sijnre salicheit. Dat andere is den behoefstighen ende becommerden te leenen ende te borgen sonder profijt of oec denselven quijt te scelden van der sculd. Dat derde is ghemene weghe ende pade te maken ende brugghen te tymmeren of overvaert ende veeren om Godes willen te houden" ⁶⁾). Zeer streng is eveneens zijn leer over de aalmoes. „Wie den armen in sijnre lester noot niet te hulp en comt, die doet een gheestelic moort. Ambrosius seit: Voede en(de) laef den armen, die

¹⁾ M, 161d.

²⁾ M, 161d.

³⁾ M, 98b.

⁴⁾ M, 95c.

⁵⁾ M, 95d

⁶⁾ M, 104d.

van honger schijnt te sterven, ende en hebste hem niet gevoedt, du hebsten gedoot. Iheronimus seit: Wattu boven dijn statelic notruft houdes ende den armen verhoudes, dat is roefguet gestolen ende argher dan mit woeker ghewonnen" ¹⁾). „God heeft die rike schaffenare ende procuratoren der armen gemaket ende wes du daer an hem onthoudes, sel God weder van dinen handen eysschen, of du der armer lude pijn sculdich waers. Haer zuchten roept voer God als oft u haers ²⁾) bloet haddes gestort. Die ander sonde ende quaet, dat dese vrecken begaen, is dat si die minne ende guedertierenheit uut hem besluten, ende verliesen dat rike Gods. Iob seit: Ic en heb mijn brocke broets niet alleen ghegeten, mer wesen ende pelgrymmen hebben se medeghebroden ³⁾). Sinte Iohannes seit: wie dat siet sinen evenkersten gebrec hebben ende slutet sijn herte voor hem, hoe soude die minne Gods in hem bliven. Wye dat niet den armen te hulp (en) coemt, mer laten voor hem verderven, die en heeft niet an hem menscheit mer beestelicheit" ⁴⁾).

Tegen het zevende gebod van niet te stelen misdoen ook „die heymelike woekenaer".... want God heeft gesproken: „Si sellen malcander lenen ende niet daer voer hopen. *Glosa*: wattu boven den hoeftstal ontfanghes — mit wat listelike voerwaerde oec si dat toebrenghen, het si in voercoop of in ondercoop, of op daghe te vercopen om een tijt te verbeiden — met wat wise dat si die woeker mit argelist toebrenghen, dat is een sonde listeliker woeker" ⁵⁾). Men ziet, dat het hier niet gaat om een hoogere of lagere rente, maar dat met één streek alles wat men boven de uitgeleende som wenschte terug te ontvangen, als woeker gebrandmerkt wordt.

Tegen hetzelfde gebod zondigen niet minder „die scalcke cooplude, die dat gemeen guet valschen mit vermenghinghe ende uútbreyken mit onrechter wichte ende quader reken-scap", en ten slotte ook zij — en dat is meer kenmerkend voor den tijd van Mr. Dirc — „die quade conste den anderen leren, als venijn te maken, te toveren, daer scade mochte van gescien of een siel mochte mede verliesen" ⁶⁾).

Tot hen, die valsche getuigenis geven, rekt hij ook de „lollaerden", die heiligheid veinzen, „die haer aensicht daer

¹⁾ A, 48c.

²⁾ lees: haer.

³⁾ lees: medeghebroken.

⁴⁾ A, 52a.

⁵⁾ A, 50b, hier verbeterd volgens *hs. C.*

⁶⁾ A, 50c.

na conden setten ende met den handen also baren, recht of si onder den cruce gestaen hadden. Dese die beden langhe sonder innicheit ende sitten in der kercken slumerende ende gaen ten heiligen sacrament sonder reverencie ende vernederen die heilige kercke ende verafteren die heilighe scrift sonder vrese. Dese doen alle hoor werck, opdat si lof ende prijs der heilicheit onder den menschen daer of mochten beiaigen" ¹⁾).

Ook maken zich aan overtreding van dit gebod „die voerspraken ende talmans" schuldig, die „dier lude, die hi wel gan, haer misdaet meer ontsculdicht ende verdadinct dant in die waerheit is" ²⁾). Alsook de „onrechtverdige bailiu, scoute, scepen, die recht ende vonnis den armen luden weygheren te doen sonder vertreck, mer dage dicke te maken om hantsalvinge te crigen. Of aldus, dat enige raet in lande of in stede te samen comen ende statuten ende wilcoren tegen der heiliger kercken of tegen den heer van den lande of tegen enige staet, ghilde of neringe ende letten yemant in sinen recht of vrijheit" ³⁾).

Hij waarschuwt verder tegen hen „die guet vercrigen mit arbeide of mit aventuren, opdat si hoorre maghe ende vriende daermede mogen helpen ende uutgheven of enich guet daermede mogen verlenen, huus, hof ende acker. Ende want dese kinder dan sonder sorghe ende arbeit hebben gecregen, so en achten se niet hoe sijt qualiken verteren ende overbrengen". Hij noemt hun daad zonde. Ook komt hij op tegen de verkwisting van hen, „die in wijn baden of op laken dansen of mit vogelen of mit weydespil cost doen". „Dat is, — zoo roept hij uit — al der armen guet, dat men aldus onnutlic verteert" ⁴⁾).

Aan de zonde van vermetel vertrouwen maken zij zich tegenover God schuldig, „die camp willen vechten of heet yser voer haer onscout willen draghen" ⁵⁾). Dit voorbeeld schijnt er op te duiden, dat ook in den tijd van Mr. Dirc deze godsoordeelen nog in zwang waren. Terloops gunt hij ons op een andere plaats een kijkje in het middeleeuwsche leven, waar hij zich verzet tegen de bepalingen van het stede-

¹⁾ A, 51b.

²⁾ id.

³⁾ A, 52a.

⁴⁾ A, 51b.

⁵⁾ A, 33c. (Vgl.: Dr. C. G. N. de Vooy, *Bijdrage tot de kennis van het middeleeuwsche volksgeloof* (Ned. Archief voor Kerkgesch., 1902, blz. 385).

recht, „dat die ghemene wive mogen in den steden wonen ende bi der muren om te meer overspil te scuwen”¹⁾, want zoo zegt hij: „die loeye ende ewe des heiligen ewangeliën en ghift niet oorlof enige sonde te doen, mer alle quaet te laten, want alle sonden sellen gewroken werden”. Om dezelfde reden veroordeelt hij ook het keizerrecht, dat „verleent cam(p)spil ende torneye ende steken om die heymelike verradery te vlijen”²⁾.

Naast de fouten, waarop Mr. Dirc zonder aanzien des persoons wijst, heeft hij in zijn uitvoerig werk ruimschoots de gelegenheid zijn tijdgenooten ook in hun goede hoedanigheden te toonen, zoowel op kerkelijk als maatschappelijk gebied. Niet opzettelijk, maar terloops vestigt hij onze aandacht op gebruiken en levensgewoonten, die onder hen heerschten; hij teekent hen in hun liefde voor praal en pronk, voor kleur en gloed, waardoor zij zoo graag wilden uiten wat er diep innerlijk in hun gemoed leefde en wat vooral bij de hooge kerkelijke feesten en plechtigheden, maar niet minder in den luister van keizerkroning en ridderslag zoo treffend werd uitgedrukt.

Mr. Dirc zelf hield van de liturgie met haar ontroerende ceremoniën, haar zinnebeelden en gebeden, waardoor de Kerk van oudsher aan den Allerhoogste haar openbare en uiterlijke vereering brengt. Maar niet alleen om eigen voorkeur wijdt hij aan haar zoo menige bladzijde zijner verhandeling. Hij weet ook, dat zijn tijdgenooten en medechristenen ervan houden en bovendien, dat zij er ook zoo veel uit kunnen leeren.

In aansluiting met den „Meester in der gulden legende” onderscheidt hij het jaar in vier tijdperken³⁾: „die tijt der dwalinghe van Adam tot Moses, ende dese tijt begaet die heilighe Kercke van Septuagesima, die beghint drie weken voor grote vastelavont ende duert tot Paesschen toe”, en men leest dan Mozes’ boeken, „daer onse eerste ouders sonden ende dwalinghe in gescreven staen”....

„Die tijt der wederroepinge of der vernuwinge began van Moyses tiden, der ioden leidsman die se uuten dienst des conincs Pharaonis voerde.... Ende dese tijt gheduerde tot

¹⁾ A, 56c.

²⁾ A, 56c.

³⁾ M, 139b-143b.

ons Heren gheboort toe, in welker tijt dat die menschen doer die predicaedse ende visionen der propheten gheroepen worden totten ghelove ende vernuwet werden in der ghenade ons Heren, die ons Cristus brocht in teghenwoordicheit sijns levens, daer wi of kennisse der ewigher waerheit van onser salicheit ghecreghen hebben ende mededelinghe der ghenaden, daer wi doer van der ewigher verdoemenisse verlost sijn. Ende dese tijt be-/gaet die heilighe kerck van der Adventen tot Kerstmisse.... want dan leest men die propheten ende sonderlinge Ijsaias, die boven hem allen der ewangelischer waerheit een openbare condigher ende griael¹⁾ was. M, 139

Die tijt van versoeninghe began van die gheboorte ons liefs heren Ihesu Cristi ende duerde alle die tijt sijns levens, dat daer seer heilich was, daer hi ons leerde die wech der salicheit ende die lesse der ewigher wijsheit ende daer hi wrachte die wercken der ontfermherticheit; want in die tijt sijns gecruusten doots, daer hi ons mede verlossede mit sinen heilighen bloede ende versoende ons, mit sinen godliken Vader te setten voir ons te pande sijn heilige siel, ende tot sekeringe Gods betrouwen sende hi ons den heilighen Gheest²⁾.... Ende dese tijt begaet die heilighe kerck tusken Paesschen ende beloken Pinxter. Ende daer tusschen leest men Apocalipsim, dat is dat boec der verholentheit Gods, dat volcomelic van deser versoeninge gheeft te kennen.

Die tijt der wanderinghe ende pere-/grimaedse is dit teghenwoordighe leven.... Ende dese tijt begaet die heilige kercke van Pinxteren totter Adventen toe. Ende dan leest men der coninghen boeck ende der ridderen boeck Machabeorum." 140a

Dit is slechts een algemeene inleiding, als is ze ook breeder dan de proloog van de *Legenda aurea*, waaraan de hoofdgedachten ontleend zijn, maar soms geeft hij meer détail-beschouwingen. Zoo handelen de eerste drie kapitels van het *Somerstuc* alle over den „sonnendach in midvasten”, „die in veel rubriken ende stichten mit drien namen is ghe-noemt: *Dominicam estatis, Dominicam in panibus, Domini-cam in rosa*”. De eerste naam is eraan gegeven, „want men dan Introitum der missen singt: *Letare iherusalem*, dat be-

1) Zie Verdam i.v.: heraut.

2) lees: mit sinen heilighen bloede, versoende hi ons,....

duut: „Wes blide, Iherusalem, ende maect u een vergadering al die se liefhebben, weest blide mit vroecheden ende ghi selt gesadet worden van den borsten uwes troosts”. In welc litteken so spreect die epistola van den sconen berch Synay.... ende dat ewangelium seit, dat Cristus clam opwaert in den berch mit sijn iongheren. Dat offertorium seit: „Lovet den heer ende singt sijn naem, want hi is suete.... al dat hi woude heeft hi ghemaect in hemel ende in aerde”¹⁾. Dit brengt Mr. Dirc dan in verband met de alom herlevende natuur „ende om aldusdanighe saken pleghen die clercken in veel stichten op desen sonnendach winters ende somers te spelen”. Hier hebben wij dus weer een aansluiting van liturgie en drama. De auteur geeft de hoofdtrekken aan: „die winter is ghemaect ruusch ende ruwe vreselic ende die somer groen ende nyeuwe blidelic, mit spreken ende mit striden huechlic”. ’t Is niet onwaarschijnlijk, dat de volgende verzen aan het bedoelde spel ontleend zijn, ofschoon hij ook zelf op meerdere plaatsen in rijmproza zijne gedachten uit.

„Mer die winter mit sinen vriesen
moet wiken ende verliesen,
want die somer beghint dan te bliken,
die alle gheesten dan verkiesen”²⁾.

In geestelijken zin past hij dan dezen kamp tusschen winter en zomer toe op den strijd van Christus in Gethsemani. „Die somer ende die winter sellen in ons heren Ihesus herte opten berch van Oliveten vechten, als die sonde ende die ghenade Gods. Ghelijc winter ende somer, soe sellen te gader striden dat leven teghen die doot, die verdoemenisse teghen het rijc der salicheit. Die passie ende die natuer, die onghescapen wille Gods ende die gheschapen wille der sielen Cristi beghinnen int herte Ihesu te wranghen ende te wrastelen in een camp, mit malcander te vechten in den crijt des hoefs onder den voet des berchs van Oliveten.... Ende als hi in den crijt is ghecome, soe vergaderde in hem winter ende somer, doot ende leven, ende grepen hem om sijn keel also vast, recht of si hem worghen wouden.... Ende dese partije voorgheenoemt wrastelen ende wronghen soe starckeliken om sijn borst, dat hi opter aerden in sijn aensicht is ghestort neder ende arbeide mit stride soe langhe

¹⁾ *M, 1c.*

²⁾ *M, 1d.*

in hem, dat hi dropelen bloits zwetende wart"¹⁾).

We kunnen niet uitmaken of Mr. Dirc deze beeldspraak heeft uitgedacht, maar juist omdat dit spel op dezen Zondag in de vasten door klerken werd gespeeld, is het zeer goed mogelijk en, naar onze meening, waarschijnlijker, dat het zelf een geestelijk karakter droeg. Het is dan sterk onderscheiden van het Gentsche „Spel van den Somer en van den Winter”, dat door Dr. P. Leendertz in zijn uitgave van de *Middel-nederlandsche Dramatische Poëzie* werd opgenomen.

Zijn tweede benaming dankt deze Zondag aan het evangelie van St. Jan „van den vijf broden ende twee visschen, daer onse Heer een grote warscap makede van vijfdusent mannen, behalven die wiven ende die kinderen”.

Ten slotte wordt hij „Dominica in rosa”²⁾ genoemd, „want op dien dach onse aertsche vader die paeus mit groeter hoechtijt wijet een gulden rose. Ende als hi die in sijnre processien omgedraghen heeft, soe ghift hi se mit groter waerdicheden ende benedixie den vroemsten ridder, die teghenwoordich in sijn hof is. Ende die ridder sit op sijn ghereyd mit alle sijnre cierheit, mitten heerscappien ende vorsten ende volck ende voirtse om alle die stat. Ende van dier tijt soe is die ridder in alle den hove te eerliker ende te waerdigher”. Deze „rose Cristum onse heer van Iherico wel beteikent”. Deze gedachte wordt dan breedvoerig uitgewerkt en biedt den schrijver gelegenheid een beredeneerden inhoud te geven van zijn geheele verhandeling, zoowel van wat reeds in het *Winterstuc* is geschreven, als van wat nog verder in het *Somerstuc* volgen zal.

Tot de liturgie van den kerkelijken jaarkring behooren eveneens de beschouwingen van onzen auteur over „die vasten der quatertemper”. Daarbij bespreekt hij ook „die twerehande letanie: die meerre letanie ende die hout men nae Paesschen op St. Marcusdach, ende die minre letanie, die men hout drie daghen voir ons (heren) hemelvaertsdach”³⁾. De eerste dankt haar ontstaan aan Paus Gregorius te Rome, zooals Mr. Dirc vermeldt, en heet ook „die sevenvoudighe processie”, daar deze Paus „die processien, die hi in deser letaniën dede in seven betalghen schickede. In der eersten so was al die clergye, in der ander alle moniken

¹⁾ *M.* 2a-b. ²⁾ Zie Dr. J. van Vloten, blz. 108. *M.* 7b-10d. ³⁾ *M.* 56b.

ende religiosen gheestelike luden van oorden, in der derder alle ghewijlde, ghewyede nonnen, in der vierder alle ionghe kinderen, in der vijfder alle leke luden, in der sester alle weduwen ende maechden ende vrouwen die reyn leven leiden, in der sevender alle gheëchte vrouwen. Mer want wi dese processien in seven betalgen niet wel ordinieren en connen, soe singhen wi die letaniën sevenwerf over, eer men die crucen nederset". Deze kruisen waren zwart van kleur en werden voor het volk uitgedragen en de priesters in hun kerkelijke gewaden torsen de reliquieën en heilighdommen en zoo trekken zij gezamenlijk ten strijde „teghen die heyden, die der kersten lant verstoren, teghen onsen openbare, ontsaide vianden, die roven, moorden ende branden, ende oeck teghen die bose gheesten, die ons van Gods verhenghen dat water, onweder, brant, aerdbevinghe, sterft, plaghen, pestilencie, siechte toebrenghen, ende oec die beeste des veldes, die vruchts opten aerden verderven"¹⁾.

„Die andere letanie" wordt door Mr. Dirc toegeschreven aan Mamertus, bisschop van Weenen. „Het gheschiede te Viennen in Oostrijc int iaer ons Heren 458 onder des keyzers Leo tiden soe grote aerdbevinghe ende hemelsbrant opten heiligen Paesdach, dat oec die beesten, wolven ende ander ghedierten quamen mit groten ghetale in der stat uuten busschen ende aten ende beten die luden, dat hem dat volc niet en conde beschermen. Dairom soe predicte die bisscop Mamertus drie vasteldaghe mit letaniën, die men nu ghemeenliken hout voor ons Heren hemelvaert"²⁾. We moeten God dan bidden, „dat hi ons bescherme voir strijt, voir oerloch ende overloop onser vianden, want die in dien tiden meest pleghen te ghescien. Anderwarf voir plaghe, pestilentie ende alle siechten ende ongheluc³⁾, want die pleghen dan meest an te staen. Derdwerf voir die beesten in der aerden ende in den water, want die sijn in haer winninghe. Vierdwarf voer die vrucht van den velde, voir die wijn ende gheboemte, want die staen dan in bloemen"⁴⁾.

„Die ander naem deser letaniën hiet: anroepen der heiligen, want men dan van aenbeghinne Cristum ende sijnre liever moeder elc driewerf aenroept; voort alle die enghelen ende hemelsche geesten, voort alle patriarchen ende pro-

¹⁾ *M*, 56c-d.

²⁾ *M*, 57a.

³⁾ *hs. M.*: onghelijc.

⁴⁾ *M*, 57d.

pheten, voort alle apostolen ende martelaren, alle confesoren ende maechden, voort alle die uutvercoren vrienden Gods, dat si voor ons willen bidden" ¹⁾).

Nadat hij de drie redenen heeft verklaard, waarom wij ons tot de heiligen moeten wenden, komt hij tot de bespreking van den derden naam „deser letaniën, die generael-processiën heeten". Hij beschrijft hoe men plechtig naar buiten trekt met het kruis voorop, terwijl de klokken luiden. „Die bose gheesten wiken uter lucht, daer si storm ende onweer in pleghen te stichten, als si dat cruus sien ende die clocken horen. In welken litteiken soe pleecht men in som landen vanen ende crucen uter kercken te nemen ende teghen tweder te setten". Terwijl de stoet voortschrijdt, „so singt men ymnen, antyphonen, responsoriën, choorsanck, dat dat volck volcht". Vóór het kruis placht men „te leiden enen groten gheswollen drake vol caefs ende hoeys mit enen groten langhen staert, ende dese ghewoente is veel in die walsche kercken" ²⁾).

Wat nu volgt staat niet in de *Legenda aurea*, welke Mr. Dirc hierbij als bron gebruikte, maar wel in het *Rationale divinatorum officiorum* van Durandus, waaruit hij meermalen de liturgische beschouwingen van Jacobus de Voragine aanvulde.

„Des eersten daechs sleept hi den staert na hem; des anderen daechs en sleept hi niet ende is hi sonder staert; des derden daghes laet men se voer der kercken doer gheslaghen ende ghesteken legghen. Ende bi desen figuer gheven si den volc te verstaen, dat onder die tijt der naturen, bi Abrahams tiden, die bose gheest, als een drake mit enen staert, veel menschen ter hellen sleepte. Mer doe was den kinderen van IJsrahel die ³⁾ ewe ende die wet ghegheven onder Moyses tiden, doe wert hem dien staert afghesneden, want in der ewen Gods bleven si behouden, al mosten se doch alle ter helle varen ende onder des draken velde wonen. Mer onder die tijt der ghenaden, dat Cristus is ghecome, so is die bose gheest verslaghen ende al sijn macht verloren" ⁴⁾).

Terloops wijst Mr. Dirc in het 56ste kapittel van het *Winterstuc* nog op een viertal gebruiken, die met de kerke-

1) *M.*, 57d-58a. 2) *M.*, 58c.

3) *hs. M.*: der.

4) *M.*, 58d-59a.

lijke viering op Kerstmis en in de twee Passie-weken verband houden. Ter heugenis aan de doeken, waarin de jonge maagd en moeder haar kind wikkeld, spreidde men „in den Kerstnacht tapijten ende dwalen voor den priester in het presbyterium”¹⁾; — en ter herinnering aan het „roet purper cleet”, dat „die ridders in den pretorium” Jezus aandeden, dragen de priesters „des sonnendaechs voer palmen in der passiën weeck” „roede casuffelen”, waardoor beteekend wordt „dat God noch alle dage doer sinen bloede menige ziel wijt”²⁾. Jezus’ ontkleeding aan het kruis, „gehuecht die heilige kerck in den zele, dat mitwegen hanghet ende beteykent, dat veel geloovige menschen, die Cristus angetogen hadde, ten ionxten dagen sel verliesen ende nymmermeer weder aen hem nemen, dat een gruwelic syn is alle sondige mensche”³⁾. En ten slotte herinnert „die heilige kercke” aan het lijnwaad, waarin het lijk van Jezus gewikkeld werd, wanneer zij „opten witten donresdach . . . dat heilige sacrament mitten corporael in der cyboriën wechslutet”⁴⁾.

In het eerste gebruik kunnen wij een symptoom zien van het vrome streven der middeleeuwen om aan alles een symbolischen inhoud te geven. Deze kleurige doeken — dorsalia, bancalia en tapeta substratoria — dienden natuurlijk allereerst tot feestelijken tooi van koor en kerk en pas later heeft men er de boven vermelde zinnebeeldige beteekenis aan gehecht⁵⁾.

Wat het dragen van „roede casuffelen” op Passie-zondag betreft, kunnen wij alleen het door Mr. Dirc meegedeelde feit vaststellen, want van een vaste gewoonte of bindend voorschrift ten opzichte van de kleuren der Mis-paramenten was toen nog geen sprake. Eerst door de uitgave van het officiële Missale door Paus Pius V (1570) werd het ge-

1) A, 102d. 2) A, 103a. 3) A, 103b. 4) A, 103t

5) Vgl. Dr. J. Sauer, *Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung in der Auffassung des Mittelalters*, Freiburg im Breisgau 1902, S. 220. „Interessant ist auch, wie die *Consuetudines Farfenses* im 11. Jahrhundert (ed. Albers [Stuttgart 1900] p. 8) die Ausschmückung der Kirche am Weihnachtsvorabend schildern: „Famuli procuratores nemoris coaptent cortinas lineas, sartores alias cortinas laneas. Monachi pallia atque textus Evangelii necnon et altaria adornentur et chorus atque capitulum et super formulas tapetia. Nam cum ordinantur philacteriae, vestiantur duo ex ipsis in albis. Refecto varii accipiant bancalia, quae coaptentur per omnia sedilia scillas argenteas atque mantilia.”

bruik der vijf ritueele kleuren: wit, rood, groen, paars en zwart, verplichtend gesteld en tot juist omschreven toepassingen gebracht. Paars was sindsdien de kleur o.m. voor de Vastentijd, dus ook voor Passie-Zondag. De tusschenkleur, rose, werd alleen toegestaan op den derden Zondag „Gaudete” van den Advent en den vierden Zondag „Laetare” van de Vasten, als uitdrukking van de blijde verwachting op de naderende feestgeheimen, die evenwel getemperd werd door den boetegeest der voorbereiding.

Het ophangen van „den zele” wijst op een merkwaardig gebruik, in de zeer vroege christentijden geboren, dat gedurende de middeleeuwen algemeen, en sporadisch ook later, bleef voortbestaan. Dit afsluitend voorhangsel tusschen koor en schip van het kerkgebouw, dat herinneringen oproept aan de prachtige gordijnen, die in Verbondstent en Joodschen tempel het Heilige der Heiligen verborgen, moest voor de geloovigen een zinnebeeld zijn hunner onwaardigheid. Zoo was het in het begin, maar later deed het ook dienst als praktische aanwijzing, dat de Vastentijd met zijn verplichtingen was aangebroken. Vandaar kreeg het in den volksmond den naam van *vasten-* of *hongerdoek*¹⁾.

Wat ten slotte het wegsluiten van het H. Sacrament „mitten corporael in der cyboriën” aangaat, merkt de eerste *Ordo Romanus*²⁾ op, dat de H. Hostie in de twaalfde eeuw bewaard werd in *capsula corporalium*, d.w.z. in een doos, beurs of kastje, waar men het corporale in legde. De H. Hostie werd in de vouwen van het corporale gelegd, en het is wellicht om die reden, dat men nu de pallas, die niets anders is als een verkleind corporale, boven op den kelk legt³⁾.

Het volk hechtte niet enkel gaarne een geestelijke beteekenis aan allerlei gebruiken, die vaak slechts om praktische redenen waren ingevoerd, maar poogde eveneens aan gewone zaken of eenvoudige gebeden een hoogere waarde te verleen door er legenden van wonderbaren of minstens

¹⁾ Dr. J. Sauer, a. w. S. 171-172. — M. C. Nieuwbarn, O.P., *Handboek der Liturgie van het Kerkelijk Jaar*, Leiden z. j., blz. 113. — Een goed exemplaar van een „hongerdoek” is te zien in het Aartsbischoffelijk Museum te Utrecht.

²⁾ Migne, P. L. LXXVIII, col. 1541.

³⁾ V. van de Velde, *De goede Week en het Paaschfeest*, Brugge 1924, blz. 95.

opmerkelijken oorsprong om heen te weven. Mr. Dirc heeft een tweetal van deze vrome overleveringen in zijn werk opgeteekend. De eerste betreft den zegenwensch bij 't niezen. Het ontstaan daarvan vertelt hij ons als volgt: „Doe die Romeynen des paesschen dat sacrament, dat lichaem ons Heren, hadden ontfanghen, gaven si tot warsscap spele ende oncuuschede. Ende daerom quam die plaghe soe groot onder hem, dat se mit vnyessen ende mit hoesten versceiden. Noch is dit daer of ghebleven, dat men die hoest of die gheeut mitten cruce teykent ende dat wi die vnyessen zeghenen”¹⁾).

De tweede legende verklaart den oorsprong van een bekende antifoon. Ook deze heeft Mr. Dirc aan de *Legenda aurea* ontleend, die op haar beurt naar Joannes Damascenus verwijst. Hij verhaalt: „dat eens een kint uten processiën in der lucht was gheruct ende van den enghelen desen sanck leerde: *Sancte Deus, sancte fortis, sancte et immortalis, miserere nobis*, dat beduut: heilich God, heylich starck, heilich ende onsterflic, ontferm di onser. Ende doe dat kint weder quam, sangt voor al den volck ende die plaech hielt op. Ende daerom wert van enen ghemenen rade der heiligher kercken approbiert, dat men in der processiën desen sanck dicwijl soudē singhen”²⁾). De *Legenda aurea* voegt er nog bij, dat „die ghemeen raet der kercken” de „chalcedonensis synodus” was³⁾).

Een der rijkste liturgische plechtigheden is voorzeker de kerkwijding. Meer nog dan nu was dat in de middeleeuwen een hoogtij voor allen. Jaarlijks werd dit feit feestelijk in de parochie herdacht en aan de kerkelijke viering was alsdan een jaarmarkt verbonden, waaruit onze kermis zich ontwikkeld heeft. Mr. Dirc vond 't heilzaam, dat allen, die deze plechtigheid zouden bijwonen, ook den diepen zin van de verheven ceremonies konden verstaan, en daarom heeft hij ook aan dit onderwerp in zijn uitgebreid traktaat een kapittel gewijd. Hij wist, dat hij daarbij op de belangstelling zijner lezers kon rekenen.

Nieuwe gezichtspunten opent zijn beschouwing ons niet.

¹⁾ *M.*, 56c.

²⁾ *M.*, 58d.

³⁾ Th. Graesse, *Legenda aurea*, p. 316. Vgl. voor de *Media vita* — E. Michael, S.J. *Kulturzustände des deutschen Volkes*, IV, Freiburg im Breisgau 1906, S. 353-354.

maar vreezend, dat het ons niet gegeven zal zijn spoedig een volledige uitgave van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* te bezorgen, dunkt het ons gewenscht niet al te karig te zijn met onze citaten en daarom drukken wij ook een groot gedeelte van dit liturgisch kapittel gaarne hier af. Voor deze plaats kunnen we eveneens naar de *Legenda aurea* en het *Rationale divinatorum officiorum* verwijzen.

„Die bisscop coemt gheordiniert in sinen ghewade mit sinen ghereyden dienres, recht als een coninc vaert te stride sijn lant te vryen. Voir den bisscop gaen seven Accoliten in witten overrocken ende draghen seven tortysen ende sijn beteykent bi den seven lucernen des tabernakels in den ouden testament. Dairna volghen seven subdyaconen ende draghen seven pluymcussenen ende sijn beteykent bi den seven reynen lammeren, die men placht voir te offeren om der seven gaven wil des heilighen Gheests, die ons onnosel ende simpel maken. Daerna volghen seven dyaconen, die elcx een ewangeliboec voor sijn borst draecht, ende sijn beteykent bi den seven gulden candelaren, die in den tempel opgerecht/ waren om die seven staet wil der heiligher kercken. Daerna volghen seven priores, daer men se hebben mach, ende draghen reliquiën ende heilichdom ende sijn beteykent bi den seven priesteren, die die arken plaghen te draghen, daer dat heilichdom in was. Daerna volcht die bisscop uter sanctuariën als uut sinen casteel ende beteykent Aaron, die uten tabernakel Gods ghinc den dienst Gods te doen, om¹⁾ figuer van Cristo, die den wil sijns vaders volbrocht. Daerna so gaet die bisscop die kerck driewarf om ende beteykent die drie tiden, daer God sijn volck heeft in ghevandt.... Oec so beteikenen die drie omganchen des bisscops die drie reysen, die Cristus, die ware bisscop, voir ons dede; (die eerste reyse), als doe hi van den hemel in der aerden nederclam; die ander reyse, doe hi van der aerden in der hellen nederclam; die derde reyse, doe hi totten hemel we-/der opvoir. In die eerste reyse kundichde hi vrede der werelt; in die anderde reyse kundichde hi die verlossinghe der ghevanghen; in die derde reyse condichde hi salicheit der menschen. Daerna so slaet hi met sijn staf driewarf an die kerckdoere, die toe is ghesloten, ende seyt: „doet op uu²⁾

M, 106d

107a

¹⁾ in.

²⁾ lees: u.

poirten". Ende (dit) beteikent die drie machten, die God in sinen goede heeft, als in den hemel, in der werelt ende in der hellen. Dair Paulus of seit: in sinen naem moeten alle kniën boghen, hemelsche, aertsche ende helsche ende sullen hem wesen onderdaen. Oec so beteikenen dese drie slaghen die drie manieren, dair ons God heeft mede versocht, als mit mildicheit sijne gaven, mit wijsheden sijns hilighen raets ende mit hardicheden sijne castinghe . . . Daerna besprengt hi die kercke driewarf binnen ende buten ende dat is om drierleye saken wil. Die eerste is om die bose gheesten te verdriven. Alsulke macht heeft dat wywater, want vier dinghen sijn daerinne, die sulke dinghen beteikenen, die die bose gheest niet en mach liden. Alst eerst dat water ende
b dat is tranen voor onse sonden; dair is wijn ende dat is gheestelike vroechede; dair is sout ende dat is wijsheit; ende daer is assche, dat is oetmoedicheit. Die ander sake is om die stede te heilighen ende te zeghenen. Want die aerde ende al haer vruchten warden van Gode vermaledijt, overmits dat die mensche van der vrucht was bedroghen, mer want dat water onder gheen maledixiën en stont, doe mach men mit heilich water alle dinck suveren, ghelijc dat men mit lichaemlic water alle dinck mach wasschen ende reynighen. Die derde sake is om exempel te nemen onse inwendighen tempel mit tranen te wijen, die wi buten ende binnen omgaen sullen, als sinte Gregorius wijst in desen woorden: hi sal gaen ende sien, waer hi gheweest heeft ende waer hi noch wesen sal, waer hi nu is ende waer hi noch niet en is. Ende hi sel stede nemen ende vinden, die hi mit tranen wel mach wasschen, als hi ghedenct waer hi gheweest heeft, als in sonden; waer hi noch wesen sal, als in Gode; waer hi nu is, als in onsalicheden; waer hi noch niet en is, als in der gloriën. David seit: aldus ghinghen si ende screiden, mer si quamen mit vroecheden.

Dairna scrijft hi dat Alphabeet, dat hiet men A.B.C. op-
ter vloeren van den tempel ende dat om drierleye saken wil.
c Die eerste is na der let-/ter. Hi scrijft drie alphabete, grixsche, hebreeussche ende latijnssche, ghelijc dat die titel ghescreven was, die boven ons Heren hoift in den cruce stont, om te bewisen enicheit alre lande ende volke, die overmits den ghelove ghesciet, want dat cruus spreidet uut sijn armen alle

geslachten tot sijne salicheit te ontfanghen, ghelijc dat Paulus seit: dair en is gheen ondersceit onder ioden ende griexken. Dat ander punt ende die ander sake is na den ghelove. Want ghelijc dat die letteren dat cleynste is van der¹⁾ woorden ende sinne, soe wil hi simpel wesen ende slechticheit des kersten gheloves daermede betoghen, dat hem niement en mach ontsuldighen die articulen des gheloves te leren ende te ontfanghen, die wel letteren moghen wesen des ouden ende des nuwen testaments, die in den sueten woorden Gods Cristo Ihesu is ghescreven. Die derde sake is na der duecht. Dat hi scrijft in der aerden ghift te verstaen, dat onse inwendighe tempel der sielen in oetmoedicheit ende bekennen sijne aertscher naturen sel gaen, sal hi die wairachtighe scrift der gheloven, der wijsheit ende der eren ontfanen, welke gheven dese drie scriften voorseit te verstaen: die hebreusch gheloven, die griexe wijsheit, die latijnsche eer

Dair(na) maelt die bisscop ende printet die crucen an die wantten van der kercken, die hi verlicht ende mit cresom salft. Ende dat om drierleye saken wil. Die eerste is na der letter om die cracht Gods te bewisen, dat dat huus ghestormt is ende ghewonnen ende die vianden quader gheesten²⁾ verdreven ende veryaecht. Het is noch een ghewoent bi der keyserliker maiesteit, als hem enich stat wart overghegheven, dat men sijn bannier daer oprechtet. Nu sijn die crucen bannieren ons Heren Ihesu Cristi, ghelijck dat die heilighe kerck singhet: „die bannieren des coninx sijn ontwonden, hel³⁾ blencken des cruces wonden”. Ende daerom soe scuwen ende vlyen die bose gheesten, want hem daer leet of pleecht te gescien. Die ander sake is na den ghelove om die predicadse der apostolen te ghehueghen, daer si die ganse werlt mede hebben bekeert, want die twalef kaerssen, die men ontfunct ende ontsteect voir die twalef crucen beteykenen die twalef apostolen, die doer den ghelove des ghecruusten Ihesu⁴⁾ die ganse werelt hebben verlichtet. Als Paulus seit: Het is verre van mi te verbliden dan / in den cruce ons heren 108a

1) lees: den.

2) lees: die vianden, die quade gheesten,

3) *hs. M.*: het; „Vexilla Regis prodeunt: Fulget crucis mysterium”

4) *hs. M.*: Ihesum.

Ihesu Cristi¹⁾, doer welc mi die werelt een cruus is ende ic haer weder. Ende dat beteikent die cresom, daer die crucen mede gesalft werden om die sachtmoedicheit ende verduldicheit, die die martelaren hadden van binnen, als si voor dat ghelove pijn ende martelye mosten doghen. Die derde sake is na der duecht, dat wi in onsen gheesteliken tempel des herten printen soudē die crucen der penitenciën ende onse siel mit strengheiteit daeran slaen ende mit berouwe van sonden doen sterven; voirt mit kaerssen verlichten der godliker wijsheit, welke verclaert die gheest ende oic ontfunct ende barnt van minnen; voort balsament mitten cresom ghesatigher ende safter conscienciën van allen straffen ende murmurieren witachtigher sonden. Soe wort die mensche al gheheel wel een heilich tempel Gods, ghelijc dat sinte Barnardus seit, als die crucen opgherecht sijn duldeliken lidens ende lichten mit ondersceit des levens ende werkens ende barnen van minnen ende compassiën ende ghesalft sijn van goeden gherucht heilich levens ende bewisen an wercken der goedertierenheden ende duechden."

Vervolgens wordt ook de konsekratie der altaren door Mr. Dirc in den breede beschreven en verklaard. Aan deze uiteenzettingen van de onderscheiden plechtigheden heeft hij, zooals reeds uit het voorgaande blijkt, menige treffende beschouwing verbonden over den geestelijken tempel, die de mensch zelf is, en waarvan „die mateerlike tempel van stien ende van hout ghemaect” „een figuer ende een ghelikenisse is”²⁾.

Ook de uiterlijke „scickenisse des tempels” wordt door hem even zinrijk verklaard. „Die eerste scickenis is die wide, rume kercke ende beteikent die oorden der echter luden (die) in huweliken sitten. Ende deser is veel, want die ghemeen werelt daerbi staet ende behouden wart. Die ander scickenisse is dat choer ende dat is cleynre ende nauwer ende beteykent die oorden der paepscap / mitter clergiën ende gheestelike oorden, want men niet³⁾ mere in den dienste Gods en behoeft den volcke te leren ende hoer ambocht ende

¹⁾ De tekst luidt: (*Gal. VI, 14*) „Mihi autem absit *gloriarī*, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo.” Onze auteur vertaalt dus *gloriarī* door *verbliden*, wat hij ook doet: *A, 3b; M, 14a; M, 77b.*

²⁾ *M, 105b-106a.*

³⁾ *Hs. M:* mer met.

officiën te voeren. Die derde is die sanctuarie, dat is noch alre kleinste ende heimelicste, dat men vaste sluet ende wel be- waert, want dat heilichdom ende ghewade der kercken inhout. Ende dit beteykent alle diegheen, die in ghewiden oorden sijn of reyn sijn of van suveren leven, vrij of besloten, ende dier is luttel, want allen menschen dit niet ghegheven en is dan in sonderlinghe ghenaden. Ende gheliken dat die een steen ende stede der kercken waerder ende beter is dan die ander, soe is oec die een staet hogher ende heiligher, mer God wart nochtant in hem allen ghelooft ende gheeert. Die toorne van der kercken is die naem Gods, want daer staet ghescreven: die starcsten toorne is die naem des Heren; wie daertoe vliet, die sal behouden worden ende wie die naem Gods aenroept sal salich wesen. Die clocken sijn die predi- caren, die dat volcke ten dienste Gods roepen, van welke seide David: In allen landen is haer gheluut utghegaen ende in den eynden der werelt hoir woorden. Die glasen veynsteren sijn die gheestelike luden, daer die bekennisse van Gode doer schijnt ende dat volck verlichtet. Die witte/gheplaysterde c wanden beteikenen suverheit ende reinicheit van siel ende van lijf, daer God wil midden onder wanderen, als hi self gheseit heeft. Dat altaer is dat heilighe cruus, want daer wort God op gheoffert, die gave, die ons versoenden van den toorne Gods ende voldede voir onse sculde. Dat kerchhof is ghedachtenis des doots, want wie dair dicwijl op denct, pleghet hem gaerne te begraven buten den sonden."

Met „die doctoren" stelt Mr. Dirc ook de vraag: „wairom dat wi *int* oest God anbidden" ¹⁾ en hiermee raakt hij de kwestie aan der „Heilige Linie" of van de oosting onzer kerken, welke reeds in de *Constitutiones Apostolicae* der 4de eeuw werd voorgeschreven en sindsdien langzamerhand algemeen ingevoerd. Zooals hij zelf verklaart, heeft hij zijn redenen ontleend aan Joannes Damascenus „in den vierden tractaet sijns boecs, V^o capitulo". Ze zijn gelijk- luidend met wat door de hedendaagsche liturgisten over deze kwestie wordt aangevoerd.

Het is hier wellicht de plaats om een enkel woord in te lasschen over het asylrecht der kerken, waarvan Mr. Dirc zoowel in het *Winter-* als *Somerstuc* (A, 49b en M, 173d)

¹⁾ M, 113b.

terloops even gewaagt. Dit asylrecht gold niet voor hen, die in de kerk zelf een misdrijf hadden gepleegd en juist dit uitzonderingsgeval past onze auteur beide keeren in geestelijken zin toe. „Wie zijn reynicheit Gode heeft gelooft ende boven dat oncuusheit doet, het si in echtschap of in fornicaciën, — aldus het *Winterstuc* — die doet dieft ende roef uut der kercken, dat die scrift hiet sacrilegium, ende den mensch en mach die kerck niet bescermen, noch hi en mach daer ghien vrijheit in hebben, want hi se selve heeft beroeft.” En op de andere plaats laat hij den „mistroestigen sondaer” uitroepen: „Ach, ontfermhertighe God, ic bekenne mi teghen dijn ghenade al te broecachtich, want recht ghelijc heb ic gheweest als een dief, die in der kercken steelt ende roeft ende die der kercken ghien vriheit gheven en mach. Die kerck is dat kersten gelove, daer in staen vijf vrie steden van toevlucht dijnre heiligher vijf wonden. Dese kercke heb ic beroeft, doe ic in wanhoep viel ende mistroost ende sondichde in den heilighen Gheest. Al had een man tien luden vermoert, hi waer in der kercken vry; hent also langhe dat hi der kercken misdede, so en mocht hem die kerck niet vryen.”

Als de kerk gekonsakreerd is „beghint men den lof Gods te singhen”.... „Dat ambocht der heiligher kercken is in seven ghetiden gheordiniert ende ghedeilt.... ende hieten aldus: Metten, Prime, Tercie, Sexte, Noen, Vesper ende Compleet.”

„Die metten hout men te middernacht. Want David seit: Des middernachts heb ic opghestaen dinen name te belien op die oordelen dijnre gherechticheden. So gehoecht die heilige kerck des iammers, dat onse eerste ouders Adam ende Eva uten paradijs worden verdreven in der nacht deser duuster werlt. In die middernacht wert onse lieve Heer Ihesus Cristus van eenre reynre maghet ghebornen; in die middernacht wert hi ghevanghen, bespottet, bespoghen ende gebonden; in die middernacht brac onse heer Ihesus Cristus die helle ende nam den roef, die die bose gheesten van der werelt vergadert hadden. Ende/dat was figuriert bi dat Sampson des middernachts die poorten brac der stat van Philistijn ende droech se an den berch. In dier tijt sal hi oec ten oordel comen; ende dat was figuriert bi dien, dat die

enghel des middernachts quam in Egypten ende sloech al die voergewonnen gheboorte doot van den menschen totten beesten toe" ¹⁾).

In denzelfden trant worden de zes overige gedeelten van het kerkelijk officie besproken. Maar in de middeleeuwen namen ook de leeken dikwijls deel aan de „ghetiden” der geestelijkheid en in verband met deze vrome gewoonte wijst onze auteur er hen op, hoe ook zij zich „in den heiligen dach heilichliken mit innicheden tot Gode keren (zullen) na eysch der seven getiden.... Te mettentide sel die mensche bekennen, of die Gods cracht noch yet in sijnre zielen is verscenen, dat (hi) van der crancheit sijns lichaems ende van blintheit sijnre herten moghe opstaen. Ende daertoe horen twee lichten ten ²⁾) ontfengen, als oeffeninge mit sinen lichaem in dien dienste op te staen, ende vliticheit sijns/ gheests te sueken gheestelic verstaen. Te prijmtijt so sel die mensche bekennen, of die wijsheit Gods mit openbaren ewiger waerheit in hem noch yet verlichte, daer hi alre dingen ondersceit moge in besinnen. Ende daer horen twee tugen toe: wijsheit des herten in allen natuerliken verstaen, ende innicheit des gebedes, daer hi mede mach in der dage-raert opwert gaen. Te tercietijt sal die mensche bekennen, of dat vuer der minnen in sijnre begheerte yet beghint te barnen ende die vlekken lijfliker lusten te verteren. Ende daer horen twee colen toe: als volcomen berou van allen sonden, ende gansen wil die duecht te beleven. Te sextetijt so sel die mensche bekennen of die genade Gods noch in hem yet beghint te vlieten an sueticheit sijnre gedachten. Ende daer horen twee rivieren toe: als ghehuechnisse Gods wercken an hem ende sijn weldaet, ende doer sijns selves edelheit, hoe hi vercoren is tot der ewigher salicheit. Te noentijt so sal een mensch bekennen, hoe sinen geest moet weder in den handen Gods overgegeven werden, want dat lichaem moet weder in der aerden gaen ende die gheest in dat lant daer hi is uutgesent. Ende daer horen twee scakers bi te sterven: als die werlt mit horen bedriechnisse, ende dat lichaem, dat dicke mit quader lust wert bevaen. Te vespertijt sel die mensche bekennen, of die gheestelike ruste ende vrede in sijnre conscienciën yet is gesticht, dat hi een

¹⁾ M, 114a-b.

²⁾ lees: te.

tuuchnisse hebbe van bynnen, dat sijn sonden sijn vergeven.
47a Ende daer / horen twee bode toe: als ghetrouwen op die guedertierenheit Gods, ende vrede van straffen of van wroegen des gronts van ouden beleefden sonden. Te compleettijt sel die mensche bekennen, of hi sijn werke heeft also gedaen na sijnre eer ende love, dat hi ghetrouwe salich loon weder te ontfaen. Ende daertoe horen¹⁾ twee scaffe-naers toe, als medeliden des herten op alle bedroefde menschen, ende gesatelick leven na sijnre ewe die te volbrengen ende te volharden went in dat eynde. Aldus sel men, in den choor der aendacht, mitter stemmen der innicheit, uut den boec der ewiger wijsheit, vieren die heilige dagen der zielen inwendicheit ende hemelscher salicheit, opdat hi sevenwarf in den daghe Gode lof gheve ende eer."

Zeer schoon zijn ook de beschouwingen, welke Mr. Dirc naar aanleiding van de H. Mis en hare ceremoniën heeft geschreven. Hij verklaart de kleeding van den priester en geeft daarna een kort overzicht van de samenstellende deelen van het H. Offer.

Van groot geloof getuigen niet minder eenige vrome meeningen, waaraan de auteur onder „die vruchten ende oerbaer, die den menschen comen van dat hi gaern pleecht misse te horen"²⁾, een plaats geeft³⁾. „Dat eerste is, ghelijc dat Adam die wijl dat hi was in den paradijs niet en oude noch en crancte, also vernuwet die genade der missen, dat die wijl dat se die mensche hoort (hi) niet te ouder en wert." En verder: als „een mensche die misse hoort voer sijns vriendes siel, so is alle die wijl der missen die siel buten der pinen des vegheviars ende mit enghelscher troost ghevisiteert. Ic zwijch dan hoe guet dattet is dat men siel-missen doet lesen". Ook tijdelijke gunsten zijn daarmee verbonden, want „des selven daechs dat een dat lichaem ons Heren heeft gesien, so en sal hi dat licht sijnre oghen niet verliesen noch in enighen groten onghemake vallen, noch onvoorsienliken sterven". Een ander „orbare" is 't, dat „so wat die mensche et of drinct na der missen, dat becoemt bet sijnre naturen ende wandelt hem in gueden bloede

1) Hs. A: hoort.

2) M 130b-131a.

3) Vgl. A. C. Oudemans, *Die bedienisse van der Missen* (1852), vs. 107-152, „Die X ghenaden van der Missen".

dan enighe spijs doet, die hi voor die misse heeft ontfangen". De engelen zullen ook de voetstappen tellen, „die die menschen treden in den weghe, daer hi gaet ter kercken misse te horen". Een andere vrucht, die Mr. Dirc vermeldt, zou slechts hun ten deel kunnen vallen, die om een of andere reden van een kerkelijke begrafenis op gewijden grond waren uitgesloten. Hij schrijft immers: „al waer dat een mensche desselven daechs storve, so sout men houden, als of hi sijn biechte hadde gesproken, gheolyet waer ende ghemonicht ende men souden op een kerchof graven ende sijn uutvaert doen, alst voer enen gueden kersten ghewoentlic waer". Onze auteur merkt op, dat hij dit „uuter leer sentenciarum" heeft genomen, maar noch bij Petrus Lombardus, noch in het *Compendium* treffen wij iets dergelijks aan.

Naast de liturgische plechtigheden uitte het vrome volksgeloof zich ook in gebruiken en devoties, die soms tot enkelen beperkt bleven, maar dikwijls ook in bredere kringen ingang vonden, totdat ze soms door het kerkelijk gezag werden goedgekeurd. Onder deze devoties valt ook de vereering van de *zeven* smarten van Maria. Mr. Dirc was een der eersten, die ze ten onzent hebben ingevoerd en verbreid.

Het medelijdend herdenken van de weeën van Christus' Moeder dagteekent in ons land reeds van zeer vroeg, zooals Pater J. A. F. Kronenburg, C.ss.R.¹⁾ opmerkt, maar „uit-eenlopend waren aanvankelijk de meeningen onzer vadersen omtrent het voorwerp en het aantal dier weeën, verschillend soms ook hunne opvatting der wijze, waarop de heldhaftige Maagd die doorstaan had.... sommigen hielden uitsluitend de smarten, die Maria op Goeden Vrijdag doorstond, voor oogen, anderen vonden die droefheid over geheel haar leven verspreid. Ook het getal dier smarten was hooger of lager en klonk van vijf tot zelfs honderdvijftig.

Het meest aangenomen was vroeger het getal *vijf*. Zelfs waar men *zeven* vreugden vereerde, gewaagde men toch slechts van *vijf* smarten". Volgens de onderzoekingen van P. Delehaye nam deze devotie eerst tegen het eind der 15de

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, II, blz. 211-280 en III, blz. 271 v.

eeuw een hooge vlucht en gaf zij toen aan vele en belangrijke broederschappen het aanzijn. Dit was in Vlaanderen vooral te danken aan de bemoeiingen van Jan van Coudenberghe, pastoor te Brugge, en van den Dominikaan Michel François van Rijssel, den biechtvader van Philips den Schoone en leerling van Alanus de Rupe. Maar de eerste grondslag was reeds gelegd door Mr. Dirc, die op zijn beurt wellicht geïnspireerd is door het *Speculum humanae Salvationis*, dat waarschijnlijk uit den kring zijner orde stamde en omstreeks 1324 ontstond.

Tweemaal overdenkt hij in 't bijzonder Maria's deelneming aan het lijden van haar goddelijken Zoon. Den eersten keer heeft hij de klacht, haar in den mond gelegd, ontleend aan de *Legenda aurea*, welke weer naar St. Bernard verwijst. Den tweeden keer laat hij Maria in een diep-roerende ontboezeming haar leed uiten, waarbij zij toespraken richt tot het kruis, tot den hemelschen Vader, tot Gabriël, tot de engelen, tot Simeon, tot de Joden, tot de vrouwen die hem gevolgd waren, en ten slotte tot Jezus zelf, haar God, haar vader, haar zoon, den bruidegom van haar ziel. We treffen hier niet den tekst aan: „o vos omnes qui transitis”, welke typeerend is voor de Romaansche „Mariëncлагhen” tegenover de Duitsche, die hem missen¹⁾.

Beide stukken zijn zóó treffend van inhoud en mooi van taal, dat wij ze als staaltje van de fijne woordkunst van Mr. Dirc hier moeten inlasschen (*M*, 11a). „Doe die suete moeder Gods sach horen soen also mismaect ende mishandelt, doe mocht si spreken totten ghenen, die bi hoer stonden van den vrienden Gods: „Och, hoe is dat hoeft, daer die enghelen voor beven, mit doornen omghesteken; hoe is dat aensicht, daer die enghelen in begheren te sien, mit spekel alsoe besmet; hoe sijn die oghen, die boven der sonnen schijn claer waren, mit doots veruwe verduystert; hoe sijn die oren, die des Vaders stemme hoorden en daer die melodyen der hemelen voor clinghen, nu van den sondaren geruchtet, bespot; ende hoe is nu die soen, alre scoenste boven die kinder der menschen, also leliken mishandelt, als of ghen ghedaente noch scoenheit in hem en waer.”

De tweede klacht is veel uitvoeriger. Pater Kronenburg

¹⁾ Vgl.: Dr. W. H. Beuken, *Ts. voor Taal en Letteren*, XVII, blz. 141.

merkte al op, dat de grondtype van de zoogenaamde „Onser Vrouwen Claghen” een prozastuk moet zijn, dat nu eens aan den H. Augustinus, dan aan den H. Anselmus, dan weer aan den H. Bernardus wordt toegeschreven¹⁾). Mr. Dirc noemt den tweeden naam. „Anselmus seit tot haer aldus: „O, mijn alre goedertierenste vrouwe, hoe menich heet water vloeyt uuten sueten fonteynen dijnre oghen, doe du dinen ghewonden soen saechste als een misdader hanghen ghenaghelt in den cruus, dien du van dijnre ontfanghenisse wel kenste te wesen God ende / scepper. Hoe worden doe c dijn moederlike inghedoemte mitten zwaerde des rouwen doerslaghen, die di betuechden, dattu moederlic bevoelen mit recht tot hem soudste draghen. Al hadden dijn leden stalen gheweest van starcheden ende dijn hert een adamant, soe hadstu nochtan van iammerheden worden weec ende cranc. Want si daer onder den cruus in onmacht viel ende beswijmt, al toech se die minne weder op, ende (si) begheerde sijn voeten te reiken, mer, want dat cruus soe hoech was, so bleef alleen hoor troost, dat sijt omclepte²⁾), ende sprac den cruus toe aldus:

„Du hoghe boem, hoe bistu mi dus swairlic ter pinen ghewassen? Wairom hebstu mijn soon dus wredelic van mi opghenomen? O, sware boem, o quastich hout, bughe tot mi dijn tacken ende slap die ghespannen leden, opdat ick en eens mach levende cussen, eer hi van minen oghen doot wert ghenomen. Of nim mi op tot dijnre siden, in di mit hem te sterven, want daer wi een sijn van lichaem ende een van minnen der sielen, laet ons een ende ghelijc wesen der pinen ende stervens.”

Totten hemelschen Vader sprac si aldus:

Du hoghe, waerdighe Vader ende God, sich neder van den throen dijnre grootheit mit dinen oghen der onghemeteliker guedertierenheit, hoe du dinen eenghebornen soon dus ellendeliken in den doot hebste ghelaten, die du voor der morghensterren / opganc uut dijnre eighenre borsten hebste ghewonnen. Hoe bistu nu dus vreemt hem gheworden, dair du van seidste opten berch: „het waer dijn lieve soon, daer di wel in behaechde”. Waermeed heeft hi ieghens di ghe-

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, C.s.s.R. a. w. II, blz. 211.

²⁾ lees: omclepte, hoewel ook dit bij Verdam ontbreekt.

broken, die dien liefsten wil went in den doot heeft volbrocht? Daerom, o hemelsche vader ende God alles troosts, com hem nu in sinen liden een onderstant ende een hulp te sijn.

Totten enghel Gabriel sprac si aldus:

Du minen bode Gabriel, wervende gonst vriendeliken wel, waer bistu mit dinen hemelschen licht ende mit dinen lachende suverliken aensichte ende seidste: „Ave”; nu bin ic vol van wee, hertenpinen, banghen druc ende seer. Door dattu seidste: „vol van ghenaden”, bin ic vol bitterheden ende rouwe beladen. Door dattu seidste: „die heer is mitti”, sich hi is nu opghehanghen hoech van mi. Door dattu seidste: „ghebenedijt bistu onder allen wiven”¹⁾, nu bin ic die ellendichste, die nu op aerde iammer driven. Doordat mi was gheseit: „ghebenedijt is die vrucht dijns lichaems”, die is nu mismaect, dat daer en is forme, cierheit noch ghedaent. Die glans des ewighen lights is verduustert, die spieghel der godheit is besmet, dat beelt der godheit is ghescapen als een malaetsche. Wies liden mach men desen rouwe ghelijc maken!

Tot al den enghelen van den hemel sprac si aldus:

31a Ghi, hemelsche gheesten, waerde enghelen, / wair is nu iu vroechede, die ghi eer drevet, doe ghi die suete melodye songhet in der lucht aldus: „Gloria in excelsis?” Ende nu hoor ic dat ghi bitterliken screyete ende wenete ende segghete: „wi willen van desen sceiden”. Waer sijn nu die enghelen die minen soon in der woestinen dienden? Nu laet ghi hem recht of ghijs niet en kende.

Tot Simeon, den ouden vader, sprac si aldus:

Du, vader Symeon, waer is dat gheworden, dat dat zwaart der rouwen mijn siel soude doergaen. Het gaet nu soe doir mijn gheest, dattet mijn adem wil ofsniden. Doe du mi noemste te wesen mijns liefs kindekijns moeder, en voelde ic doe anders niet in mijnre herten dan als rosentwighen bloeyen; na moeders recht ende der vrouwen eewen lide ic nu harde pijn, pers ende wee. Ic was doe moeder ende maecht, nu ben ic die bedroefde²⁾ weduwe, die ye wert op aerden beclaecht.

¹⁾ Deze woorden werden niet door den engel Gabriël, maar door Elisabeth tot Maria gericht. Vgl. Lucas, I, 42. Een weinig verder staat terecht: „Doordat mi was gheseit”. ²⁾ lees: bedroefste.

Totten ioden sprac si aldus:

O, broeders mijns gheslachts, Abrahams kinder ende Ysrahels, hoe si(di) aldus bedacht te doden, die nye en heeft quaet gewrocht. Hi heeft van kinde op onnoselic gheleeft, niemant ghelet of gescaet, mer die wijsheit Gods u allen ghepredict ende gheleert. Die sieken heeft hi ghesont gemaect, die doden hevet hi verweect ende alle guet heeft hi iu bewijst. Om wat saken, om wat scout is hi in dese cruce ghenaghelt, die simpel is van her-/ten, weldadich van handen ende vol alre gueder wercken? b

Totten vrouwen sprac si aldus:

O, ghi, mijn lieve susteren, hoe ellendich werden wi ghelaten nu. Wanneer seldi nu horen zijn sermoen, meer sien zijn minlic aensicht, vernemen zijn hoghe wonderteikenen, bevoelen zijn guetheit ende ghenade? Wien selt ghi nu navolgen uut Galyleen? Nu en seldi niet meer voor hem sorghen, wat zijn cost, zijn noturft mit sinen iongheren sel wesen. Iu minne, iu guede en moechdi en niet meer bewisen. Siet hoe hi nu staet in pinen, dair ghi op ruste ende van herte minde. O Magdaleen, suster, wie sel nu iu sonden vergeven, wie sel iu meer onsculdighen? Zijn voeten en moechdi nu niet meer cussen noch mit tranen wasschen, die soe hoech is boven iu mit iser in den hout gheslegghen.

Nu doet wel alle di en kennen en helpt mi minen soen beclaghen.

Du alre suetste kint, dat mijn hert so hertelic mint, sel ic nu ymmer sceiden van minen God, van minen vader, van minen soen, van mijnre sielen brudegom? Nu heeft orlof alle troost, alle goet, alle vroechede! Wie wart ye aldus ghelaten, wie wart ye also berovet, wie wert ye aldus ghescent! Nu slach op, kint, dijn oghen ende sich an mijn iammer dogen. Laet mi nu recht mitti sterven, want nu moet ic di ymmer derven. Du en selste mine bede niet verhoren, wanttu biste alleen mijn al ende uutvercoren? /

Doe die suete Ihesus hoorde dese iammerclaghe wert hi beroert van herteliken mededoghen ende sloech op zijn oghen en sach se aen ¹⁾, hoe si mit tranen, hoe si mit rouwen was bevaen. Ende hoor sprac hi toe ende seide haer van c

¹⁾ Hs. M: an.

sinte Ian: „wijf, sich hier dijn soen”. Ende van dier uren nam se sinte Ian in sijnre sorghen ende hoede. Die nu wil besien wat troost an desen wandel ghesiet: si ghift haer eyghen kint voor een vreemd, Gods soen voor een mensch, den meester¹⁾ voor den discipel, den scepper voer een visscher. Ic mien dat hoor die hertaderen te meer ontspronghen.”

Zooals we in het boven aangehaalde gezien hebben, stelt onze auteur Maria voor, terwijl zij „onder den cruus in onmacht viel endebeswijmt, al toech se die minne weder op”, en met deze woorden schijnt hij zich aan te sluiten bij het gevoelen van voorname schrijvers, zooals de H. H. Bonaventura, Laurentius, Justinianus en Birgitta, Ludolphus van Saxen en anderen, die zeggen, dat de allerheiligste Maagd tijdens het lijden van Christus in onmacht is gevallen. Toch schijnt dit geen weloverwogen meening van hem te zijn geweest, want op een andere plaats (*M*, 30*b*) schaart hij zich weer aan de zijde van hen, die ons Maria uitbeelden, onwankelbaar staande onder het kruis, gesterkt door de kracht van haar geloof en de volheid van de haar geschonken genade. Daar stelt hij haar tegenover „veel ander heiligher vrouwen, die hem oec seer bescreiden ende saghen hem aen en onder sijn passie groot misbaer dreven.... daer was Maria te wijs toe ende te scamel. Mer die heiligher lerars scriven veel minliker woorden, die si wel mitter herten of mit stilliker²⁾ lippen ghesproken mochte hebben ende der waerheit wel ghelijcken”.

Naast deze weergave van Maria's weeklacht onder het kruis en de beschouwing over haar zeven smarten, verhaalt Mr. Dirc in het elfde hoofdstuk hoe „onse heer Ihesus opten dach sijnre heiliger verrisenisse alre eerst sijnre liever moeder vandede ende mit liefliker wise van haren druck troostede”, en hij voegt daaraan toe een overweging van haar zeven vreugden, waarbij hij uit hetzelfde *Speculum* als bron putte.

De devotie tot Maria's vreugden is van ouder datum, ofschoon het aantal, zoowel als de feiten, welke men als zoodanig vereerde, zeer verschillend waren. Eenigen, zooals Maerlant, kennen „vijf vrouden of bliscappen”, anderen „seven vruechden”, weer anderen negen, tien, twaalf, zelfs

¹⁾ *Hs. M*: meester.

²⁾ lees: stilliken.

zijn er, die er vijftien opsommen; al deze getallen vinden we reeds in de 14de eeuw¹⁾).

Een aflatbrief van het jaar 1474 te Utrecht spreekt van de vijf vreugden, die Maria op aarde smaakte, dezelfde als bij Maerlant, en daarenboven van „de zeven vreugden, die zij nu geniet in den hemel”. Datzelfde lezen wij ook in een legende, die door Dr. de Vooy's werd uitgegeven; een andere uit dezelfde verzameling verhaalt van „een priester, die plach alle daghe sonderlinghe te eren die VII vruechden onser liever vrouwen”²⁾).

Deze devotie dankt haar ontstaan aan een broeder van de Servieten-orde en had zich weldra onder de heele Christenheid verbreid³⁾. Mr. Dirc schijnt echter van meening te zijn geweest, dat een Dominikaan aan deze vrome vereering het aanzijn schonk, want hij schrijft: „Dijn troost, die veel sijn, hebben mijn siel verblijft, ende dat in seven manieren, daer ic recht als een ghetide haer vroechden wil of scriven, die ick heb ghelesen, dat si se self dichtede ende enen innighen man van mijnre oorden heeft ghegheven”. Uit het *Speculum humanae salvationis* kan hij deze kennis niet geput hebben, want daar lezen we alleen:

„Quam acceptum sit hoc obsequium beatae Virgini et quam gratum. In quodam sacerdote, beatae Virgini devoto, est demonstratum.”

Het is zeker opmerkelijk, dat hij in dit punt afwijkt van het *Speculum*, dat hij overigens volgt. Het is echter mogelijk dat hij zich heeft vergist en het ontstaan van de devotie der zeven vreugden en der zeven smarten van Maria met elkaar heeft verward. In de inleiding tot de „zeven weeën” vermeldt het *Speculum*: „Frater quidam in ordine fratrum Praedicatorum erat, Qui Dominum nostrum Jesum Christum et matrem ejus gloriosam intime diligebat.” Bij de „zeven vreugden” wordt de voortreffelijkheid dezer devotie getoond „in quodam sacerdote, beatae Virgini devoto”. Misschien heeft Mr. Dirc nu deze twee personen vereenzelvigd en is hij zoo in strijd gekomen met de gangbare meening, mis-

¹⁾ J. A. F. Kronenburg, C.ss.R. a. w. II, blz. 204-210.

²⁾ Dr. C. G. N. de Vooy's, *Middelnederlandse Marialegenden*, I, blz. 209 en 279.

³⁾ J. Lutz et P. Perdrizet, *Speculum Humanae Salvationis* I (Texte) p. 98-99, 239-240.

schien ook heeft hij in dit geval over gegevens beschikt, welke ons tot nu toe onbekend zijn gebleven. Van chauvinistische gevoelens jegens zijn Orde behoeven wij hem niet te verdenken, want dit is de eenige keer, dat hij zoo nadrukkelijk spreekt van „enen innighen man van mijnre oorden”. Aan een fout van hem of den kopiïst is 't wel te wijten, dat de vijfde en zesde vreugde van plaats verwisseld zijn. Aan beide devoties zijn, zooals Mr. Dirc nog vermeldt, vele aflaten verbonden.

Van den rozenkrans wordt in zijn werk nergens gewag gemaakt.

Evengoed als het kerkelijke had ook het maatschappelijke leven zijn feesten, gewoonten en gebruiken. Veel wordt daarover door Mr. Dirc niet medegedeeld en dit volgt van zelf uit den aard van zijn werk. Hij schreef immers niet een kultuurhistorische schets van het leven zijner tijdgenooten, maar een godsdienstige verhandeling en wat hij hier en daar over het wereldlijk leven terloops vermeldt, heeft hij nog beschouwd in het licht des geloofs.

Over twee feestelijke gebeurtenissen heeft hij breeder uitgeweid; deze dragen beide een religieus karakter en men mag ze volgens de middeleeuwsche opvatting wel als de wijding tot een geestelijke waardigheid beschouwen. Het zijn: keizerskroning en ridderslag.

Zooals we hiervoor reeds opmerkten is het 45ste kapittel van het *Somerstuc*: „van des keisers troen ende hoe men hem kiest ende croent” voor een groot gedeelte vertaald uit het *Chronicon* van Johannes de Beka, waarin deze de geschiedenis der bisschoppen van Utrecht en der graven van Holland uit allerlei bronnen heeft samengebracht¹⁾. Slechts een merkwaardige ceremonie heeft Mr. Dirc daaraan toegevoegd, welke wij nergens elders vermeld vonden.

Na de kroning „so brenct men den coninc in der kercken ende leiden mitten rugghe op dat hoghe altaer. Ende die overste prelaet, die daer teghenwoirdich is, die singt misse ende sacreert op sijn borst als op een ghewyet altaer”²⁾.

¹⁾ Dr. H. P. Coster, *De Kroniek van Johannes de Beka*, Utrecht 1914, blz. 150-283.

²⁾ *M*, 160b — zelfs A. Schulte, *Die Kaiser- und Königskrönungen zu Aachen 813-1531* (Rheinische Neujahrsblätter, III Heft.) Bonn-Leipzig 1924, vermeldt deze bijzonderheid niet.

Verder gaat onze auteur daar niet op in. „Van dier offici te scriven, dat soude in desen capittel te langhe vallen” — aldus vervolgt hij. „Wat sueter oraciën ende ghebeden, wat sueter ynnen ende love sanc, wat sueter benedictiën ende wiynghe daer gheschien, dat moghen si weten, die dat officium hebben ghelesen, dat mit groter consten van scrift ende van woorden ghedichtet is.”

Van het groote kroningsmaal¹⁾, dat de koning voor alle geestelijke en wereldlijke heeren heeft laten aanrichten, „dair grote singerie, hovescheit ende tucht gheschien”, verhaalt hij ons verder niets, „want dat bet weten die curiael hofluden ende heren”. Alleen vermeldt hij nog: „nadat daer ghegheten is ende die armen ghespijst, so maken hem heren toe ende vorsten, ridderen ende knechten suverlic in haren wapen ende comen in een plaetse tornieren, steken ende breken. Dair na so spelen si dat scaecspul. Daer na so comen ghe-roepen elc bisonder van heren ende vrouwen ende sonden²⁾ den coninck, die hi elc bisonder begaeft ende weder gheleit tot horen lande mit crachtiger hant voor haer vianden.”

Aandacht verdient ook nog het antwoord van onzen schrijver op de vraag, in het volgende hoofdstuk gesteld: „oft beter is den lande een coninc gheboren dan gheset of ghecoren?” „Daer segghen si toe, dat een gheboren coninc den lande dicwijl veel beter is dan of hi waer ghecoren, om drie saken wil. Die eerste is, want die vorsten die den coninc pleghen te kiezen, dicwijl onder malcander twisten, also dat die cuer verlengt wert of niet eendrachtelick en ghesiet. Want si dicwijl meer ansien haer eyghen behaghen daer van yonsten of oerbaer, dan des lands salicheit. Die ander sake is: het valt ghemeenlicken, dat die ghecoren heren die landen alsoe recht lief niet en hebben noch en bescermen, noch hoer scatte noch moghentheit daer niet also aen en legghen, als of si totten lande gheboren heren waren. Oec ist te vermoeden, dat dat volc niet also groten trouwe, noch also groten minne totten ghecoren heer en draecht, als of si natuerliken den lande gheboren waren. Die derde sake is, want die vreemde heren gaerne bi hem hebben raeds-luden ende mannen gheboren van haren eyghen lande, dien si heymeli-/ker sijn ende bet ghetrouwen dan vreemde luden c

¹⁾ Zie Dr. J. van Vloten, blz. 111.

²⁾ lees: vanden.

ende die maken si gaerne officialen, amptluden, die onwijs onder dat volc bedriven ende daer haet ende ongonst van den volck opstaet, ende dicwilen gheschiet is dat die heren verdreven werden. Hier om seide God int Oude Testament totten volke van Ysrahel: du en selste ghen coninc van anderen volcke over di setten, die dijn broeder niet en is."

Wat Meester Dirc verder over den ridderslag en „de regulen die den riddersen toehoren" schrijft, is eveneens aan het bovengenoemde *Chronicon* ontleend. We denken zelfs even aan den naam van deze bron, wanneer hij aanvangt: „Die oude *croniken* bewisen, als een guet man staet tot ridders oorbaer, so sal men alre eerst den bisscop presenteren ende oetmoedeliken bidden, dat hi hem wil vorderen die ridders oorde te ontfanghen. Want hi wil gaern, tot Gods eren ende tot vriheit des ghemenen lants, ridders arbeit ende ridders werck oefenen ende ridders smide (draghen). Ende als die bisscop neder sit in sinen stoel, nadat hi dat ambocht der missen heeft ghedaen, mit ghewade des bisscops, brengt men hem voor¹⁾ dat boeck, dair die ridders lessen in ghescreven staen, ende leest aldus: „Een yghelick die ridders staet voeren wil, die moet eerst edel wesen van bloede, coen van moede, ver-/nemel van sinnen. milde van gaven, vast ende ghesont van leden. Want hi behoeft grootmoedicheit in wederspoet, edelheit in gheslachte, wijsheit an raden ende reden, mildicheit an eren ende ghiften, vroemheit an manlike daden ende wercken. Wiltu dese saken gaern an di houden?" Die ioncheer seit: „ia"; so antwoert die bisscop: „God, die di die wille heeft ghegheven, die verleen di die wercken also te beleven, ende die dat an di heeft begonnen, die moetet in di volbrenghe". So segghen die gheen die daer omstaen: „Amen".

Daerna so leest men hem voor die ridders oorde mit horen regulen ende capitullen. Eerst: dat een ridder alle daghe misse gaerne sal horen mit innighen overdencken dat bitter liden ende passiën ons liefs heren Ihesu Cristi. Die ander reghel is: dat hi voer dat heilighe kersten gelove sijn lichaem ende leven coenliken sal uutsetten. Die derde reghel is: dat hi die heilige kercke mit allen hoirre dienres²⁾ sal na sinen vermoghen van alle sine ghewout ende overloep beschermen.

¹⁾ lees: voor hem.

²⁾ *hs. M:* diemen.

Die vierde reghel is: dat hi die weduwen ende weezen in horen noden ende recht van overlast ende ghewout sel vriën ende lossen. Die vijfde reghel is: dat hi ongherechtighe stride ende oorloghen sal vlien ende scuwen ende daer gheen soldye of nemen. Die seste reghel is: dat / hi om den onsculdighen te verlossen, gaerne teghen wien dattet is, een camp opnemen ende vechten sal. Die sevende reghel is: dat hi torneoye ende steken anders nerghent om en sal hantieren dan om ridders werck te hantieren ende te oefenen. Die achtende reghel is: dat hi den keyser of sinen patroen mit allen dat hi vermach, in tucht ende reverencie bistaen ende onderdanich wesen sal. Die neghende reghel is: dat hi den gemenen oerbaer des lants ende volcs tot horen vordel te bliven, sal helpen starcken ende dair toe raden. Die tiende reghel is: dat hi sijn leenguet, dat hi van den heer ontfanghen heeft, niet en sal vervreemden, mer hem guet ende trouwe wesen. Die elfde reghel is: dat hi voor Gode ende den menschen also sal leven, dat hi moghe van allen sinen wercken ontstraffelic ende onbegripelic wesen. Dat twaelfste reghel is: dat hi na ghewoente der heiligher kercken in vasten, in vieren, in beden ende die ewangeliën te weten, na horen ghebode sal gaerne gehoïrsam wesen. Ende dairna staet aldus ghescreven: so wie dat dese ridderlike oirde mit horen regulen woude beleven ende bewaren, die soude hier in der tijt eer ende lof begaen ende na desen leven die croen der salicheit ontfæen.

161a

Dan comt die Ioncheer ende leit sijn hant op dat heilige ewangelium ende looft, na sijnre macht mit Go-/des graciën, alle die dinghen te volbrengen. Ende so seit die bisscop: „Dijn innich begheren moet in aflæt van al dijn sonden wesen”. So segghen al die daer omstaen: „Amen”. Daerna so comt die waerdichste ridder, heer off vorste, ende gheeft hem mit enen bloten zwaerde enen halslach ende seit aldus: „Totter eren des almachtighen Gods ende onverwonnen coninc Ihesu Cristi, so slae ic di huden ridder ende ontfæ di in onser gheselschap. Ende dencke dat die Salichmaker der werlt voir den bisscop Annam in sijn hals wert gheslaghen. Dattu voortmeer alle tijt oetmoedich sijste voir Gode ende voor den menschen”. Daerna doet men hem gout ende ghesmide aen ende een gherit sal hi doen mit een speer

b

teghen enen gueden ridder, die daer is toe ghesickt. Ende dan so gheeft men hem krij ende noemten¹⁾: heer. Ende dair is dat ridders ambocht mede gheeyndet."

In een der hierboven afgedrukte stukken wees Mr. Dirc al op verhouding van Kerk en Staat. Hij schreef daar: „Si en staet oic onder ghien wairlic tribuut, noch onder gheen vorsten bedwanc, mer keyser, coninghen ende alle heren sijn haer vassel, mannen ende uutriders, voirvechters ende beschermers....²⁾. Op een andere plaats (*M*, 141*d*) gebruikt hij de bekende vergelijking met de twee zwaarden, die we reeds vinden bij Caesarius van Heisterbach³⁾; waarmede de Saksenspiegel aanvangt, en welke ruim een eeuw vroeger al door den H. Bernard gebezigd was⁴⁾. „Keysers recht ende paeus recht, dit sijn die twie swaerden, die siel ende lijf sniden, daer Cristus of seide: „sufficit, hettis ghe-noech"⁵⁾. Maar de hoogste macht komt den paus toe: „hi mach dispensieren in alle ghevalen, saken ende gheschiede dinghen, die van menscheliken recht of ghesette ende loven der werlt vorsten sijn opgebracht"⁶⁾.

Ook nog op een ander punt raakten kerkelijk en burgerlijk leven elkaar: de geloovigen waren verplicht voor het onderhoud hunner geestelijken „tienden" op te brengen. „Men is hem sculdich — aldus Mr. Dirc⁷⁾ — tienden voir vrucht ende offerhande, daer si horen ghemateliken staet mogen op voeren; want oic groot recht maect: die den altaer dient, dat hi van den altaer leven"⁸⁾. Een der eerste overtredingen van „dat sevende gebot": „du en selte ghien dieft doen" begaan dan ook „die geen, die der kercken tiende of pacht sculdich sijn ende niet en betalen ende vertoornen daer God aen. Iheronimus seit: Gods gewoente is: betaelste hem niet sinen tiende, so moetes du daer voer betaelt werden. Reden is dit: want tienden der kercken sijn der armen renten, daer die priesters ende prelaten scaffenaers, procuratoren ende aelmenisseniers of sijn. Ende also veel gebreks

1) *Hs. M*: noe mitten den.

2) Zie blz. 112.

3) Caesarius von Heisterbach, *Homiliae* (Ausg. von Coppenstein, *Coloniae Agrippinae* 1615) III, S. 173.

4) S. Bernardus, *De Consideratione*, IV, 3. Vgl. E. Michael, S.J. *Kultur-zustände des deutschen Volkes*, III, Freiburg im Breisgau 1903, S. 264 v.

5) *M*, 141*d*.

6) *A*, 47*c*.

7) *M*, 89*b*.

8) *A*, 47*c*.

als daer in valt, so sijn voor Gode sculdich die lantsaten, die dat niet en betalen''¹⁾).

Men moet, zooals Mr. Dirc elders schrijft²⁾, zijn brood „sniden an drie stucken: dat eerste stuc hem selven ende sijn huusghesinne.... dat ander stuck den ellendighen ende den peregrinen ende den armen.... dat derde stuck den dienres der heiligher kercken, als Moyses gheboet tiende te gheven den leviten, die die arche droeghen ende gheen ander ambocht en deden, noch ander ernisse onder haren broederen en ontfenghen”.

Behalve deze breedere beschouwingen over onderwerpen, die met den godsdienst in betrekking staan, bevat de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* ook nog verschillende korte mededeelingen, die voor de kennis en meeningen van het volk op velerlei gebied in die dagen van meer of minder waarde zijn. Wellicht leefden ze zelfs niet enkel onder de minder ontwikkelden, maar behoorden ze tot het gemeenbezit van allen. Mr. Dirc deelt ze althans zonder eenig voorbehoud mede en wekt daardoor het vermoeden er ook zelf geheel mede in te stemmen. Zeer vele houden verband met de natuurkundige en medische wetenschappen. Zooals we reeds aanstipten, heeft de schrijver ook deze beschouwingen grootendeels aan het *Compendium theologicae veritatis* ontleend, maar niettemin is reeds het feit, dat hij ze in zijn verhandeling heeft opgenomen, terwijl hij over zooveel andere onderwerpen, die men misschien eer verwacht zou hebben, zwijgt, een waardevolle aanwijzing, dat hij ze voor zijn lezers nuttig of heilzaam oordeelde. Wij moeten deze opvattingen, zooals van zelf spreekt, niet stellen tegenover de ontwikkeling, die de natuurwetenschappen in latere eeuwen hebben doorgemaakt, maar ze veeleer in verband brengen met wat de Oudheid op dit gebied had bereikt.

Evenals de oude astronomie huldigt ook Dirc van Delf het geocentrische stelsel. De rustende aarde is het middelpunt van het heelal. Boven haar bevinden zich „achte hemelen”, welke achtereenvolgens aldus worden genoemd: 1°, „aereum, dat is luchtighe hemel, daer die wolken warden ghevoort, die wint wayet ende die voghelen vliegghen; 2°,

1) A, 49d.

2) M, 6b.

ethereum, dat is die werckende hemel daer die inpressiën gheskien: aentocht van der aerden ende verburghen werck der luchten, als reghen, douwe ende haghel, snee, vorst, donre, blixem ende desghelijcs; 3°, *olympum*, dat is die stille, blinckende hemel, daer grote reinicheit is ende rust ende men mach dair horen sterren roeren malcander, dat si clincken, of seiden spil waer; 4°, *igneum*, dat is die vuerige hemel, daer die ronde appel des vuers staet, dat men hiet *spera ignis*, die niet binnen hem noch buten hem en barnt; 5°, *sydereum*, dat is die ghesterrende hemel, daer die planeten in staen; 6°, *cristallinum*, dat is cristallen hemel, die alre eerste water was ende God deden vast rinnen ende hieten firmament; 7°, *empyreum*, dat is een vuerich ronde hemel, die buten ghien eynde en heeft; 8°, *celum Trinitatis*, dat is die hemel der heiligher drievoudicheit, die boven alle gescapen guede overweselic sceit" ¹⁾).

Rondom de aarde — in den vijfden hemel — bewegen zich alzoo de planeten, telkens in wijder kringen en op verderen afstand. Dan volgt het firmament of uitspansel, de kring der vaste sterren, die alle evenwijdig en op gelijken afstand om de aarde heenloopen. 't Dichtst bij het firmament bevindt zich Saturnus en dan vervolgens Jupiter, Mars, Sol, Venus, Mercurius en Luna.

„Dat firmament des hemels is bevangen van een sceef cirkel, dat die een helft neycht totten westen ende die ander helft totten noorden ende hiet zodyacus.... In desen cirkel staen twalef teikenen.... ende hieten aldus:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,

Libraque, scorpius, arciten(en)s, caper, amphora, piscis ²⁾).

De zon „merret in een yghelic teyken XXX daghen ende X uren" ³⁾, zoodat ze haar weg in een jaar tijds heeft afgelegd. De maan vervult haar loop „in eenre maent over alle die XII teykenen des hemels" ⁴⁾). Ook de andere planeten bewegen zich langs dezelfde baan in korteren of langeren tijd, naarmate de kring, dien hij doorloopt, korter of langer is. Saturnus heeft noodig 30 jaar; Jupiter 12 jaar; Mars 480 dagen; Venus 348 dagen; Mercurius 338 dagen.

Volgens de opvatting der middeleeuwen hadden deze planeten grooten invloed op de ontwikkeling van de vrucht

¹⁾ A, 4b-c.

²⁾ A, 5c.

³⁾ A, 5a.

⁴⁾ A, 5b.

in den moederschoot. „Als Saturnus regniert, wart die vrucht in den lichaem teder ende cranck; Jupiter maakt ze „vroem van leven”; Mars is voor haar „scadelic”; hetzelfde wordt van de Maan gezegd.

De Oudheid heeft deze planeten als goddelijke wezens vereerd. Zoover gingen de christelijke middeleeuwen natuurlijk niet, maar wel was men toen de meening toegedaan, dat iedere planeet door een aartsengel werd bestuurd: Saturnus door Cassiel, Jupiter door Sachiel, Mars door Samael, Sol door Michael, Venus door Annahel, Mercurius door Raphael, Luna door Gabriel. Ook Mr. Dirc heeft er dit bijgevoegd, ofschoon het in zijn onmiddellijke bron niet gevonden wordt. In het 48ste hoofdstuk, dat over Christus' bekoring in de woestijn handelt, komt hij daar nog even op terug. We lezen daar: „gelijc als die engelen wonen in den starren om den hemel te regieren, also wonen die bose geesten in den sonden, als in helsche borghe, die werlt te verderven”¹⁾).

Niet minder belangrijk achtte men in die dagen de rol der 12 teeken en van den Dierenriem. Zij zijn „formieres des menschen lichaem ende die cirkel Zodiacus gaet des menschen al om ende om mit zijn craft ende leven, als die mensche van bloede is ontfæen. *Aries* formiert des menschen hooft ende zijn aensicht; *Taurus* zijn hals ende zijn strot; *Gemini* zijn scouderen, zijn armen ende benen; *Cancer* zijn borst ende oghen; *Leo* zijn hert ende zijn nieren; *Virgo* zijn inghedoomt, darmen ende lever; *Libra* zijn dyen ende grof vleisch; *Scorpio* zijn einde, zijn scaft ende zijn clookijn; *Sagittarius* zijn haessen; *Capricornus* zijn knyen; *Aquarius* zijn scenen; *Piscis* zijn voeten ende zoelen.... Ende hieran is te weten wat teiken dat hogher in den hemel is, en daer die son machtichste in loop in graden tot dier tijt, so ontfæet die mensche der teiken craft meer ende groter. Ende so die sonne veeërre is van enighe teiken, so die mensche meerre ghebrec heeft an die leden, die die teiken pleghen te formieren. Ende aldus coemt toe, dat die een mensch bet gheledet is ende meerre dan die ander, al ist wel waer, dat daer noch veel ander saken an comen van den ouderen, daer mi niet of en boert te scriven”²⁾).

¹⁾ A. 86d.

²⁾ A. 5d, 6a-b.

Dat de woonstede der menschen zich in het middelpunt van het heelal moest bevinden, volgde uit de aristotelische leer der vier elementen: aarde, water, lucht en vuur. Om de aarde, het zwaarste element, vereenigden zich de drie andere. „Binnen hoir is oic besloten die helle der verdoemenis als ons die schrift seit”. Onder „die schrift” moeten we hier wederom verstaan het gevoelen der godgeleerden en, wat dit punt betreft, vooral der oudere, want in de bijbelboeken staat het niet met evenzoovele woorden, ofschoon er wel verschillende teksten worden aangevoerd, die voor deze meening schijnen te pleiten. Zoo lezen we bij Isaïas XIV, 9: „De hel van onderen was beroerd om u te gemoet te gaan bij uw komst” en in de Apocalyps V, 3 staat: „Niemand in den hemel, op de aarde of onder de aarde was bij machte het boek te openen”, waarmede dan de engelen, de op aarde levende menschen, en zij, die in de hel vertoeven, bedoeld zouden zijn. Op deze teksten wijst dan ook de Aquiner en op grond daarvan acht hij de opinie, dat de hel zich in het binnenste der aarde bevindt meer in de overeenstemming met de H. Schrift¹⁾. Mr. Dirc schrijft: „Dese put is in den crop van der aerden, daer David of seide: Heer laet mi die diepte niet verslinden, noch en laet op mi die mont des puts niet dringhen. (Ps. LXVIII, 16). Sinte Pieter seit: Daer is hi ingesteken ende den ewighen helschen brande gegeven. (II Petr. II, 4)²⁾.

J. Clarisse, in zijn aantekeningen bij de *Natuurkunde van het Geheel-al*, dat aan Broeder Gheraert wordt toegeschreven, heeft zich — kort samengevat — het ontstaan van dit gevoelen aldus voorgesteld³⁾: De Ouden meenden, dat het Schimmenrijk, de Hades, een donker verblijf was onder de aarde, waarheen alle stervenden werden heengevoerd en waarmede soms ook het denkbeeld van een plaats der straffen na den dood verbonden werd. Gelijk Korach, Dathan en Abiram, in Num. XVI, 28-34, werden groote booswichten somtijds door het opensplijten der aardkorst levend verzwolgen. Zoolang men zich nu de aarde voorstelde als een ronde, dikke *schijf*, kon men aan een doorgaan door *orbis terrae* naar dat helsch verblijf denken. Maar toen men de

¹⁾ *Summa theologica*, III. Suppl. qu. 97, a. 7.

²⁾ A, 31d.

³⁾ J. Clarisse, a. w., Leiden 1847, blz. 474.

aarde ging beschouwen als een bol en aannam, zooals ook Mr. Dirc, „dat boven ende onder der aerden menschen wonen ende leven”, en „dat die een voet des eens menschen ieghen den anderen comt ende dat een huus ieghen den anderen”, — toen moest dat Schimmenrijk, of om in christelijken zin te spreken, toen moest de hel wel binnen die eene wereld, d.i. het aardrijk, blijven en binnen-in dien aardbol gezocht worden.

In den vierden hemel, „dat is die vuerighe”, plaatsten „die lerars dat veghevier”, en Mr. Dirc sluit zich daarbij aan, want aan het eind van het 8ste kapittel schrijft hij: „Daer is oec in den hemel een ronde cloet vuers, dat men hiet *spera ignis*, die niet en barnt buten noch binnen, want dair ghien water noch lucht en is, mer dair is in die veghevier der sielen, die dair grote pijn doghen boven werck der naturen, mer van Gods willen alleen”¹⁾).

Wat de oorzaak der aardbeving betreft, deelt onze auteur de meening der middeleeuwsche natuurkundigen: ze „comt van besloten winde ende water ende gheliket den donre”²⁾).

Het tweede element, het water, „is vloyelic nader manen ende hangt laech an der aerden, dat men hiet die zee of meer. Het dringhet doer der aerden ende springt weder op in sueten fonteynen ende vloyet weder in dat meer ende dat meer en loopt niet over”³⁾)... Aardig is nog de opmerking: „Dat water bi ons verronnet van vorste, dat men in sulken landen niet begripen en can”. „Oec van water werden in den hemel ghewonnen reghenboghe ende coomt van der sonnen, die die vuchticheit optrect ende daerin wonderlic werct”⁴⁾).

Van het derde element, de lucht, deelt Mr. Dirc niet veel mede, maar een enkel woord van het *Compendium*, dat zich daar de „mansio spirituum” bevindt, werkt hij breeder uit. We kunnen het in verband brengen met wat hij in het 22ste kapittel over „der bosen gheesten val ende haer natueren” schrijft. Toen Lucifer met zijn trawanten uit den hemel was geslingerd, bleven bij dien val sommige van zijn „medegesellen” onderweg hangen: „een deel in ’t onderscot van der lucht, een deel viel er in dat meer, een deel in moyrbosschen, wildernis ende braem, na dat haer toekeer groot ende quaet was. Ende hier of ist, dat wi in lucht, in water, in

1) A, 7b.

2) A, 6d.

3) A, 6d.

4) A, 7a.

velde dicwijl anstorm liden der quader gheesten" ¹⁾). De duivelen in de lucht „sijn seer hatich ende nidich op ons ende wanneer dat onweder an den hemel is, so doen si hoir werc dairan ons te scaden an scepē, an vrucht ende an ghetymmert. Dese gheesten comen uter lucht, maken scijnbaerlic lichame ende vertoenen hem dicwijl daerin den menschen, mer die lichamen en moghen si niet langhe aenhouden. Wat wonder meer in der lucht ghesiet van weder, vorste, donre, blixem, cometen, pestilenciën toont die phylosophie" ²⁾).

Het vierde element, het vuur, is „dat edelste, hoechste, wercachtichste cleynoet". Met eenige verzen van Alexander Neckam ³⁾, die niet in het *Compendium* staan, beschrijft Mr. Dirc „dit wercken des vuers:

Destruit, emollit, restringit, consolidatque,
 verderft, morwet, verbindet, verhardet,
clarificat, terret, accendit, letificatque,
 verclaert, vervaert, ontfenghet, verblidet".

Aan de vier elementen, die wij volgens de aristotelische leer in de samenstelling van het heelal terugvinden, beantwoorden in het menschelijk lichaam de vier grondsappen of humeuren: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. In deze vier voornaamste vloeistoffen, welke zich in het menschelijk lichaam bevinden, zochten de geneesheeren der Oudheid — Hippocrates, 460 v. Chr. en Galenus 200 n. Chr. — de hoofdoorzaak van de vier temperamenten, het sanguinische (*sanguis*), het cholerische (*χολή*), het melancholische (*μελαινα χολή*) en het phlegmatische (*φλέγμα*). Onder temperament mogen we verstaan: het complex van neigingen, waarmede iemand geboren wordt en waardoor aan zijn strevingsleven een bepaalde richting wordt gegeven. Tegenwoordig wordt dit aan verschillende toestanden van het zenuwstelsel toegeschreven, maar vroeger meende men, dat deze hoedanigheid van het gestel voortvloeide uit de vermenging van de humoren of lichaamssappen en hun werking op elkander ⁴⁾). Ook Mr. Dirc neemt deze onder-

¹⁾ A, 31d.

²⁾ A, 7a.

³⁾ Hs. A laat na „Alexander" een open ruimte; hs. D geeft „alexander nequam".

⁴⁾ Dr. E. C. van Leersum, *Die Cyrurgie van Mr. Jan Yperman*, blz. 256. Dr. A. A. Verdenius, *Jacob van Maerlant's Heimelijckheid der Heimelijckheden*, blz. 39 v.

scheiding in vier temperamenten aan, maar hij brengt ze rechtstreeks terug tot de vier elementen, waarmede andere schrijvers de vier grondsappen alleen vergelijken. Aan de lucht beantwoordt het bloed, aan het vuur de gele gal, aan de aarde de zwarte gal, aan het water het slijm. Volgens onzen auteur ontvangt de mensch „van der lucht, want si is zuet, coel ende saft, complexi, die hiet *sanguinea*; van den water, want dat is cout ende nat, ontfact hi of complexi, die hiet *fleumatica*; van den vuer, want het is heet ende droghe, ontfact hi of complexi, die hiet *colerica*; van der aerde, want si (is) grof ende zwaer, ontfact hi of complexi, die hiet *melancolica*. Dese complexiën sijn in menighen menschen mit malcander vermengt, gheliken oic die vier elementen in malcander vermengt sijn. Vuer is ghemengt mitter lucht, aldus is *colerica* mit *sanguinea*; dat water in der aerden, also is *fleumatica* mit *melancolica*. Ende om deser vermenghing willen is quaet te oordelen van wat complexiën dat die mensch is. Mer, want dair ymmer een element is overherende, so is oic ymmer een complexi in den mensche, dair hi meest is hem toekerende”¹⁾). Verder zet hij uiteen hoe „dese selve complexiën pleghen oic te wandelen mitten mensche na den ouder sijns levens”, en ten slotte wijst hij nog op de overeenkomst, welke „dese vier complexiën, daer des menschen lichaem alle tijt mede beroert is, hebben mitten vier raden der zielen, daer si alle tijt mede ommeloopt, ende hieten aldus: *dolor, spes, gaudium, timor*, — rouwe, hoop, vroechd, vrese”²⁾).

De karakterteekening van de vier hoofdtypen heeft hij blijkbaar aan een latijnsch rijmwerk ontleend, dat mij niet bekend is. „Dese punten staen in desen versen, ende boven een yegelijc woort in latijn staet gescreven sijn duutsche:

Sanguinea:

milde, minnende, willich, lachende ende roet van verwe,
largus, amans, hilaris, ridens rubeique coloris,
singhende, vleischich, genoeg coen ende guetlich,
cantans, carnosus, satis audax atque benignus.

Fleumatica:

Dese is slaperich, traech, spekelich veel,
Hic sompnolentus, piger, in sputamine multus.

¹⁾ A, 11c.

²⁾ A, 11d.

Dese is plomp van sinne, vet van aensicht, wit van verwe,
Huic ebes est sensus, pinguis facie, color albus.

Colerica:

Verkeert, droeghenachtich, toirnachtich, overbrengher, dol
Arsutus, fallax, irascens, prodigus, audax, [coen,

Listich, gadelic, droge, gheel van verwe.

Astutus, gracilis, siccus, croceique coloris.

Melancolica:

Nidich ende droevich, ghierich, der rechterhand vrack,

Invidus et tristis, cupidus, dextreque tenatus,

Niet onsculdich bedrieghens¹⁾, anxtvoudich, slickich (van)
Non expers fraudis, timidus, luteique coloris"²⁾. [verwe.

Het volgend hoofdstuk heeft Mr. Dirc aan de physiognomie gewijd. We vragen ons af, waarom onze auteur aan dit onderwerp zooveel aandacht heeft geschonken, maar dit kan ons niet langer bevreemden, als we even bedenken, dat de physiognomie in de middeleeuwen beschouwd werd als de kunst, die leert goede dienaren te kiezen; en in dezen zin past deze beschouwing even goed in het door Mr. Dirc aan zijn vorst, Hertog Albrecht van Beieren, opgedragen werk als in de *Epistula ad Alexandrum*, waarvan naar middeleeuwsche opvatting Aristoteles de schrijver was.

Mr. Dirc wijst er dan op, dat de physiognomie „heeft drie ghemene regulen an haer eerst te verstaen. Die eerste reghel, seit Plato, is: so wat ghelijc dat een mensch heeft in sinen leden mit enigen dierten, den diere volcht hi daer an gaern sijn natuer ende sijn zede". Dit is uit het *Compendium* vertaald, maar de voorbeelden, welke onze auteur daarbij geeft, lijken beneden het peil van zijn werk. „Want dair was bi sijnre tijt een man, die had enen mont gheliken een hont. Die en mochte niet eten dan raeu vleisch ende hi moste altijt blaffen ende bleten als een hont, eer hi sprac. Voort so was een ander, die hadde poten als een beer ende die plach hi te zughen mit gnorten, als hi doet. Ende des ghelijcs vint men veel in der tijt menschen, die der dierten aert in veel dinghen volghen"³⁾. Het kan zijn, dat Mr. Dirc deze nadere verklaring aan Plato heeft ontleend en de woorden:

¹⁾ Hs. A, dat we hier volgen, heeft: „onsculdich bedriechlic"; de door ons aangebrachte verbetering stamt uit hs. C.

²⁾ A, 12a-b.

³⁾ A, 12d.

„bi sijne tijt” duiden daar zelfs op. We hebben dit niet onderzocht, maar waarschijnlijk dunkt het ons niet.

Den tweeden regel heeft hij volgens ons handschrift bij „Lextyra” geborgd. Wie dat is, weten wij niet, maar we zijn geneigd aan Zopyrus te denken, een bekenden gelaatkundige uit Socrates’ tijd, wiens naam wel tot deze verschrijving aanleiding kan hebben gegeven. Deze regel luidt, „dat te mercken staet of een mensche sijn lidmate heeft in behoorlike groot ende staltenis, verwe, ghedaente ende na horen eysch bereit te doen, dat hem toehoort na der naturen. Ende concordieren die oghen daer mede, so is die mensche na den leden, ghelijc van binnen sinen moet. Ende men vindt dicwijl, dat¹⁾ een mensche van binnen also ghemoet is, als hi van leden buten ghescapen is”²⁾). In het *Compendium* wordt deze regel aan geen bepaalden persoon toegeschreven.

De derde regel zou van Hippocrates stammen. Hij legt er den nadruk op, dat, „al ist dat die phisonomie ghedaente des lives natuerlic neyghen ghift den mensche ende bughet sinen moet dair toe, dat dairbi gheteikent wert, nochtan en sel men dat vluchs niet wanen noch oordelen, want een mensch mach sinen moet wel bedwinghen mitten breidel sijne reden. Oec langhe ghewoente gueder zeden brenghen nootsaken in den mensche, dat hi se niet en can wel laten ende die(n) gaet die leer boven natuer”³⁾). Hij wijst bij dezen stelregel op een oordeel door Phylomon over Hippocrates gevormd, dat we ook in het *Compendium* vermeld vinden, maar dat volgens Cicero (*Tusculanarum Disputationum* liber IV, 37, 80, en *De Fato* 4, 10) door Zopyrus over Socrates zou zijn uitgesproken. Misschien heeft onze auteur deze plaatsen gekend en dan zou dit de aanleiding kunnen zijn, waarom hij in ’t voorgaande den naam van Zopyrus heeft vermeld, die later door een of anderen kopiïst is verknoeid. Een goede verandering is ’t, dat Mr. Dirc eerst de algemeene regels geeft en daarna de bizondere kenteekenen, terwijl het *Compendium* „De physionomia hominis” voorop plaatst en daarop „De regulis generalibus physionomiae” volgen laat. „De physionomia hominis” werd door onzen auteur zoo goed als letterlijk vertaald.

Van meer belang dan deze uiteenzettingen lijken, ons

¹⁾ A: dan.

²⁾ A, 12d.

³⁾ A, 12d-13a.

althans, de vragen, waarmede hij dit kapittel besluit. Dan komt hij weer op een terrein, dat hem beter vertrouwd is en men merkt dat ook vaak aan den vlotteren gang zijner vertaling. Eerst stelt hij met „die lerars” de vraag of „die mensche ontfangt alsulken siel als sijn lichaem is”, waarop hij met „Averroys” antwoordt¹⁾. De andere questie luidt: „of oec een man winnet enen soon ghelijc an sonden of an duechden, also wel als hi en hevet ghelijc an aensicht ende leden? Daertoe antwoordt sinte Iheronimus, dat een overspeelre pleecht gaern te winnen dochteren die gemeen werden, een rover ende dief winnet gaern sijns ghelijc ende / also mach men van allen anderen saken segghen. Niet dat die kinderen draghen die quaetheit hoorre ouders, dat si daerom verdoemt werden, mer si werden wel in der tijt daerom gheplaecht. Of die ouden verdienen wel bi Gode, dat die kinder te bet varen opter aerden”²⁾.

Terloops geeft Mr. Dirc hier en daar nog eenige medische raadgevingen. Zoo lezen we in *Winterstuc*, cap. VII, dat aderlating onder de *leo* zeer nadeelig is³⁾. In cap. XXXII deelt hij mede, dat „wonden gebeten door een hond en moghen niet ghebuetet worden sonder desghenen haer diet ghebeten heeft”⁴⁾. Dit was in de middeleeuwen een zeer gangbare meening. A. de Cock wees er op in zijn werk over *Volksgeneeskunde* en hij zegt, dat dit gebruik in geheel Europa, ja in Indië en China is terug te vinden. Dit geneesmiddel wordt zelfs in oude receptenboeken aangeraden. In een hs. van de Universiteitsbibliotheek te Gent lezen wij: „Omme te ghenesene een hondtsbete, neemt men een ey ghestampt mette schale ende daerinne *thaer van den honde*” en in *Das Gothäische Arzeneibuch* wordt voorgeschreven: „Heft dy eyn davendich (dovendich = tobend, von Sinnen) hunt ghebeten [so] dode den sulven hunt unde braet de leveren und gif de deme sulven mynschen ethen, unde *braet ok des sulven hundes haer [unde legge yt] up de wunden unde laet dat daer up ligghen*”. Tal van andere plaatsen bewijzen, dat Mr. Dirc hierin niet alleen stond⁵⁾.

In het *Somerstuc*, cap. VII, schrijft hij dat kinderen met

¹⁾ A, 13d.

²⁾ A, 13d-14a.

³⁾ A, 5d.

⁴⁾ A, 48b.

⁵⁾ Zie: N. Ts. voor T. en Lk., XII, (1893) blz. 140-149; 251-267; — XIV (1895) blz. 292; — XV (1896) blz. 128.

„sprincvier” genezen door het bloed van iemand die dezelfde ziekte heeft gehad¹⁾). Hij deelt ook de in zijn tijd gangbare meening, dat de ziel eerst op den veertigsten dag na de ontvangenis wordt ingestort²⁾). Een bijzondere kracht kent hij aan steenen toe.

Het serpent is een gevaarlijke vijand, zoowel voor dieren als voor menschen. Met edele gesteenten beveiligd de arend tegen hem zijn nest³⁾). Ook „die roke van den cederboem” verjaagt hem⁴⁾). Het serpent vlyet naecte lude ende sonderling mit enen naecten wive” en de reden is: „die scade, die se ontfanghen heeft”⁵⁾), toen God hem in 't aardsche Paradijs veroordeelde op z'n buik te kruipen.

Van den „lyndeworm” — draak, slang, krokodil — vertelt hij, dat ze „doer enen stenen want siet”⁶⁾).

Wanneer we nu nog eens overzien de verschillende beschouwingen, mededeelingen en opmerkingen, die wij uit het zeer omvangrijke werk van Mr. Dirc in dit hoofdstuk hebben samengebracht, dan vinden we daaronder weinig nieuws, en als het iets nieuws heeten mag, dan is het zeker niet van zoo'n belang, dat we ons beeld van de middeleeuwsche beschaving daarom hebben te wijzigen. Het merkwaardige schuilt dikwijls veeleer hierin, dat een man als Mr. Dirc, een geleerde, die destijds in ons land, naar men zegt, de eenige doctor in de theologie was, al deze meeningen blijkbaar aanvaardt of ze althans gewichtig genoeg acht, om ze te verbreiden en aan zijn vorst en andere ontwikkelde lezers voor te houden.

Uit den aard der zaak zien wij veel dingen thans anders. „Maar voor het kennen van het cultuurleven,” schrijft Prof. J. Huizinga⁷⁾), „behoudt de waan zelf, waarin de tijdgenooten leefden, de waarde van een waarheid”. En deze waarde stijgt, wanneer die tijdgenoot is een man als Meester Dirc van Delf.

¹⁾ *M*, 24b. ²⁾ *A*, 74b en *M*, 41c-d.

³⁾ *M*, 1a. ⁴⁾ *M*, 14d. ⁵⁾ *A*, 35c. ⁶⁾ *A*, 88d.

⁷⁾ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem 1919, blz. 86.

V. DE PERSOONLIJKHEID VAN Mr. DIRC VAN DELF UIT ZIJN WERK.

In het eerste hoofdstuk van onze studie over Mr. Dirc en zijn *Tafel van der Kerstenre Ghelove* schetsten wij, voor- zoover mogelijk, den levensloop van onzen auteur, de uiterlijke omstandigheden van zijn ontwikkeling als mensch en geleerde. Nu wij zijn werk naar vele kanten hebben door- vorscht, is het wellicht mogelijk een blik te slaan in zijn gemoeds- en geestesleven, want een geschrift draagt de wezenstrekken van zijn maker, zooals het kind van zijn vader.

Mr. Dirc was kloosterling en Dominikaan, maar daarvan merken wij in zijn *Tafel* slechts weinig. Hij somt de plichten op van den student, den priester, den leeraar en prediker, maar van den kloosterling spreekt hij niet. Wel wijst hij in capittel XX van het *Winterstuc* op de voordeelen der armoede en gewaagt hij in hoofdstuk XXXII terloops van „wie sijn reynicheit Gode heeft gelooft”, maar over het wezen van den kloosterstaat en zijn verplichtingen en hooge waarde handelt hij nergens.

Dat hij tot de Orde der Predikbroeders behoorde, blijkt alleen uit een paar simpele mededeelingen, maar over het karakter van zijn Orde, waarover wij van hem zoo graag iets vernomen zouden hebben, laat hij zich niet uit. Hij prijst in capittel XLIV van het *Somerstuc* het eenzaam leven der monniken in de woestijn, zooals dat in het *Vaderboec* staat beschreven, maar de grootsche gedachte van den H. Dominicus, die het monastieke leven met het apostolaat door leeraren en prediken verbond, roert hij niet aan. Eenmaal noemt hij Dominicus in een voorbeeld: „Also dede die heilige vader Dominicus van der predicaer oorden, die hem selven woude vercopen om eenre gueder weduwen soens willen, die onder den heiden was ghevangen”¹⁾, maar daar blijft 't bij. Op een andere plaats van het *Somerstuc* maakt hij nog een opmerking over de plaatsorde bij de Dominikanen, waar hij n.l. spreekt over de „twee zonen van Zebedeus”. De eene werd „Jacobus minor” genoemd, ofschoon hij „ouder van iaren en groter van waerden ende

¹⁾ *M*, 102a.

heilicheden" was, omdat Christus hem later „in den staet der apostolen" geroepen had. „Ende noch is dese ghewoente in minen oorden: die eerst is ontfanghen, al is hi iongher of snoder, hi hietet die meerre ende staet boven den anderen in dat choer ende vergaderinge" ¹⁾). Verder wijst hij er tweemaal op, dat de Dominikanen rechtstreeks onder den Paus staan: „Der predicaren oorden, die men hier te lande hieten Jacoppinen, omdat se bi sinte Jacobs kerc wonen te Parijs, ende die minre broeders sijn in desen officie privilegiert" ²⁾). Dit geldt hun predikambt, maar ook van de jurisdictie tot biechthooren: iemand „sal biechten sijn eyghen priester, dats die paeus of dieghene, die van privilegiën van hem ghesent warden biecht te horen, als predicaers ende minrebroeders, of die bisscop ende sijn penitenciaer of sinen parrochipaep ende sinen capellaen" ³⁾). Van zijn medebroeders noemt hij zesmaal Thomas van Aquino bij het aanhalen van een terecht of ten onrechte aan hem toegeschreven werk; vervolgens Albertus den Groote en „die paeus Innocencius quintus" ⁴⁾ en ten slotte gunt hij nog „enen innighen man van mijnre oorden" ⁵⁾ de eer aan de devotie van Maria's zeven Vreugden het aanzijn te hebben geschonken.

Maar al spreekt hij weinig over zijn Orde, toch blijkt uit zijn werk duidelijk, dat zij met haar stempel hem geteekend heeft. Zijn voorliefde voor de liturgie mogen wij wel in verband brengen met zijne opleiding in de Orde der Predikbroeders, die immers aan den openbaren kerkelijken eeredienst en inzonderheid aan het koorgebed zoo'n breede plaats in hun leven hebben ingeruimd, maar nog veel sterker toont hij als wetenschappelijk man zijn geestelijke verwantschap met de stichting van den H. Dominicus, waaraan hij zich eens in het Utrechtsche klooster met blijde geestdrift had weggeschonken.

Wij hebben reeds gezien, dat zijn werk in opzet en uitbouw een scholastiek karakter draagt. Evenals zijn medebroeders nam ook hij den Bijbel tot grondslag van zijn theologisch onderricht. We vinden den neerslag daarvan in de werken van Jacobus de Voragine, van Ludolphus van Saxen, die zoo lang tot de Orde der Predikbroeders behoorde, en ook in de *Tafel* van onzen auteur.

¹⁾ M, 84c. ²⁾ M, 95a. ³⁾ M, 127b. ⁴⁾ M, 115a. ⁵⁾ M, 47b.

Ons onderzoek heeft ook reeds uitgewezen, dat hij bij voorkeur de werken van zijn confraters benut. Vooral is het opmerkelijk, dat hij naast de *IV Libri Sententiarum* van den „Meester van den hoghen Sinne” ook zoo gaarne zijn wetenschap putte uit de *Summa theologica* van den grooten Aquiner. Het werk van Petrus Lombardus was immers het klassieke handboek, dat in de middeleeuwen zoowel aan de universiteiten als aan de kloosterscholen tot leiddraad diende bij het theologisch onderricht en eerst tegen het eind der 15de eeuw zou het door de *Summa* van St. Thomas langzamerhand geheel verdrongen worden. Maar Mr. Dirc had vermoedelijk reeds ingezien, dat het meesterwerk van den Aquiner het voor zijn tijd zeer verdienstelijke handboek van Petrus Lombardus ver overtrof. Hij volgde hem daarom, voorzoover dit met de eischen van het universitaire onderwijs in zijn dagen was overeen te brengen. Dat hij het *Compendium theologiae veritatis* als hoofdbron van zijn *Tafel van der Kerstenre Ghelove* gebruikte, kan, indien de tekst van hs. A althans zijn meening weergeeft, eveneens voor zijn vereering van den Doctor Angelicus pleiten.

Gaarne verluchtte Mr. Dirc ook zijn uiteenzettingen met legenden en exempelen. Dit heeft men altijd gedaan, maar toch kwam deze methode onder invloed van Jacobus van Vitry vooral in de 13de eeuw meer in zwang en sindsdien bleef ze voortbestaan. Van den H. Dominicus zegt Stephanus van Bourbon: „Habundabat exemplis” en Gerard de Frachet getuigt van den Z. Jordanus: „propriis et efficacibus fulgebat exemplis”. Dat hing samen met de meer populaire prediking der jonge bedelorden, terwijl het opgewekte godsdienstig leven en de toenemende smaak in verhalende litteratuur niet weinig tot de verspreiding van dezen prediktrant bijdroegen. Ter vergemakkelijking van de taak der predikers werden er spoedig heele lijsten van geschikte exempelen aangelegd en ten slotte zelfs groote verzamelingen, waar ook de minder belezen redenaars de door hen gezochte verhalen maar voor het grijpen hadden. Deze exempelen droegen soms een zuiver geestelijk, soms een geheel wereldlijk karakter.

In de eerste groepen vinden we kopieën en navolgingen van de verhalen uit het Oude en Nieuwe Testament. Ook

werden er vele uit de *Vitae Patrum*, de *Historia Lausiaca*, den *Dialogus* van den *H. Gregorius*, den *Dialogus Miraculorum* en de *Miraculorum libri VIII* van *Caesarius* van *Heisterbach*, de *Legenda Aurea*, het *Bonum universale de Apibus* en andere werken van dit soort overgenomen¹⁾.

De tweede groep der profane exempelen ontleende men aan de oude en middeleeuwsche geschiedenis of aan het werkelijk leven, soms ook aan een of anderen *Physiologus*, *Lapidarys* of *Bestiarius*.

Onze auteur heeft zijn geestelijke exempelen hoofdzakelijk uit de *Gulden Legende* en soms uit het *Vaderboec* geput²⁾. De profane schijnt hij uit de *Gesta Romanorum* en aan het *Scaecspel* te hebben overgenomen. Ook de *Historia scolastica* van *Petrus Comestor* was hem bekend en aan het leven van *Alexander den Groote* ontleende hij een heele reeks van pakkende verhalen. Een enkelen keer wordt ook de *Lapidarys*, de *Bestiarius* en de *Physiologus* genoemd. Hij maakt echter van de toepassing der exempelen steeds een spaarzaam gebruik en het is bij hem nooit geworden tot een opeenvolging van allerlei verhalen in het smalle kader van een of andere leer gevat.

Gewoonlijk haalt *Mr. Dirc* zijn bronnen aan zonder den naam van den schrijver of den titel van het geschrift te noemen. Dit moet ons niet bevreemden. Evenmin als men er destijds naar streefde zelf bekend te worden, vond men het toen noodig nauwkeurig aan te geven, waar men zijn wijsheid had geput. „Er was toen,” zooals *Dr. de Vooy*s terecht opmerkte³⁾, „een sterker gevoel van één gemeenschappelijk eigendom, een door vorige geslachten vergaderden geestelijken schat, waaruit ieder nemen kon wat hij noodig had. Als een gedachte eenmaal voortreffelijk uitgedrukt was, een tafereel goed in beeld gebracht, waarom zou men het dan niet eenvoudig overnemen? Men streefde immers niet naar eigen roem, maar naar stichting van anderen; al wat men vermocht was een gave Gods Ook bij het beoordeelen van vertalingen moet men dit in het oog

¹⁾ *Dr. J. van Mierlo*, *S.J. Geschiedenis van de Oud- en Mnl. Ltk.*, Antwerpen 1928, blz. 280; — *Dr. J. A. Roetert Frederikse*, *Wat Kaetspel ghemoralizeert*, Leiden z. j. blz. XXXVI; — *Dr. J. Verdam*, *Spiegel der Sonden*, Leiden 1900. Inleiding, blz. LI-LII.

²⁾ Zie blz. 46.

³⁾ *Dr. C. G. N. de Vooy*s *Mnl. Leg. en Ex*¹, blz. 6.

houden. Wat wij gebrek aan zelfstandigheid zouden noemen, was juist verdienste voor een middeleeuwsch vertaler. Als een vrome monnik een handschrift overschreef, dan was dit voor hem geen tijdvvulling of het volbrengen van een opgelegde taak, maar een heilig werk: hij droeg bij tot overplanting van goddelijke wijsheid. Nog meer gold dit voor den vertaler, want hij onthulde iets schoons en heilbrengends voor de oogen van velen."

Wij kunnen dit geheel onderschrijven, maar daaruit volgt tevens, dat iemand, die volgens deze methode een werk samenstelt, geen oorspronkelijk denker behoeft te zijn, maar slechts een synthetische geest, die de bij verschillende auteurs geborgde beschouwingen tot een sluitend geheel weet samen te voegen. Hij moet bovendien belezen zijn en, indien hij vele werken, in een andere taal geschreven, benut, moet hij ook over voldoende taalkennis beschikken, om in helder en vloeiend Nederlandsch de gedachten van de door hem gebruikte schrijvers weer te geven.

Dit nu kunnen we van Mr. Dirc getuigen. Zijn werk is logisch opgebouwd, hij was een belezen man en zijn taal verdient over 't algemeen geprezen te worden, zooals onze talrijke aanhalingen reeds hebben aangetoond.

Maar al blijkt ook uit zijn werk niet, dat hij een oorspronkelijk denker was, daarmede is niet gezegd, dat hij niet dieper in de wijsbegeerte en godgeleerdheid zou zijn doorgedrongen, dan uit het door hem nagelaten geschrift blijkt. We mogen veronderstellen, dat hij in zijn *Tafel* slechts heeft willen geven wat voor zijn lezers nuttig of noodig was. We denken hierbij aan de beknopte manier, waarop hij reeds in den aanvang zijner verhandeling de leer der godheid samenvat. Het zou voor hem een geringe moeite zijn geweest, met het *Compendium* tot gids, deze stof breeder uit te werken. En zooals hij hier versmaadde de kennis van zijn bron uitvoeriger mede te deelen, omdat hem dit voor zijn lezers te moeilijk of overbodig toescheen, zoo kan hij ook evengoed zijn eigen wetenschap dikwijls slechts ten deele hebben benut. Ook op tal van andere plaatsen geeft hij aan, dat hij gaarne over het een of andere onderwerp zou hebben willen schrijven, maar dat zulks met 't oog op de lezers voor wie zijn boek bestemd is, geen nut heeft, — of wel, zooals hij

herhaaldelijk verzekert, omdat hij zijn werk graag kort wilde maken.

We mogen ook hierom al vermoeden, dat hij wel meer heeft geweten dan uit zijn werk blijkt, daar hij immers niet enkel „meyster in der godheyt” was, een titel, die zeker niet licht te verwerven was, maar omdat hij later zelfs als professor aan de universiteiten van Keulen en Erfurt is opgetreden, waartoe zeker wel iets meer gevorderd werd dan de kennis der werken, die hij voor zijn *Tafel* hoofdzakelijk als bronnen heeft gebruikt.

Niet zelden blijkt ook zijn kritische zin in het wijzigen of omwerken van de door hem aan anderen ontleende meeningen. We hebben daarop in het voorgaande reeds de aandacht gevestigd, maar laten hier nog een paar andere bewijzen volgen.

Wanneer hij b.v. in het 15de capittel van het Somerstuc over Christus' hemelvaart handelt, stelt hij ook de vraag: „mit wat gheselschap dat hi te huus weder ghevaren is”. Als bron gebruikt hij daarbij de *Legenda aurea*, die op haar beurt weer naar Dionysius verwijst. „Dionysius in libro Angelicae hierarchiae, c. VII, insinuare videtur quod dum Christus ascenderet, tres quaestiones ab angelis factae sunt. Primam fecerunt majores angeli ad invicem sibi ipsis; secundam fecerunt ipsi majores angeli Christo ascendenti; tertiam minores majoribus”¹). Nu vindt Dionysius zelf het vreemd, dat de opperste engelen, die God 't naast staan en door Hem zelf verlicht worden, onderling vragen stellen, alsof ze door elkaar onderwezen wenschen te worden. Zijn oplossing luidt dan: „haec quaestio non est doctrinae inquisitio sed ignorantiae professio”.

Blijkbaar heeft dit antwoord Mr. Dirc niet voldaan, want ofschoon hij overigens den tekst der *Legenda* vrijwel letterlijk volgt, laat hij de eerste vraag door „die laechste yerarchie” stellen aan de middelste; die middelste wendt zich dan op haar beurt tot de „overste enghelen” en dezen richten zich ten slotte tot „onsen heer Ihesus”²).

„Dat dertiende capittel” leert ons „hoe menichwarf dat onse heer Ihesus na sijne verrisenisse sijn iongheren int ghemeen ende bisonder hem openbaarde”. De zevende open-

¹) Th. Graesse, *Legenda aurea*, p. 322.

²) M, 63a-b.

baring nu had volgens onzen auteur plaats op den berg Thabor. Inderdaad moet de Heiland de hier aangehaalde woorden van *Lucas*, XXIV: 44-49 niet bij een vroegere verschijning, maar onmiddellijk vóór de Hemelvaart gesproken hebben, zooals we uit *Handelingen* I: 4-8 mogen opmaken, maar 't is zeker merkwaardig, dat onze auteur terloops blijk geeft daar aan gedacht te hebben, al is de aanduiding van den Thabor niet juist.

Vreemd is het daarentegen, dat hij naast de in de H. Schrift opgeteekende verschijningen als tiende de openbaring plaatst aan „Sinte Jacob die minre”, welke hij aan Josephus ontleent, en als elfde zijn bezoek aan Joseph van Arimathea, „als men in Nycodemus ewangelium leest”, alsof deze daarmede gelijkwaardig waren.

Misschien heeft hij deze verhalen ook maar ingelascht, omdat ze voor zijn lezers stichtelijk waren, want op een andere plaats schrijft hij uitdrukkelijk, dat men dit vinden kan „int boec van hout, dat is apocrifum, want men daer of niet veel onder den lerars en hout”, ofschoon in de *Legenda* slechts staat: „Sicut legitur in evangelio Nicodemi”¹⁾.

Nogal dikwijls worden teksten uit de H. Schrift aan onjuiste auteurs toegekend, maar dit kan evengoed de schuld der overschrijvers zijn. Waarschijnlijker is de fout aan hem zelf te wijten, als hij een meening aan den „Meester van den hoghen Sinne” toeschrijft, die in de *Libri Sententiarum* niet te vinden is, maar aan het *Compendium* ontleend blijkt te zijn²⁾.

Evenals velen zijner tijdgenooten houdt ook Mr. Dirc van allerlei woordafleidingen, waarmede nieuwere linguïsten van taalwetenschappelijk standpunt terecht wel eens 'n beetje spotten. Maar zoo moet men ze ook niet bezien. Ze willen veeleer het verband toonen tusschen de zedelijke idee en de vorming van hare uitdrukking en in dien zin dienen ze vaak ter verklaring van de betreffende zaak. Dat bedoelt ook onze auteur, als hij schrijft: „Naem beduut bekennis der dinghen”³⁾, en op een andere plaats: „ende bi sinen naem sellen wi sinen gheest verstaen”⁴⁾.

¹⁾ Th. Graesse, *Legenda aurea*, p. 241.

²⁾ b.v. A, 40c en 65a-b.

³⁾ A, 8d.

⁴⁾ M, 87a.

We hebben vroeger al gezien, dat Mr. Dirc de getallen-kombinatie, een andere geliefde middeleeuwsche vernuftigheid, niet geheel versmaadt, maar een manie is 't bij hem toch nooit geworden. Ook dit is een uiting van het toen krachtiger dan ooit heerschende symbolisme. „De aandoening wilde zich altijd onmiddellijk omzetten in bonte en gloeiende verbeelding”, schrijft Dr. J. Huizinga¹⁾. „De geest meende het wonder te hebben begrepen, wanneer hij het voor oogen zag. De behoefte, om het onuitsprekelijke onder zichtbare teekenen te aanbidden, schiep steeds nieuwe figuren.... Er was geen groote waarheid, die de middeleeuwsche geest stilliger wist, dan die van het woord aan de Corinthen: „Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem”; „Want wij zien nu door eenen spiegel in eene duistere rede, maar als dan zullen wij zien aangezicht tot aangezicht”. — Zij hebben nooit vergeten, dat elk ding absurd zou zijn, als zijn beteekenis uitgeput was in zijn onmiddellijke functie en verschijningsvorm, dat alle dingen met een heel stuk reiken in de wereld aan den anderen kant”. Maar dit is niet het eenige. Het Oude Testament was ook een voorafbeelding van het Nieuwe. „Haec autem omnia in figura contingebant illis”, staat er in denzelfden Corinthiërsbrief²⁾. „Dit alles nu overkwam hun als een voorafbeelding voor ons en het werd opgeschreven tot waarschuwing voor ons, die het einde der tijden beleven”, dat is de tijd van de komst van den Messias tot aan den ondergang der wereld, afgezien van zijn korteren of langeren duur. Dit is ook de diepere grond van heel veel getallen-kombinaties in middeleeuwsche geschriften. Men vond allerwegen die gelijkmatige, onderlinge verhoudingen in de deelen tusschen wat het Oude en Nieuwe Testament als openbaring van denzelfden God leerden. Zoo kwam men er toe met elkaar in verband te brengen: de vijf wonden van Christus met de vijf Boeken van Mozes, de vijf paradijs-stroomen, de vijf vrijsteden³⁾; de twaalf apostelen met de twaalf stammen van Israël⁴⁾, waarop trouwens Christus zelf reeds gewezen had, maar ook, zooals we dat in het werk van Mr. Dirc lezen, met de twaalf roeden van

¹⁾ J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem 1919, blz. 336-338.

²⁾ I Cor, X, 11. — Zie ook blz. 102.

³⁾ *M*, 25a, b en c.

⁴⁾ *M*, 79c.

Aaron, met de twaalf „stenen, die die kinderen van IJsrahel namen uut der Jordanen”, met de „twalef ossen, die se offerden”, met de „twalef broden, die gheheilicht waren”, en met nog heel veel meer ¹⁾). Van dit uitgangspunt trok men verder. Waar maar ook in de natuur, in de zedelijke orde, en vooral in de kerkelijke leerstellingen en theologische verdeelingen eenige gemeenschappelijke overeenkomstigheid in de *cijfers* was waar te nemen, werd dit de aanleiding tot het zoeken naar betrekkingen en verbindingen, die dikwijls meer vernuftig dan treffend zijn, maar waarin men niet zelden ook gelukkig is geslaagd. Later worden het vaak rekensommetjes en Mr. Dirc heeft zich ook hieraan een enkelen keer schuldig gemaakt. Zeer ver gezocht is b.v. een der redenen, waarom God op den *vijftigsten* dag „woude sinen Gheest senden ons tot ewighen loon te wesen”. „Want dat ghetal van vijftigen staet van seven ende van achten ghesament: ses warf seven ende eens achten maken vijftich. Aldus ist oec gheestelic: bi seven verstaen wi rust ende vrede van herten, want God opten sevenden dach rustede van allen werken, dat hi die weeck hadde beganghen. Bi achte verstaen wi die ionxten dach onser verrisenis, daer wi den ewighen vrede sullen ontfanghen. Nu clymmet den heilighen Gheest tot ons neder opten vijftichsten dach ons te bewisen, dat wi allen van hem den tijtliken vrede ende rust van herten ende den ewighen vrede der salicheit sullen ontfanghen, opdat wi doir liden ende doghen mit sinen gheest duldelic ende verbeidelic moghen toeganghen” ²⁾). Zelfs hier, waar de aanleiding zeer gekunsteld is, mag de toepassing nog verdienstelijk heeten. En daar ging het ten slotte bij een middeleeuwer, als Mr. Dirc, om.

Met deze opmerkingen over zijn wetenschappelijke be- teekenis meenen wij te kunnen volstaan. Over zijn persoonlijk wedervaren valt nog minder te zeggen. Over zijn uiterlijke levensomstandigheden spreekt hij niet, en slechts een enkele maal kunnen wij tusschen de regels door iets opvangen. Zoo schijnt hij veel van reizen te hebben gehouden, niet omdat die lange tochten zoo aangenaam waren, maar wijl daardoor de blik in eigen gemoed werd verhelderd. We mogen immers wel een persoonlijke uiting beluisteren in de

¹⁾ M, 82b.

²⁾ M, 70a.

volgende woorden: „dese const (der zelfkennis) hebben si dicwijl ontfangen, die reysen ende trekken over bergen ende over meer, want hem veel lidens wedervaert. Hadden si thuus ghebleven, si soudén recht als otteren en mollen gheweest hebben”¹⁾). Daar hij hier ook spreekt van „het reysen over meer” zouden we dit in verband willen brengen met zijn bezoek aan Engeland en Palestina, waarop we vroeger reeds wezen.

Zijn innerlijk leven openbaart hij nooit in ronde woorden of opzettelijk en dit lag ook niet in den aard van zijn werk, maar de onderwerpen, welke hij ter sprake brengt, verraden toch wel iets van zijn stemming, en nog sterker blijkt dit uit de wijze, waarop hij deze of gene stof behandelt.

Onder de deugden was vooral de reinheid, de zuiverheid naar ziel en lichaam, hem lief. „Dit is wel die oversuverlicste vrucht, die in den hemel blinct, want si is dair van naturen, mit ons van Gods genaden; daer mit salicheit, hier mit duechden; daer mit gloriën, hier mit verdiensten. Hierom seit die lieve Ambrosius: In den vleisch sonder vleisch te leven en is ghien aertsche leven, mer een hemelsch. Dese duecht maect die innighe ziel brude des hemelschen conincs, want Gods kint ende der maechden soon wil onghebroken naturen an hem versellen”²⁾). Op een andere plaats schrijft hij: „die een reyn leven leiden, sijn een sacrarie Gods ende die heilighe Gheest die woent daer inne”³⁾). Maar hij weet ook, dat zij „is duerbaer scat, die in aerden vate is gheset”⁴⁾), en daarom haalt hij met instemming meermalen het woord van Job aan: „Ic heb een verbant mit minen ogen opgenomen ghien ioncfrouwe aen te sien”⁵⁾).

Maar al spreekt hij niet graag over sexueele zaken, toch doet hij, waar het noodig is, zijn plicht, en hij is in elk geval niet zoo bekrompen als de auteur van het *Cancellierboek*, die bij de behandeling van het „sevende ghebodt: „du en salst beghaen gheyne oncuysseheit van den lichaem buten orlof”, de menschen even wijs laat door te zeggen: „Al eest dat sake dat dese materie biechtens behoeft, nochtans en derre ic van scheemten niet meer daer af schrijven”⁶⁾).

¹⁾ *M*, 142a.

²⁾ *A*, 31a.

³⁾ *M*, 150a.

⁴⁾ *A*, 75d.

⁵⁾ *A*, 6a, *A*, 52d en *M*, 145a.

⁶⁾ Dr. A. Kessen. *Het Cancellierboek*, blz. 169.

Zoowel voor het een als voor het ander levert zijn *Tafel* ons de bewijzen. Wanneer hij b.v. heeft uiteengezet, hoe de twaalf teekenen van den dierenriem „formieres des menschen lichaem” zijn, voegt hij er bij: „al ist wel waer, dat daer noch veel ander saken an comen van den ouden, dair mi niet of en boert te scriven”¹⁾. Ook wil hij niet verder dan „toe den buuck die phisonomie bescriuen”²⁾. En als hij in zijn kapittel „van den seven tiden ende ouderdom der werlt” „die ouderdoo van Adam an tot Noës tiden”, karakteriseert, „in welcker tijt regnierde die dootsonde *Luxuria*, die hiet oncuusheit”, bekent hij eerlijk: „in dier tijt deed men so groot overspil ende lelike dinghen van oncuusheit, die ic mi scaem gueden, edelen herten te scriven”³⁾.

Een teekenend staaltje van zijn voorzichtigheid op dit punt lezen we nog op een andere plaats. Mr. Dirc haalt daar het geval aan van David, die keek naar Bethsabée, de vrouw van Urias, terwijl zij zich stond te wasschen, maar hij tempert de kleuren van het tafereel en laat het „scoen wijf hoer hair wasschen”⁴⁾. Misschien is deze afwijking den kopiïst van A opgevallen, want hij voegt erbij: „Soeck in der biblen”, een opmerking, die wij in de hss. B, C en D niet aantreffen.

Maar bij de behandeling van het zesde gebod gaat hij vrijmoedig wat dieper op deze kwesties in⁵⁾: „*non mecha-beris*, dat beduut: du en selte ghen overspil doen. Dat ghebot heeft oic drie clausel ende verstaen. Dat eerste: du en selte mit dinen lichaem boven dijn echte wijf of huusvrou ghen overspel doen”. Dat „verbieden alle die ewe”.... „die heilighe scrift....” en „alle recht, gheestelic ende waerlick, overspel zwaerlic oordelen”.... „Die ander clausel ende verstaen des ghebots is: du en selte dijn reinicheit, die du geloeft hebste Gode, niet breken. Ende dat om drierleye zaken wil. Die eerste is, want after dien dach so en mach hi mit ghenen wive sonder dootlike sonde wesen, want hi gebruket des sijn niet en is, ende keert dat lichaem tot lusten ende natuerliker wyninge, dat Gode gewyet is, ende men niet meer anders toe gebruiken mach dan gheestelic draghet in der zielen.... Die ander sake is, want wie sijn reynicheit Gode heeft ge-

¹⁾ A, 6c.

²⁾ A, 13d.

³⁾ A, 14d.

⁴⁾ A, 39b.

⁵⁾ A, 48d-49c.

loeft ende boven dat oncuusheit doet, het si in echtschap of in fornicaciën, die doet dieft ende roef uut der kercken, dat die scrift hiet *sacrilegium* Die derde sake is, want die overtreder Gods geloofden, Gode ende alle sijn heiligen ende ioncfrouwe Maria ongetrouwe geworden is, want hi sijn lofte niet en heeft ghehouden ende boven dat heeft hi hem onderwonden sijns selfs, daer hi ghien recht of eyghendom of en had, want hijt Gode hadde gegeven, als boem ende vrucht. God onse heer heeft ons sonder gemaect ende gheset in den handen ons eyghen raets ende vrijheit; die moge wi gebruiken, mer ist dat wi ons selven yemant overgheven, so sijn wi eyghen; veel meer als wi ons selven Gode overgheven mit belooften." Ten slotte bespreekt hij dan nog „die sonden iegen der naturen, so recht vervaerlic ende onmenschelic dat si overmits onsprekeliker lelicheit stomme sonden hieten, dat is dat si ghien naam en hebben".

Ook de armoede was hem dierbaar, de vrijwillige armoede van den kloosterling, „die niet en besittet, noch niet en wil, noch oec die wille hebbens niet hebben en wil". „Si wandelt die tijtlike guede om die ewige ende si besit alle dinck mit gueder mening ende si inhanghet mit allen gheest die hemelsche saken ende daer teghen en achtet si haer selven niet" ¹⁾).

Hiermede brengt hij wederom de nederigheid in verband, want „boven dat so is hi so arm van ghemoede, dat hi van hem selven niet en hout ende en rekt hem selven nergent voir ende veronwaert hem in allen dinghen. Hi is cleyn ende oetmoedich in sinen oghen ende is vervaert die heymlicheit Gods te verliesen" ²⁾).

Uit zijn levensloop mogen we opmaken, dat hij alle verplichtingen van den kloosterstaat nauwgezet heeft vervuld. De liefde, waarmede hij schreef over het H. Altaarsacrament, doet ons vermoeden met welk een teedere godsvrucht hij iederen morgen het H. Misoffer heeft opgedragen, zooals hij ook van alle priesters verwachtte. Hij minde de liturgie met haar zinrijke plechtigheden. Om zijn geestelijk leven te voeden las hij veel in stichtelijke werken, vooral in de *Legenda aurea* en in het *Vaderboec*. Het voorbeeld van die oude, vrome monniken had St. Dominicus en St. Thomas gesterkt;

¹⁾ A, 24c.

²⁾ A, 24c.

die stem uit de woestijn trof ook hem.

Van de waarheid van het woord van den *Poeta* was hij diep doordrongen. „Bynnen ende buten so ciert die wijsheit den mensche. Een scoen mensche sonder wijsheit is een doot gemaelt beelt”¹⁾, en daarom wijdde hij zich gaarne aan de studie.

Daardoor werd zijn geloof vaster, „want waere gelove moet mit wijsheit gheleert wesen ende wijsheit is der sielen leven”²⁾. En naargelang hij God beter kende, brandde ook hooger in hem op een vurige, heilige liefde, die „wart ghewonnen van puyren herten, uut gueder conscienciën int onghevensden ghelove ende sij minnet God om hem selven, hoor evenkersten in Gode, ende hoor selven om God.... Si keert haer weder in horen oerspronc, daer si uut ghecomen is ende heeft God liever dan haer selven”³⁾.

„Die andere minne” — die den evennaaste in God liefheeft — toonde Mr. Dirc in heel zijn apostolisch leven, dat aan het heil der medemenschen was gewijd. Hij had medelijden met de armen zoowel als met de zondaars. Zijn liefde was „seer breed, guedertieren tot haren ouderen, blide in horen gheliken, rechtverdich in allen dinghen, gheweldich toe den vianden. Dese minne wil allen menschen voorspoet ende gheluck, gunnet allen menschen, dat hi haer selven wenscht, wart van alre menschen vroechede verblijft, van horen liden bedroeft”⁴⁾. Daarom heeft onze auteur ook zoo uitvoerig op de zeven geestelijke en lichamelijke werken van barmhartigheid gewezen en de beoefening daarvan aan zijn lezers voorgehouden. En heel zijn *Tafel* is wel 't beste bewijs, dat hij ook zelf aan zijn medemenschen het hoogste wilde geven, dat hij bezat: de wijsheid om uit het geloof voor God te leven en zoo hun eeuwig heil te verzekeren.

Zoo toonde hij door woord en werk zijn liefde tot God, maar daarnaast vereerde hij met kinderlijke toewijding Maria, Gods moeder. Men kon dit verwachten. Hij was immers een kind van zijn tijd, toen de Maria-vereering tot zoo hoogen bloei was gekomen, en bovendien heeft ook de Orde van St. Dominicus deze devotie steeds in haar zonen en dochters aangekweekt en als een kostbaar erfgoed verdedigd en verbreid.

¹⁾ A, 54c.

²⁾ M, 147c.

³⁾ A, 17c-d.

⁴⁾ A, 17d.

In zijn behandeling van het vierde der tien geboden, zegt hij, dat men onder „vader en moeder” allereerst heeft te verstaan: „die ewige godheit”, den Vader, die ons heeft geschapen en vervolgens ook zijn Zoon Jezus Christus in het H. Altaarsacrament, maar „daerna in synre gebenedider moeder, want in haer is alre macht ende ghebiede waardicheit, ende hi haer gheenre bede en pleghe te weygheren, ende want in haer is alre minre saeck, materi ende lieflicheit, wantsi, ioncfrou ende maecht, den Gods soon ontfinc, ende want in haer is tot ons alle gunst ende gelove sekerheit, omdat si medelidens der sondaren wonden onder den cruce ontfinc, die noch tot ons drupen ende bloden.”

Gelukkig heeft Mr. Dirc gewoonlijk mooier Nederlandsch geschreven dan deze aaneenschakeling van redenen, maar wat den inhoud betreft, geeft hij hier in 't kort duidelijk en juist de motieven aan, welke hem bewegen nà Jezus ook Maria te eeren. In zijn werk beschrijft hij verder geheel haar leven: haar geboorte uit Joachim en Anna; haar verblijf als jong meisje in den tempel, waar zij door deugd en schoonheid boven al hare gezellinnen uitblonk, zooals „die heilighe man Ephyphanius” haar geteekend heeft; vervolgens haar huwelijk met Joseph; de blijde boodschap die Gods aartsengel Gabriël haar bracht en hoe zij Jezus mocht ontvangen in haar schoot; haar bezoek aan Elisabeth, haar nicht, en hoe zij toen het „Magnificat” zong; eindelijk Jezus' geboorte in den Kerstnacht; Maria's kerkgang na veertig dagen; haar vlucht naar Egypte en ten slotte hoe zij den twaalfjarigen Jezus te Jeruzalem verloor, maar hem na drie dagen in den tempel aldaar terugvond.

Dichterlijk is zijn breede beschouwing van haar goddelijk moederschap in het tweede kapittel van het Somerstuc. Hij citeert daarbij een woord van „sinte Barnaert”, die zeide: „In haer is dat heilighe land van beloften, daer God selve in wonen woude”¹⁾, maar geheel dit verheven stuk schijnt door de pen van den honingvloeienden leeraar geschreven te zijn.

Maria is echter niet alleen de moeder van Jezus, maar ook van allen, die door Hem zijn verlost, en daarom ook bereid

¹⁾ *M.* 4c. („Ipsa est terra repromissionis, lacte et melle manans,” — Sermo III super „Salve Regina”).

hen te helpen in alle omstandigheden des levens. De titels, die hij haar op verschillende plaatsen toekent, vormen een litanie van kinderlijke hulde en vertrouwvolle smeeking. Zij is „alder luden een leidsterinne ten duechden, voirspoet, zeghe ende eren”¹⁾; „alder kinderkijs ende sonderlinghe der weesen ellendige troost”²⁾; „een voorspraecster alre sondaren voor den hemelschen throen”³⁾; „alre studenten meesterinne”, om hun „sinne ende verstant in der consten ende wijsheit te gheven”⁴⁾; „alle vrouwelike dracht een sonderlinghe helpmoeder in haren gheborten noot”⁵⁾; „alre iongher luden een scafferinne, die te begaven an wasdom, moet, guet ende eer”⁶⁾. Omdat zij alle heiligen ver overtreft, is 't ook, dat men in de litanie „van aenbeghinne Cristum ende sijnre liever moeder elc driewerf aenroept”⁷⁾).

Zijn devotie tot Maria's vreugden en smarten hebben wij reeds vermeld. Met niet minder liefde verhaalt hij in het elfde hoofdstuk van het *Somerstuc*, hoe zij verdiende, dat Christus op den morgen zijner verrijzenis het allereerst zijn Moeder bezocht om haar op teedere wijze te troosten, — een vrome overlevering, welke de Kerk schijnt goed te keuren, daar de Paus op Paschen zijn statie „tot onser Vrouwen kerke”⁸⁾ houdt.

Reeds vroeger heeft Dr. C. G. N. de Vooy⁹⁾ opgemerkt, dat de mystieke schrijvers blijkbaar niet tot de gewone lektuur van Mr. Dirc behoord hebben. De naam van Ruusbroec is nergens te vinden; toch weten we, dat deze man, die ook in het Noorden in de 15de eeuw de stichtelijke litteratuur beheerschte, omstreeks 1400 in deze gewesten geen onbekende meer was. Ook de namen van Ruusbroec's jongere tijdgenooten ontbreken; zelfs Tauler, zijn veelgelezen orde-broeder, wordt door Mr. Dirc niet genoemd.

Men heeft echter gemeend voor Henricus Suso een uitzondering te moeten maken¹⁰⁾.

Op extrinsieke gronden is deze opinie zeer aannemelijk: Suso behoorde immers eveneens tot St. Dominicus' Orde;

¹⁾ *M.* 48a.

²⁾ *M.* 47d.

³⁾ *M.* 48c.

⁴⁾ *M.* 48a.

⁵⁾ *M.* 47d.

⁶⁾ *M.* 48b.

⁷⁾ *M.* 57d.

⁸⁾ *M.* 46c.

⁹⁾ Dr. C. G. N. de Vooy, *Iets over Dirc van Delf*, enz. — Ts. voor N. T. en Ltk., XXII, 1903, blz. 11.

¹⁰⁾ *id.*, a. p. en *Mnl. Legenden en Exempelen*¹, blz. 326.

hij bezocht zelf eenige malen deze streken; zijn *Horologium aeternae Sapientiae* werd in ons land veel gelezen in de Dietsche vertaling, waarvan het oudste ons overgeleverde handschrift (Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, 8224) reeds van omstreeks 1340 dagteekent¹⁾.

Maar de innerlijke gronden, waarop deze meening steunt, dunken ons minder sterk. Men heeft gewezen op deze woorden uit de *Tafel* (*M*, 12a): „laten wi ons cronen mit rosen, eer si dorren, ende en laet gheen velt wesen, daer onse lust niet over en gae”, — die we ook in hoofdstuk VI van het *Horologium* aantreffen; maar aangezien het hier enkel gaat over een door beiden aangehaald bijbelvers (*Sap.* II, 8), mogen we daaruit niet besluiten, dat onze auteur Suso's werk heeft gekend. Het is wel opmerkelijk, dat wij denzelfden tekst ook vinden bij Hendrik Mande in diens *Devoet boexken van den binnensten ons liefs heren ihesu cristi*: „laet ons haestelic ghebruken der creaturen in onser ioghete ende ons cronen mit rosen eer si verdorren; negheen velt en si dat onser oncuusheit niet ghewaer en werde, want dat es onse deel”²⁾.

Het eenige gedeelte uit het werk van Mr. Dirc, dat even aan het *Orloy der ewigher Wijsheit* herinnert, is het 48ste Somerstuc-capittel: „van den morgenspraec tusken den ontfermhertichsten God Cristum ende den mistroestigen sondaer, die in wanhoop gevallen is”. Ook hier de dialoog-vorm en, wat den inhoud betreft, wordt de mensch, evenals in hoofdstuk II van het tweede boek van het *Horologium*, onderwezen in de kunst van goed te sterven.

Bij Henricus Suso zal een verschijning duidelijk maken, waarom een zalige dood van het hoogste belang is. Aan den „Discipulus” wordt een jonge man getoond, die, na zijn beste krachten in zonde misbruikt te hebben, plotseling wordt opgeroepen om voor den eeuwigen Rechter te verschijnen³⁾.

Iets dergelijks vinden wij ook bij Mr. Dirc. Wanneer de zondaar uitroept: „Ach heer, waerbi ende waermede so sal ic dese lesse onthouden, dat icker ymmer niet en verghete?”

¹⁾ Dr. Hildegard van de Wijnpersse, *De Dietse vertaling van Suso's Horologium aeternae Sapientiae*, Groningen-Den Haag 1926, blz. 3, 17, 26.

²⁾ Dr. H. v. d. Wijnpersse, *a. w.*, blz. 3.

³⁾ Vgl. Dr. H. v. d. Wijnpersse, *a. w.*, blz. 100.

antwoordt „die goede God”: „Kint, laet voor dinen oghen inwendelic alle tijt staen dat dode beelt eens ionghelincs, die onversiens ende rokeloes van der werlt ghesceiden is”¹⁾).

Verder treffen wij nog op een andere plaats eenige overeenkomst aan.

Horologium, lib. II, cap. II.

Sapiencia respondet: Fili mi, noli altum sapere, sed time. Audi me et docebo te utilia. Tribuam tibi donum electum.

Sciencia utilissima et cunctis artibus preferenda est haec sciencia: scire videlicet mori. Scire quidem se esse mortalem, omnibus commune est, cum nemo sit qui semper vivat, vel qui huius rei fiduciam habeat.

Tafel, Somerstuc, cap. XLVIII.

M, 174c. Dair toe antwoordt die ewighe wijsheit Gods aldus: Kint, en verhef di niet in dinen sinnen hoghe dinghen te verstaen, die niet en baten, noch en vromen, mer leer lessen, die di wisen an dat ewighe leven.

Die hoechste conste ende die subtiylste lesse is: kennen te sterven. Want die conste gaet boven allen philosophiën, want dese conste den mensche leert, dat sijn leven is van corten tiden, dat sijn / (d) wercken sijn van veel onnuttelicheden ende dat sijn leven ende staet, sijn inganc, sijn voortganc ende sijn uutganc is van veel onsenlicheden ende iammerheden.

Deze overeenstemmingen kunnen ons doen vermoeden, dat Mr. Dirc het *Horologium* heeft gekend, maar er volgt niet uit, dat hij het ook als bron heeft gebruikt. De woorden, waarmede de „Sapiencia” aanvangt, zijn ook weer aan de H. Schrift ontleend (*Rom.*, XI, 20): „koester geen hoogen dunk van u zelf, maar vrees”, en vervolgens lijkt het ons vanzelfsprekend, dat beide schrijvers de kunst van goed te sterven „die hoechste conste” noemen. Zelfs de aanhef van „die ewighe wijsheit Gods” is niet zoo’n sterk bewijs, als men op ’t eerste gehoor vermoeden zou. Immers, bij iedere les, die in den dialoog van Mr. Dirc aan den zondaar gegeven wordt, brengt onze auteur telkens die goddelijke eigenschap naar voren, welke bij dat antwoord bijzonder past en daarom spreekt ook „die wijsheit”, nu de leerling in een „wetenschap” onderricht moet worden.

Wat hier ten slotte ook van zij, een mysticus, in den

¹⁾ *M, 175a.*

strikten zin van het woord, is Mr. Dirc, althans volgens zijn werk, niet geweest. Want, al had hij een uiteenzetting van dit hoogere genadeleven voor zijn lezers ook minder nuttig geacht, toch zou hij dan wel hier en daar iets meer van zijn innigste gemoedsgesteltenis verraden hebben. Wellicht nam het bedrijvig leven hem al te zeer in beslag. Daardoor werd hij vermoedelijk een van „die predicaren”, die „sullen haer gemac van contemplaciën achter setten om den ghemenen oirbair wil”¹⁾).

Slechts enkele keeren gewaagt hij er terloops even van. Eerst in het 9de Winterstuc-kapittel²⁾), „van den aertsche paradijs”, waar volgens hem drie boomen groeien: „die boem der consten of wetens goet ende quaet”, „die boem des levens” en „die boem der minne”. Van dezen laatsten spreekt Mozes in den Bijbel niet „want die ioden waren doch so onsuver van ghedachten hoirs herten, dat hi hem niet en mochte lustelike dinghen van intreckender ghenuechte voir segghen. Ende om des selven wille verboet Salomon den ionghen ioden der minnen boeck te lesen: „Cantica Canticorum”³⁾)....

Een tweeden keer raakt hij dit onderwerp aan in het kapittel „van den seven gaven des heilighen Gheests”. „Die seste gave is die gave der verstandenis, die God zencket in den menschen doer sijn gebenedide aensicht an claren verstaen, die drierhande is: natuerliker dinghen, duechdliker wercken, hemelscher synnen.... Die eerste verstant is natuerliker dinghen ende heeft die ganse ghemene werelt, hemel ende aerde ende al dat daer in is, voer een ghescreven boeck, daer die letteren sijn die creatures ende te samen spelden, dat dair een God is, die wert van hore lange dueren verstaen ewich, van hore grootheit almachtich, van hore scickenis ende gedaente wijs, van horen regiment guet ende du(e)ghende.... Dat verstaen duechdliker wercken is uut der kersten ewe meest gecomen”.... en daartoe.... „helpt ons

¹⁾ M, 95c.

²⁾ Mr. Dirc verwijst hier naar Joannes Damascenus (*De fide orthodoxa*, lib. II, cap. 11), maar van een „lignum amoris” spreekt deze niet. De woorden: „quod est viridarium universe exultationis, dat beduut: een priede of een gaerde alre ghemeenre ghenuechte ende vroechde,” die onze auteur op den „boem der minne” toepast, gelden bij Joannes Damascenus van „t geheele Paradijs. („locus ille”).

³⁾ A, 7d.

die heilighe scrift, dat oude testament ende dat nuwe mit allen hystoriën ende rechte van keyseren ende van paeus, mit allen ghedicht ende glosen der letteren"¹⁾). „Dat verstaen hemelscher sinnen" behoort ten slotte tot het rijk der mystiek. Het „wart alleen van den geest Gods, sonder middel, den heilighen menschen gegheven in visionen, in revelaciën of in anderen godliker openbaringe van inspiraciën. Dit verstaen is sonder wise ende ghedaente van kennen, van minnen, van godliken bevoelen ende bevinden, ende en is niet mit woorden uut te spreken; niemant en weet daer of dan diet heeft versocht. Want Paulus seit: Doe ic was gheruct in den derden hemel, — waer ic was in den lichaem of buten en weet ic niet, mer God wetet, — hoorde ic verburghen woorden die den mensch niet gheoorloft en sijn te spreken. Aldusdanich verstaen hadden die propheten, die heymelic in haren gronde die wijsheit Gods verstonden, als die propheet David seit: Heer, du, die de waerheit lief hebs, die onseker ende verburghen dinghen dynre ewigher wijsheit hebstu mi gheopenbaert"²⁾).

Hier hebben we dus dat menschelijk achteruitwijken voor het goddelijk optreden. De ziel, met het zevental gaven van den H. Geest verrijkt, gaat over tot daden — *ultra humanum modum*, zooals St. Thomas zegt, — „boven de menschelijke maat". Het is gewoon menschelijk immers, dat wij God en de goddelijke dingen door de schepselen als in spiegels en onder sluiers kennen; en ook zelfs bij het bovennatuurlijk geloof in de Godsgeheimenissen, blijft het nog een menschelijke wijze van kennen, omneveld en vol van duisternis. Maar wanneer de christen, voorgelicht door de gaven van verstand en wijsheid, de geestelijke zaken als 't ware klaar voor zich ziet en al in dit leven een voorsmaak geniet van de eeuwige beschouwing hierboven, dan is in zijn ziel het licht neergedaald van de ingestorte of mystieke kontemplatie³⁾). Daar aan dacht Mr. Dirc, toen hij schreef: „Die wijsheit, die guetheit Gods te smaken ende daer in ghewandelt te warden, is een voor-hemelrijc des ewighen levens, dat vol willen is ende verstaens"⁴⁾). Een voorbeeld daarvan is volgens onzen

¹⁾ A, 23a-b.

²⁾ A, 23c.

³⁾ Vgl. P. van den Tempel, O.P. *De Wetenschap der Heiligen*, Roermond 1926, blz. 83.

⁴⁾ A, 24a.

auteur Maria Magdalena, die eerst „was noch onghestorven ende leefde na den beelde hare sinnen ende stont noch op Cristus' menscheit ende dat en was dat hoochste niet, noch dat volcomenste . . . en daarom wilde de verrezzen Heiland haar „uten sinliken beelde trecken an dat inwendighe vernuft gheestelikes verstants, daer men die godheit openliken verneemt" ¹⁾). Dan kan het gebeuren, „dat een screyt van inwendich inval hemelscher vroecheden ende godliker sueticheit" ²⁾).

Met deze verrukking der ziel om Gods goedheid en schoonheid, waardoor zij los wordt van alles, wat niet-God is, en buiten zich zelf treedt, om zich in dien oceaen van goddelijke volmaakheden te verliezen, — met deze extase gaan dikwijls buitengewone teekenen gepaard, ofschoon deze niet tot het wezen der mystiek behooren. Meerdere mystici zijn b.v. begiftigd met de vijf stigmata of de teekenen van Jezus' wonden in hun lichaam. Onze auteur toont zich tegenover dit verschijnsel vrij nuchter en kent aan de „waning" bij het tot stand komen daarvan een voorname rol toe. Vermoedelijk staat hij hierbij onder invloed van Jacobus de Voragine, die in zijn *Sermo III de S. Francisco* (Lyon 1494) opmerkt, dat deze heilige in zijn hart vijf krachten had, die maakten dat de wonde-teekenen zich in zijn vleesch indrukten, en wel vooreerst: *de hevigheid der verbeelding*. En om deze meening te steunen, haalt hij een geval aan, dat wij ook bij Mr. Dirc terugvinden, van een blanke vrouw, die van een zwart kindje beviel, omdat zij naar het beeld van een neger had gekeken. Jacobus vermeldt weer, dat hij het aan den H. Hieronymus heeft ontleend ³⁾).

Bij zijn beschouwing van de stigmatisatie gaat onze auteur uit van de woorden van St. Paulus: „Die vijf gheprente wonden mijns heren Ihesu Cristi draghe ic in mijn lichaem". — „Dat had hem drie edele crachten ghedaen, als naturen cracht, minne cracht ende gheests cracht. Eerst so had die naturen cracht die vijf wonden in sijnre herten ghevracht, doe hi daerop ghekeert was mit eenpaerlike stadighe ghedachten. Aristoteles seit, dat *virtus estimativa*, dat is die waenachtighe cracht, — dese leit haer celle boven in den breyn van den hoofde — ende is van also wonderliker aert,

M, 24b

¹⁾ M, 50d.

²⁾ A, 25a.

³⁾ L. Gillet, *Histoire artistique des Ordres mendiants*, Paris 1912, blz. 110.

c dat si verwandeling in den lichaem maect an sulcken saken, daer si is op ghekeert. Quintalius seit, dat een(re) vrou / al moerkinder waren, die si wan, omdat si een moer in haer slaepcamer had ghemaelt ende daerop docht. Men leest in der bibelen, dat Jacobs scape alsulcke lammeren wonnen, als si veruwe saghen in den dranck van gheschilden roeden. Aldus schijntet dat die waning den mensch veel wandeling in sijn lichaem pleecht te doen. Ende aldus soe is menich heilich mensch an die punten der vijf wonden ghecome.

Maar dit is, volgens Mr. Dirc — en terecht — toch niet het eenige.

„Anderwarf — aldus gaat hij verder — soe had die minne-cracht die vijf wonden Cristi in sinte Paulus' herte ghewrocht. Doe hi se mercte, uut wat minnen si waren laten printen, doe wart dat minnenbeelt des crucifixen so inwendelic ghetoghen, dat dat ghelijc is als een zeghel in den was ghebleven; want als sinte Augustinus seit, soe is die minne een overformen der crachten; die wandeling doet dat een also wert als die hi mint. Minstu God, so bistu God, ende minstu aerd, soe bistu aerd, want du dan niet en bistu van meerre waerden. Dairom seide die propheet den minnaren toe: ic heb gheseit, ghij sijt goden. Men leest, dat sinte Jacob om liefde wille op Cristo onsen heer soe ghelijc wart. Barnardus seit: dat strenghe leven, oetmoedighe laten, guedertieren in den afgront, vuerighe ghepeinse printen die minnenteiken der wonden Cristi in der ghelovigher herten.

d Derdewarf soe had des gheests cracht die vijf wonden Cristi in sinte Pouwels herte ghewrocht, doe die raeyen der gloriën Gods over hem ghestort warden, die hem to-/ghen in den derden hemel, daer hi hoorde verburghen woorden, die beelden in hem wrachten godformelic, want inghescapen ghedaenten niet en is, dair si mede gheantwoort moghe werden, die niement en (verstaet), dan diese ontfangt, daer in openbairt werden vreemde wonder der geloven Cristi, als David seit: Onseker ende verburghen saken dynre wijsheit hebstu mi gheopenbaert”.

Maar al zou Mr. Dirc ook niet die zoete liefde-vervoering hebben gesmaakt, welke schreit van geluk, toch is hij zonder twijfel een man geweest, die zonder omzien of aanzien alles heeft uitgeroeid, wat hem van God zou kunnen scheiden.

Met de wapenen van gebed en boetvaardigheid heeft hij moedig gestreden tegen de booze neigingen van der menschen, door de erfzonde tot het kwade geneigde, natuur. Hij hield zijn oog op God en de eeuwigheid gericht. Het woord uit Ruusbroec's mystieke *Brulocht* mogen wij op hem toepassen: „Hi is hongherich ende dorstich, want hi siet der inghelen spise ende hemelschen dranc. Hi arbeit sere in minne, want hi siet sine ruste. Hi is pelgrim ende hi siet sijn lantschap. Hi stridet in minnen om victorie, want hi siet sine crone. Troest, vrede, vroude ende scoenheit ende rijcheit ende al dat verbliden mach, dat wert vertoent der verlichter redenen in Gode.”

Hij leefde om te sterven en daarna in te gaan tot de vreugde des Heeren. Ofschoon hij de wetenschap liefhad, was toch voor hem, evenals voor Plato „die hoogste philosophie: voirhuechnis des doots, want si verbindet des mans moet, dat hi alle tijt niet toe ghiericheit, hoverdicheit ende onsuverheit uut en vliet”...¹⁾. „Dit sijn die wercken der wijsheit: goet ende quaet connen ondersceiden, opdat hi niet en werde bedroghen; God ende sijn ewe connen leren, opdat hi die wech Gods moge vinden; last, laghen ende hinder connen verhoeden, opdat hi daer niet scadelic in en valle; sijn staet salichlic te verwaren, opdat hi een ander beter leven mach hopen ende verdienen”²⁾.

Zoo kwam na een vroom en werkzaam leven ook voor hem „die ure, als God die mensche in sinen sterfdach scuddet als een boem, dat hi die vrucht sijns gheests ghift over ende beveelt in sinen handen”³⁾. Maar toen heeft ook hij zeker het gebed gestameld, dat hij vroeger den stervenden in den mond had gelegd: „Heer in dinen handen beveel ic minen gheest, wanttu hebste mi verlost, God der waerheit”, — recht of hi segghen woude: Ic bevele mi den handen, die ic nu sie in den cruce ghespannen, ende ic beveel mi den gheest, die den vader voir alle gheesten te onderpande was gheset. Ic beveel mi der ghebenedider passiën, doer welc dat ic bin van den sonden verlost, ende ic beveel mi alleen den God der waerheit, die van mi verdreeft hevet alle die bedrieghen- de valscheit”⁴⁾.

Toen mocht hij, naar wij vertrouwen, den hemel binnen-

¹⁾ A, 18d.

²⁾ A, 47d.

³⁾ A, 29c.

⁴⁾ M, 136a.

gaan, waarvan hij de verrukkende heerlijkheid in dichterlijke woorden heeft trachten te benaderen. „Gods ghebenedide aensicht te scouwen ende te ghebruken, dat is weseliken dat ewighe leven. God ende die Godheit is allen menschen gheheel vol salicheit an lijf ende an siel, ghenuechten aller beghheerlicheit; hi is der reden een claer licht, den wille / een suete vrede, der gehuechnisse een volheit aller weelden. Hi is een spieghel alle den ghesichte, een harpe den horen, een honich den smake, een balsame des rokes, een bloeme des voelens”¹⁾).

Maar daarnaast zal de hemelsche vreugde ook „van den dinghen die beneden onder ons sijn”, uitstroomen, „als is die scone hemel binnen ende buten mit al der ghemener vernuder werlt te scouwen, daer onse heer God sal wonderliken in ghekent ende gelooft warden. Want als men dat grote wonderwerck aensien, so sal men kennen ende loven sijn alweldicheit; ende als men aensiet alle des ghemenen scoenheit ende edelheit, so sal men kennen ende loven sijn afgrondige wijsheit; ende als men siet hoe wel ende suetelic dat hi alle dinc regiert, scict ende bewaert, so sal men kennen ende loven sijn onsprekelike guetheit...”²⁾).

Ook „van dien dinghen, die binnen ons selven sijn, als is van der glorificieringhe lijfs ende sielen”, zal de mensch „in hemelryc vruechde ontfanghen”. Want „dat aenghesicht ons heren Gods ghift uut lichtrayen ende schine der gloriën, dat hem ontspreidet op alle die salighen ende dat sonder middel in der sielen valt, ende voort in alle den leden des lichaems vloeyet ende dringhet, also dat die mensche uutwendich ende inwendich salich is, an Gods wesen oec inwendelic te ghebruken ende sijn suete menscheit uutwendelic te scouwen”³⁾).

Tenslotte zal den mensch daarboven ook „van dien dinghen die om ons sijn”, vreugde worden geschonken, „want dair is dach sonder nacht ende wijsheit sonder domheit; dair is ioncheit sonder ouderdoem ende gesontheit sonder siecte; daer is leven sonder sterven ende wunsche sonder derven; dair is scoenheit sonder smette ende eer sonder lachter; dair is minne sonder begrijp ende ghebruuc sonder hinder; daer is lof sonder geveynstheit ende iubilacie sonder

¹⁾ *M*, 188d-189a.

²⁾ *M*, 189c.

³⁾ *M*, 190a.

trueren; daer is vruechde sonder druck ende bliscap sonder suchten; daer is vrede sonder arbeit ende rust sonder verdriet; dair is claer ghesicht sonder decsel ende bekennen sonder feyl; daer is blijd gheselschap sonder twist ende daer is lanc leven sonder sceiden. Dit wil God al sinen minnaren bereiden" ¹⁾).

Dit is het slotakkoord van zijn werk, zooals het ook de laatste gedachte moet zijn geweest van zijn leven.

¹⁾ *M, 190d.*

BIJLAGE I.

DE HANDSCHRIFTEN.

Het betrekkelijk groot aantal handschriften, dat ons van een zoo uitvoerig werk als *Die Tafel van der Kerstenre Ghelove* is bewaard gebleven, bewijst ons, dat deze verhandeling in de 15de eeuw graag gelezen werd en dat velen er zelfs prijs op stelden een kopie van het geheel of althans van een gedeelte te bezitten. Indertijd heeft Dr. Tinbergen¹⁾ met behulp van de aantekeningen van Dr. de Vooy's in zijn uitgave van *Des Coninx Summe* reeds een belangrijke reeks van ons overgeleverde handschriften opgesomd, waaraan wij thans nog eenige andere kunnen toevoegen. We zullen ze in drie groepen onderbrengen. Eerst beschrijven wij in 't kort de ons bekende handschriften van het *Winterstuc*; vervolgens die van het *Somerstuc* en ten slotte komen dan de verzamelhandschriften aan de beurt, waarin grootere of kleinere fragmenten van Mr. Dirc's verhandeling zijn opgenomen. Duidelijkheidshalve gebruiken wij dezelfde letters, als Dr. Tinbergen in zijn reeds genoemde bibliografische aantekeningen.

WINTERSTUC.

Hs. A. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 73 E 26, CATALOGUS²⁾ 603.

Handschrift op papier in houten band met bruin leder overtrokken, waaraan men nog de resten van twee klampen ziet. Deze codex bestaat uit 260 bladen met een afmeting van 292 × 213 m.M., welke in twee kolommen beschreven zijn met bruinen inkt. De beginletters zijn rood of blauw en eenige zijn met penteekeningen in Nederlandschen stijl versierd.

Het eerste deel van dit hs. — fol. 1-106 — bevat het *Winterstuc*.

¹⁾ Dr. D. C. Tinbergen, blz. 119-121; de beschrijving van hs. F is niet juist en Hs. E (Amsterdam, Univ. Bibl. I G 18) bevat geen fragment van de *Tafel*, zooals Dr. Tinbergen meende.

²⁾ *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae regiae*. — Vol. I: *Libri Theologici* — Hagae Comitum 1922.

fol. 1r.: den proloog: „Anxt des heren seit salomon”....

fol. 1r.-2r.: overzicht der capitula.

fol. 2r.: „Dat eerste capittel is van gode ende vander godheit ende triniteit ende vanden naem gods. [Inc.:] Die prophheet Micheas seit uten monde gods. O mensch ick sel di op seggen”.

fol. 106v.: „Dit boeck is gescreven int Jaer MCCCC ende LXIX op S. anthoniis dach.

Het tweede gedeelte bevat den tekst van het „Boek der Byen” van Thomas van Cantimpré.

fol. 260v.: „Iste liber apum scriptus et finitus est per manus allardi reyneri oriundi de akersloet. Anno domini M° CCCC° LXIX° mensis Junii die XX°. — Daaronder staat dezelfde mededeeling in het Nederlandsch en verder met gelijktijdige hand: „Dit boec toebehoert agnies stevens dochter ende rikelant stevens dochter beghinen des groten beghynhoves bynnen haerlem. Ende hoer beyder uutterste wille is dit sinte aechten convent des hoves voerscreven sel hebben dit tegenwoerdich boeck in een testament nae haerre beyder doot ende begheren dat die beghinen des convents voerscreven voer hen bidden om die mynne gods. — Int iaer ons heren MCCCC ende LXXVII op sinte gallen dach starf agnies stevens dochter voerscreven wes siel moet rusten in vrede. — Int iaer ons heren MCCCC ende LXXXV opten sevenden dach in april starf rikelant stevens dochter voerscreven wes ziel moet rusten in vrede Amen ende was dat opten goeden vridach.” — Hieronder: „Dit boeck hoort toe maritgen van craenhals, gecoft int iaer ons heeren 1612.”

Hs. B. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 70 H 30, CATALOGUS 604.

Dit papieren hs. telt 179 bl. ter grootte van 203 × 132 m.M., en is geschreven in 2 kolommen met roode beginletters en eenige eenvoudige versierde en gekleurde beginletters in Nederlandschen stijl (penteekening) en gebonden in 18de-eeuwschen bruin-lederen band met goud en verguld op snee.

Fol. 1: „Dit is die tafel ende die capittelen in den eersten boeck des winter stukkes datter hiet die tytel van den kersten ghelove”. — *Fol. 2*: „Hier beghint dat prologhe op dat winterstuc van den tafel of spiegel van den kersten gelove,

dat broeder dirc van delf meester in der godheit ende regent in der universiteit erffoerde ende van colen screef tot hertoch aelbrecht int iaer ons heren MiiijC ende vier." *Fol. 2 v.*: „Die anxte des heren seyt salomon". En verder: „Dat eerste capittel is van der heiligher drievoudicheit. Die propheet micheas seyt witten monde gods."

Fol. 179, in 15de-eeuwsche hand: „Dit boeck hoert toe den besloten susteren sinte margrieten buten leyden op Rodenburch".

Zooals Dr. Tinbergen t.a.p. reeds opmerkte, is dit hs. over het geheel minder zuiver van taal dan het vorige en volgens de mededeeling op *fol. 179* een jaar jonger en ook, wat den inhoud betreft, vertoont het meerdere afwijkingen. Het schijnt voor een nonnenklooster pasklaar gemaakt. Verschillende hoofdstukken, die over natuurwetenschappen handelen, zijn weggelaten. De kapittels VI, VII, VIII, XIII en XIV (volgens A) ontbreken; XXIII en XXIV staan in omgekeerde volgorde en XXVII en XXVIII zijn evenals III en IV tot één hoofdstuk vereenigd, zoodat B 50 in plaats van 57 kapittels telt.

We vestigen er nog de aandacht op, dat zoowel in dit hs., als in F (zie blz. 206) het werk van Mr. Dirc genoemd wordt: „die tytel van den kersten ghelove".

Hs. C. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 133 F 18, CATALOGUS 602.

Dit hs., dat in 1897 door de Kon. Bibliotheek werd aangekocht, bestaat uit 282 perkamenten bladen ter grootte van 149 × 103 m.M. De dateering is onjuist. We lezen op *fol. 4 v.*: „Desen boec was gemaect en ghescreven Int jaer ons heeren, doe men screef MCCC ende sevene. Opten XXIIten dach in Julio." Het is in Franschen stijl verlucht met een gehistorieerde beginletter, waarin een miniatuur van de H. Drievuldigheid, en meerdere versierde beginletters en omlijstingen in goud en kleuren. Op *fol. 12* staat in den initiaal een wapen, in den rand tweemaal een ander wapen, dat ook op *fol. 12 v.* in den beginletter voorkomt. De bruin lederen band dateert uit de 16de of 17de eeuw.

Zooals op *fol. 4 v.* wordt aangegeven, bevat dit hs. slechts de eerste 39 capittels van hs. A.: „Daer einden nu een deel

van den LXVI capittelen, van den eersten tot den vier-
tichsten, in den winterstuck van den boeke, die daer heet die
tafel van den kersten ghelove ende ooc dat oude testament.”
Deze laatste toevoeging klinkt vreemd, maar schijnt ontstaan
uit een verkeerd begrip van de woorden, die we in andere
hss. lezen: „ende van der ewen”. Evenals in B zijn ook hier
de hoofdstukken XXIII en XXIV omgewisseld.

Fol. 1 r.: „Dit is die prologhe in den boeck. [*Inc.:*] Anxte
onses heeren seit salomon Is een beghinsel der wijsheyt”. —
Fol. 2 v.-4 v.: overzicht der kapittels. — *Fol. 6 r.:* „Van
gode, van der godheyt ende van der triniteyt. primum Capi-
tulum. Die prophete micheas seit wt den monde godes. O
mensch ic sal di op segghen wat goet is.”

Hs. D. — AMSTERDAM, UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK
I H 36.

Dit hs. bestaat uit 151 bladen van papier, die 289×207
m.M. groot zijn, beschreven in 2 kolommen. De beginletters
der hoofdstukken zijn uitgevoerd in rood en blauw en met
penteekeningen versierd, terwijl de hoofdletters der onder-
verdeelingen van een kapittel beurtelings rood of blauw zijn.
Het is gebonden in een geperst lederen band.

Volgens het „explicit” op 151d is het „geeyndt ende
gescreven bij handen Wijnant dircx zoons int iair
MCCCCXLIX in der maent van october op sinte crispini
ende crispiniani avont. Bid voer den scriver.”

Na den proloog op *fol. 1a* beginnende: „Anxt des heren
zeit Salomon is een beginsel der wijsheyt....” volgt op
fol. 1a halverwege de inhoudsopgave, waaruit blijkt dat dit
hs. de gewone 57 kapittelen van het „Winterstuc” van de
„tafel van den kersten gelove ende der eeuwen” bevat.
Fol. 2c vangt aan: „dat eerste capittel van gode ende van
der godheyt ende triniteyt van den name gods”.

Het opschrift van het 2de hoofdstuk luidt op *fol. 3b* —
zoowel als in de inhoudstafel — „dat ander bouc (boeck)
is van den bouke (boecke) des levens dat goods gedachte
selve is ende van den namen des ons heren uut der scrift
ghenomen gods”, in plaats van „dat ander capittel”.

Het opschrift van het derde hoofdstuk staat midden in
het tweede vóór de woorden: „Dat boeck des levens seit

sinte thomas van aquyn...." enz., terwijl het derde hoofdstuk: „van den werken der eerste ses dagen" ieder opschrift mist (fol. 4c).

Hs. G. — BRUSSEL, BIBLIOTHEQUE ROYALE, No. 21974¹⁾).

Dit hs. bestaat uit 99 in twee kolommen beschreven perkamenten bladen, ter grootte van 279×365 m.M., en is gedateerd op 1442. Het is merkwaardig om de 55 miniaturen, die de eerste letter van ieder hoofdstuk versieren. Zoo ziet men in de „A" op fol. 1 (blauwe letter met witte ranken) in de bovenste ruimte een figuur in wit harnas met gouden keten, rooden mantel en baret, met een boek in de hand; daarachter een dubbelen adelaar met uitgespreide vleugels; — in de benedenste ruimte den schrijver, gezeten in een stoel, schrijvende op een aan den stoel bevestigde plank of lessenaar. We vestigen er de aandacht op, dat deze miniatuur zeer veel overeenkomst vertoont met die in hs. P; de adelaar is daar duidelijker, de figuur eenvoudiger, met roode muts, roode kousen en witten, rood-gevoerden mantel; de schrijver zit er op een bank en heeft het perkament op de knie. De miniatuur op fol. 2 stelt de H. Drieëenheid voor, den Vader, met kroon en aureool, gezeten, met de handen het kruis ondersteunende van den Zoon en met den H. Geest als een duif aan de rechterhand; ervoor ligt een monnik in aanbidding. De laatste regels luiden: „Expli(cit).... (uitgeschrapt).... bouk der kristen ghelove, dat in latijn hiet Tabula fidei orthodoxe". Het werd aangekocht in 1862 op de veiling der boeken van Van Bockel voor 176 francs. Daar ons verzoek om uitleening niet kon worden ingewilligd, moeten we ons voorloopig tot deze opmerkingen bepalen, maar, zooals Dr. Tinbergen mededeelt, komt het geheel met A overeen.

Hs. H. — LONDEN, BRITISH MUSEUM, No. 22288.

Dit hs., beschreven door K. de Flou en Edw. Gailliard²⁾,

¹⁾ Vgl.: Van den Gheyn, S.J. *Catalogue des Mss. de la Bibliothèque royale*, III, Théologie, p. 460.

²⁾ Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde, 1895. — *Beschrijving van Mnl. Handschriften, die in Engeland bewaard worden* (No. 27) blz. 110-121.

alsook door Dr. Robert Pribsch¹⁾), is een prachtige perkamenten codex (323 × 243 m.M.) en telt 205 folio's met de meeste zorg in een groote gothische letter van de 15de eeuw over twee kolommen tusschen en op de lijnen door ééne hand geschreven. De initialen zijn rood en blauw op gouden grond. Verder keurige miniaturen en rijke randversiering. De katernen van 8 blz. zijn gebonden in een houten band, met bruin, goud-bedrukt leder uit de 17de eeuw overtrokken, en van twee sloten voorzien. Het hs. dateert uit de 15de eeuw.

De proloog ontbreekt. Het opschrift van het laatste kapittel luidt als volgt: *fol. 201*: „Van dat onse lieve Heer clam neder tot der hellen die te breken, die oude vadere verlossede ende den duvel daer in ghebonden ende besloten . . .”

Explicit fol. 205 v.: „Daer eynden nu die sesse ende tsestich capittelen in den uitganc van den bouke dat daer heet Die tafel van den kersten ghelove. God si gheloeft.” Evenals in B en C zijn ook hier twee hoofdstukken verwisseld. De uitvoerige aanhalingen bij De Flou geven, zooals Dr. Tinbergen opmerkte, geen recht de redactie voor verschillend van A te houden, maar toch dunkt ons de verwantschap met C veel nauwer en wel in die verhouding, dat H zeer waarschijnlijk een kopie van C is. Het opschrift op *fol. 19*: „Van den III instaende cledinge der sielen” komt ook in A voor. Het vormt daar echter geen afzonderlijk hoofdstuk, maar maakt deel uit van cap. XII.

Een persoonlijk onderzoek van dit hs. moesten wij tot een eventueele tekstuitgave van de *Tafel* van Mr. Dirc uitstellen.

SOMERSTUC.

Veel minder talrijk zijn de handschriften van het *Somerstuc*. De Kon. Bibliotheek te 's Gravenhage bezit het eenige ons bekende volledige hs.

Hs. M. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK 73 E 27, CATALOGUS 605.

In tegenstelling met A, dat door denzelfden kopiïst werd

¹⁾ *Deutsche Handschriften in England*, beschrieben von Dr. Rob. Pribsch, Zweiter Band, *Das British Museum*. — Erlangen 1901.

Vgl. ook: *Verslag van een onderzoek in Engeland naar Archivalia, belangrijk voor de Geschiedenis van Nederland*, in 1892 op last der Regeering ingesteld door Dr. H. Brugmans.

geschreven, is dit hs. van perkament. Het telt 195 bladen ter grootte van 310×220 m.M., waarvan fol. 3-195 door den schrijver genummerd zijn: I-CXCIII, en bestaan uit cahiers van 8 bladen. Iedere bladzijde is in twee kolommen verdeeld.

Het is geschreven met roode beginletters enz., gekleurde en versierde hoofdletters in Nederlandschen stijl (pen-teekening) en gebonden in een gelijktijdigen houten, met sterk beschadigd bruin leder overtrokken band, die voorzien is van 2 koperen klampen.

Het *Somerstuc* beslaat fol. 1-193v. „Dit boock is intituliert die tafel vanden kersten ghelove. Is gedicht ende gemaect totter eren ende myn. Ende sonderlinge des hoge gheboren vorst hartoch Alberts bider genaden gods hertoch in Beyeren.... Van enen oetmoedigen prediker gheheten broeder dirc van delf meister inder heiligher scrift ende regent inder universitaten van arfordia ende van Colonia. Int Jair ons heren dusent vierhondert ende vier. Hier beghint dat somerstuck vander tafel des kersten gheloven". Na een overzicht der hoofdstukken volgt dan fol. 3a: „Hier beghint dat somerstuck vander tafel der heilighen kersten gheloofs der menschen. Aernen vlieghe hoech teghen den sueten somer". fol. 3b: „Hier beghint dat eerste Capittel van der ghenadenriker tijt der ontfermherticheit, dat god onse heer Ihesus Cristus den gecruusten doot woude liden om der menschen salicheit ende profijt. Die midvasten hout ende viert enen sonnendach".... Het *explicit* op fol. 193v. luidt: „Nu ist ghesloten dat boeck vanden kersten ghelove. In alle sinen Capittulen. des hebbe god lof ende eer nu ende ymmermeer. Amen. *Explicit liber bonus tractatus de diversis materiis scriptus et completus Per manus allardi filii reyneri oriundi de akersloet quondam custodis in velsen Anno domini M^o CCCC^o LXXX° mense marcii die II° hora qi sexta. — Orate pro scriptore — Deo gracias.*"

Hs. N. — LEIDEN, BIBLIOTHEEK DER MAATSCHAPPIJ DER NED. LETTERKUNDE, No. 338.

Dit hs. dat door Dr. Tinbergen in zijn bibliografische aantekeningen nog vermeld werd, is in 1914 bij den brand der Universiteitsbibliotheek te Leuven, waaraan het was uitgeleend, verloren gegaan. Het was een papieren hs. in 4° for-

maat uit de 15de eeuw en afkomstig uit het Magdalenenklooster te Haarlem op Crayenhorst. Het bevatte de tweede helft van het Somerstuc: „Hier beghint dat naevolghen des boeks des kerstens ghelove dat anderde boeck vervolghende”. Het begon met cap. XXXI van hs. M. Het XLVIII hoofdstuk is „van den keiser Constantinus hoe hi die heilighe kerk wiede. (hs. S-O: vriede). Ende van der disputaciën twisschen den paeus Silvester ende den Ioden daer hi ende sijn moeder overheren van waren”, dat in M ontbreekt. Daarom komt Cap. XLIX overeen met XLVIII van hs. M en zijn er 54 in plaats van 53 hoofdstukken. Op fol. 138v. sloot dit hs. met bijna hetzelfde „explicit” als M: „Nu ist ghesloten dat boek vanden kersten ghelove in allen sinen capittelen, des heb God lof nu ende immermeer, amen”.

Hs. S-O. — BEWAARPLAATS ONBEKEND.

Daar het vorige hs. zoo jammerlijk is verloren gegaan, valt het nog meer te betreuren, dat een andere codex met precies denzelfden inhoud in 1924 naar het buitenland is verkocht.

Dit ms., dat wij S-O noemen, behoorde toe aan Mevr. Douairière Smits van Oyen-Regout te Eindhoven, wier man het in Januari 1905 voor f 730.— gekocht had uit de nalatenschap van Mej. Smits van Oyen, die het vroeger voor f 1000.— van de Paters Augustijnen aldaar had overgenomen. Ik heb het hs. eenigen tijd in bruikleen gehad en verschillende varianten eruit opgeteekend. Mijn onderzoek was echter nog niet beëindigd, toen mij om terugzending werd verzocht, met de belofte, dat 't later weer tot mijn beschikking zou worden gesteld. Het was een buitengewoon fraai perkamenten hs., groot 218 blz. in klein 4°, zeer goed geschreven in rood en zwart, op 24 regels per bladzijde, en verlucht door 24 opmerkelijk fijne miniaturen in goud en kleuren, waarvan wij een korte beschrijving laten volgen:

1. Jezus in de wijnpers; twee engelen die zijn bloed in een kelk opvangen.

2. Een kind door een priester gedoopt in tegenwoordigheid van een man en vrouw. Op den achtergrond de gekruisigde Verlosser, wiens bloed zich met het doopwater vermengt.

3. Een bisschop, die in tegenwoordigheid van vier andere personen aan een man het H. Vormsel toedient. Ook hier druppelt het bloed van den gekruisigde Jezus op den vormeling neer.

4. Een bisschop, die een priester wijdt. In de kelk vloeit het bloed van Jezus aan het kruis.

5. Het Sacrament der Biecht wordt voorgesteld door een priester, die aan den biechteling de absolutie geeft. Op zijn hoofd daalt het bloed van Christus aan het kruis.

6. Het H. Altaarsacrament wordt afgebeeld door een priester die de H. Mis opdraagt. Een druppel van het bloed van den gekruisten Jezus valt op de H. Hostie.

7. Een priester zegt een huwelijk in in tegenwoordigheid van Jezus aan het kruis.

8. Een priester dient het H. Oliesel toe aan een in bed liggenden zieke.

9. Jezus en een priester spreken over de H. Schrift.

10. Een kerk, omgeven door drie engelen.

11. Een keizer en een koning zetelend op den troon, door vijf hovelingen omringd.

12. Een heidensch kunstenaar schildert met een penseel op een in houten lijst gevatten gouden achtergrond twee voorstellingen van deugden. Een leerling houdt de verfpot voor hem vast. Negen toeschouwers bewonderen den voortgang van het werk.

13. Dit is een voorstelling van den kamp tusschen de deugden en ondeugden, die zijn afgebeeld als tegenover elkaar staande geharnaste strijdkrachten; de ondeugden dragen zwarte mantels over hun wapenrusting en blauwachtige helmen, terwijl de wapenrusting en de helmen van de deugden schitterend gepolijst zijn. De banieren toonen aan de eene zijde een duivel op rooden grond, aan den anderen kant een engel op witten grond.

14. Dit miniatuur toont eenige monniken, die buiten het klooster bezig zijn met prediken, spitten en boomen vellen.

15. Op zijn troon zit in rijke statie de keizer; naast hem staan een geharnaste ridder en een hofmaarschalk.

16. Een koning en eene koningin, beiden gekroond, spelen in een tuin schaak. Tusschen de bloemen van den voorgrond zitten vier prinsen en prinsessen.

17. Koning Salomon en zijn hof ontvangen de donkerkleurige koningin van Saba.

18. Keizer Constantijn, zijn moeder Helena en Paus Silvester disputeeren in hun paleis met vier Joden. Zes van deze personen zijn voorgesteld met open boeken op hun schoot en de vier Joden dragen op hun hoofd roode trechtervormige hoeden.

19. Dit miniatuur stelt Jezus voor in gesprek met een gevallen zondaar.

20. Zes Joden, wederom met die vreemdsoortig gepunte roode hoeden op, zitten voor een bewerkt voetstuk, waarop een zeer wanstaltig man zetelt, de Antichrist, die voor hen predikt.

21. Het laatste oordeel en de verrijzenis der dooden.

22. De eeuwige pijnen der verdoemden.

23. De zielen in het Vagevuur, die bezocht en versterkt worden door vier engelen, die hun rozenkransen toereiken en ze met wijwater besprenkelen.

24. De Hemel, waar de heiligen en verlostes zielen de weelde genieten der eeuwige glorie.

Aan den voet van sommige bladzijden, die met een miniatuur zijn verlucht, zijn nog de in het Nederlandsch geschreven aanwijzingen voor den illuminator bewaard gebleven. De origineele band is van hout, met gestempeld leder overtrokken.

Evenals hs. N. begint ook deze codex met Cap. XXXI. Het bevat ook als hoofdstuk XLVIII het capittel over Keizer Constantijn, dat ik hieruit kopieerde. De proloog luidde hetzelfde.

In den kataloog No. 456 van de firma Maggs Bros, 34-35 Conduit Street (New Bond Street) London W. — *Books, Manuscripts and Bindings* — 1924, werd dit hs. beschreven op pag. 109 v. met afbeelding van 2 miniaturen. Het werd te koop aangeboden voor £ 1200. Op mijn verzoek deelde bovengenoemde firma mij op 3 Februari 1932 mede, dat het ms. „has been sold and we regret that we cannot inform you as to the name of the present proprietor.”

FRAGMENTEN.

Grootere of kleinere fragmenten van de *Tafel* vinden we in de volgende handschriften:

Hs. F. — LEIDEN, BIBLIOTHEEK VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NED. LETTERKUNDE, No. 222¹⁾.

Dit handschrift op papier, uit het midden van de tweede helft der 15de eeuw, bestaande uit 256 bladen, 145 m.M. hoog bij 105 m.M. breed, is geschreven in een nogal fraai, vast Gothisch schrift en versierd met talrijke roode en blauwe hoofdletters, waaronder vele zeer zuiver van stijl zijn. De grootere zijn met rood en blauw verder versierd; kleine zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. De codex is nog voorzien van zijn oorspronkelijken band, bruin kalfsleer op eikenhouten borden, waarvan de haken verloren zijn gegaan. Hij werd door de Mij der Ned. Letterk. aangekocht in 1841, uit de nalatenschap van de familie Van Winter te Amsterdam.

Dit verzamelhandschrift bevat van blz. 151 v.-252 v. een belangrijk deel van de verhandeling van Mr. Dirc, met deze inleiding: „Hier volgen sommyge capittelen genomen uten boec dat men hiet den tytel²⁾ des kersten geloves ende heeft gemaect broeder dirc van delf, meester in der heiliger scryft ende regent in der universiteyten van Arfors ende van Colen.” Deze „capittelen” zijn zoowel aan het Somerstuc als aan het Winterstuc ontleend. Daar ze niet genummerd zijn, zullen wij ze hier opsommen volgens het nummer dat ze in de hss. A en M dragen.

A, cap. 1: van gode der h. drievoudicheit.

A, cap. 2: van den boec des levens.

A, cap. 4: van den negen choren der englen.

A, cap. 5: van den .VIII. hemelen.

A, cap. 6: van den .VII. planeten.

A, cap. 7: van den .XII. teykenen.

A, cap. 9: van den paradys ende van sinen bomen.

A, cap. 10: van der fonteynen ende vlooden des paradys.

¹⁾ Zie: W. de Vreese, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, II, 1, Gent 1902, blz. 502-508 (Hs. Gg).

²⁾ In het hs. verbeterd uit *teytel*: de e is doorgehaald.

A, cap. 11: van den mensche ende van sinen lichaem; van den vyf sinnen des menschen.

A, cap. 13: van den vier complexiën des menschen.

A, cap. 12: van der sielen ende van haren crachten.

A, cap. 16: van den seven getijden of ouderdom der werelt.

A, cap. 17: dit syn die drie godlike duechden.

A, cap. 18: een capittel van vierrehande voerbare heyden-sche duechden.

A, cap. 19: een capittel van den seven gaven des heiligen geests.

A, cap. 20: een capittel van den achten salicheden der sielen.

A, cap. 21: een capittel van den .XII. vruchten des boems des levens.

A, cap. 22: een capittel van der bosen geesten val ende haer natueren.

M, cap. 20: die discipel Eusebius die namaels een groet leerre wort, vraechde sinen meester deze questien navolgende aldus.

M, cap. 30: die doctoren vragen waer om dat wi int oest Gode aenbeden.

M, cap. 30: van den seven getiden der heiligen kerken.

M, cap. 36: van den sacrament des lichaems ons heren. Dit sijn die oerbaren des sacraments; dit sijn die scade des geens die onwaerdelic ontfact; van der oerbaren der missen.

M, cap. 38: dit is die becoringe die een lijt in sijn leste eynde.

M, cap. 35: een capittel van den vierden sacrament der heiliger kerken, als van die penitencie, daermen die sonden mede pleecht te beteren; van der vrucht ende oerbaer der penitencie.

A, cap. 27: een capittel van den sonden in den heiligen Geest.

M, cap. 50: oerdele dat God sel oerdelen over levende ende dode.

A, cap. 31: een capittel van den heiligen edele vruchtbarigen lande van beloften.

In twee andere hss. van de Koninklijke Bibliotheek en

één uit de Bibliothèque nationale te Parijs, welke door Tinbergen niet werden genoemd, vinden wij eveneens verschillende kapittels uit de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* opgenomen.

Hs. Q. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, 73 F 24, CATALOGUS 620.

Dit papieren hs., uit de tweede helft der 15de eeuw, bevat 208 bladen, 143 m.M. hoog bij 106 m.M. breed, en is gebonden in ouden perkamenten omslag, genummerd 65 en afkomstig uit het klooster van Maeseyck (zie: Flament, *Cat. van de Stadsbibliotheek te Maastricht* I, blz. XIV v., No. 61). Op het schutblad lezen we: „Dit boeck hoert toe suster Helena van Schoern.”

M, cap. 42, fol. 191 v.-197: van den pictueren oft beelden die heidensche mesters vonden om dat ruyde volck te verstanden te bringen ende sijn seer proper om hoeren. [*Inc.:*] „Dye heidensche meesters phylosophen die van seden ende van doechden wouden leren . . .”

M, cap. 47, fol. 199-202 v. Van den coninck salomon ende van der coninghinnen van saba; van haren parabilen ende proverbien, bispraken ende lere die te gedincken staen. [*Inc.:*] „Coninck salomon was die ioncste soen davids . . .”

A, cap. 9, fol. 202 v.-204. Van den eertschen paradise. [*Inc.:*] „Dat paradys der welden dat god plante als damascenus seit . . .”

A, cap. 31, fol. 204-206. Van den lande der beloften. [*Inc.:*] „Dat heilighe lant van beloften leit tusschen dat lant van egipten ende arabien . . .”

id., fol. 206. Van den selven. [*Inc.:*] „Daer sijn vele edelre metale wuere (A: ende mynere) als gout silver ende andere grove metale . . .”

A, cap. 16, fol. 206 v.-208. Van den VII ouderdom der weerelt. [*Inc.:*] „Die werelt es in den beginne der tyt van gode begonnen . . .”

Hs. R. — DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, 133 F 17, CATALOGUS 660¹⁾.

Dit handschrift op papier, waarschijnlijk geschreven in

¹⁾ Zie: W. de Vreese, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken* II, 1, blz. 465-478 (Hs. Cc).

1479, bestaat uit 35 quaternen, waarvan het eerste en vijftiende als eerste vel een vel perkament hebben, terwijl het twintigste één bijgevoegd blad heeft, omdat er juist nog één blad noodig was om den daar loopenden tekst ten einde te brengen; alles samen 281 bladen, 203 m.M. hoog bij 137 m.M. breed, met twee kolommen op elke bladzijde. Het gehele hs. is met vaste hand zorgvuldig geschreven en versierd met goed gevormde gekleurde hoofdletters, beurtelings blauw en rood. Verder beginnen het werk van Ruusbroec op *bl. 1a* en dat van St. Bernardus op *bl. 113a* met een grootere hoofdletter in blauw, rood en groen met eenige roode randversieringen; zwarte hoofdletters in den tekst zijn rood doorstreept. Op vele plaatsen zijn er verbeteringen aangebracht, ook vaak met rood op zwart. Het hs. is voorzien van een halfleeren band uit de achttiende eeuw. In 1764 kwam deze codex onder den hamer op de bekende veiling der boeken van P. van Damme. In de 19de eeuw kwam hij in handen van den Leidschen boekhandelaar J. W. van Leeuwen, die hem in 1883 voor f 20.— aan Prof. A. G. R. Acquoy verkocht. Uit diens nalatenschap ging hij in 1897 over naar de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

M, cap. 12, fol. 178c-185c: Hoe onse here Maria Magdalena openbaarde niet veer van den grave.

M, cap. 7, fol. 185c-188d: Dit is van den rouwe ende wee onser liever vrouwen ende haer grote claghen onder den cruce. [*Inc.:*] „Die ewangeliste sinte Johannes seit, dat onder den cruce stont Maria, die moeder Ihesu, ende veel ander heiligher vrouwen....” enz. [*Expl.*] „Ic meen dat haer aderen des herten daer of te meer van rouwen ontspronghen van den senen.”

M, cap. 7, fol. 188d-191c: Dit is van den seven droefnisse onser liever vrouwen. [*Inc.*] „Die lieve moeder Maria was op meer dan een stonde van haers kijnts wegghen mit rouwen bevaen....” enz. [*Expl.*] „.... Soe dat alle mijn leit daer in ghesachtet werde. Amen.”

M, cap. 7, fol. 191c-196b: Dit is van den seven woerden die God sprac an den cruce. [*Inc.*] „Die heilighe leres spreken dat op dien dach dat onse heer Ihesus Cristus in den cruce stont, geschieden seven wonderlike teykenen tot elken woerde dat hi sprac in den cruce....” enz. [*Expl.*]

„Voert alstu seidste: „vader in dinen handen beveel ic mynen gheest,” soe verleen / my dat ic in die ure mijns doots sekerliken moghen spreken: „vader, ontfanghe in dijnre hoeden mynen gheest, dien du mit dinen bloede hebste verlost!” O heer, dat moet my gheschien. Amen.”

M, cap. 12, fol. 196b-201c: Dit is hoe die vrouwen totten grave quamen ende versochten die vrienden Gods. [*Inc.*] „Die historye der heiliger ewangelien bewijst claerliken, dat die vrienden ons lieven heren Ihesu Christi op sijn heilighen graf hem yammerliken bescreyden . . .” enz. [*Expl.*] „Daerom wi alle onsen here willen bidden dat hi ons verleen sijn heilighe uutvaert te begaen ende sijn graf mit tranen te bewaren ende oeck mit salven ende mit eren wil laten versueken die om onsen willen ghestorven is, Ihesus Cristus. Amen.”

M, proloog, fol. 207c-208b: Van den aernen vlucht. [*Inc.*] „Die aern vliecht hoeghen tegen den sueten somer, als dye lucht opclaert ende gesuvert wert van verpuerringhe der sonnen . . .” enz. [*Expl.*] „. . . . in die verenynghen des hemelschen paradijs, die in den somer der ewiger glorien bloeyt ende sprut der salicheit Cristus Ihesus die ewelic si gelooft ende gheert”.

M, cap. 2, fol. 208b-211b: Van den ackerman. [*Inc.*] „Die ackerman des lants ende saeyer des weyten coerns is die hemelsche vader, die van aenbeghin alle somer beelden ende ghedaente der werlt, alle creatueren, sterren ende teykenen, loveren ende gras in hemel ende in eerde ghesaet hevet . . .” enz. [*Expl.*] „Als Paulus seit: dat bloet Cristi hevet ghereynicht onse conscienciën van den dootliken werken, opdat wi dienen soude den levenden Gode. Amen”.

M, cap. 16, fol. 250-270a: Dit is die hystorie des pynxsterdaechs, als hoe die apostelen den heilighen Gheest ontfenghen in den huse. [*Inc.*] „Die historie van pynxteren, dat die apostelen den heilighen Gheest ontfenghen in der salen daer Cristus mit hem hadde ghegheten sijn avontmael, die heeft. IX. articulen an haer daer si is mede bescreven . . .” enz. (*hs. M:* „heeft achte articulen” en ook *hs. R* besluit den tekst met: „die achtende artikel ende die leste”). [*Expl.*] „Aldus dede David doe hi seyde: Ic hebbe assche als broet ghegheten, wel-/ke conste doet den heilighen Gheest ont-

fangen. Men mach weten ende vernemen ende wil verlenen die constenaren van allen die gheesten Gods onghemeten. Amen". (*Hs. M 74d* heeft hier beter: „Aldus dede David, doe hi seide: Ic hebbe asch als broot ghegheten. Welke conste doer den heilighen Gheest te weten verleen ons constenaer van allen, die Gheest Gods onghemeten. Amen").

Hs. T. — PARIJS, BIBLIOTHEQUE NATIONALE, Ms. NÉERLANDAIS 38.

Dit papieren hs., dat 254 folia bevat ter grootte van 140 × 100 m.M., in katernen van 8 bladen, beschreven in 2 kolommen met 28-31 regels per blz., vonden we vermeld door Dr. C. H. Ebbinge Wubben, *Over middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament* — Den Haag 1903 — blz. 40. De inhoud bestaat uit de volgende bijbelboeken: Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Josue, Richteren, Ruth, Hester en Judith, alsmede uit twee fragmenten, respectievelijk 7 en 2 blz. groot, waarvan hij de volgende begin- en eindregels geeft:

1. *Van den coninc Salomon ende van der coninginne van Saba; van hare parabelen, notabelen proverbien, bispraken ende leer die te gehogen staet.* [Inc.] „Die coninc Salomon was die jonxste soen davidts; geboren van der vrouwen bersebee, die eerst uryas wijf was, des ridders dien davit liet doden mit stormen an eenre stat, ende daarna namse davidt tot sinen wive ende wan daerbi Salomon....” [Expl.] „..... ende aldus wart ze weder tot haren lande getogen, ende brieven van heimeliken saken wederomme gescreven, die ic niet en can vertrekken”.

2. *Van den physionomie der menschen.* [Inc.] „Die physionomie bedut een subtijl merken der leden, want gelijc dat si beteykenen in den menschen, als Salomon seit, van dat een den anderen te moet coemt, bekent men den man ende van den aensichte sijne ogen, of hi is suuch; (*hs. A:* sinnich) noch seggen die natuerlike heydensche meesters....”

[Expl.] „aldus gaen die teykenen overmits ander menschen dicke te niet. Daerom ist swaer daarna te oerdelen”.

Hier hebben wij het eerste gedeelte van 't 47ste hoofdstuk van het *Somerstuc* (*M, 168c-170b*) en het 14de van het *Winterstuc*. Van dit laatste stemt het begin letterlijk over-

een; het „explicit” vinden we in den tekst van A niet. In elk geval is 't ook hier maar een gedeelte van het kapittel, want voor 't geheele zijn de 2 bladzijden zeker te weinig. Vgl. *Catalogue des mss. néerl. de la bibl. nat.* par G. Huet, Paris 1886.

Hs. O. — GENT, UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK, No. 220.

Een fragment van het Somerstuc vinden wij ook in hs. 220 uit Gent en wel *M*, cap. 16: „Hoe dat die apostolen den heiligen Gheest opten pinksterdach te samen ont-finghen”.

Hs. I. — LONDEN, BRITISH MUSEUM Nr. ADD. 25042¹⁾.

In dit perkamenten hs. uit de tweede helft der 15de eeuw, bevattende 79 bladen, 175 m.M. hoog bij 125 m.M. breed, en gebonden in een vollen kalfsleeren band uit het einde der 17de of het begin der 18de eeuw — bleven nog eenige korte kapittels uit het *Winterstuc* bewaard en wel *A*, cap. 28, 29 en 30.

A, cap. 28. fol. 29a-32a: *capitulum*. Van vierder hande manieren van sonden, daer wi ute moeten biechten den prochiaen.

A, cap. 29. fol. 32b-35b: *capitulum*. Vanden sonden, die alleen die bisscop afloest ende absolveert ocht syn ghewaerde penitencier.

A, cap. 30. fol. 36a-37b: *capittelum*. Vanden sonden, daer alleen die paeus ocht syn penitencier aflost ende absolveert.

Dit hs. is versierd met 22 miniatures, waarvan 3 behooren bij het uittreksel uit de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*: één voor het biechten bij den „prochiepape”, één voor 't biechten bij den bisschop en één voor 't biechten bij den paus²⁾).

¹⁾ Zie: W. de Vreese, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*, II, 1, Gent 1902, blz. 518-524 (Hs. Kk) alsook: K. de Flou en Edw. Gailliard, *a. w.* blz. 154-155.

²⁾ Als Hs. K vermeldt Dr. Tinbergen nog Hs. Trier 1935 en als Hs. L: Hs. Würzburg 144, die beide fragmenten uit de *Tafel* bevatten. In het eerste staat een gedeelte van het 38ste somerstuc-kapittel (*M*, 134d-136a): [*Inc.*] „Dit sijn die becoringe, die die mensche lijt in sinen lesten eynde”.... [*Expl.*] „...„verdreven heeft alle die bedriegende valscheit”.

Zeer merkwaardig zijn ten slotte nog twee middelnederduitsche omwerkingen, waarvan de eerste in de Hofbibliotheek te Darmstadt berust en de andere in de slotbibliotheek van den Vorst von Sayn-Wittgenstein bewaard wordt¹⁾.

Hs. P. — DARMSTADT, HOFBIBLIOTHEK, Nr. 2667.

Dit hs. werd beschreven door Prof. Dr. Wassersleben in het Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, II Band, Germ. Abtheilung, Weimar 1881, pag. 131-150. Het is codex Nr. 2667.

De proloog is een omwerking van den proloog op het Winterstuc; de schrijver wordt er niet genoemd. De verdere inhoud komt echter met dien van het Somerstuc overeen en bevat 64 hoofdstukken, die verdeeld zijn over 5 „tractatus” of „deyle”.

1. Dat eyrste is vain dem hoeghewirdighen synne der gelouve ons hrn Xps in den artikeln dye man van oisteren zu den advent pleghet in der heilligher Kirchen zu loven und zu eren; dar umb is dit boeck dat somerstuck vain dyser tafelen (*cap. 1-17*).

Dat eirste is vain der wirdeclichen ofherstentennisse uns hrn ihu xpi; wy dat her vain dem versmaden gecruczijt dode ois dem grave mit live und mit selen op stoene.

Dat XVIIte is vain dem staede und ordenynghe der heilligher kirchen onderscheyt und scyftenisse hyrer prelaten.

2. *Secundus tractatus.*

Dat ander stuck und deyl is vain dem staet und regement

¹⁾ Op het bestaan van dit hs. wees mij P. Bonaventura Kruitwagen, O.F.M., aan wiens scherppeurzin niet was ontgaan een kort verslag over de „Zehnte Versammlung Deutscher Bibliothekare in Münster in W. am 3 und 4 Juni 1909” in het *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (XXVI Jrg. Leipzig 1909, S. 357) waar Prof. Dr. Bömer o.m. het volgende mededeelde: „In Berleburg, dem alten Stammschloss der Grafen von Wittgenstein, die sich 1361 durch Verheirathung der Erbtöchter Adelheid an Valentin von Sayn mit diesem Geschlechte verschmolzen, können wir uns zuguterletzt noch einmal einer Anzahl deutscher Dichtungen des Mittelalters erfreuen... Ich habe dazu gefunden: ein paar gegen Buchdeckel geklebte Wigalois-Fragmente — eine gereimte Uebersetzung des „Speculum humanae Salvationis” — die um 1400 teilweise in poetischer Form geschriebene „Tafel van der kercken ghelove” des Dominikanermönchs und Predigers am Hofe Herzog Albrechts von Baiern, Dietrich von Delft.”

der heilligher kirchen; wy man leven sal na den werken der barmherczykeyt und entphaen dy heillighe sacramenten (*cap. 18-36*).

Dat achtziente is vain dem anderen staet und ordinancien der heilligher kirchen; wy dy meister und meisters leerent und studentes regerent (Werken der barmhertzikeyt en VII sacramenten).

3. *Tercius tractatus.*

Dat dritte deyl is vain den inwendighen menschen und wy her sich sal oefenen in synre oitnudighen grond der consciencien mit ayn wisonghe heilligher lere. (*cap. 37-46*).

Dat XXXVIIte is wy der mensche sal leren sterven, dat dye unsicherst konste is dy man ummermeer in dyser zyt geleren mach.

Dat XXXVIII ca^m is vain dem kyff entuscent der selen as sy gescheyden is ois dem lychom (Dialog in verzen).

Dat XXXIX ca^m is vain vier oisserlichen dingen die stedelich sint zu gedenken.

fol. 177 [Inc.:] „Der wyse saghet Memorare novissima tua . . .” — *fol. 205*.

Dat XLII is vain der geistelicher mynnen jacht intuscent dem dierchin jhm und der mynnender seelen.

fol. 213 [Inc.:] „O suesse dyer got ihu crist.

Hoger mynnen fonteyn du bist.”

fol. 219 [Expl.:] „bis also langhe als he wil.”

XLIII [Leven der oude vaderen].

XLV [Morgen sprochen tusschen God en den zondaar].

4. *Quartus tractatus.*

Dat vierde deyl is vain dem staet und regement der werelt, vain manychem wonder und vremycheyt dy do ain-koment sunderliche dem hrn und voersten Rytterschaff und gemeynen luden. (*cap. 47-58*).

Dat XLVII is vain historien und geschyet dy in der werelt vor xps gesziden under dy heyden sint geschyet.

LV [vain allen leenrecht na den spygel van saessen].

LVII [vain dem schaecspiel].

5. *Quintus tractatus.*

Dat wüfte deyl is vain dem ende dat dy werelt nemen sal na ende Krist zukunft, der jonxte dach do got in oirdelen sal levende und doden und wat dar na geschyen sal uber

dy guden und boesen; und do myde sal ende haven dat soemerstuck vain dysen boecke. Dat winterstuck sal noch groisser syen und dat en hain ich noch nit alle volmacht. (cap. 59-64).

Dat LIX is wy dat die wysten van den joeden dye Raby tzwyyvelt van herren verkeyrden gelaufe....

Dat LX is van endekerst zu kunft und vain synre hantheringhe und wy her ende nemen sal.

Dat LXIIIte is vain der schoner hymelricher freuden und blyedschaff der selicheyt des ewyghen levens.

[Dit capittel begint fol. 347 en breekt af fol. 350 met de woorden: „Aldus so sullen wir sitzen in truwen und in selicheit”. Onder fol. 1 staat met latere hand overgeschreven: „dyt boyck hoyrt to smedem und is to hoven(?) voleynt im jayr anni XXXVIII”].

Zooals wij uit het voorgaande kunnen opmaken heeft de afschrijver niet alleen het werk een nieuwe indeeling gegeven in vijf traktaten, maar ook op verschillende plaatsen nieuwe hoofdstukken ingevoegd. Wasserscheleben bespreekt uitvoerig Cap. 54-56, ontleend aan „den spygel von Saessen”, die in de Nederlandsche handschriften niet voorkomen. „Verder vond ik — aldus Dr. C. G. N. de Vooy in zijn meermalen aangehaald artikel — hoofdstukken die wel van Nederlandsche oorsprong kunnen zijn, maar niet ontleend aan het werk van Dirc van Delf. Mogelik woonde de schrijver in de Rijnstreek of bezocht hij tijdelik Nederlandse kloosters, waardoor hij de beschikking had over Nederlandse boeken. De ingelaste hoofdstukken vindt men vooral in het derde traktaat, o.a. Cap. 37, uit Suso's Horologium (naar de Nederl. vertaling?); Cap. 38 „Vain dem kyff entuschent der selen as sy gescheyden is ois dem lychom”, een dialoog in verzen. Of dit misschien het Mnl. gedicht „Van der Zielen ende van den Lichame” is, heb ik niet kunnen nagaan. Cap. 39 „Vain vier oisserlichen dingen die stedelich sint zu gedenken” (fol. 177-205) is Van Vliederhoven's *Cordiale*. Cap. 42 „Vain der geistelicher mynnen jacht intuschent dem dierchin ihesum und der mynnender seelen” komt, wat de titel betreft, overeen met een devoet boexken, door Gerard Leeu te Gouda gedrukt.”

Dit handschrift stamt uit het begin der 15de eeuw. Het is op papier, ter grootte van 290 × 215 m.M., geschreven met een steile kursiefletter door dezelfde hand en heeft oorspronkelijk bestaan uit 6 ongenummerde en 535 genummerde bladen. De telling springt bij vergissing van 123 op 129 en van 213 op 219. Het getal 248 is tweemaal gebruikt, 397 en 444 zijn overgeslagen.

Iedere blz. telt 27-30 regels. De initialen der kapitels zijn fraai versierd met gekleurde pentteekeningen. De op- en onderschriften, alsook de paragraafteekens en de streepjes door de hoofdletters zijn rood.

De band bestaat uit twee houten borden, overtrokken met geprest leder, dat zeer gehavend is. Het beslag en de sloten ontbreken.

Het hs. vertoont talrijke leemten. Geheel ontbreken de volgende bladen: 2 ongenummerde en verder 18-20, 54, 92, 120, 141, 174, 191, 207, 212, 227, 231, 241, 247, 256, 267, 274, 328, 354, 360, 379, 451, 497. Van de bladen 35 en 153 zijn groote stukken afgescheurd en de laatste folia 460 vv. hebben door vocht veel geleden.

Merkwaardig is het, dat deze omwerking in een nederlandsch getint Duitsch Hertog Albrecht in den proloog reeds terstond aandient als den zoon „dez hochgebornen forsten Keyser Lodovichs” met wien Margareta van Henegouwen was gehuwd.

„Dat buch das heisset dy daffel von dem [dem] Cristen glaube und leben und ist gedichte und gemacht zu der ere und liebe und von sunderlicher dez hochgebornen forsten Keyser Lodovichs sone hertzogh albrecht von der godes genaden hertzoghe vn beyren, Paltzgrave uff de ryne, grave von hennegouw, von hollant, von zelant, und here von fryszlant von eym oitmodeghe[n] predyer genant broder dederich von delft, meyster in der heiligen schryft und regent in der universiteiten van Erfphort und von Colen in dem jar unsres hern dusent virhundert und dry begonnen in des selben hern name, do alle gode werck von komen und flyszent und verleent werden und wan der edel forst vorgl leyder um dysser zijt genomen wart vol von eren und jaren

ee dysz selbe boch was vol gemacht, so ist es gelybert synen edelen dagetlichen sone iohan von beyeren¹⁾ und er woll von bidich in solicher andacht und mynne als dyser selbe prolog des bocks usz wiset dye balde her na volgent in den name „godes der ewicklichen gelobet und gebenedyt sy, amen.“

Jammer genoeg is het tweede blad er uitgescheurd. Het bevatte den vermelden proloog en een stuk van de „Tabula tabulae fidei vitae christianae in primam eius partem scil. aestivalem,” waarvan het slot staat op fol. 3r, aldus aanvangend: „wirdiger here unser genade gerne und billich zu dienste wulde syn” en met dit slot: „do a mit allen uweren frunden in ewige salicheyt müssen leben und regneren.”

„Explicit tabula tabule fidei vite xriane in primam eius partem scil. estivalem.”

Het was ons niet mogelijk naar de verwantschap van deze beide hss. een nader onderzoek in te stellen, daar de Vorst von Sayn-Wittgenstein op ons herhaald schrijven geen antwoord gaf. We moeten ons dus met de aantekeningen van Dr. Bömer, Professor te Münster, tevreden stellen. Maar uit zijn notities, welke ons door de Preussische Akademie der Wissenschaften te Berlijn door zijn vriendelijke bemiddeling, waarvoor ik hem mijn oprechten dank betuig, welwillend werden verstrekt, en uit de beschrijving van het Darmstadter Hs. door Prof. Dr. Wasserschleben, waaraan Prof. Dr. C. G. N. de Vooys zoo vriendelijk was de resultaten van zijn eigen onderzoek toe te voegen, meenen wij alvast te kunnen besluiten, dat de Duitsche bewerkingen onderling nauw verwant zijn, maar van het Nederlandsche origineel zeer sterk afwijken.

Voor de onderlinge verwantschap pleiten:

Darmstadt

Berleburg

a. in den proloog:

wirdich eder heerre uwer
gnade gerne und billich
zu dynst wulde syen

wirdiger here uwer
genade gerne und billich
zu dienste wulde syn

¹⁾ Jan van Beieren is de jongste zoon van Albrecht; hij was elect van Luik, maar liet zich door den Paus van het bestuur dier stad ontheffen. Hij voerde strijd met zijn nicht Jacoba. Deze werd door de Hoekschen gesteund, Jan van Beieren door de Kabeljauwschen. Hij stierf in 1425.

do ir mit uwern fronden
in ewigher selicheyt moissent
leven und regneren.

b. Explicit Tabula fidei Xriane
in primam eius partem scilicet esti-
valem.

Dyt sint dy capittelen in dem
somerstuck vain dysem boeck mit
der zail wy man sy vinden
moghen und suechen.

c. Beide codices bevatten 64 kapitels, maar terwijl het
Berleburger hs. deze over 4 traktaten verdeelt, telt het
Darmstadter ms. er 5, doordat het de laatste zes hoofdstukken
in een nieuw traktaat heeft ondergebracht.

<i>Darmstadt</i>	
I.	c. 1-17
II.	18-36
III.	37-46
IV.	47-58
V.	59-64

<i>Berleburg</i>	
c.	1-17
	18-36
	37-46
	47-65

d. Wat de afzonderlijke hoofdstukken betreft, blijken
deze, voorzoover we konden nagaan, in beide hss. overeen
te stemmen.

Darmstadt

1. Dat eerste is vain der wirdec-
lichen offerstentennisse uns hrn
ihesu Xri, wy dat her vain dem
versmaden gecruczijt dode ois dem
grave mit live und mit selen op-
stoene.

42. Dat XLII is vain der geis-
telicher mynnen jacht intuscent
dem dierchen jhm und der myn-
nender seelen.

Dit berijmde kapittel staat, zooals we reeds opmerkten,
niet in de nederlandsche redactie en daarin ontbreekt even-
eens het in verzen geschreven 54ste hfdst.

Berleburg

Dat erste capitelle is von dem
wirdeclichem offerstentnis unsres
hrn ihu Xri, wye das er von dem
smelichen dode uszer dem grabe
mit libe und mit sele schoen offer-
stoen.

Das XLIIte capittel ist von der
geystlicher mynnen jacht tzuszen
dem dyerchyn ihm und der myn-
nender selen.

Ten opzichte van de verhouding der Duitsche bewerkingen
tot de Nederlandsche redactie valt nog op te merken, dat
de afzonderlijke hoofdstukken, voorzoover we konden na-
gaan, als volgt met elkander correspondeeren.

Duitsch: c. 1, 17, 18, 42, 45, 47, 57, 60, 64.
Nederlandsch: c. 10, 19, 20, 44, 48, 41, 46, 49, 53.

Tegenover de 44 hoofdstukken, die het nederl. hs. van het tiende kapittel af bevat, telt de middelnederd. tekst er dus niet minder dan 64, terwijl ook de volgorde niet dezelfde is. Van de niet in de nederl. redaktie staande kapitells noemen wij uit het Darmstadter hs.: 37, 39, 42, 65, 69.

Als proeve van de taal en den aard der bewerking geven we eindelijk nog den proloog van hs. A en een deel van hoofdstuk 45 uit het Haagsche hs. M naast den Middelnederduitschen tekst van Darmstadt.

PROLOOG.

A.

Anxt des heren, seit Salomon, is een beghinsel der wijsheit. Anxt en doet niet alleen den menschen vresen voir sinen scepper, dat hi ontsiet sijn recht ende oordel, ende oic voir pine synre misdoet, mer si maect den mensch oic cloeck te weten ende te kennen, waer hi gode behaechlic mach an wesen; ende voirt dat hi wart behoetsam te scuwen, dair hi sinen god an mach vertoornen ende mishaghen, want Salomon voortmeer seit, dat die mensche doer den anxt des heren vliet van allen quaden (glosa: dats van sonden). Daerom, wairdige lieve here, opdat ic iu moghe wisen ende leren, daer ghi uwen god ende scepper mede selt leren kennen ende oefenen ende oic bet te hoeden van sonden, so heb ic iuwer eren ghemaect een Tafel van den Kersten Gelove ende der ewen; ende also als ic gaern woude iu willich te dienst staen, dat ghi dese tafel hebben somwijl in uwer hant opdat ghi voir die oghen der moghentheit gods, die ghi vruchten, bedencken ende ghehoeghen, hoe ghi hem te wille moghen leven ende in ker-

P.

Anxt des heren, saghet Salomon, is eyne begynnynghen der wysheyt. .glosa. dye vreesen und anxt uns hrn godis en duet nit alleyn

Wair umb, wirdighe lieve heerre, up dat ich moghe wysen und leren wo myde dat ir uwen gode und schepper kennen [moghent] und lieff habent syen ewe und gelaufe zu halden und ouch uch bas moghent hoeden, dar umb so hain ich uwer genaden, uwer liefden und eren gemacht eyne boech genant dye tafel vain dem kristen gelaufe und leven, dat ich in V deyl hain gesat und ordineret

Und want ich wirdich edere heerre uwer gnade gerne und billich zu dynst wulde syen, gelyck als ir groislichen umb mich ver-

sten ewe ende gelove houden, opdat ghi alle kinder ende quaet iuwer zielen moghen voorbi comen an dat aenschyn der ewigher eren, daer ghi salich ende heilich an ziel ende an live mit alle iuwe vrienden ewelic moet leven ende regnieren. Amen.

dyent haint, so wil ich uch oitmoedeclichen bidden, dat ir dan dy tafel zu wilen in uwer hant willet nemen und zyt verdryff umb ledicheyt umb ydelheyt zu schuwen uff dat ir wat gutz lesent oirsach zu nemen umb uwer selen selicheyt zu denken, up dat ir voer dy oughen godis do ir uch alleweghe voer voecht, moghent vinden und verstaen wy ir hyme zu willen moghent leven, uwer kristen ewe und gelaufe halden, alle sunden hynderynghe und boisheyt lyfs und selen moghent voir by komen ain dat liefflich ainsych uwer godis scheppers und veloissers do ir mit allen uwern fronden in ewigher selicheyt moisent leben und regneren.

HOOFDSTUK 45.

M.

Die huusman of een vader des ghesindes sal wonen opten lande, die niet snode en is te achten, want men in der tijt seer behoeft, omdat al die werlt van sinen arbeide levet. Dese man sal dicwyl oversien hoe sijn dinghen ende have staen, dat sijn ghesinde niet ledich en staen noch sijn acker onghoeft. Hi sal dencken voir sijn juck ende vye, dat si oec teghen der tijt voeders ghenoech hebben, hi sal weten dat costelike bruloften brengen scade sonder eer; cost te doen om staet te vercrighen is eersaemlic; cost te doen om vrienden te helpen is redelic; cost te doen om die quade goylres te vervullen is verloren. Hi sal sijn ghesinde spisen mit groven cost ende niet leckerlic houden, mer opten paesdach ende opten heilighen kersdach, so sal hi hem vol ende ghenoech gheven. Hi en

P.

Der huisman oder eyen vader des ghesynnes sal wanen up dem lande die nit snode en is zu achten want men hyme in der zijt sere behoeft umb dat alle die werrelt vain syner arbeit levet. Dise man sal dicwyl oversijhen wij syen dinghe und havede stee, dat syen ghesynne nit ledich en sij noch syen acker onghewonnen. He sal dencken voir syen vye dat it ouch ieghen der zijt voders ghenoech haven. He sal wissen dat kostelike brulochten brenghe schade sonder ere; kost zu doen umb staet zu vercryghen is ersamelich, koost zu doen umb frunden zu helfen is redelich, koost zu doen umb die gecken zu vorvullen is verloren. He sal syen ghesyn spijsen mit grofen koost und nit leckerlich halden dan up den oisterdach und up ander daghe heilighe so sal he hyn ghenouch

sal ghien costelike cleder draghen, want costelike clederen horen den heren toe. Een huusman, die costelike cleder draecht, bewijst dat hi niet vroet en is, want een cleet dat al te schijnbaerlic is, datsten naghebueren verdrietelic. Hi sel hem setten dat hi vrienden hebbe, want men den huusman dick ticht gheeft, des hi nochtant onschuldich is; ende want hi self slecht is so behoeft hi wel vrienden, dien verdadigen moghen ende connen. Hi sal sinen hoechertighen knecht van hem doen, want hi mocht op een tijt in sijn strick vallen. Niemant en mach langhe mit kivighen knechten huusraet houden.

gheven. He en sal keyn koostelich kleyder draghen. Want koostelich cleydonghe horet den hr'n zu. Eyn huisman der koestelich cleider dreget, bewyst dat hi nit verhoet en is want eyne cleit dat schyenberlich is, dat is den nagheburen verdrijselich. He sal sich setten dat he frunde haiff want men den huiszman dickwijl zu ghiff des he noch dan onschuldich is und want he selve slecht is, so behoeft he wail frunde die him verdedingen moghen und konnen. He sal synen hogheverdighe knecht vain hyme doen want he moecht up eyne zijt in syen strick vallen; nyemant en mach langhe mit sulchen knechten huisz halden.

Ook in de Bibliotheek van het Bourgondische huis schijnen twee exemplaren van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* aanwezig te zijn geweest¹⁾. We lezen althans bij J. Barrois, *Bibliothèque protypographique ou Librairies des fils du Roi Jean, Charles V, Jean de Berri, Philippe de Bourgogne et les siens* — Paris 1830, — dat volgens de inventarisatie dezer bibliotheken te Brugge omstreeks 1467, te Gent in 1485 en te Brussel in 1487, waarvan de authentieke stukken in 1827 te Rijssel in de archieven van de Rekenkamer zijn teruggevonden, aldaar ook berustten:

772. Ung autre gros livre en parchemin couvert d'ais et de toille blanche, intitulé au dehors: *La Table de la Foy chrestienne en thyois*, comançant au second feuillet: *Dat een ieder*, et au dernier: *enich god*.

1081. Ung gros livre en parchemin couvert de Baudequin, intitulé au dehors: C'est le livre intitulé: *La Table de la Foy chrestienne*; comançant au second feuillet après la table et prologue: *Gaet noc en wart*, et au dernier: *toen ic quam naer*.

Het eerste is uit den catalogus van de Bibliotheek van Philips den Goede te Brugge in 1467 opgemaakt.

¹⁾ Deze mededeeling dank ik aan Dr. W. de Vreese.

DE ONDERLINGE VERHOUDING DER HAND-SCHRIFTEN.

De hierboven genoemde codices, waarin ons geheel of ten deele de tekst van het werk van Meester Dirc bewaard bleef, zijn alle afschriften. Bij de vaststelling hunner verhouding kunnen we ons hoofdzakelijk tot de Winterstuc-hss. beperken, daar ons van het Somerstuc slechts één volledig hs. is overgeleverd.

Bij de rangschikking van de hss. van het Winterstuc merken we al aanstonds op, dat de volgorde der hoofdstukken op een enkel punt niet dezelfde is. In sommige hss. zijn n.l. de kapittels over: „Van onser ouder val Adams ende Eva ende hoor becoringe” — en — „Van den drie cluften ende wortel der sonden” omgewisseld. En daar de volgorde, waardoor de val van Adam en Eva onmiddellijk na dien van Lucifer besproken wordt, ons logischer lijkt en dus ook van een man als Mr. Dirc eer te verwachten is, en 't eveneens juist is eerst daarna „van den drie cluften ende wortel der sonden” in 't algemeen te handelen, zouden wij de hss., die deze volgorde hebben, ook als meer in overeenstemming met het origineel van onzen auteur willen erkennen.

Tot de oorspronkelijke groep (24-23) behooren dan C, H, B.

Een ander algemeen kenmerk is de verschillende verdeling van de hoofdstukken over Winter- en Somerstuc. Volgens de hss. A en M telt het geheele werk $57 + 53 = 110$ hoofdstukken. Nu schijnt Mr. Dirc met het 58ste kapittel het Somerstuc begonnen te zijn, want *M*, 1c staat uitdrukkelijk: „ende dese drie titulen . . . moghen wel beghinnen dat ander parten ende deel mijns boecs van der tafel des kersten gheloefs”, en de hss. A, G, D, B hebben deze verdeling overgenomen. Daartegenover hebben de hss. C en H de eerste 9 kapittels van het Somerstuc bij het Winterstuc gevoegd, zoodat dit dan 66 kapittels telt en het Somerstuc aanvangt met het hoofdstuk over Christus' verrijzenis.

Insgelijks deden de twee vierdeelige hss. N en S-O, van welke beide alleen het laatste deel ons bekend is. Deze vangen aan met cap. XXXI, volgens de inhoudsopgave van hs. M, dat bij hen echter als cap. XXII staat opgegeven,

zoodat dus het daarbij behoord hebbend Winterstuc 57 + 9 = 66 kapitfels moet geteld hebben.

Het is niet zoo licht uit te maken, welke indeeling de juiste mag heeten. Voor de splitsing in 66 + 44 hoofdstukken kan worden aangevoerd:

1°, dat volgens den inhoud deze indeeling aannemelijker is;

2°, de mededeeling van het Darmstadter hs.: „dat eyrste is vain dem hoeghe wirdighen synne der gelouve ons hrn Xrs in den artikeln, dye man vain oisteren zu dem advent pleghet in der heilligher Kirchen zu loven und zu eren; dar umb is dit boeck dat somerstuck vain dyser tafelen”;

3°, De indeeling, welke met Paschen het „Somerstuc” doet aanvangen, is bij stichtelijke werken ook meer gebruikelijk: b.v. „Dit boeck (legendenboek of passionael) is ghedeylt in tween deelen ofte stucken, van den welcken dat een deel hyet wijnterstuck ende dat ander hyet men dat somerstuck, ende dat neemt sijn beghinsel opten paeschdach ende eyndet op alre heylighen dach” (zie: *Mnl. Wdb.*, VII, 1524 i. v.).

Maar daartegenover staat de uitdrukkelijk uitgesproken motiveering voor de andere indeeling in het 1ste hfdst. van het Somerstuc volgens M, welke zoo geheel en al met den tekst zelf vergroeid is, dat we ze niet als later geïnterpoleerd mogen beschouwen. En de waarde hiervan wordt nog versterkt door de verklaring in hs. A, 106d: „Dit is dat testament in den getael van twaleven, dat Cristus, doe hi was wechvaerdich, heeft besat, *daer ic dat eerste deel als een wynterstuck van desen boec wil mede eynden*”. We meenen daarom te moeten aannemen, dat de indeeling in 57 + 53 (of 54) kapitfels oorspronkelijk is.

Op grond van het voorgaande zouden we derhalve de ons bekende hss. alvast in vier groepen mogen onderbrengen, waarvan de eerste als kenmerk heeft: de volgorde 23-24; de tweede: de volgorde 24-23; de derde: de indeeling in 57 en 53 (of 54) hoofdstukken; en de vierde eindelijk: de indeeling in 66 en 44 (of 45) hoofdstukken.

Tot de eerste groep behooren: A, G, D.

Tot de tweede groep behooren: C, H, B.

Tot de derde groep behooren: A, G, D, B.

Tot de vierde groep behooren: C, H, N, S-O.

Behalve B zijn dus de hss. der eerste groep dezelfde als

die van de derde, terwijl H en C zoowel in de tweede als in de vierde groep thuishooren.

Het is zeker opmerkelijk, dat de kenmerken van de eerste en derde groep in een drietal zeer belangrijke hss. zijn samen gevallen, maar toch meenen we daaruit niet te mogen besluiten, dat wanneer de indeeling 57-53 oorspronkelijk is, eveneens de volgorde 23-24 als de oudste moet worden aangenomen. Die indeeling berust immers op een duidelijk uitgesproken, goed gemotiveerde opvatting, terwijl de volgorde 23-24 terecht als een fout mag worden gewraakt, welke echter, eenmaal binnengeslopen, niet zoo licht door een volgende afschrijver kon worden hersteld.

Wat verder de indeeling in 66 en 44 kapitels van de hss. C, H en N betreft, kunnen we nog opmerken, dat deze alle drie vier-deelige kopieën zijn en dat voor een gelijkmatige splitsing van den omvang deze verdeeling juist uitkomt.

Men zou misschien nog kunnen aanvoeren dat B zoowel de indeeling 57-53 als de volgorde 24-23 vertoont, maar aangezien in dit hs. tal van afwijkingen opzettelijk zijn aangebracht, teneinde het pasklaar te maken voor de personen voor wie het bestemd was, meenen we hieraan in dit opzicht niet zooveel bewijskracht te mogen toekennen.

Wel spreekt het van zelf, dat een samenvallen van de bovengenoemde twee kenmerken in onderscheidene hss. op een sterkere onderlinge verwantschap wijst en zoo is dat ook hierdoor reeds in groote lijnen hunne verhouding bepaald. Maar van de hss., waarvan wij de varianten hebben opgeteekend, kunnen we ook de nadere verwantschappen door gemeenschappelijke fouten en leemten vaststellen.

We onderzochten de hss. A, B, C, D in hun geheel. Van het oudere G stonden ons door welwillendheid van Prof. C. G. N. de Vooy de varianten van een enkel hoofdstuk ten dienste; het Londensche ms. H, dat zich door het noemen van 66 kapitels bij C aansluit, hebben we niet nader met de bovengenoemde vergeleken.

Uit de overgroote menigte van door ons aangeteekende varianten zullen wij slechts die kiezen, welke met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de verwantschap aantoonen. De rest moeten wij tot een eventueele latere tekstuitgave bewaren.

Tot de groep van hss., die zoowel de volgorde 23-24 als de splitsing in 57 + 53 kapitfels gemeen hebben, behooren A en D. Het eerste stamt uit 1469, het andere uit 1449. Deze jaartallen wijzen er al op, dat ze vermoedelijk niet ver van elkaar zijn ontstaan, en deze meening wordt bevestigd door vele punten van overeenkomst in de redactie.

A	A	D	B	C
3a	onleselic	onleselic	onlesschelic	onleskelic
3c	Elyzabeth	Elyzabeth	Sint Lysbeth	Sint Lysbeth
	weduwe	weedewy		
3c	opdat si nacht	= A	opdat si nacht	opdat si nacht
	ende dag sou-		ende dag sou-	ende dag sou-
	den schinende		den schinen, die	den sceiden, die
	die aerde ver-	verluchten	aerde verlich-	eerde verlichten
	lichten		tende	
14d	van Adam an	van Adam	van Adam	= B
		die eerste an	die eerste man	
15a	Vc XLII	Vc XLII	de CCCCXLII	DCCCC ende
	(in plaats van			XLII
	942)			
16c	Josue	Josue	Gedeon (goed)	Josue
18a	vervreemt....	= A	vervreemt	= B
			Deze minne	
			minnet haer sel-	
			ven om God,	
			want si niet en	
			suct dan die	
			eer Gods	
31c	Jonathas	Jonethas	Jona(than)	Ione (goed)
			(correctie in hs.)	
37d	als een voor	= A	als een voer	als een voor
	ia neen seyt,		ia neen seit, est	ja neen seit en-
	est non, est non,		est, non non,	de neen voor ia
	mer hi doet een		mer hi doet die	endeniet en seit:
	loghenachtige		loghenachtige	est est, non non,
	ommecrommen		ommecrommen	maer hi doet
				een loghenach-
				tige omme-
				crommen
39d	dat hi is des	dat hy des	dat hi des	dat hi des
	mans kint in	mans kint in	mans kint int	mans kint warp
	vuer ende in	vuer ende in	vuer ende int	in vier ende in
	water ende	water ende	water stortede	water ende
	storteden an-	storteden ander	aender aerden	storteden aen-
	der aerden	aerden		der aerden

40a	aldus daniger	aldus danige	aldus tanige	aldus tanige
46a	 quader sijn ofverdoemen daerom en sels hem nie- mant onder- winden	 quader syn = A	geesten quader of verdoe- men <i>Dat recht hevet hi hem selven alleen behou- den daerom.... enz.</i>	duvele quader = B
49c	en is niet... inder aerden te vulen	= A	en is niet waardich inder ... enz.	= B
52c	benevelt (<i>goed</i>)	benevelt	bevlect	bevonct
66b	Joseph	Joseph	Yzaac (<i>goed</i>)	Yzaac
68a	Elyzabeth	Elyzabeth	Ezechiël (<i>goed</i>)	<i>de volgende hfdst. ontbre- ken in het ons overgeleverde deel van Hs C</i>
69c	leven	leven	beven (<i>goed</i>)	
78d			ende die tyt der scrifturen doe die men- sche levede der ewen	
80c	Anastasius	Anastacius	Athanasius	
82d	totten queden man Baptiste sinte Johan	= A	tot S. Jan bap- tista	
83d	smerte	smerte	smetten (<i>goed</i>)	
94b	ende te groter haer quaetheden an hem togheden	= A	ende <i>die</i> ioden enz.	
97c	 ende be- ganse mitten haer hoors hoofdes te drogen	= A	ende beganse <i>te wasschen mit haren tranen ende te dro- ghen mit horen haer hoers hoefts</i>	

Uit deze gegevens blijkt een nauwe verwantschap tusschen A en D.

A kan evenwel niet een afschrift van D zijn, want:

A	A	D
2d	alle heerdoem, hemelsch <i>helsch</i> ende aerdsch.	alle heerdoem, hemelsch.... ende aerdsch.

3a	zeghent.	segget.
8d	des levens ende <i>settede</i> in dat paradys.	des levens ende.... in dat paradys.
9b	hardicheit.	handicheit.
43b	brengen si <i>twee</i> vruchten.	bringen si.... vruchten.
46b	ende die zielen <i>bracht</i> .	ende die zielen....
48c	beroeft.	
63b	dat si sprack voer der vrou- wen, Elysabeth doe sise grue- tede.	
64a	vielen in dat vat.	vielen in dat....
67a	nuwen sanck niet dichten.	nuwen sanck....

Op grond van deze gegevens meenen we te mogen vaststellen dat A geen afschrift van D is.

Dat D niet van A stamt volgt reeds uit het feit dat D het jaartal 1449 en A het jaartal 1469 draagt en deze konklusie wordt bevestigd door een hiaat in A, 42b en A 43c.

	A	D
42b	alle priesters die irregularis zijn ende in den banne misse hebben gedaen ende ghien priesters ghewyet en syn.	alle priesters die irregularis zijn ende in den banne misse hebben gedaen. <i>Alle die misse hebben gedaen</i> ende geen priester gewyet en syn.
43c	als....	als oximel.

A en D moeten dus van een gemeenschappelijk origineel afstammen, dat we X noemen.

Het hs. B vertoont groote overeenkomst met A en D, zooals blijkt uit de volgende plaatsen:

A	A D	B	C
10c	syn wesen.... syn goede buten hem	= A D	syn wesen <i>in hem</i> syn goede buten hem
20d	Marcus Tulus	≡ A D	Marcus Curius
31b	Jonathas	Jona(<i>than</i>)	Ione
39d	dat hi (is) des mans kind in vuer ende in water ende storteden ander erden	dat hy des mans kint int vuer ende int water stortede aender aerden	dat hy des mans kind <i>warp</i> in vier ende in water ende storteden aender aerden
63a			Drierhande male- dictie hadden die vrouwen
82b	vijften (i.p.v. vijf- tienden)	= A D	<i>de verdere hoofd- st. ontbreken in C</i>

82d | „Die lerars vragen waer om dat sinte Iohan dopedede ende nochtan syn doopsel die sonden niet of en wiesch". In A D B ontbreekt het antwoord op deze vraag en eveneens de volgende vraag, waarop het aansluitend gedeelte van den tekst schijnt te doelen: „Die eerste zake, waerom dat Cristus woude comen inden water onder Sinte Iohan handen staan", enz.

102a | der passien ons heren (... i.p.v. son-der gelove der passien ons heren (het latijn, *Summa Theol.* III, qu. 73, art. 5: „*Sine fide passionis numquam potuit esse salus*".

B = AD

Na door deze gemeenschappelijke fouten en leemten de verwantschap van A, D, B te hebben vastgesteld, rijst de vraag: of B van A-D, — of A-D van B stamt.

B kan niet van A-D gekopieerd zijn, daar A-D tegenover B een gewichtige lakune toont:

	A D	B
78d		„ende de tijt der scriftueren doe die mensche levede der ewen".

A D kan verder onmogelijk een afschrift zijn van B, daar dit hs. tal van hoofdstukken heeft weggelaten, welke A D wel bevat, en bovendien herhaaldelijk allerlei wijzigingen heeft aangebracht.

We moeten dus X en B afleiden van een gemeenschappelijk origineel dat we Y noemen.

Het verband van C met de Y-groep is niet zoo sterk, maar toch wijzen eenige kenmerkende fouten op een gemeenschappelijken oorsprong. Dat B telkens van de groep afwijkt, dunkt ons geen bezwaar tegen deze konklusie.

In B is geen slaafsche kopiïst aan 't werk, maar iemand, die volgens eigen inzicht het handschrift pasklaar maakt voor de bestemde personen. Het kan ons daarom niet bevreemden, dat hij voor zich zelf in B de zeer voor de hand liggende fouten, welke hij in het origineel vond, verbeterd heeft.

A	AD	C	B
16c	Josue	Josue	Gedeon
57d	Wijsheit, recht- verdicheit, starcheit ende <i>machticheit</i>	machticheit	maticheit
id.	waer is <i>machtic- heit</i> dan in sinen heiligen leven	<i>machticheit</i>	maticheit
58d	A inder ioden calamoth D talamoch	talomoch	talthoth

De gemeenschappelijke fouten dunken mij voldoende om tot een onderlinge afhankelijkheid van A D B en C te mogen besluiten. Nu is 't echter de vraag: of A D B van C of C van A D B stamt of ten slotte beide van een gemeenschappelijk origineel moeten worden afgeleid.

A D B is geen afschrift van C, want ter plaatse van A 6a mist C een belangrijk gedeelte van hoofdstuk VII, dat in A D wel staat. In B is dit kapittel geheel overgeslagen.

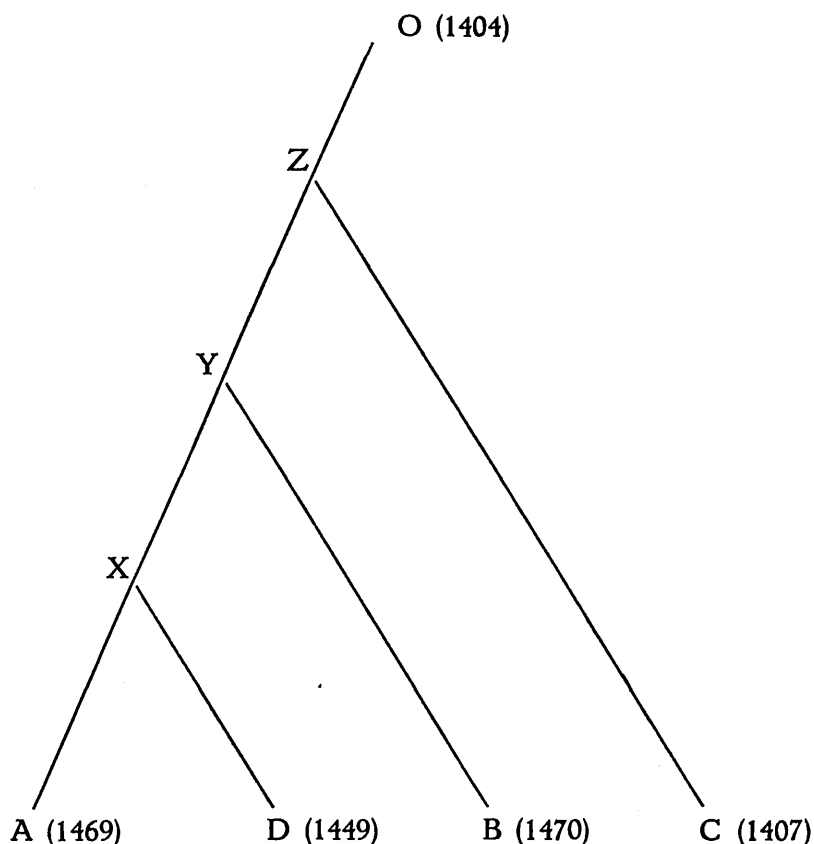
A	A D B	C
14a	wiser ende dwaser.	
18b	hi wert ghewapent.	
19b	Mardocheus.	Aman (<i>fout</i>).
20d	Marcus Tullius.	Marcus Curius (<i>goed</i>).
22a	Const an sinen ghelove.	
42a	ende is byeder ende ver- bieder alre menschen.	
45c	<i>infamis</i> dat is berucht.	<i>insanus</i> (<i>fout</i>).
45d	Die eerste.	die derde (<i>fout</i>).
47a	sevenwarf.	
52c	waterachtige.	waerachtige (<i>fout</i>).

Evenmin kan C een kopie zijn van A D B want:

A	A D B	C
10c	syn wesen.... syn goede buten hem.	syn wesen <i>in hem</i> , syn goede buten hem.
11d	¹⁾ want als die lucht gheeft dou, reghen, vorst znee weder hette, dorre.	want als die lucht gheeft dou, reghen, vorst, znee weder <i>so doet dat bloet, hongher, dorst, coude enz.</i>
39d		warp.
63a	A D B	Drierhande maledictie had- den die vrouwen.

¹⁾ Dit hfdst. ontbreekt in B.

Om de reeds boven aangegeven reden kan C ook geen kopie zijn van B, zoodat we moeten besluiten, dat de groep Y en C afstammen van een verondersteld handschrift, dat we noemen Z, hetgeen we dan op het origineel terugvoeren.

Wat de voorafgaande opmerkingen omtrent indeeling van Somer- en Winterstuc, alsook de verwisseling van 24-23 betreft, zouden we dan kunnen aannemen, dat:

O had 57 + 53 en 24-23;

Z eveneens, maar als 4-deelig hs. heeft C de hoofdstukken gelijkelyk verdeeld, zoodat het Winterstuc nu 66 kapittels telt.

Y heeft bij vergissing de hoofdstukken 24 en 23 verwisseld. Deze fout werd overgenomen door X, alsmede door

de beide daarvan afgeleide hss. A en D, terwijl de B-kopiïst, die tevoren de hoofdstukken nalas en keurde, of ze voor zijn afschrift pasten, wellicht de vergissing bemerkt en gekorrigeerd heeft.

Wat de verhouding der handschriften van het *Somerstuc* betreft, kunnen wij kort zijn. Zooals we hiervoor reeds opmerkten, vertoonen de hss. N en S-O een zeer nauwe overeenkomst, doordat ze beide op dezelfde plaats als hoofdstuk XLVIII het kapittel bevatten — „van den keiser Constantinus, hoe hi die heilighe kerk wiede. (S-O: „vryede”). Ende van der disputaciën twisschen den paeus Silvester ende den Ioden, daer hi ende sijn moeder overheren van waren”, — dat in M ontbreekt.

Of ze van elkaar of van een derde hs. zijn overgeschreven, kunnen we niet uitmaken, daar hs. N verbrand is. Van hs. M zijn ze hoogstwaarschijnlijk niet afkomstig. Vooreerst zouden we dan ook in hs. M het evengenoemde kapittel hebben mogen verwachten en bovendien vertoont hs. M tegenover S-O verscheidene belangrijke lakunes, die eer op een omgekeerde afstamming zouden wijzen.

We geven hier slechts enkele fouten en leemtes, die duidelijk doen zien, dat hs. S-O geen kopie van hs. M wezen kan.

	M	S-O
136d		dicwijl (<i>latijn</i> : frequens).
146c		ic ben meerre dan die coninghinne van Afriken (<i>Gesta Romanorum</i> , — H. Oesterley, — cap. 203, p. 615: „clarior sum quam affrica”).
146c		ende mit beelde ende mit exempele wel gheleert hadde.
158c	verblindet die oneerlicheit.	verbindet onordelickheit.
158c	daerom so is gheliken (...) den wive der reden.	daerom so is gheliken den breydel van den beest. Zi hout dat middel in alle dinghen van dancken, werke ende woorde ende dairom is zi gheliket den wive der reden.
166a	een schilt op sijnre siden (...) hantscoen, sporen ende al ander wapen.	een schilt op ziner ziden, een plaet op ziner borsten, een speer onder zijn arm, een

zwaert an ziner ziden, hant-
scoen, sporen....

Josephus (*Gesta Romanorum*: „Josephus in libro de
causis cum naturalium refert)
....”

Deze beschouwing over de handschriften van de *Tafel* en hun onderlinge verhouding is nog niet volledig en voor een eventueele tekstuitgave dient ze in de breedte en diepte te worden uitgewerkt, waartoe ons nu echter de gelegenheid ontbrak. Toch meenden we aan een en ander in dezen vorm reeds hier een plaats te mogen geven, daar wat wij verzamelden, in ieder geval als een bewijs kan gelden, hoe geliefd het werk van Mr. Dirc in die dagen was. Wij vestigen er ten slotte nog de aandacht op, dat er onder de handschriften, waarin de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* ons is overgeleverd, vele zijn, die om hun rijke verluchting met miniaturen en sierletters tot de zeer kostbare mogen gerekend worden, en dus aan voorname heeren hebben toebehoord.

Zoo heeft de stem van den hofprediker van Hertog Albrecht nog lang na zijn dood in de hogere kringen, en ook daarbuiten, weerklonken en naar St. Paulus' woord hun even klaar als kloek voorgehouden: „al wat edel, rechtvaardig, rein, liefelijk en welgevallig is, al wat deugd heet en lof verdient”¹⁾).

¹⁾ Philipp. IV : 8.

BIJLAGE II.

A. INHOUDSTAFEL VAN HET „WINTERSTUC” VOLGENS Hs. A.

I. Dat eerste capittel is van Gode ende van der godheit ende Triniteit. Van den naem Gods.

II. Dat ander capittel is van den boeck des levens dat Gods ghedachte selve is, ende van den naem ons / heren 1b
uter scrift Gods genomen.

III. Dat derde is van den wercken der eerste ses daghen.

IV. Dat vierde is van den neghen choor der enghelen yerarchiën.

V. Dat vijfde is van den VIII hemelen die de heydensche meisteren bescriven.

VI. Dat seste is van den VII planeten des hemels.

VII. Dat sevende is van den XII teykenen des hemels firmaments in den hemel.

VIII. Dat achte is van den vier elementen: aerde, water, lucht, vuer.

IX. Dat neghende is van den aertschen paradijs der weelden ende van sinen bomen.

X. Dat tiende is van der fonteynen ende vier vloeden des aertschen paradijs.

XI. Dat elfte is van den mensche ende van den vijf uutwendige ende inwendige sinnen sijns lichaems.

XII. Dat twalefte is van der zielen ende van hairre vier becoringe ende van horen crachten.

XIII. Dat dertiende is van den vier complexiën des menschen, dair sijn lichaem of te samen gheset is.

XIV. Dat viertiende is van der phisonomiën des menschen diemen an sijnre ghedaente ende lidmate mach merken.

XV. Dat vijftiende is van der ¹⁾ seven ouderdoem ende tijt des menschen leven.

XVI. Dat sestiende is van den seven tiden ende ouderdoem der werelt.

XVII. Dat seventiende is van den ghenadenriken godliker ²⁾ duechden, gelove, hoep ende minne.

XVIII. Dat achtiende is van den vier voirbairsten heydensche cardinaelduechden.

¹⁾ lees: van den.

²⁾ lees: godliken.

XIX. Dat neghentiende is van den seven gaven des heiligen Gheest(s).

XX. Dat twintichste is van den achte salicheden der zielen die Christus leerde.

1c XXI. Dat XXIste is van den twalef / vruchten des boems des levens, diemen oic noemt vruchte des Geests.

XXII. Dat XXIIste is van den ¹⁾ bosen gheesten val, con-
dicie, natuer ende hoor quaetheit die si hebben.

XXIII. Dat XXIIIste is van den drie cluften ende wortel der sonden.

XXIV. Dat XXIIIste is van onser ouder val adams ende eva ende hoor becominge.

XXV. Dat XXVste is van den seven hooftsonden ende hoorre telghen.

XXVI²⁾. Dat XXVIste is van den seven duvelen die capiteyn syn der VII hooftsonden.

XXVII. Dat XXVIIste is van den seven sonden in den heiligen Gheest.

XXVIII. Dat XXVIIIste is van den vierehanden sonden die wi biechten.

XXIX. Dat XXIXste is van den sonden, dair die bisscop of sijn penitenciaer of absolveert.

XXX. Dat XXXste is van den sonden, daer die paeus of sijn penitenciaer of absolveert.

XXXI. Dat XXXIste is van den heiligen lande van beloften.

XXXII. Dat XXXIIste is van den tien geboden Gods ons heren.

XXXIII. Dat XXXIIIste is van den heydensche(n) ghe-
bode(n).

XXXIV. Dat XXXIIIste is van den vier ewangeliën ende ewangelisten.

XXXV. Dat XXXVste is van den vollen tijt der genaden dat god woud mensche warden.

XXXVI. Dat XXXVIste is van den echtscap Josephs ende der ioncfrouwen Mariën.

¹⁾ lees: van der.

²⁾ Volgens den tekst zou dit kapittel aan het vorige moeten vooraf-
gaan, want daar lezen wij: „seven bosen gheesten, . . . die capiteyn sijn
der sonden, . . . als ic voer gheseit heb”.

XXXVII. Dat XXXVIIste is van der engelscher boetscap ende sijn gruet.

XXXVIII. Dat XXXVIIIste is van der heiligher ontfancnis ons liefs heren Ihesu Cristi.

XXXIX. Dat XXXIXste is van den ¹⁾ vanding Mariën totter vrouwen Elyzabeth.

XL. Dat XLste is van der saligher ghe-/boort ons liefs heren Ihesu Christi. 1d

XLI. Dat XLste is van der besnidinge ende van den naem ons heren Ihesu Christi.

XLII. Dat XLIIste is van den ²⁾ epyphanie, die heerlike openbaringe, doe Ihesus opten dertienden dach versocht wart van den heiligen drie coninghen.

XLIII. Dat XLIIIste is van der ioncfrouwe Mariën kercganc ende van hair Kindes presentiering in den tempel mit haer offerhande.

XLIII. Dat XLIIIste is van dat Ioseph ende Maria vloghen uten lande mitten kinde dolende in Egypten.

XLV. Dat XLVste is van dat dat kint drie daghen verloren was ende Ihesus wart ghevonden in den tempel in dat middel der doctoren.

XLVI. Dat XLVIste is van dat Ihesus opwassedde in ghenaden in wysheit ende duechden, overmits den gheest, voir Gode ende den menschen.

XLVII. Dat XLVIIste is van dat sinte Johan baptista dopede onsen heer Ihesum Christum in den Jordaen.

XLVIII. Dat XLVIIIste is van dat Christus in der woesteyne XL daghe vastede ende hoe en die duvel menigherhande becoorde.

XLIX. Dat XLIXste is van dat onse heer Christus riep, vercoes ende vergaderde sijn XII apostolen ende van die lesse die hi hem leerde.

L. Dat Lste is van ons heren Ihesu Christi ghedaente, wise ende forme van sinen leven, leer, predicaci ende miracle.

LI. Dat LIste is van den ³⁾ overscoenre glorioseliker verclaring der transfiguracie ons liefs heren Ihesu Christi.

LII. Dat LIIste is van die oetmoedigher toecoemst ende vandinge ⁴⁾ dat Christus van den berch van Oliveten op

¹⁾ lees: van der.

³⁾ lees: van der

²⁾ lees: van der.

⁴⁾ Hs. vandige.

enen ezelinne sittende versocht [Iherusalem] ¹⁾.

2a LIII. Dat LIIIste is van dat Christus tooch / in den tempel ende verwerp daer uut die coften ende vercoften ende wat doe bi hem gheviel ende gesciede.

LIIII. Dat LIIIIste is van die vrouwe Maria Magdalena onsen heer Ihesum Christum sijn hooft ende voeten salvede.

LV. Dat LVste is van den avontmale daer onse heer Ihesus Christus dat sacrament sijns lichaems stichtede ende alle sijn iongheren pristeren wyede.

LVI. Dat LVIste is van dat onse heer Ihesus sijn clederen dede uut ende gorde hem mit een dwael ende begonde sijnre ionghers voeten te wasschen.

LVII. Dat LVIIste is van den godeliken sermoen dat Christus predicte, ende van den testamente dat hi voir sijn doot besettede.

B. INHOUDSTAFEL VAN HET „SOMERSTUC” VOLGENS Hs. M.

Hier beghint dat Somerstuck van der tafel des kersten gheloven.

I. Dat eerste capittel van der genadenriker tijt der ontfermherticheit dat god onse here Jhesus Christus den gecruusten doot woude liden om der menschen salicheit, (beghinnende te midvasten).

II. Dat ander capittel is van den oost des coorns ons heren Jhesus lichaem, hoe hi wert gemaeyt, inghevoirt ende ghevanghen (Dominicam in panibus).

III. Dat derde capittel is van den gulden rose die die paeus wijt, ende die een vroem ridder om die stat voort, welc rose Christum onsen here, rose van Jherico, wel beteikent. (Dominica in rosa).

IV. Dat vierde capittel van der coronanci ende van menigherhande cronen, dair onse lieve here Jhesus Christus mede gecroent wert ende was.

1b V. Dat vijfte capittel is, hoe / dat vrome, heilige cruus voor den bitteren doot ons heren Jhesu Christi getymmert was.

VI. Dat .VI. capittel is van der bitter passi ons liefs heren Jhesu Christi ende van haerre salicheit die si ons heeft verworven; van die inwendige passie.

¹⁾ Aangevuld naar den titel in den tekst zelf.

VII. Dat .VII. capittel is van ons heren vijf open wonden ende van den .VII. woorden die hi anden cruus heeft gesproken ende van den wapenen sijnre passiën; van onser vrouwen claghe ende van haren rou ende wee; van onser liever vrouwen .VII. dro(e)fenissen.

VIII. Dat .VIII. capittel is van der begravinge ende uuaert des gecruusten dode Jhesum ende hoe die vrienden Gods sijn graf bescreiden ende mit werdicheit versochten.

IX. Dat .IX. capittel is van dat onse lieve here clam ter hellen neder om die te breken ende der ouder vaderen te verlossen ende den duvel dair in te vanghen, te binden ende te besluten.

X. Dat .X. capittel van der glorioseliken verrisenisse ons liefs heren Jhesu Christi, hoe hi van den smadeliken gecruusten doot uten grave opghestaen is mit groter eren.

XI. Dat .XI. capittel hoe onse heer Jhesus opten dach sijnre heiligher verrisenisse alre eerst sijnre liever moeder vandede ende mit liefliker wise van haren druck troostede. Ende van onser liever vrouwen .VII. vroecheden.

XII. Dat .XII. capittel, hoe dat onse lieve here Jhesus der vrouwen Maria Magdalena bider grave openbairde, / waerom dat die vrouwen onsen heer volchden. Ic

XIII. Dat .XIII. capittel, hoe menich warve dat onse here Jhesus na sijne verrisenisse sinen iongheren int gemeen ende bisonder hem openbaerde. Of sinte Pieter dootlike sonde dede.

XIV. Dat .XIII. capittel van der letaniën groot ende cleyn; van die vasten [der] quateremper. (Hier van den ouden testamente merckelike saken.)

XV. Dat .XV. capittel van der glorioser opvaart dairna dat onse lieve heer verresen was, clam op totter rechter side sijns vaders boven alle hemelen; dair menich notabel dinc in staet.

XVI. Dat .XVI. capittel hoe dat die apostolen den heilighen Gheest opten pinxterdach te samen ontfinghen; dair menighe scone reden van den ouden testament ende van den nuwen in staet.

XVII. Dat .XVII. capittel van der ghemenen raet der apostolen die si hadden na dat si den heiligen Gheest hadden ontfangen, opdat si die articulen der kersten gelove soudendichten. Daer is die beduding van den ghelove.

XVIII. Dat .XVIII. capittel, hoe dat die .XII. apostolen van Gods beveling hem deilden in allen landen dat woort Gods te prediken, miraculen te doen ende dat volc te bekeren; waerom datter .XII. waren ende wat elc bedude ende sijn leven ende sijn doot.

Id XIX. Dat .XIX. capittel van den staet ende ordinanci der heiligher kercken ende ondersceit ende scickenis hoirre / prelaten, van paeus macht, bisscopen ende priesters macht.

XX. Dat .XX. capittel van den anderen staet ende ordinanci der heiligher kercken; hoe dat die doctoren, meesters. lerars, predicaers ende studenten regiert sullen werden. Een scoen disputaci tusschen enen meister ende enen iongher; ende van den doctoren ende predicaren hoe si leven ende instrueren sellen.

XXI. Dat .XXI. capittel van den derden staet ende ordinanci der heiligher kercken, hoe dat die predicaers prediken ende den volc die wercken der ontfermherticheit leren sullen; seer scoen hoe die predicaers den menschen leren sellen, beide jode ende heiden, quade ende guede.

XXII. Dat .XXII. capittel van den eersten werc der ontfermherticheit, als die hongherigen te spisen ende die dorstighen te laven. Hier sijn drie questiën hoemen aelmissen gheven sal.

XXIII. Dat .XXIII. capittel van den anderen werc der ontfermherticheit, die wandelaren ende die peregrinen te harberghen ende te ontfaen; hier veel van den ouden testament ende nuwen, groot oirber in desen wercke.

XXIV. Dat .XXIII. capittel van den derden werc der ontfermherticheit, als die naecten ende bloeten te cleden; hier van onse here ende sinte Martijn ende hoe dit werc boven alle (ander) overgaet.

Ila XXV. Dat .XXV. capittel van den vierden werc der ontfermherticheit, als die siecken te vanden ende te visitieren; hier een groot notabel van enen cruce van mede/doghen ende liden.

XXVI. Dat .XXVI. capittel van den vijften werc der ontfermherticheit, als is die ghevanghen te troosten; hier heeft men sonderlinge saken van Christo, Daniele ende Moyse.

XXVII. Dat .XXVII. capittel van den sesten werc der

ontfermherticheit, als is die doden te begraven; veel van den ouden testamente.

XXVIII. Dat .XXVIII. capittel, hoemen die kercken wyet ende hoemen die seven ghetiden hout ende singt; hoe die biscop wyet ende wattet beduut.

XXIX. Dat .XXIX. capittel, hoemen die outaren stichtet ende wyet ende wat dat tot onser leer beduut; hier heeft men een sonderling manier van bedinge die wi doen voir den altaer.

XXX. Dat .XXX. capittel van den dienst gods der seven ghetiden diemen over al die heilige kerc hout ende singt; wat die seven ghetiden figurieren ende scone oraciën dairaf die die paeus Innocencius maecte.

XXXI. Dat .XXXI. capittel, hoe die seven sacramenten der heiligher kercken als most uten wijnkelre van der openre gecruuster ziden Christi sijn uutgevloten, medicijn, boete teghen die siecte onser sonden; hoe dat elc sacrament genoemt wort ende van waerden is, (ende) ghelijct den godliken duechden ende crachten.

XXXII. Dat .XXXII. capittel, van den eersten sacrament der heiligher kercken als van den doop die drierhande is, in welc die mensch wert ghekerstent, als in den water in den / gheest ende in den bloede.

IIb

XXXIII. Dat .XXXIII. capittel van den anderen sacrament der heiligher kercken, als wat dat vormen beduut dat die biscop self an onse voirhoofd striket, hoe dat een mensch ghewapent wort teghens den duvel ende wort een ridder gods.

XXXIV. Dat .XXXIIII. capittel van den derden sacrament der heiligher kercken, als priesterlike oirde, hoe die gegheven wort, hoemen subdyaconen ende dyaconen wijt ende van wat waerden si sijn ende wesen.

XXXV. Dat .XXXV. capittel van den vierden sacrament der heiligher kercken, als van der penitenciën, dairmen die sonden pleecht dair te beteren; hier verstaen wi guede penitenci ende valsche; ende van rou, biecht ende boet.

XXXVI. Dat .XXXVI. capittel van den vijften sacrament der heiligher kercken, als van den heiligen sacrament tlichaem ons heren Ihesu Christi; hier hebben wie oic dat beduut dat men in der missen doet, ende alle (die) cleding

des priesters ende veel ander wairdicheden.

XXXVII. Dat .XXXVII. capittel van den sesten sacrament der heiligher kercken, als van der echtscap, huwelic, man ende wijf doir die ewe vergaderen: hoe God dit self maecte; ende wat een guet wijf toebehoirt ende (een) guet man.

XXXVIII. Dat .XXXVIII. capittel van den sevenden sacrament der heiligher kercken, als van den oly, dairmen die siecken mede salft ende van der commendaci, die men den dode na doet; hoe die priester den siecken sal vermanen ende overlesen ende wat werdicheit ende salicheit; ende van den bosen geest, hoe hi verschijnt.

Ilc XXXIX. Dat .XXXIX. capittel van den sekeren / regulen der conscienciën diemen in die vierscair der penitenciën moeten weten ende houden. Item van .XIX. regulen der penitenciën ende vier dingen, die den mensch nagelen ant cruce der penitenciën.

XL. Dat .XL. capittel van sonderlinge tiden in den iair, dair die heilige kerc veel wonders in begaet. Item hier van vier tiden binnen den iair, dair veel notabels van den ouden testament (in staet) ¹⁾.

XLI. Dat .XLI. capittel van den historiën ende gesticht die voir Christus tiden onder die Romeynen ende heyden vielen; Item van vier duechden ende menich exempel die dair toe dienen.

XLII. Dat .XLII. capittel van den heydenschen beelden ende die depinctiën, dair si die duechden mede wouden leren ende die onduechde gheven te kennen; item van veel beelden ende guede leer daer toe.

XLIII. Dat .XLIII. capittel van den stride tusken den duechde(n) ende den sonde(n). Item van twien riken ende disputaciën ²⁾ tusken die sonden ende der duecht.

XLIV. Dat .XLIIII. capittel van exempel, mirakel, heilich leven gueder menschen die na Christus tiden sijn gesciet. Item hier veel gueder exempelen uutten vaderboic.

XLV. Dat .XLV. capittel van des keisers troen ende hoemen hem kiest ende croent; van der ridderen oirden ende van den husman. Ende hoe Willem van Hollant was gecroent ende van den regulen die den ridderen toehoren sel.

¹⁾ Aangevuld uit den tekst.

²⁾ *hs.*: dispencacien.

XLVI. Dat .XLVI. capittel van speel of tijtverdrijf der heren of der vrouwen, dairmen nochtant guede exempelen bi mach verstaen ende leren. Item hoe dat scaecspul was gemaect ende menich notabel sake.

XLVII. Dat .XLVII. capittel van den coninc salomon ende van der coninghinne / van Saba; van horen parabolen, notabilen, proverbiën, bisproken ende leer, die te gehoegen staen. Item van die conincinne van Saba ende Salomon ende van horen disputaciën veel notabels dincs. IId

XLVIII. Dat .XLVIII. capittel van den morgenspraec tusken den ontfermhertichsten God Christum ende den mistroestigen sondaer, die in wanhoop gevallen is; menich suet dinc van Gods ontfermherticheit ende troist den sondaren ende leeren te sterven.

XLIX. Dat .XLIX. capittel van Entekersts toecoemst, van sijne hantiering ende hoe hi sel eind nemen. Item hier veel teikenen synre toecoemst ende wat hi bedriven sel (mit sijn bedriecken) ¹⁾.

L. Dat .L. capittel van den ioncsten dage ende van den gemenen oirdel dat ²⁾ God sitten sel over die levende ende doden. Item hier van den .XV. teikenen ende woirden die God spreken sal totten goeden ende quaden.

LI. Dat .LI. capittel van der ewigher verdoemnisse ende van der onsprekeliker ³⁾ pinen der hellen. Item veel questiën van der ⁴⁾ pinen der hellen ende elc na sijn sonden.

LII. Dat .LII. capittel van den vegevier ende hoe die ellendige sielen van onser weldaet gheholpen worden ende van den engelen getroist ende visitiert. Item veel saken wairom dat dat vegevier ymmer is, ende wairmede men die sielen helpen sel ende hoe swaer ende bitter dattet is.

LIII. Dat .LIII. capittel van dat scone hemelrijc, glorie ende salicheit des ewichs levens; hoe God sal gheven sentencie den goeden ende hoe scone dat dat hemelrijc is ende een suet gebet dat Ancelmus leert.

Hier eindt nu die tafel van den somerstuck in den boic, dat dair hiet die tafel van den kersten ghelove, laus Deo, Deo gracias. /

¹⁾ Aangevuld uit den tekst.

²⁾ lees: dair.

³⁾ lees: den onsprekeliken.

⁴⁾ lees: van den.

ZUSAMMENFASSUNG.

Das mittelalterliche Geistesleben in seiner ungeahnten Fülle und Reichhaltigkeit hat in den letzten Jahrzehnten auch in den Niederlanden die Aufmerksamkeit vieler auf sich gelenkt. Theologen und Philologen haben einträchtiglich zusammen gearbeitet und auf diese Weise entstanden vortreffliche Monographien, in denen nicht bloss die wichtigsten Schriften, sondern auch verschiedenartige Lebenserscheinungen aus jener Zeit zum Gegenstande eingehender Studien gemacht worden sind.

Wiederholt wurde auch schon auf die Persönlichkeit des Dominikaners Dirc (Dietrich) von Delf hingewiesen, aber eine ausführlichere Arbeit über ihn und seine *Tafel van der Kerstenre Ghelove* (Tafel des christlichen Glaubens) gehörte noch immer zu den frommen Wünschen.

Mit der vorliegenden Monographie haben wir uns bemüht diese Lücke auszufüllen.

Obwohl die geschichtlichen Angaben allerdings sehr spärlich sind, haben wir doch versucht im ersten Kapitel den Entwicklungsgang von Mr. Dirc als Mensch und Gelehrter in groben Umrissen zu zeichnen. Wir gehen wohl kaum fehl, wenn wir annehmen, dass unser Dirc um 1365 geboren ist. Wie aus seinem Namen hervorgeht, war Delft seine Vaterstadt. Dort hatten die Dominikaner des Utrechter Klosters ein sogenanntes Terminarishaus, wo die Patres, während ihrer oft langen Predigt- und Bettelreisen in der Gegend, sich aufhalten konnten. Vielleicht hat der junge Knabe auf diese Weise den Orden kennen gelernt und ist so allmählich in ihm das Verlangen erwacht sich ebenfalls als Dominikaner dem Dienst Gottes zu weihen. Wie alt er war, als er im Mutterkloster zu Utrecht unter die Söhne des hl. Dominikus aufgenommen wurde, ist schwerlich zu sagen, denn infolge der misslichen Zeitverhältnisse, in denen Dirc geboren wurde und seine Jugend verlebte, war zum Eintritt in den Orden damals kein bestimmtes Alter vorgeschrieben.

Bezüglich der Dauer der Noviziatszeit herrschte ebenso wenig Gleichförmigkeit. Jedenfalls konnte der junge Ordensmann erst, wenn die notwendige Vorbildung abgeschlossen

war, seine philosophischen und theologischen Studien beginnen.

Das philosophische Studium gliederte sich in ein *studium logicae* oder *artium* im strengen Sinne des Wortes und in ein *Studium naturalium*, wofür zusammen fünf oder sechs Jahre festgesetzt worden waren.

Dann erst fingen die eigentlichen theologischen Studien an, obwohl die Studenten sich schon früher neben dem Studium der Logica und Naturalia mit der Theologie befasst hatten. Von den ersten Anfängen des Ordens an besass jeder einzelne Konvent sein theologisches Hausstudium, aber im Jahre 1335 wird ausdrücklich befohlen, dass jede Ordensprovinz wenigstens zwei grössere Theologiestudien haben sollte, wo die begabteren Studenten für den Lehrberuf ausgebildet werden konnten. Zum Unterschiede von den gewöhnlichen Konventsstudien werden sie damals oft als *Studia solemnia* bezeichnet.

Diese weitere Ausbildung dauerte wenigstens zwei, gewöhnlich drei Jahre und damit waren die schulmässigen Studien der meisten Ordensmitglieder abgeschlossen.

Doch der Predigerorden, der die Pflege der Wissenschaft ausdrücklich in sein Programm aufgenommen hatte, verlangte noch mehr. Durch seine Gesetzgebung sind darum Studienanstalten vorgesehen, die eine noch vollkommeneren Ausbildung bieten konnten und diese nennt man *studia generalia*. Im Anfang gab es nur ein einziges Generalstudium zu Paris, aber im Jahre 1304 wurde in den Konstitutionen vorgeschrieben, dass fast jede Provinz ein solches einrichten sollte.

Das ungefähr ist in ihren Grundzügen die Studienordnung, die, wenigstens offiziell, in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts im Predigerorden massgebend war.

Diesen langen Weg hat auch Frater Dirc von Delf zurückgelegt, ehe er sich an irgendeiner Universität die Magisterwürde erworben hat, denn dass der Ordensgeneral ihm gegenüber von dem schon unter Benedikt XI erhaltenen Promotionsrecht Gebrauch gemacht hat, ist nicht wahrscheinlich: 1°, weil Mr. Dirc später an einer Universität doziert hat, — denn die Fakultäten haben, wie in Frankreich, so auch in Deutschland diesen sogenannten „*Doctores bullati*“ die Anerkennung vielfach versagt; 2°, weil der Her-

zog Albrecht von Bayern im Jahre 1399 von Mr. Dirc schrieb, dass er ihm das Studium an vielen Schulen finanziell ermöglicht hat; und 3°, weil er in der Kölner Matrikel „magister alterius universitatis“ genannt wird.

An welcher Universität er jedoch promoviert hat, haben wir nicht feststellen können. Jedenfalls nicht in Paris, denn sowohl der Streit zwischen dem Dominikaner-orden und der Pariser Universität von 1387-1403, wie auch das grosse Schisma haben ihm den Aufenthalt am Studium Parisiense unmöglich gemacht. Der „Theodericus de Delf“, der öfters in der Pariser Matrikel erwähnt wird, is denn auch wohl nicht identisch mit unserem Dominikaner.

Im Jahre 1394 scheinen die ersten Prediger nach Erfurt gekommen zu sein und schon im Jahre 1396 finden wir auch seinen Namen in der Matrikel der Universität verzeichnet: „M. Theodericus Delph, sacre theologie doctor“.

Wie lange er dort verweilt hat, wissen wir nicht, aber während des Rektorats von Johannes de Vorborgh, von 28 Juni-20 Dezember 1403, ist er schon wieder in die Kölner Matrikel eingetragen als „Magister frater Theodericus de Delf, ordinis praedicatorum, theologiae professor“, und in einer Bemerkung hat man hinzugefügt: „magister alterius universitatis“.

Diese Mitteilungen stimmen genau überein mit dem Prolog seines Traktats, wo er schreibt, dass er „regent“ war „in der universitaten van Arfordia ende van Colonia“. Dass er dort auch die Magisterwürde erlangt hat, ist für Köln kaum anzunehmen, für Erfurt mindestens sehr zweifelhaft.

Auch in den geschichtlichen Ordensdokumenten wird sein Name einige Male ehrenvoll erwähnt. Am 24. Dezember 1397 ist er, als „socius“ des Ordensgenerals Raymund von Capua, mit diesem in Köln und am 4. September 1399 wurde er zum Vikar der Klöster von Gent und Yperen ernannt und aller anderen von ganz Flandern, die dem Papste Bonifaz IX gehorsam sind oder sein werden.

Dieses Amt hat er jedoch wohl nicht lange bekleidet, denn schon am 17. Dezember desselben Jahres ernannte der Herzog Albrecht seinen Günstling zum Familiar und Hofprediger.

Diesem herzoglichen Gönner hat Mr. Dirc im Jahre 1404

seine *Tafel van der Kerstenre Ghelove* gewidmet.

Weitere Mitteilungen über sein Leben und Wirken haben wir leider nicht gefunden. Wir können uns aber freuen, dass sein schönes und erbauliches Traktat erhalten ist. Das gewährt uns nicht bloss einen Einblick in die Katechese jener Zeit, in der es entstanden ist, sondern erlaubt uns ausserdem die wissenschaftliche Bedeutung des Autors und die Art wie er arbeitete, zu würdigen. Auch lernen wir daraus sein Gemüts- und Geistesleben näher kennen.

Die *Tafel* von Mr. Dirc trägt das Gepräge der Scholastik. Die Grundlage ist die hl. Schrift, deren Sinn uns vor allem durch die hl. Väter und die Theologen übermittelt worden ist. Diese Weisheit zu sammeln und durch unverdrossenes Studium in sich aufzunehmen, war die erste Aufgabe der Scholastiker. Sodann musste man das alles logisch und systematisch ordnen und drittens hat man auch der Philosophie bei der Auseinandersetzung der christlichen Lehre einen bedeutenden Platz eingeräumt.

Diesen Anforderungen entspricht auch die *Tafel* von Mr. Dirc, obwohl er, mit Rücksicht auf seine Leser, tiefere philosophische Spekulationen vermieden hat.

In der äusseren Form hat er dem „*Modus legendi cum quaestionibus*“ gefolgt, der damals sehr beliebt war. „Es tritt uns hier — wie Dr. M. Grabmann in seiner *Geschichte der scholastischen Methode* schreibt — „die Verbindung von „*auctoritas*“ und „*ratio*“ entgegen, und zwar in einer bestimmten äusseren Technik, in einer äusseren schulmässigen Form. Der durch die „*auctoritas*“ gegebene Offenbarungsinhalt gibt der menschlichen Vernunft Veranlassung und Anregung zu einer Reihe von Fragen, Einwänden und Schwierigkeiten, deren Beantwortung und Lösung eine rationelle Einsicht in die übernatürliche Wahrheit, natürlich unbeschadet des Geheimnischarakters, gewährt“.

Jede *quaestio* wird dann gewöhnlich von unsrem Autor in dreifachem Sinne beantwortet: dem buchstäblichen, dem dogmatischen und dem moralisch-asketischen Sinne nach. Mr. Dirc zeigt weder für dogmatische noch für moralische Erörterungen eine bestimmte Vorliebe, denn er wollte seine Leser lehren aus dem Glauben zu leben.

Dieser technische Aufbau der *Quaestio* ist im grossen und

ganzen der nämliche, wie wir ihn aus den Werken anderer Scholastiker kennen und besonders in einigen von unsrem Autor benützten Quellen finden.

Unsre Untersuchung hat ausgewiesen, dass Mr. Dirc seine Quellen vorzugsweise aus dem Kreise seiner Ordensbrüder hergenommen hat. Die Hauptquelle ist wohl das *Compendium theologiae veritatis* von dem Dominikaner Hugo Ripelin von Strassburg, das durch die knappe, präzise und doch gründliche Darstellung und durch die geschickte, übersichtliche Anordnung des ganzen Stoffes, Jahrhunderte hindurch seine Zugkraft nicht einbüsste und biszu Luthers Periode das verbreitetste theologische Buch des Mittelalters geblieben ist.

Daneben stehen die ebenso beliebte *Legenda aurea* des seligen Dominikaners Jacobus von Voragine und die wunderschöne *Vita Jesu Christi* von Ludolf von Sachsen, der erst ungefähr 25 Jahre lang dem Orden des hl. Dominikus angehört hat, dann aber in den Kartäuserorden übertrat.

Mr. Dirc hat auch eine sehr tiefe Verehrung für die *Summa theologica* des hl. Thomas von Aquin, sodass er diesem Meisterwerk der Scholastik nicht nur verschiedene Artikel entnommen hat, sondern auch in der Anordnung der bearbeiteten Materien dem zu Grunde liegenden Plan dieser mächtigen Synthese gefolgt hat.

Den Inhalt des Schachspieles — *Solacium ludi scaccorum* — von Jacobus de Cessolis, O.P. hat er knapp und klar im XLVI Kapitel des Sommerteils seines Traktats zusammengedrängt und zum Schluss hat er auch das *Speculum humanae salvationis*, das sehr wahrscheinlich von einem Dominikaner gedichtet worden ist, an einigen Stellen benützt.

Dass er auch öfters die *IV Libri Sententiarum* des Petrus Lombardus, welche noch immer den Grundtext für die theologischen Vorlesungen bildeten, zitiert, hängt wohl zusammen mit seinem Wirken als Universitätsprofessor.

Das XLIII Kapitel des Sommerteils ist eine Übersetzung des *Libellus de septem peccatis mortalibus*, das sich in der Utrechter Universitätsbibliothek befindet. (Hs. 339). Das XLV. Kapitel hat er grösstenteils dem *Chronicon auctius Johannis de Beka* entnommen.

Wie die meisten mittelalterlichen Schriften ist auch die

Tafel van der Kerstenre Ghelove im grossen und ganzen eine Kompilation, obgleich der Autor die verschiedenen Materien nach eigener Einsicht geordnet und öfters selbständig verarbeitet hat. Nur in diesem Sinne kann sein wertvolles Traktat originell genannt werden. Von einigen Kapiteln konnten wir die Quelle nicht entdecken. Es ist nicht ausgeschlossen, dass darin eigne Arbeit des Verfassers geboten wird.

So wie es vor uns liegt, ist dieses Werk nicht bloss ein Sittenbild jener Zeit, in der es entstanden ist, sondern aus dieser Schrift tritt auch die Persönlichkeit seines Autors an mancher Stelle hervor; — was wir in zwei Kapiteln (IV und V) darzustellen versucht haben.

Die bewahrt gebliebenen Handschriften zeigen, wie beliebt dieses Werk besonders in den höheren Kreisen, für die es in erster Instanz bestimmt war, gewesen ist.

Auch in Deutschland war es bekannt, wie die zwei mittelniederdeutschen Bearbeitungen ausweisen. Prof. Dr. Wasserschleben hat in der *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* (II. Band, Germanistische Abteilung, 1881, S. 131-151) die erste Handschrift aus der vormaligen grossherzoglichen Hofbibliothek zu Darmstadt als „ein für die Rechts- und Kunstgeschichte interessantes Werk“ besprochen. Die andere Bearbeitung hat Prof. Bömer aus Münster in der Schlossbibliothek des Fürsten von Sayn-Wittgenstein zu Berleburg in Wfl. aufgefunden gemacht. Seine noch nicht veröffentlichten, ausführlichen Notizen hat mit seiner liebenswürdigen Bewilligung die Preussische Akademie der Wissenschaften in Berlin zu meiner Benützung freundlichst kopieren lassen. Diese beiden Bearbeitungen sind wohl mit einander verwandt, weichen jedoch vom mittelniederländischen Text sehr weit ab.

Auf eine Ausgabe des vollständigen Textes mussten wir, der Kosten wegen, leider noch verzichten.

Es würde uns sehr freuen, wenn es uns gelingen wäre durch diese kurze Zusammenfassung unserer Arbeit in deutscher Sprache, auch ausserhalb der Grenzen unseres Vaterlandes in weiteren Kreisen einiges Interesse erregt zu haben für einen mittelalterlichen Theologen, der als Professor an den Universitäten von Erfurt und Köln für das

Wohl des deutschen Volkes gewirkt hat und dessen umfangreiches Traktat, wie die obengenannten mittelniederdeutschen Bearbeitungen zeigen, auch unter seinen stammverwandten Zeitgenossen viele Verehrer und Leser gefunden hat.

DIT BOEK:

Mr. DIRC VAN DELF, O.P. — ZIJN PERSOON EN ZIJN WERK
IS GEDRUKT OP DE PERSEN VAN DE N.V. CENTRALE
DRUKKERIJ TE NIJMEGEN IN HET JAAR ONZES
HEEREN MCMXXXII

STELLINGEN.

I. De Nederlanders „Theodericus de Delf”, door Bulaeus in zijn *Historia Universitatis Parisiensis*, (tom. IV, 991) vermeld, en zijn naamgenoot, die in het door Denifle-Chatelain uitgegeven *Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis*, (tom. I: 687-33; 703-36, 43, 46; 711-27; 721-36; 722-15, 17, 19, 25; 724-7, 13), herhaaldelijk voorkomt, kunnen niet identiek zijn met den schrijver van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*.

II. Het *Compendium theologiae veritatis* van Hugo Ripelin van Straatsburg is een der voornaamste bronnen van de *Tafel van der Kerstenre Ghelove*.

III. De sporen van Henricus Suso's *Horologium aeternae Sapientiae* in de *Tafel van der Kerstenre Ghelove* van zijn ordebroeder, Mr. Dirc van Delf, zijn slechts zeer gering.

IV. Het *Speculum humanae salvationis* heeft hoogstwaarschijnlijk een Dominikaan tot maker.

V. De meening van Prof. G. Kalff in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (Dl. I, blz. 141) over het ontstaan en wezen der Mystiek is onjuist.

VI. Op goede gronden betoogt Mr. H. J. J. Scholtens (*Historisch Tijdschrift*, Jrg. III, blz. 8 v.v.), dat we niet aan Jan van Rode, maar aan Jan van Brederode de voortreffelijke Dietsche vertaling van de *Somme le Roy* te danken hebben.

VII. Dr. P. C. Boutens heeft in zijn *Beatrÿs* een nieuw kunstwerk geschapen, dat echter in psychologische en religieuze diepte de middelnederlandsche legende niet evenaart.

VIII. Als dierendrama is de *Chantecler* van Edmond Rostand niet geslaagd.

IX. Ten onrechte meent Dr. Buitenrust Hettema (*Zwol-*

sche *Herdrukken*, 19-20, blz. 34), dat *Reinaert I*, vs. 1006-1009 in den tekst van het Comburgsche hs.:

„Doe rieden die meeste heeren
Dat menne twee werven daghen soude,
Reynaerde, of die coninc woude,
Ende horen tale ende weder-tale”.

niet duidelijk is.

X. Tot een juist begrip van *Reinaert I*, vs. 1803-1807 in den tekst van het Comburgsche hs.:

1803 „Hets waer, ghi sout mi hebben ghedient
Van eere saken in den woude,
Daer ghi qualic in hebt ghehouden
Die eede, die ic hadde ghezworen”.

moet men vs. 1804 niet op een bepaald geval toepassen.

XI. In Maerlant's *Alexanders Geesten* blijkt uit de verzen 1081-1098 van „die eerste bouc”, (ed. J. Franck):

1081 „Owi, here god, hoe macht sijn,
Dat elken minsce int herte sijn
So soete dunct sijns selves lant?
Die Brabantsoen prijst Brabant
1085 Ende die Fransois Vrankerike,
Die Duutsce dat keyserrike,
Die Baertoene prisn Baertaniën,
Die Tsampanoise Tsampaniën.
Also mint die voghel dwout,
1090 Daer hi in hevet grote ghewout.
Al dademene in een waerme mute,
Mach hi, hi vlieghe ute.
Dus priset elkerlijc sijn lant.
Maerlant seide dat hi noit en vant
1095 Also goet lant, alse Bruxambocht.
Ic waens hem daerbi heeft ghedocht,
Om dat hiere in was gheboren,
Bedi prijst hijt te voren.”

dat men „te voren” moet verstaan als „op Voorne”, waardoor ook de onzekerheid over de plaats, waar Maerlant woonde, toen hij dezen roman dichtte, is opgeheven.

XII. De meening van G. Brandt (*Leven van Vondel*, — ed. Dr. J. Hoeksma, — blz. 112), dat Jan Vos als schouwbουργegent uit „nydigheit” de vertooning van Vondel's

treurspelen zou hebben tegengewerkt, is aan ernstigen twijfel onderhevig.

XIII. Zeer waarschijnlijk is *Alvismǫl* van *Vafþrúpnismǫl* afhankelijk.

XIV. De schimpverzen van Walther von der Vogelweide tegen den Paus zijn een uiting van zijn politieke gezindheid en niet van zijn godsdienstige opvatting.

XV. De meening van Prof. P. J. Blok (*Vaderlandsche Geschiedenis*, 3e druk, I, blz. 230), dat „de Kerk den lijfeigenen, die een kruistocht ondernamen, de vrijheid beloofde”, berust niet op historische gronden.

XVI. De beroeringen te Nijmegen in 1566, waarvan het verloop in de „documenten” van Deel II van het *Corpus iconoclasticum*, uitgegeven door F. van Hoeck, S.J., duidelijk geteekend wordt, leveren een nieuw bewijs tegen de stelling van Mr. Groen van Prinsterer (*Archives ou Correspondance de la Maison d'Orange-Nassau*, II, p. 219), dat de beeldenstorm was „een noodzakelijk gevolg der algemeene gemoedsgesteldheid”.

XVII. De Bijbel mag alleen reeds om zijn waarde als kultuurelement in het onderwijs niet verwaarloosd worden.

XVIII. Het zou gewenscht zijn op de eerste klassen van middelbare en voorbereidende hogere Scholen les te geven in de „Grammatische begrippen”.

BX4705
.D34D2

Daniëls, F. A. M.

Meester Dirc van
Delf, zijn persoon en
zijn werk. 1009027

AUG 21 1949

OCT 2 5 1949

AUG 2 1949

APR 28 1949

JUN 1 1949

*ten Hoor
Fae Ee*

W. P. L. S.

Tac Ee

Prof. dr. P. L. S.

Prof. dr. P. L. S.

BX4705
.D34D2

1009027

SWIFT HALL LIBRARY

